

La delimitació de la frontera hispanofrancesa (1659-1868)

Joan Capdevila Subirana

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized neither its spreading and availability from a site foreign to the TDX service. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service is not authorized (framing). This rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Universitat de Barcelona
Facultat de Geografia i Història
Departament de Geografia Humana
Programa de doctorat: Dinàmiques urbanes i organització del territori,
cursos 2005/2006 i 2006/2007

-Tesi Doctoral-
**LA DELIMITACIÓ DE LA FRONTERA HISPANOFRANCESA
(1659-1868)**

Doctorand: Joan Capdevila Subirana

Director: Doctor José Luis Urteaga González

Barcelona, novembre de 2011

*Per a la Montse, clau de volta, pal de paller,
amb amor.*

Índex

Agraïments	9
PART I – PLANTEJAMENT	
1 – Motivació.....	13
2 – Introducció	16
3 – Objectius i metodologia	24
4 – Pla de l’obra	28
PART II – FRONTERES, LÍMITS I FITES. CONCEPTES I REPRESENTACIÓ	
5 – La natura de les fronteres	35
6 – Límits i fites: la construcció del territori	40
7 – De la zona fronterera a la línia límit interestatal	47
8 – Frontera i estat: el límit de la sobirania	56
9 – Representació de la frontera: tractats i cartografia	63
PART III – MODEL EXPLICATIU DELS TREBALLS DE DELIMITACIÓ	
10 - Plantejament del model.....	79
11 - Marc geogràfic	86
11.1 - El Pirineu com barrera, com assentament i com lloc de pas	86
11.2 - Medi i territoris pirinencs	91
12 – Sistema de relacions entre els agents productors de la frontera	99
12.1 - Les relacions hispanofranceses: del Tractat dels Pirineus als Tractats de Baiona.....	99
12.2 - Relacions de veïnatge a les valls pirinenques: les passeries i els emprius	104
13 - Treballs de delimitació: les comissions de límits	113
PART IV – ESTUDI REGIONAL : DE MAR A MAR	
14 - La constitució de la Comisión Mixta de Límites (1853)	125
15 - El primer Tractat de Baiona (1856): Guipúscoa i Navarra	132
15.1 - El Bidasoa.....	142
15.2 - La Bahía de Hondarribia	149
15.3 - La Isla de los Faisanes	153
15.4 - Els Alduides: el valle del Baztan, el Quinto Real i Luzaide/ Valcarlos	159
15.5 - Valle de Aezkoa/Pays de Cize	166
15.6 - La Selva de Irati.....	168
15.7 - Valle del Roncal/Pays de Soule i Vallée de Baretous.....	172
16 - El segon Tractat de Baiona (1862): Osca i Lleida	174
16.1 - El Valle de Ansó: les muntanyes d’Estanés i d’Aspe.	179
16.2 - Acords entre el Valle de Canfranc i la Vallée d’Aspe.	182
16.3 - Els acords d’emprius entre el Valle de Tena i la Vallée d’Ossau.....	184
16.4 - Valle de Broto/Vallée de Baréges: la muntanya d’Usona.....	185
16.5 - La Val d’Aran.....	187
17 - El tercer Tractat de Baiona (1866): Girona	196
17.1 - La Cerdanya: el traçat per la vall	207
17.2 - La Cerdanya: l’enclavament de Llívia.....	220
17.3 - La Cerdanya: la gestió de l’aigua	224
17.4 - El Pirineu mediterrani.....	227
18 - Una nota al marge: Andorra.....	233

18.1 - La frontera septentrional: el conflicte de la Solana	237
18.2 - La frontera meridional: delimitació amb resultat nul	240
PART V – ESTUDI LOCAL: EL PIRINEU ORIENTAL	
19 - La Comisión Mixta de Límites a Girona (1863-1868)	249
20 - Sector 1: l'enclavament de Llívia	269
20.1 - Propietats particulars i límit jurisdiccional.....	271
20.2 - L'accés al Carlit.....	280
20.3 - El canal d'Angostrina.....	291
21 - Sector 2: entre Guils de Cerdanya i la Vall de Querol.....	295
21.1 - Conflictivitat.....	301
21.2 - Antecedents documentals	304
21.3 - El problema de la delimitació	311
21.4 - La importància de la toponímia	314
21.5 - Delimitació de les zones d'empriu.....	320
21.6 - L'accés a l'aigua: Font Bevedor, Riu de Tarteres i Riu Tort.....	324
22 - Sector 3: Puigcerdà	326
22.1 - La delimitació del Reür	332
22.2 - L'aprofitament de La Vanera: el canal d'Osseja.....	343
22.3 - El canal de Puigcerdà	349
23 - Sector 4: els cims	353
24 - Sector 5: entre Albanyà i Costoja	365
25 - Sector 6: l'Alt Empordà interior	376
26 - Sector 7: el pas del Pertús	383
26.1 - La delimitació del Fort de Bellaguarda	395
27 - Sector 8: del Puig Neulós a la costa	404
PART VI – EPÍLEG I CONCLUSIONS	
28 – Epíleg: després dels Tractats de Límits de Baiona	413
29 – Conclusions	420
BIBLIOGRAFIA	431
ANNEX A – ANÀLISI DE L'AFITAMENT I DEL TRAÇAT DE LA FRONTERA DE MAR A MAR	
A1 – Guipúscoa	455
A2 – Navarra	457
A3 – Osca	466
A4 – Lleida	472
A5 – Girona	478
A5.1 – Enclavament de Llívia	486
A6 – Resultats i conclusions	489
ANNEX B – INVENTARI DE LES MUGUES DE LA FRONTERA DE GIRONA	
B1 – Sector 1: Llívia	502
B2 – Sector 2: Lles de Cerdanya, Meranges, Ger, Guils de Cerdanya	511
B3 – Sector 3: Puigcerdà	520
B4 – Sector 4: Alp, Toses, Planoles, Queralbs, Setcases, Molló, Camprodon, Montagut	527
B5 – Sector 5: Albanyà	541
B6 – Sector 6: Maçanet de Cabrenys, La Vajol, Agullana	548
B7 – Sector 7: La Jonquera	554
B8 – Sector 8: Espolla, Rabós, Colera, Portbou	561

ANNEX C – TRANSCRIPCIÓ DE DOCUMENTS MANUSCRITS (al CD-ROM)

- C1 – Memòria sobre la determinació de la llera del Reür (13 de maig de 1820)
- C2 – Memòria sobre els límits de la Cerdanya, pel tinent coronel Juan Bautista de Ponsich (30 de setembre de 1820)
- C3 – Projecte d'una frontera natural pel coronel Gleizen (15 de setembre de 1839)
- C4 – Memòria sobre qüestions de límits a Guipúscoa i Navarra per Juan Crisóstomo de Vidaondo i José Salvá (8 d'abril de 1847)
- C5 – Memòria sobre l'estat actual dels límits entre Espanya i França a Catalunya per Carlos Llauder (3 de desembre de 1851)
- C6 – Acta de delimitació entre Andorra i la província de Lleida (24 de desembre de 1856)
- C7 – Acta de delimitació entre Andorra i la província de Lleida (7 de novembre de 1858)
- C8 – Memòria presentada per la part espanyola sobre el tram corresponent a Osca i Lleida (31 de març de 1859)
- C9 – Resposta a la memòria presentada per la part espanyola sobre la frontera a Osca i Lleida (23 de maig de 1861)
- C10 – Projecte de tractat amb comentaris al Primer Secretari d'Estat (22 de desembre de 1861)
- C11 – Comentari del Consejo de Estado al projecte d'Osca i Lleida (9 de març de 1862)
- C12 – Informe sobre els límits i relacions de veïnatge de Llivia (1 d'abril de 1862)
- C13 – Acta de demarcació de límits amb Andorra (22 d'agost de 1863)
- C14 – Instruccions generals al capità Pacheco i al tinent coronel Álvarez (1864)
- C15 – Opinions dels plenipotenciaris espanyols sobre les problemàtiques entre Guils i La Tor (29 d'agost de 1865)
- C16 – Esborrany de l'acta d'afitament del tercer Tractat de Baiona (12 d'agost de 1867)
- C17 – Informes justificatius dels treballs i les decisions sobre problemes d'aprofitaments hídrics a la Cerdanya (29 d'octubre de 1867)

ANNEX D – REPRODUCCIÓ DE DOCUMENTS IMPRESOS (al CD-ROM)

- D1 – Fragments del Tractat dels Pirineus (7 de novembre de 1659)
- D2 – Fragments dels articles secrets del Tractat dels Pirineus (7 de novembre de 1659)
- D3 – Explicació sobre l'article 42 del Tractat dels Pirineus feta pels Plenipotenciaris espanyol i francès (1 de juny de 1660)
- D4 – Tractat de Límits de la Cerdanya o de Llivia (12 de novembre de 1660)
- D5 – Acord fixant els límits entre Espanya i França al territori d'Ix, al riu Reür (23 de novembre de 1750)
- D6 – Conveni de límits al coll del Pertús (12 de novembre de 1764)
- D7 – Tractat d'Elizondo sobre els límits als Alduides (27 d'agost de 1785)
- D8 – Tractat de pau de Basilea (22 de juliol de 1795)
- D9 – Tractat de límits de Baiona pel que fa a la frontera a Guipúscoa i Navarra (2 de desembre de 1856)
- D10 – Annex al Tractat de límits de Baiona de 1856 pel que fa a la frontera a Guipúscoa i Navarra (28 de desembre de 1858)
- D11 – Tractat de límits de Baiona pel que fa a la frontera a Osca i Lleida (14 d'abril de 1862)
- D12 – Annex al Tractat de límits de Baiona de 1862 pel que fa a la frontera a Osca i Lleida (27 de febrer de 1863)
- D13 - Tractat de límits de Baiona pel que fa a la frontera a Girona (26 de maig de 1866)
- D14 - Acta addicional als tres tractats de límits de Baiona (26 de maig de 1866)
- D15 - Acta final dels tractats de Baiona (11 de juliol de 1868)
- D16 - Declaració fixant els límits jurisdiccionals a la badia d'Hondarribia (30 de març 1879)

Agraïments

Molta gent ha col·laborat per fer realitat aquest projecte. En primer lloc, vull agrair l'atenta direcció del Dr. Luis Urteaga, de qui he rebut constants ànims i encertats consells malgrat les reiterades lectures d'esborranys a que l'he sotmès. Cal destacar la tasca d'arxivers i cartotecaris atenent les meves peticions, especialment als arxius del Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación i del Ministère des Affaires Étrangères et Européennes, d'on ha sorgit la major part de la documentació estudiada. Les aportacions d'erudits locals han estat una font d'informació valuosa i enriquidora, tant pel que fa al treball de camp com per entendre millor les qüestions de detall pròpies de cada lloc. Vull estendre la meva gratitud a la direcció de l'Instituto Geográfico Nacional, i a les companyes i companys de l'Àrea de Foment de la Delegació del Govern a Catalunya i del Grup d'Estudis d'Història de la Cartografia. Tots han cregut interessant aquesta recerca. Una part dels recursos han sigut proporcionats pel projecte "Cartografia i agrimensura a Catalunya i a les Balears (1845-1895)" (CSO2008-06031-C02-01/GEOG, subvencionat per la Dirección General de Investigación, Ministerio de Ciencia y Tecnología).

Finalment, em queda expressar el meu deute envers a família i amics per la seva comprensió i paciència. Res no hauria estat possible sense el seu recolzament constant i incondicional.

PART I – PLANTEJAMENT

“Dicen que Dios no ha puesto fronteras. Las hemos puesto los hombres”.

Francisco Javier Elizalde, batlle de Baztan (Navarra) entre 1987 i 1991.

Citat per Perales Díaz (2004:327).

1 – Motivació

A l'any 1994 en Pere Navarro Olivella, l'aleshores governador civil de Girona, em va demanar que m'encarregués de les feines de manteniment de les fites de la frontera amb França de la província. No me va venir de nou. El meu antecessor al capdavant del Servicio Regional del Instituto Geográfico Nacional a Catalunya ja hi havia treballat i a l'oficina hi havia trobat els arxius. Així va ser com, de cop i volta, em vaig veure batejat amb l'ostentós títol de *Delegado Permanente de Amojonamiento de la Frontera Hispano-Francesa por la provincia de Girona* i va començar la meua relació amb la ratlla pirinenca i les seves històries.

Aviat em vaig adonar que no en sabia de la missa la meitat. El primer mes de juny que vaig voler participar en el reconeixement anual de fites que fan els municipis fronterers, em vaig trobar caminant per la muntanya amb alcaldes, gendarmes, guàrdia civil i gent diversa tot resseguint la ratlla, cercant fites numerades i creus gravades a les roques. Les dues parts s'havien posat d'acord per portar esmorzar per tots a una font de la zona i, després d'un passeig fent-nos fotografies als senyals fronterers, un dels pobles ens va convidar a dinar. Cada any convida un ajuntament diferent. És a dir, havien convertit el que era una obligació administrativa, derivada d'un tractat de mitjans del segle XIX, en un acte festiu, una trobada social entre veïns d'ambdues bandes de la frontera. Dues qüestions fonamentals se'm van fer evidents: la primera, l'important grau d'incidència que té la frontera sobre qui habita a les seves rodalies i, la segona, el fet de que no disposava de cap inventari complet, homogeni, de fites i creus frontereres. Pel que fa a la primera, vaig pensar que les noves responsabilitats m'havien posat en

contacte amb un fenomen força peculiar, el de la frontera i la seva pertorbadora capacitat d'afectar les relacions dels qui hi habiten. Per a un geògraf és un luxe, un estímul intel·lectual de primer ordre, poder viure l'impacte que suposa per un territori el conviure amb un fet tant "geogràfic", dit en el sentit de que es tracta de quelcom més humà que físic però que té un arrelament tant important que no ho sembla. La segona qüestió, l'inventari, més prosaica, es va fer necessària al provar de comprendre la peculiar distribució de les fites i les creus. Aleshores tenia la idea, una informació d'aquelles que no saps d'on ha sortit ni perquè ha sobreviscut a la memòria, de que la frontera havia de seguir l'eix central del Pirineu, fos el que fos això. Tenia present el Tractat dels Pirineus de 1659, la cessió del Rosselló i la teoria de les fronteres naturals que van emprar com excusa els francesos. Però, pel que veia, no era així. A la zona de Girona hi tenim una mica de tot: hi ha un municipi, Llívia, enclavat a territori francès; la ratlla parteix la Cerdanya per la vall; hi ha forces trams fronterers resseguint rierols i torrenteres; tenim un poble francès, Costoja, i una fortalesa francesa, Bellaguarda, sobre la carena, cosa que obliga a una delimitació especial que els voreja; fins i tot el darrer senyal està amagat dins una antiga cova de contrabandistes! Examinant la ratlla completa metòdicament, encara que a una escala petita, vaig arribar a un resultat sorprenent: el 45% del traçat fronterer no va per la carena principal dels Pirineus.

Així es va despertar el meu interès pel traçat de la frontera. Per una banda, es deriva de l'experiència de cercar senyals fronterers per mesurar-ne la posició i determinar la millor forma d'accedir-hi. Per altra, fou estimulada per diferents lectures relacionades, tals com el treball de Peter Sahlins sobre el paper de la frontera a la Cerdanya o els nombrosos escrits del professor Jean Sermet, conegut pirineista i especialista en la frontera hispano-francesa. De seguida em va quedar clar que es tractava d'una història per escriure i que calia fer-ho de forma científica, intentant entendre'n les raons per explicar-ne el present. És d'esperar, a més, que contribueixi a enriquir la visió que tenim sobre les fronteres, la seva creació i el seu impacte.

La curiositat és, doncs, l'impuls que ha promogut aquest treball dedicat a explicar les raons íntimes del dibuix de la ratlla de la frontera. Això m'ha portat a treure la pols del treball de la Comisión Mixta de Límites, artífex del traçat fronterer a mitjans del segle XIX, i a repassar totes les problemàtiques a les que es van haver d'enfrontar. Portar a terme un estudi de detall, local, de tot el Pirineu es plantejava com quelcom massa ambiciós, així que vaig decidir dividir-ho en dues parts: un estudi de caire més general de la frontera de mar a mar, ja publicat en forma de llibre a Capdevila (2009), i un altre, més aprofundit i concret, de caire local, al tram fronterer que va d'Andorra fins al mar, la zona que afecta més directament les meves responsabilitats.

Vet aquí el resultat.

2 – Introducció

Hi va haver una època en que l'ensenyament de la Geografia consistia en aprendre's de memòria llargues llistes de dades geogràfiques. A la part més recòndita del coneixement de moltes generacions s'hi van anar acumulant, com si fos un pòsit, xifres i noms contundents amb l'aspecte de veritats incontestables, tals com quin era el riu més llarg d'Espanya o el cim més alt d'Europa. Aquesta forma d'ensenyar, tant acrítica i freda, ens va deixar a molts la imatge d'un entorn immutable i dominat, llevat de les catàstrofes esporàdiques que la providència tenia a bé fer-nos partícips. En aquesta foto fixa hi havien, encara hi són, les demarcacions territorials, element essencial de l'organització espacial, present a la majoria de cartografies i, per tant, conformadors de la imatge que tenim del territori. Per molts, aquesta és la forma més immediata de concebre el món. És un lloc clivellat per les fronteres com si fos mosaic antic, un efecte inevitable del pas del temps. I més encara si els dibuixos als mapes es poden fer correspondre amb elements naturals, com és el cas als Pirineus. Esdevé racional el que una frontera coincideixi amb una barrera natural com la d'una serralada que va de mar a mar, que fa de juntura entre el continent i la península. Sense gaire esforç fem coincidir, confonent-ho, allò físic, allò natural, amb el que és una mera convenció, el resultat d'un pacte, d'un acord polític. I en la confusió fins i tot s'intercanvien els atributs d'ambdós fenòmens. La frontera esdevé una barrera, un element natural difícil de superar, i la serralada passa a significar la separació de dos estats, dues unitats polítiques amb característiques socials, econòmiques i culturals pròpies. La frontera acaba esdevenint un fet natural, un principi evident que la seva pervivència històrica justifica.

El resultat és que s'acaba acceptant com a definitiu allò que no és més que una mera convenció. A més, en el cas dels Pirineus, la confusió fet humà-fet natural és més fàcil, no calen gaires arguments per justificar-ho. Tot plegat fa que hi hagi poc interès en fer-se preguntes sobre el seu origen i la seva raó de ser. A un assaig recent, el filòsof de la política Will Kymlicka observa com, als debats relacionats amb el paper dels estats-nació al món i els seus “efectes col·laterals”¹, la qüestió de les fronteres i el seu traçat no són motiu de discussió, es consideren com un dada donada, quan “... la localización de las fronteras casi siempre ha venido determinada por factores que ahora reconocemos como ilegítimos –por ejemplo, conquistas, colonización, la cesión de territorios de una potencia a otra sin el consentimiento de la población local, etc.–” (Kymlicka, 2006:38). Per a molts, la frontera és tan immutable com la mateixa natura que li serveix de suport.

El binomi Pirineus – frontera hispano-francesa és l'arquetip d'aquesta percepció. Va aparèixer amb el Tractat dels Pirineus, signat al 1659, gràcies a la visió estratègica i a l'afany militar de dos grans primers ministres de la Cort francesa: el cardenal Richelieu i el seu successor, el cardenal Mazarino. Va ser el resultat d'una treva després d'una guerra llarga i cruel, on el que estava en joc era l'hegemonia política sobre l'Europa occidental. En el moment de la signatura, l'eix dels Pirineus va ser el límit més simple possible –al mateix temps geogràfic, topogràfic i lineal– que podien acordar sense entrar en complexes negociacions. De fet, si que n'hi van haver de detalls que es van discutir, però el traçat fronterer no va ser el cas i es va solucionar amb tant sols dos articles dels 124 que conformen la part pública del Tractat. Tot i això, darrera aquesta senzillesa disfressada de racionalisme s'hi va amagar la cessió dels comptats catalans del Rosselló i el Conflent per part de la corona espanyola a la francesa, mentre que altres territoris, com la Val d'Aran o Andorra, no patiren cap modificació pel que fa a la seva situació de pertinença o de sobirania. Aquesta incongruència va tenir alguna conseqüència. Una

¹ Es centra en el drama dels sense papers i en les reivindicacions de les nacionalitats minoritàries en aquests estats.

mostra és el mapa que el cartògraf oficial francès, Nicolas Sanson, es va apressar a publicar per donar a conèixer els nous territoris conquerits per Lluís XIV, el rei Sol. Segurament interpretant la lletra del tractat, en Sanson va dibuixar la ratlla per la carena, cosa que deixava la Val d’Aran a la banda francesa i Andorra i la Cerdanya a la banda espanyola. De fet, la partició de la Cerdanya acordada temps després va complicar el dibuix i es va veure obligat a fer una partició estranya al mig dels Pirineus (veure figura 1). No han faltat intents de rectificació: una bona mostra és el projecte² presentat l’any 1839 pel coronel Gleizen, enginyer militar aleshores destinat a Baiona, on cartografia i calcula el terreny i els habitants que s’haurien d’intercanviar els dos estats per fer passar la frontera per la carena. En total: els francesos perden 9.600 habitants i 23,80 llegües quadrades i els espanyols 14.000 habitants i 34,21 llegües quadrades. No es té en compte Andorra, que no sap ben bé que fer amb ella.

Figura 1. Fragment de *Les monts Pyrenées, ou sont remarqués les passages de France en Espagne* (1696) per Nicolas Sanson. Al centre s’observa la nova frontera per la Cerdanya i l’enclavament de Llívia. Font: Cartoteca de l’ICC, Mapes d’Europa (s. XVI-XX), <http://cartotecadigital.icc.cat> [consultat el 31 d’agost de 2011]

Malgrat tot, la frontera pactada al 1659 és la que és vigent avui en dia, tres segles i mig després, convertint-se en una de les més antigues i estables d’Europa. Hom podria pensar que aquesta “frontera natural”, tan racional, al

² Reproduït a l’Annex C3.

capdavall, ha funcionat força bé; que les línies de les crestes i els cims que uneixen el Cantàbric amb la Mediterrània, amb les seves excepcions, compleixen el paper de partió que se'ls hi va atorgar i han ajudat a mantenir la pau entre veïns. Aquesta afirmació, però, perd sentit quan ens apropem a la zona fronterera. A l'augmentar l'escala d'estudi i escutar el traçat sinuós de la línia dibuixada als mapes, comencem a observar incongruències: hi ha forces rius que fan frontera, trams que tallen valls per la meitat, grans terrenys als vessants de la serralada i, fins i tot, enclavaments territorials. Per altra banda, als arxius no és difícil trobar el rastre de lluites de certa intensitat entre veïns per la possessió i ús del territori; d'informes sobre fites que són mogudes amb nocturnitat i traïdoria; de queixes sobre segrestos il·legals de bestiar per part de guardes armats de l'altra banda de la ratlla i denúncies sobre canals de rec derivats pels veïns d'aigües amunt.

Observem, doncs, com la frontera deixa de ser "natural", passant de ser un element donat *a priori* a ser el resultat d'un procés molt "humà". Després de l'efímera pau aconseguida amb el Tractat dels Pirineus aviat es va poder comprovar com de convencionals eren els acords que s'estaven prenent. No deixa de ser sorprenent que, com veurem, es nomenessin comissions d'experts per definir amb precisió quin era l'eix dels Pirineus i s'acabés, finalment, dividint la vall de la Cerdanya per la meitat.

Aquestes contradiccions, tant xocants, poden ser llegides com avisos d'advertència. No s'ha de trivialitzar el traçat del límit interestatal per ser el resultat gairebé anecdòtic d'una convenció rànica. Superant la banalització que suposa una línia puntejada dibuixada pel damunt dels cims desolats dels Pirineus, la frontera és una institució fonamental de l'Estat, que defineix l'àmbit d'aplicació de la seva autoritat en oposició a la dels estats veïns. La frontera genera la seva pròpia zona d'influència, amb unes característiques pròpies que la diferencien de la resta del territori, i condiciona la vida dels habitants dels seus voltants, els fronterers. Al mateix temps, la frontera és el resultat tant de les decisions preses per qui exerceix la sobirania com de la

pressió feta per les comunitats locals en la seva lluita pel control i l'aprofitament dels recursos de l'entorn. Causa i efecte, doncs, es confonen i s'alimenten mútuament en un joc de forces contraposades que genera el que en Geografia s'entén per zona de frontera.

Pot existir la temptació de pensar que el tema de les fronteres podria haver perdut importància després de la caiguda del teló d'acer, en un món caracteritzat per processos globalitzadors i acords interfronterers del tipus Schengen a la Unió Europea. No és així. Reprenent el discurs de Kymlicka, s'han obert nous debats de gran calat que involucren als límits estatals. Però, a més, la pressió sobre el territori no deixa d'augmentar i les eines per a la seva gestió es van perfeccionant. És imprescindible un control de l'ocupació del sòl i de l'aprofitament dels recursos naturals basats en els preceptes avui comunament acceptats de la sostenibilitat ambiental. Això implica l'ús d'instruments reguladors que solen començar per la definició d'àmbits territorials, sigui de jurisdicció, de planificació o de propietat. És a dir, és essencial traçar les línies que organitzen el nostre món per poder-ne fruir de forma racional, justa i sense ambigüitats.

No són, però, línies noves. Existeixen des de fa temps, tenen profunditat històrica. Són el resultat d'un temps i d'una societat. A més, persisteixen, estan pensades i fetes per a perdurar. Conformen, per tant, el nostre paisatge com testimonis d'una organització pretèrita que es preserva fins i tot contra les necessitats actuals. L'esforç que es va dedicar al seu traçat, fixant-lo mitjançant acords jurídics i mitjançant pedres fermament clavades al terreny, donen fe de la importància que se'ls hi va conferir. Al capdavall el seu objectiu últim, a la major part dels casos, era el de garantir la pau definint amb precisió qui podia fer què i a on. L'estudi dels processos que han donat lloc al detall de la delimitació hispano-francesa ens permetrà desvelar quina va ser la seva finalitat, tram a tram, les dificultats que va caldre superar i el tipus de solucions que es van adoptar. Es tractarà tant de processos relacionats amb la forma de vida a la zona dels Pirineus com amb el joc

d'interessos entre els dos Estats. També caldrà tenir presents els mecanismes de control estatal sobre aquesta zona fronterera, tant perifèrica, tant allunyada dels ressorts del poder, però tan important com a lloc de control de pas de bens, persones, idees, etc. A la frontera s'hi instal·laran duanes i fortaleses militars, s'hi establiran cordons sanitaris en casos d'emergència. En contraprestació, també serà on es donaran fenòmens com el contraban i serà el lloc de refugi per deportats, fugitius i desertors.

Tampoc són línies immutables, que simplement apareixen o desapareixen. A la seva recent tesi sobre la delimitació de la frontera entre el Congo i Zàmbia, en John W. Donaldson (2010) dedica força espai a criticar el que observa com un biaix en els estudis que toquen aspectes fronterers: la frontera sol ser considerada com una constant estàtica, predefinida, que genera una zona peculiar. Els estudis de finals del XX emfatitzen les pràctiques estatals de control a la frontera, definides aleshores com a un munt de llocs geogràfics: una fita, una tanca, un punt de control a l'aeroport, una ambaixada, un camp de concentració, etc. Més endavant es diversifiquen els estudis, però continua la tendència a caure en el que Agnew anomena el "parany territorial"³, és a dir, la de fer "assumpcions geogràfiques" que suggereixin un model d'estat territorial que implica que té el control exclusiu sobre la totalitat del seu territori, fins i tot quan solen estar subjectes a moltes forces externes que afecten a l'exclusivitat d'aquest control. És un model massa simple, una aproximació excessivament agosarada perquè impedeix tenir presents els importants fenòmens que es poden donar a les zones frontereres. Al cas estudiat per Donaldson, també es veurà aquí, s'observa que no sempre el control estatal s'aplica de forma homogènia sobre el territori. Conclou que els estudis sobre l'estat, la qual cosa inclou les fronteres, han de ser contextualitzats tant històricament com social. I jo afegeixo que també geogràficament, com veurem en el nostre cas.

³ Terme introduït per John Agnew al 1994 en el seu article "The territorial trap: geographical assumptions of international relations theory" *Review of International Political Economy* 1, no. 1: 53-80.

Hi ha un punt de fascinació al voltant del tema de la frontera. Es percep quan hom revisa la bibliografia. Ha estat abordat des de diferents disciplines i amb enfoc variats. En el nostre cas ens interessen sobretot les aportacions fetes des de la Història i la Geografia Política, però caldrà no perdre de vista totes les altres contribucions que aporten elements explicatius.

Pels historiadors la frontera és un element essencial per entendre la progressiva diferenciació territorial portada a terme en el procés de formació de l'estat-nació contemporani, des dels seus fonaments medievals (Ladero Quesada, 2001) fins les actuals discontinuïtats socials i econòmiques (Sahlins, 1993). Els geògrafs polítics, per la seva banda, es preocupen de la frontera com a constituent bàsic de l'espai geopolític, sense la qual seria difícil entendre el govern del món actual (Prescott, 1990; Foucher, 1991; Anderson, 1996). Una altra disciplina a tenir en compte és el Dret Internacional, preocupat per la natura jurídica tant de la línia fronterera *per se* (Truyol, 1957; Fernández Liesa, 2005) com de les relacions que els estats i les comunitats locals estableixen en aquella zona (Fernández de Casadevante, 1985; Arvizu, 2001). Els mateixos principis i forces que conformen les relacions internacionals, la mateixa lògica de l'equilibri de poder, tenen un paper fonamental en la formació de fronteres. Aquestes, però, tenen característiques pròpies, relacionades amb els mecanismes i amb les tecnologies necessàries per a la seva construcció, fruit d'una llarga tradició que arranca des de la racionalització de l'espai del segle XVIII i el desenvolupament colonial del segle XIX (Black, 1997; Rebert, 2001).

Les relacions internacionals, la conflictivitat local, la geografia i l'esforç tècnic fan que cada frontera tingui el seu propi desenvolupament i raó de ser. Durant molt de temps, la millor obra sobre el traçat de les fronteres espanyoles va ser el treball de José María Cordero (1960). A la darrera dècada han anat apareixent alguns treballs interessats en el seu rerefons històric i

polític (Morales Lezcano, 2000; Cajal, 2003). Per banda francesa, cal destacar l'excel·lent i complet treball històric de Daniel Nordman (1998) sobre la formació de les fronteres franceses. La zona pirinenca ha estat tractada globalment, tant geogràficament com temàtica, principalment pel geògraf francès Jean Sermet (1983), qui va formar part durant molt de temps de les comissions governamentals encarregades del manteniment de la frontera hispano-francesa. Existeix un gran nombre d'estudis locals o temàtics relacionats amb la línia i la zona de la frontera que tindrem ocasió de comentar. Com es veurà, són dues facetes de la mateixa realitat, per la qual cosa per entendre la primera tot sovint caldrà tenir ben present la segona.

3 – Objectius i metodologia

L'objectiu d'aquest treball és el de comprendre el traçat actual de la frontera hispano-francesa, en especial el tram corresponent a la província de Girona. Per fer-ho, caldrà descriure el procés històric de millora de la línia límit i entendre les circumstàncies que culminaren amb la delimitació final. Com a punt de partida es pren el Tractat dels Pirineus (1659), on es va fer l'assignació territorial que és origen directe d'aquest traçat, i com a punt final els Tractats de Límits de Baiona (1856, 1862 i 1866), on es va procedir a la delimitació i demarcació que ha perdurat fins l'actualitat⁴. Durant els dos segles que separen ambdós acords, la indefinició de la línia va estar relacionada amb, o va motivar, tensions i enfrontaments per l'accés a recursos a cavall de la frontera. En uns casos es van solucionar amb un afitament formal específic, en altres va caldre fer d'àrbitres a disputes entre comunitats locals. Aquest joc de pressions i interessos, tant al nivell estatal com al nivell local, juntament amb la capacitat de control territorial per part de cada estat, serà el factor explicatiu que emprarem per interpretar el traçat fronterer i la seva evolució històrica.

El nucli central d'aquest treball seran els poc coneguts treballs de la Comisión Mixta de Límits, que van tenir lloc entre 1853 i 1868, dels que en resultaren els Tractats de Límits de Baiona. Descriurem tant aquests tractats com els processos històrics, els fonaments geogràfics i les raons socials, econòmiques i polítiques que van acabar per establir el seu traçat actual, tant

⁴ Hi han hagut algunes modificacions petites que en cap cas han significat l'alteració de la ratlla pactada al segle XIX. La major part han consistit en millores per evitar possibles dubtes, com és el cas del plantat de fites en infraestructures que creuen la frontera o entre dues mugues, o bé per resituar senyals mogudes o desaparegudes.

complex. Des del punt de vista físic, es portarà a terme un estudi de caire topogràfic de la línia i dels senyals fronterers tal com estan descrites als tractats. També es desenvoluparà un marc conceptual per descriure les relacions de caire polític i social que es donen en aquest tipus de negociacions, que s'aplicarà als diferents intents de delimitació, uns d'abast parcial i altres sense resultat, que es van donar entre el segle XVII i el XIX. El model estarà format tant pels agents estatals com els locals d'ambdós costats de la ratlla, i per les relacions establertes entre ells. El model, aplicat a la Comisión Mixta de Límites, hauria d'ajudar a entendre, en bona part, l'èxit de la seva missió. La hipòtesi de fons és la de que la línia fronterera és el resultat directe dels treballs d'una comissió d'experts, l'èxit de la qual dependrà en gran manera de la forma en que s'ubiqui en aquest marc de relacions. Com es veurà, el marc de relacions variarà per cada zona, segons el tipus de problemàtica que calgui solucionar i les actituds de tots aquells que hi participin, la qual cosa donarà lloc a diferents solucions de traçat fronterer.

El present estudi es basa en les següents hipòtesis:

1. Convencionalitat del traçat de la frontera: la delimitació fronterera va ser producte tant dels interessos d'ambdós estats com de les pressions que van exercir les comunitats locals. És el resultat d'una negociació concreta, feta en un lloc i en un temps. Per tant, cal entendre conceptes com el de "bona frontera" o "frontera natural" en el seu vessant més pràctic, és a dir, com absència de conflictes i com a manca d'ambigüitat sobre el recorregut de la ratlla.
2. Tesis del fronterer pràctic: la presència de la frontera va ser aprofitada per les comunitats locals per forçar que l'estat s'involucrés en la defensa dels seus interessos. Les acusacions d'injustícia sovint seran magnificades per cercar l'empara estatal. És una adaptació lliure de la "tesi dels propietaris pràctics" plantejat per la historiadora gironina Rosa Congost (2007:87-93).

3. Importància dels negociadors: l'èxit de la Comisión Mixta de Límites que va ajustar els Tractats de Baiona va consistir en saber compaginar el seu paper com a representats de l'estat, amb unes instruccions a seguir, amb les pressions de les comunitats locals, que els van convertir tot sovint en àrbitres de vells conflictes. El model de marc de relacions que es plantejarà es basarà, en bona part, en aquest fet.

4. Reflex sobre el terreny de les lluites territorials entre veïns a mitjans del segle XIX: l'anàlisi sobre el terreny del traçat de la frontera permet identificar les zones on la seva delimitació va ser el resultat directe de negociacions entre els poders estatals i locals.

La frontera abasta més de 600 km, passant per territoris molt diferents. Donada aquesta extensió s'ha proposat portar a terme l'estudi a dos nivells de detall:

- a. un a escala regional, més descriptiu, que resseguirà el traçat de mar a mar i es fixarà en l'evolució històrica de les problemàtiques frontereres i com van ser solucionades amb els tractats de Baiona; i

- b. un a escala local, més explicatiu, que es centrarà en el tram abastat pel tercer Tractat, d'Andorra a la Mediterrània, i que es fixarà en la forma com va treballar la Comisión Mixta de Límites i com va triar la posició dels senyals fronterers construïts.

Ambdós nivells diferiran en el nivell d'anàlisi tant topogràfica com explicativa de les raons i solucions que van condicionar el traçat. Això implica aplicar per a cada nivell metodologies diferents.

L'anàlisi regional implicarà:

- Treball cartogràfic i estadístic: recopilació de cartografia antiga i d'arxiu, preparació d'una cartografia específica a escala 1:200.000 a partir de la interpretació dels Tractats de Límits vigents i estudi estadístic del traçat en base al tipus de traçat.
- Treball d'arxiu: es consultaran els fons dels treballs de la Comissió Mixta de Límits tant al Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación espanyol (AMAEC) com als Archives del Ministère des Affaires Étrangères et Européennes francès (AMAEE).

L'anàlisi local consistirà en:

- Treball topogràfic de camp: localització, georeferenciació i inventari dels senyals fronterers resultat de la demarcació feta pel tercer Tractat de Baiona, de 1866, i els seus Annexes.
- Treball cartogràfic: aixecament de la línia fronterera sobre cartografia a escala 1:25.000 a partir del reconeixement sobre el terreny, la situació dels senyals fronterers determinada al inventari anterior i la interpretació del tercer Tractat de Baiona.
- Treball d'arxiu: cerca en arxius comarcals i locals espanyols i francesos de la zona, tot complementant les cerques fetes durant l'anàlisi regional.

Tot plegat complementat amb l'habitual i obligat treball bibliogràfic.

4 – Pla de l'obra

La memòria de la tesi està organitzada en sis parts i quatre annexes, a més del llistat de la bibliografia emprada.

A la primera part es planteja l'estudi que es pensa portar a terme. Després d'una breu justificació, s'introdueix el tema i l'interès per aprofundir en el coneixement de com va ser traçada la frontera. Una petita revisió a la bibliografia vol ajudar a entendre l'enfoc que s'ha adoptat i quins són els referents emprats. A continuació es defineixen els objectius de l'estudi, les hipòtesis de treball i la metodologia emprada. Finalment, hi ha aquesta descripció de com s'estructura la memòria de la tesi.

Els conceptes i definicions necessàries per centrar l'objecte del treball es desenvolupen a la segona part. Primer es parla de límits i fites, de la seva funció i generació, centrant ràpidament l'atenció en les fronteres interestatals. Com element geogràfic, té uns efectes immediats sobre l'entorn i una geometria vinculada al medi que li fa de suport. Com institució, és el resultat d'una llarga evolució que és paral·lela a la de l'estat modern, el que fa que el seu impacte variï amb el temps. Es veurà com els dos aspectes estan interrelacionats. També es tracta sobre la representació i perpetuació de la frontera a través dels tractats internacionals de límits, veritables acords jurídics establerts entre els titulars de la sobirania, i de la cartografia de caràcter oficial.

La tercera part es centra al Pirineu i es descriuen els diferents marcs on cal encabir l'objecte d'estudi. El marc geogràfic, la serralada com a lloc viscut i

especialment en el seu paper de límit. El marc de relacions socials en el qual s'ha d'acordar el traçat fronterer, que abasta tant les relacions diplomàtiques entre dos estats com les relacions de veïnatge entre les comunitats locals, sense oblidar les relacions de poder que cada estat pot exercir sobre les seves comunitats frontereres. Aquí hi caldrà encabir el treball de les comissions de límits. Finalment, el marc temporal, essencial per contextualitzar cada intent de delimitació de la frontera.

La descripció del traçat fronterer que va dur a terme la Comissió Mixta de Límits entre els anys 1853 i 1868 ocupa la quarta part. L'estudi es fa a nivell regional, organitzat seguint l'esquema adoptat pels Tractats de Baiona: el Pirineu occidental (províncies de Guipúscoa i Navarra), el Pirineu central (províncies d'Osca i Lleida) i el Pirineu oriental (província de Girona). S'enumeraran totes les situacions que els comissionats van haver d'encarar i s'analitzaran les solucions aportades mitjançant els Tractats de Baiona. Per completar l'estudi, encara que no hi estigui directament relacionat, es tractarà sobre la fracassada delimitació de la frontera entre Espanya i Andorra i el paper que hi va jugar la comissió de límits.

A la cinquena part s'aprofundeix l'estudi del tram del Pirineu oriental, el corresponent al tercer Tractat de Baiona de 1866. Hi farem una anàlisi local, on s'explicarà el traçat fronterer de forma minuciosa, descrivint i entenent les problemàtiques plantejades en cada cas. Per organitzar aquesta tasca, s'ha segmentat aquest tram en vuit sectors en funció dels municipis i la geografia implicats, ja que els principals interlocutors de la comissió foren les autoritats locals. Per ordre, es veuran les actuacions de la comissió a Llivia (sector 1), al sector entre Guils de Cerdanya i la vall del Carol (sector 2), a Puigcerdà (sector 3), al sector que envolta Núria fins Molló (sector 4), al sector entre Albanyà i Costoja (sector 5), a l'Alt Empordà interior (sector 6), a l'entorn del pas del Pertús (sector 7) i al sector que va del Puig Neulós fins a la costa (sector 8).

S'acabarà, a la Part VI, amb unes conclusions on es resumiran els trets més significatius del procés descrit, es comprovarà l'èxit de les hipòtesis de treball i es plantejaran noves preguntes. També s'aprofitarà, a mode d'epíleg, per tractar sobre els mecanismes que es van institucionalitzar tant per portar a terme el manteniment dels senyals fronterers construïts com per atendre les qüestions que es puguin plantejar sobre el traçat de la frontera. Els tractats no van acabar amb la conflictivitat local ni amb les discrepàncies per part dels dos estats a la zona fronterera. Va caldre instituir la Comisión Internacional de los Pirineos (CIP), avui en dia encara vigent, com a eina administrativa amb prou autoritat per discutir i decidir sobre totes aquestes qüestions.

S'acompanyen quatre annexes. A l'Annex A es fa un estudi topogràfic del traçat fronterer en funció de com es defineixen els diferents trams als Tractats de Baiona. L'estudi es complementa amb cartografia a escala 1:200.000 de tota la frontera i una anàlisi estadística. L'Annex B és un inventari de totes les mugues que es van definir al tercer Tractat de Baiona, el corresponent al Pirineu oriental, on hi ha una petita descripció dels senyals i de la línia que els uneix. A més, a partir de les coordenades geogràfiques obtingudes al treball camp, es representen els senyals sobre cartografia 1:25.000 i es desenvolupa la línia límit a aquesta escala interpretant l'Acta de Amojonamiento de 1868. A l'Annex C s'han transcrit diversos documents no publicats i d'interès per l'estudi, des d'informes previs als treballs de la Comisión Mixta de Límites fins les actes de la delimitació que es va fer amb Andorra, entre altres. A l'Annex D s'ha reproduït tota la legislació entre el Tractat dels Pirineus i els Tractats de Baiona que és d'aplicació en aquest estudi i que es menciona amb freqüència.

Per acabar, cal fer esment dels criteris que s'empraran per tractar la toponímia en aquest treball. Hem de tenir present que l'objecte d'estudi és de tipus geogràfic i que abasta tot els Pirineus, és a dir, una zona on es parlen cinc idiomes oficials: el castellà, el francès, el basc, el català i l'aranès. A més,

aquests idiomes tot sovint es juxtaposem en diferents graus de diglòssia, la qual cosa també es reflecteix a les diferents fonts textuais i cartogràfiques consultades. És habitual que un tret geogràfic a cavall de la frontera tingui dues denominacions, fins i tot més en algunes zones del País Basc, Navarra o Osca. Enfront això hi han dos possibles enfoc: l'oficialista, basat en els nomenclàtors publicats per les autoritats competents en noms geogràfics de cada lloc i que obliga a emprar els noms en les seves formes oficials (CENG, 2011), i el lingüístic, que considera que els noms geogràfics és un fet cultural associat a una determinada llengua i, per tant, tenen una forma concreta dins del domini d'aquesta llengua i poden tenir una forma pròpia fora d'aquest domini (els exònims). Per qüestions de comoditat i donat de que aquest no es pot considerar un treball de caire oficial, s'optarà per l'enfoc lingüístic. És a dir, s'optarà per la versió del topònim en català sempre que existeixi i, si no, el topònim d'ús a la zona segons les recomanacions de les institucions lingüístiques corresponents⁵.

També cal precisar, per evitar confusions, que no es discriminarà entre la part genèrica i la part específica del topònim quan així estigui oficialitzat, cosa que no s'ha de confondre amb l'ús de genèrics que no formen part del topònim. És a dir, segons l'Academia de la Lengua Vasca el nom normalitzat en castellà de la illa on es va signar el Tractat dels Pirineus al Bidasoa es Isla de los Faisanes. Així es citarà. Al llarg d'aquesta obra es parlarà de la illa Isla de los Faisanes, situada al riu Bidasoa. En el cas d'aquest riu, el genèric Río és optatiu segons la mateixa font.

⁵ S'han consultat el nomenclàtor del País Basc que ofereix l'Academia de la Lengua Vasca (<http://www.euskara.euskadi.net>) en la seva versió castellana; els noms recollits pel Sistema de Informació Territorial de Navarra (SITNA, <http://sitna.navarra.es/>), el Sistema de Informació Territorial de Aragón (SITAR, <http://sitar.aragon.es/>) i el Nomenclàtor Oficial de Catalunya (<http://www.gencat.net/toponimia/>). Pel que fa a França, es pot obtenir un llistat oficial de les regions i poblacions franceses al Centre National de l'Information Géographique (<http://www.cnig.gouv.fr/>) i també s'ha consultat amb freqüència el Géoportail del govern francès (<http://www.geoportail.fr/>).

PART II – FRONTERES, LÍMITS I FITES. CONCEPTES I REPRESENTACIÓ.

“Just as the protection of the home is the most vital care of the private citizen,
so the integrity of her borders is the condition of existence of the State”.

Lord Curzon of Kedleston (1907)

“Reliefs et cours d’eau ont un pouvoir incitatif de suggestion, mais ne peuvent
se hausser à la dignité de frontières que par un acte d’inscription solennel,
seul à même de transmuier un accident de nature en une règle de droit”.

Régis Debray (2010:16)

5 – *La natura de les fronteres*

Lord Curzon va ser virrei de l'Índia entre 1898 i 1905 i secretari d'estat d'Assumptes Exteriors britànic entre 1919 i 1924, moment en el qual va a participar a la Conferència de París que reorganitzà Europa després de la I Guerra Mundial. Pot ser considerat, per tant, un bon exemple del pensament colonial de principis del segle XX i de constructor de fronteres. A la frase que encapçala aquesta segona part aconsegueix aglutinar tres enfocaments sobre la frontera que seran el pal de paller d'aquest estudi: el geogràfic, el cultural i el jurídic. En primer lloc, cal tenir sempre molt presents els aspectes geogràfics, ja que la frontera és la definició espacial de l'estat i, per tant, s'estableix sobre un substrat físic concret, en un marc geogràfic concret. Les fronteres es construeixen per perdurar, cosa que els seus arquitectes s'esforcen per aconseguir emprant tots els recursos que el medi els hi proporciona. En segon lloc, són de destacar els aspectes de caire cultural i social, si es vol de tipus antropològic, ja que la frontera també defineix la llar comuna, la pàtria, i, per extensió, la pròpia comunitat que hi habita, clarament diferenciada de la comunitat de l'altra banda, els "altres". I, en tercer lloc, les qüestions de caire jurídic, que s'han de plantejar en el marc del dret internacional públic, on les fronteres són considerades com institucions bilaterals que estableixen l'abast espacial de la jurisdicció de l'estat, és a dir, de l'aplicació de la sobirania.

Aquestes tres dimensions de la frontera poden explicar el grau de sacralització i reverència que tot sovint se li associa: és una part essencial de la definició de l'estat (vessant geogràfic), és un fenomen que forma part de l'imaginari col·lectiu com a signe d'identitat (vessant cultural) i és un component important del statu quo internacional (vessant jurídic).

Cal aclarir, però, que el concepte genèric de frontera ni es limita a la visió expressada per Lord Curzon ni ha estat constant en el temps. En la seva forma més general, es tracta d'un concepte de caràcter relacional, que posa en contacte dos o més elements, tant sigui com element de separació com d'unió, però sempre distingint-los. El terme "frontera" té una excepcional potència metafòrica, el que Emilio Mitre Fernández (1997:404-405) anomena "una importante inflación semántica del término", que es palesa a l'afegir-hi adjectius (frontera natural, política, històrica, mental, econòmica, etc.) o a l'emprar-se com a joc d'oposicions (frontera natural/frontera artificial, bona frontera/mala frontera, frontera viva/frontera morta, etc.)⁶.

En aquest treball es considerarà el terme frontera principalment en la seva accepció geopolítica, però sense oblidar els tres enfocaments esmentats. Malgrat la llarga tradició existent en la creació de fronteres, amb uns procediments clarament assentats des de mitjans del segle XVIII, continuen donant-se debats sobre aquest fenomen en funció de la regió o del procés que es vulgui estudiar⁷. La seva construcció, el paper que desenvolupen al seu entorn més proper, el balanç de pressions que suporten, el seu abast simbòlic per a les comunitats veïnes, és diferent segons el lloc, el moment i la perspectiva que es consideri. Mostra d'això és la important producció de paraules i significats que hom pot trobar a cada cultura al llarg de la història. A mode de mostra, l'estudi etimològic de la paraula *frontera* en català ens permet observar que comparteix camp semàntic amb *front*, *límit*, *partió*, *terme* i *confi*⁸. En una primera aproximació, es pot considerar el significat de frontera com el de "estar enfront

⁶ A mode d'exemple, es pot observar la varietat de significats que es van utilitzar al debat que va tenir lloc al 2004 al Centre de Cultura Contemporània de Barcelona i que es va titular senzillament *Fronteras* (Gamper, 2004).

⁷ Veure per exemple l'intercanvi d'opinions relacionat amb les definicions de frontera aplicables a l'estudi dels límits interestatals a Iberoamèrica que es va produir entre uns quants doctorands a finals dels anys noranta (Zusman, 1999).

⁸ En castellà seria amb els termes *frente*, *límite*, *linde* y *confín*. Raonaments semblants es poden trobar per l'idioma anglès (Anderson, 1996:6) o el francès (Nordman, 1998:23-66). Destaca el comentari de Hevilla sobre l'alemany, que tant sols té una paraula per designar la frontera: *grenze* (Hevilla, 2001:20).

de”, la qual cosa li dóna, per un costat, una certa llibertat de moviment o flexibilitat, i, per altre, un ferm caràcter militar relacionat amb la idea d’oposició. Aquest *front* pot ser ambigu, ampli, o materialitzar-se d’una forma molt concreta, en forma de *ratlla* o *línia*. Aviat es confon amb altre terme més antic, el de *confí*, que fa referència a l’extrem d’un territori, lloc on una regió acaba i una altre comença. Com a sinònim de *confí* va aparèixer el concepte de límit, que significa “part extrema, punt, on termina un territori”, amb la seva acció, limitar, que va evolucionar del “fet de posar límits, delimitar” al de “disminuir la potestat aliena”. Es pot observar com aquí ja apareix una relació amb el veí i hom és conscient que l’exercici de la pròpia autoritat es fa en detriment de l’autoritat del veí (Hevilla, 2001:20-22). Sense voler aprofundir en aquestes discussions⁹, ens quedem amb la dada que proporciona el dret romà, que distingeix entre *limes* i *fines*. El primer s’aplica a les línies traçades per dividir el territori pacificat i declarat susceptible de ser apropiat de forma privada. El segon, tanmateix, fa referència als confins sense determinar, als marges del territori sota el seu control i on no es considerava possible la mateixa apropiació. Tant l’aspecte lineal, precís, concret, com el zonal, ambigu, complex, són dues cares d’una mateixa realitat a la que anomenen frontera (Fernández de Casadevante, 1985:26-30). Tal com constata Peter Sahlins (1993:25), tot sovint hom ha tingut la temptació de proposar una evolució històrica de la conceptualització zonal de les fronteres a la lineal, com si fos una millora tècnica de la definició territorial de l’estat. És veritat que, amb l’aparició i enfortiment dels nacionalismes característics del segle XIX i els avenços tècnics espectaculars del segle XX, el grau de detall amb que es pot perfilar de forma rigorosa el traçat de la línia fronterera ha millorat molt. Però el caràcter zonal també ha evolucionat com a tal. A aquest se li associen les especials característiques del territori proper a la

⁹ Al fer servir terminologia amb camp semàntics tant amplis es pot perdre concreció a l’hora de centrar l’objecte d’estudi. Ho planteja María Cristina Hevilla a la seva tesi sobre la formació d’una part de la frontera argentina. Considera que “... no ayudaría demasiado comenzar a referirnos a la temática de las fronteras analizando la etimología y el significado de los términos ya que, el sentido y el uso de las palabras en cualquier lengua no son estáticos y los conceptos con el tiempo van mutando o adquiriendo más y nuevos significados de acuerdo a los usos” (Hevilla, 2001:24). Per això mateix, aquí s’han escollit les accepcions dels termes que interessin i, per exemple, esquivem el concepte de frontera plantejat Frederick Jackson Turner a la seva obra *The significance of the frontier in American History*, publicada als Estats Units al 1893.

frontera, on es donen dinàmiques socials i econòmiques diferents a les que hi ha a la resta de l'estat. A la regió fronterera hi tenen lloc bona part de les polítiques de cooperació internacional i és on s'estableixen unes relacions de veïnatge molt concretes que, com es veurà, tindran un pes específic important a l'hora de definir de forma precisa la ratlla fronterera.

Frontera i límit fronterer són dues manifestacions antigues de la pràctica del control territorial per part del poder establert. La primera s'identifica amb les relacions de força, on sol manar la llei del més fort i la frontera acaba sent el lloc d'equilibri entre dues pressions enfrontades. La segona es relaciona amb la capacitat de negociació, de pacte, tot cercant establir una pau duradora mitjançant la fixació d'una divisió lineal sobre el terreny acordada per les parts (Nordman, 1998:40).

A la introducció del seu treball sobre les fronteres, Malcolm Anderson (1996) les concep com institucions establertes pels respectius estats d'acord amb decisions de caire polític i regulades mitjançant texts legals. Són de caràcter bàsic i implícitament es troben citades quan es parla de la dimensió territorial de l'Estat¹⁰. Sense les fronteres polítiques no es podrien entendre les societats complexes. De fet, quan es parla d'Estat ens estem referint tant a l'aparell de govern com a l'àmbit espacial on aquest aparell té capacitat d'actuació, on és vàlid l'ordre jurídic que emergeix de l'Estat. La frontera marca el territori on són vàlides les lleis i són aplicables les mesures coactives necessàries pel seu compliment. Defineixen el límit de l'exercici de la sobirania. Des del punt de vista polític, les fronteres també delimiten les comunitats polítiques que són reconegudes com unitats de ple dret a la comunitat internacional, tal com es va definir al segle XVII a Westfalia. Pel que fa a l'ordre econòmic, les fronteres defineixen l'àrea d'influència econòmica o els mercats vinculats a l'ordenament

¹⁰ En el cas de la Constitució espanyola es fa referència al territori espanyol o de l'Estat en diverses disposicions (art. 138, 1, 139, 2, 158.1, 161.1 i 139.1) però sense indicar els seus límits (Fernández Liesa, 2005:20).

jurídic establert per l'Estat, per la qual cosa també tenen la consideració de límits fiscals i duaners (Cairo Carou, 2001).

Per tant, els estats són els que instauren les fronteres, tot participant directament en la seva definició. Això vol dir disposar dels recursos necessaris tant pel seu manteniment com per a que es garanteixin les polítiques en les que està implicada la frontera: punts de control militar, persecució del contraban, exercici de la justícia en aplicació de la legislació vigent, etc. Històricament aquesta capacitat de control sempre ha estat limitada, tant per l'extensió de la zona fronterera com per la dificultat d'accés i la seva marginalitat en relació als centres de poder. L'interès per concretar el seu traçat està relacionat directament amb l'exercici de l'esmentada capacitat de control. Per aquesta raó, no preocuparà tant el traçat a les zones dels cims, habitualment poc concorregudes, com als passos més freqüentats dels colls muntanyencs. Com es veurà, les primeres zones als Pirineus on es van fer treballs de delimitació moderns van ser els seus extrems: a l'occidental provocats per l'accés a recursos naturals a cavall de la partió entre els dos estats, a l'oriental esperonats pel control militar d'una zona estratègica i per les picabaralles entre veïns quan canvien les condicions pactades al voltant de la ratlla.

Als propers capítols d'aquesta part es veurà l'impacte de la frontera al territori, el seu significat com institució de l'Estat i les tècniques que participen a la seva construcció i representació. Primer s'introduirà el concepte general de línia límit, tant en el seu vessant topogràfic com en el jurídic, per continuar amb la concreció d'allò que en aquest context s'entendrà per frontera, la línia límit jurisdiccional de sobirania o línia límit interestatal. Després es veurà el paper que juga l'Estat modern. El desenvolupament de les seves atribucions serà especialment destacat als seus límits. En darrer lloc, es tractarà de la seva representació, sigui mitjançant tractats internacionals específics, sigui mitjançant cartografia de caràcter oficial.

6 – Límits i fites: la construcció del territori

Segons Arturo Soria, el territori és una construcció cultural que, sobre el suport d'un relleu natural, antic, ha generat formes artificials que adapten l'espai a les necessitats humanes. El territori actual és, per tant, un artifici resultat del sediment de totes les aportacions de civilitzacions anteriors, amb les corresponents reorganitzacions de les estructures heretades. Entre els seus trets més definidors, més característics, ens interessarem en el de *límit*, entenent com a tal “toda línea, natural o artificial, real o imaginaria, que sirva para acotar una superficie” i en el de *senyal* com “todo signo puntual y artificial que se use para facilitar el movimiento, delimitar superficies o marcar centros” (Soria, 2000).

La gran majoria dels senyals territorials de límits són fites, un terme genèric que s'aplica als elements construïts per perdurar i per ser identificats fent aquesta funció¹¹. El llinar d'una parcel·la o una frontera entre estats és un límit materialitzat mitjançant senyals, acordat mitjançant actes jurídics i representat en documents de tipus jurídic i en cartografia oficial. La representació sol ser una descripció dels senyals construïts o emprats per a la definició del límit i de com va el límit entre senyal i senyal, unint-los formant una línia imaginària més o menys nítida, més o menys precisa. És habitual aprofitar trets topogràfics com a base per la definició d'un límit, com per exemple el tàlveg d'una vall, el curs d'un corrent d'aigua o la carena d'una serralada. En aquest cas, cal precisar el tram del tret topogràfic que segueix el límit amb la mínima ambigüitat possible, sigui mitjançant la col·locació de senyals als extrems del tram, sigui amb una descripció acurada d'aquests extrems aprofitant l'existència

¹¹ Del llatí *fictus*, que deriva del verb *figere* que significa clavar, la qual cosa li dóna el sentit de quelcom fix i amb certa dimensió vertical.

d'elements naturals característics. En general, tot tret topogràfic natural de tipus lineal és susceptible de ser emprat com a base per un límit. Els que més es solen fer servir són la línia de costa, els rius i les divisòries d'aigües o carenes.

Una mostra de la importància dels límits i senyals és la petjada que han deixat a la toponímia. Menéndez de Luarca (2000:51-53) ofereix una sèrie de formes toponímiques relacionades amb fites de delimitació a la seva zona d'estudi, el nord-est espanyol: el *padrón*; el *coto*; la *arca*; la *anta*, etc. Especialment interessant és el nom que es dona a les fites de la frontera hispanoportuguesa: el *marco*, del germànic *mark*, post fronterer, que passa a designar frontera i, per extensió, *marca*, zona fronterera governada per un marquès, *comarca*, zona delimitada, i el verb *marcar*, assenyalar.

Per a la zona hispano-francesa es fa servir la veu *muga* o *mouga* per designar la fita fronterera. Aquest terme prové del basc i fa referència a tot objecte que marca, indica o serveix per a determinar la frontera. Així, es pot aplicar tant a fites frontereres plantades expressament com a roques, arbres, cases, boscos, fonts, rierols, que marquen el límit (Descheemaeker, 1948). Es tracta d'un terme amb una gran força evocadora, el seu ús també serveix per designar les línies límit tradicionals (Sarkisian, 1998; Perales Díaz, 2004:76-77).

Alguns topònims, entre altres, que fan al·lusió a límits són: el *cap*, que pot indicar el límit extern d'un territori; el *confí*, del llatí *finis* i que fa referència a la línia on es troben dos fins (la intersecció de tres fins donen lloc a un punt: el *trifini*); la *demarcació*, del germànic *mark*; l'*extrem*, del llatí *extremus*, el que està més allunyat; la *frontera*, del llatí *frontis*; el *límit*, del llatí *limes*, originàriament camí que separa dos conreus i que amb el temps va passar a designar la frontera exterior de l'imperi, estenent el significat de separació; la *ratlla* i el *terme*, del llatí *terminus*, fita o vedruna i límit i també la deïtat que els tutelava (Menéndez de Luarca, 2000:64).

En una xerrada relacionada amb la delimitació municipal, el geògraf Jesús Burgueño va enumerar diferents agrupacions semàntiques en català relacionades amb aquesta terminologia. Pel que fa a l'acció de delimitar, de *terme*: termenal, atermenar, atermenament, termenejar/termalejar, termener, destermenar, termenar/terminar, terma, termenera, termera, termenat; de *fita*: fitar o afitar, fitament o afitament, fitació, fitador, fitó, fiter (roca) i fiter (persona); de *partió*: partionar, partioner, partionament. Pel que fa a als senyals de demarcació hi han molts termes relacionats amb la fita mateixa: terma, boga, pedrafita o perafita, pedró, molló, termenera (o *tramanera*), termera, trenca, badaluc, bòrna o bòrn, pilar; amb el suport de fita: fillola (fiola) o fillol, fitó, testimoni, contrafita, antefita, matrimoni; i fins i tot pels munts de pedres que fan funcions de marca de límit: monjoia, vedruna, mota, cussol, maruny, muró (Burgueño, 2010).

Com es pot observar, la pràctica de delimitar i marcar el territori és antiga i s'ha dut a terme de manera intensiva. Avui en dia disposem d'una gran varietat tipològica de límits i fer-ne el traçat és una pràctica habitual. A l'acte formal d'establir els límits se l'anomena *delimitació* i comporta tant operacions tècniques, per definir de la forma més objectiva possible per on va el límit, com acords de caire jurídic, que aclareixen tant el domini que és delimitat com els subjectes que tenen dret sobre aquest domini. Les delimitacions es porten a terme allí on no hi ha un límit ja fixat o es modifica l'existent. També es fan quan la partió és confusa o prou imprecisa, de manera que es decideixi definir-la de nou. El resultat sol quedar reflectit en documents jurídics, les *actes de delimitació*, on hi queden consignades les parts que han participat en l'acord, s'especifica l'objecte d'aquest i es descriu la línia delimitada. Es denomina *replanteig* o *replantejament* a la operació de traçar de nou sobre el terreny una línia ja delimitada. Es sol portar a terme en el cas de que la línia sigui imprecisa però ben coneguda, la qual cosa vol dir que els dubtes sobre el seu traçat es podran solucionar mitjançant un peritatge tècnic que, a partir de la documentació de la delimitació, pugui reconstruir la línia. A diferència de la delimitació, el replanteig no té efectes jurídics, ja que no modifica el traçat que

en algun moment havia estat acordat. Una operació posterior a la delimitació és la de *afitament*, que consisteix en marcar el terreny amb fites o senyals per fixar físicament els límits acordats. Un replanteig també pot comportar la construcció de noves fites o senyals, però amb l'únic objecte d'aclarir el traçat de la línia límit, de manera que no s'alteri la delimitació original. Un afitament també pot donar lloc a l'estesa d'una *acta d'afitament*, on es descriu de forma més precisa que a l'acta de delimitació quina és la posició de cada senyal, que ha d'estar perfectament identificada. En molts casos es sol acompanyar de dades topogràfiques o croquis per evitar qualsevol dubte sobre el lloc on s'ha plantat.

Un altre concepte d'interès relacionat amb la construcció de límits és el de *servitud*, que està relacionat amb els drets i deures vinculats a la delimitació. El diccionari¹² ho defineix com “dret real limitat que grava sobre el domini d'altri, a favor d'una persona distinta del seu titular”. Es sol tractar d'una càrrega que afecta als terrenys contigus i que ha de ser regulada de forma legal, ja que, al ser generalment de caràcter limitador pels veïns, és necessari provar-la¹³.

Es donen diferents tipus de delimitacions en funció de l'àmbit territorial que calgui delimitar i el dret que s'estigui determinant. Les de tipus jurisdiccional fan referència a l'exercici de l'autoritat en un territori determinat, típicament de caire estatal o municipal. Les que fan referència als drets d'usdefruit solen ser com a resultat de convenis o contractes relacionats amb un tipus de gaudi al territori delimitat (per exemple les que seran més d'aplicació en aquest treball: drets de pastura, d'aprofitament forestal, d'extracció de fusta o d'explotació minera). Les que fan referència als drets de propietat discriminen els territoris en funció de qui en posseeix el títol de domini directe (públic o privat). A més, existeixen altres tipus de delimitacions que, malgrat no tenir natura jurídica, revesteixen certa importància: les corresponents a l'organització territorial per a

¹² Gran Diccionari de la Llengua Catalana, <http://www.diccionari.cat/> [consultat el 13 de febrer de 2011].

¹³ Veure, per exemple, el treball de Caren Femenia (2006) relacionat amb aquests conceptes. Curiosament, a la seva relació de tipologies de delimitacions i de la legislació que els hi és d'aplicació, no considera el cas de la delimitació de la frontera internacional.

l'aplicació de determinada competència, com és el cas dels partits judicials, o per a l'averiguació de determinada magnitud, com és el cas del cadastre; les portades a terme pels municipis per ordenar l'ús del sòl, com és la planificació urbanística; aquelles organitzades per diferents organitzacions o institucions com a part de la millora de la gestió de la seva activitat, com és el cas de l'organització en parròquies i bisbats per part de l'Església, etc.

Destaca la persistència a la memòria dels límits, que són reaprofitats una i altra vegada, malgrat que el tipus d'objecte delimitat pugui haver variat. No és difícil endevinar el traçat d'antigues vies romanes i camins medievals als perímetres de les delimitacions municipals actuals. Amb el temps el territori va acumulant diferents funcions, que es van superposant. Sobre un mateix lloc hi poden intervenir diferents actors amb diferents interessos: uns exerceixen l'autoritat, altres gaudeixen de determinats drets d'ús, altres en són els propietaris, altres en determinen la riquesa que se n'extreu o fins i tot el culte dels seus habitants, altres simplement en fan la classificació segons ús i estipulen quin en serà l'ús futur, etc. Per a cada tipus de límit s'obté una tessellació concreta del territori i cada lloc queda assignat d'una manera o altra a tots els tipus de regions possibles.

El règim de propietat del sòl és una de les formes bàsiques d'organització del territori. La seva delimitació és una de les més habituals. Sigui per una nova ocupació, sigui per decisions polítiques, sigui per l'adopció de noves tècniques, la parcel·lació o reparcel·lació d'un territori, és a dir, el traçat dels límits entre les propietats, és l'instrument amb el que es consolida el domini efectiu del sòl. Des de les centuriacions amb que els romans repartien terres entre els seus soldats fins les modernes concentracions parcel·làries, l'establiment dels límits de la propietat és l'acte amb el que es reafirma l'acció bàsica de poder sobre el territori i les fites en són el seu tret principal. No ha d'estranyar que algunes civilitzacions els hi donin un caràcter sagrat i, tot sovint, d'objectes de culte (veure figura 2). Qui els canviés de lloc o els malmetés podia rebre càstigs severos

per part de les deïtats¹⁴. La preocupació per la perdurabilitat dels senyals es palesa en pràctiques com la d'enterrar un tros de carbó al peu de la fita, de manera que el sòl quedi tintat amb el temps i pugui ser replantejat sense ambigüïtat en cas de que desaparegui o es mogui la fita¹⁵. Altra tècnica consisteix en la construcció de fites auxiliars o testimonis, de menor entitat, que permeten, arribat el cas, el replanteig d'una fita perduda.

Figura 2. Muga R-81, situada al centre d'un cromlech, a Artzakosoro Burua (Navarra). Les tombes transmeten la memòria dels avantpassats, per la qual cosa amb freqüència es converteixen en fites de referència al construir-hi un embolcall petri que garanteixi la seva permanència. Els teòrics romans de la delimitació espacial, els gromàtics, recomanen l'ús de tombes com a fites per fixar la comunitat a un determinat territori. Fotografia: Esteban Faci.

Jacinto Bonales (2003:9) explica que existeixen llegendes arreu del Pirineu que serveixen com explicació mitificada de l'establiment de límits de propietat quan no coincideixen amb la carena. Segons aquestes, els pobles que rivalitzaven per un terreny organitzaven una carrera en la que un jove de cada comunitat, a una hora convinguda, corria vessant amunt i el lloc on es trobaven

¹⁴ Sobreviuen fites de l'antiga Babilònia amb inscripcions amb amenaces per qui atemptés contra ells tot dient "que tots els deus, els noms dels quals es consignen sobre aquesta fita, destrueixin el seu nom i l'aniquilin". Citat per Menéndez de Luarda (2000:60). Al Dret Romà queda reflectida la importància que es donava als agrimensors i a les seves habilitats i honestedat per mesurar parcel·les (Santapau, 2005).

¹⁵ És una pràctica avui en desús. Als treballs de delimitació de la frontera a la zona de Navarra portats a terme a finals del segle XVIII va ser una pràctica habitual. Veure el Tractat d'Eliozondo, reproduït a l'Annex D7.

era el límit de l'aprofitament per cada part aquella temporada. Per suposat, quan més es pogués avançar al vessant oposat tant millor per l'honor del poble.

Daniel Nordman (1998:72-80) parla sobre l'existència de límits a la França de l'alta edat mitjana. Val la pena destacar el treball de delimitació fet com a resultat del Tractat de Verdun del 843, que va implicar 120 "emissaris" en la determinació dels límits de les parcel·les que es van distribuir entre els tres hereus de Carlemany (Sahlins, 1993:25).

El segle XIII va suposar un període de forta pressió de les comunitats agropastorals rurals del Pirineu Occidental. Durant aquest segle i fins la meitat del següent es va produir una important delimitació de terres i drets. Aquesta activitat va ser potenciada i reconeguda per uns senyors feudals en ple procés de reestructuració política, que van veure en el recolzament a les comunitats rurals un mecanisme de defensa i de seguretat enfront a senyors veïns i altres enemics dels seus interessos. Les unitats territorials van quedar definides mitjançant límits nets i perceptibles, fent servir bardisses o alineacions d'arbres, fites artificials plantades expressament o crestes de cims i congostos. A França, des del segle XIII van existir mesuradors públics que van descriure i definir les propietats rurals, determinant, de la mateixa manera i dins de l'esfera del dret públic, l'àrea de les jurisdiccions urbanes. Creus, fites, tanques d'espines, solcs s'afegiren als sistemes tradicionals de jalons i fites naturals. Cal destacar el paper territorialitzador de l'Església durant aquest període perquè, malgrat no portar a terme delimitacions strictu sensu entre parròquies, els seus territoris estan tan ben definits que fins i tot existeixen enclavaments d'unes parròquies en altres¹⁶.

¹⁶ Alguns rituals eclesiàstics tenien com objectiu principal la delimitació simbòlica del territori parroquial i el coneixement i control per part del mossèn d'aquells que en formen part (Puigvert, 2001:32-34).

7 – De la zona fronterera a la línia límit interestatal

Segons Philippe Sénac (2001), la primera aparició del terme *frontera* dins de la documentació llatina és al primer testament del rei Ramiro I d'Aragó, fet a l'any 1059, on el monarca es planteja la transmissió del regne, al que anomena *terra* en lloc de *regnum* i que tracta en tot moment com un bé personal, al seu fill Sancho Ramiro¹⁷. A partir d'aleshores la paraula es repeteix unes quantes vegades més, prenent el significat de lloc de combat, tot indicant un espai dinàmic, un front pioner, una etapa cap a noves conquestes territorials. Fins la data indicada, les fonts relatives a aquesta regió no manifestaven cap forma específica per reflectir els extrems de les terres del comtat aragonès o del sobirà navarrès. Les fonts franques fan servir el terme *limes* per aquesta zona al segle IX¹⁸, i el de *marca extrema* per a la zona catalana. A finals del segle X, segurament degut a les lluites esporàdiques amb els musulmans, l'establiment de fortificacions i el desenvolupament d'assentaments cap el sud, els monarques navarresos van començar a fer servir el nom *extremadura* per designar els límits meridionals de les seves terres. Mentre que aquests termes fan referència més aviat als territoris sotmesos als cristians, sembla que el mot *frontera* suggereix un desplaçament i vol designar allò que està enfront. Sénac especula que es tracta d'un terme habitual al llenguatge corrent, derivat de *fronte*, emprat per designar les terres que es té al davant en un sentit expansiu. En aquells temps l'Aragó era un estat en construcció, condemnat a estendre's cap al sud a costa dels musulmans per evitar trobar-se confinat pels Pirineus. De fet, va formar part del

¹⁷ "Aliud iterum de mobile quod Deus me dedit [...]; et sedeant tres partes factas, una ad Sancti Iohannis, et alia pro captibus et pro pontes facere et ad castros de fronteras de mauros qui sunt pro facere; et tertia pro omnis monasterios et ad Sancti Petri de Roma et ad [...]"

¹⁸ A terres franques el terme més emprat és el de *marca*. No es comença a parlar de frontera, en la seva accepció zonal, fins ben entrat el segle XIV. L'evolució del concepte zonal al de límit lineal trigarà encara més de quatre segles, segons Foucher (1991:77-79).

procés general d'expansió de l'aristocràcia europea occidental que va caracteritzar les zones de frontera d'aquella època. Tal com ho descriu Robert Bartlett (2003:72), els monarques necessitaven fidelitzar als seus vassalls ja que el seu poder era el resultat, bàsicament, del número de guerrers que eren capaços de mobilitzar en un moment donat. El mecanisme per fer-ho era el proporcionar-los honors i terres. El resultat, tanmateix, era que s'entrava en un cercle viciós: a mesura que el senyor obtenia nous feus podia armar més cavallers, la qual cosa li permetia augmentar la seva potència militar, però alhora necessitava fixar-se en noves terres per conquerir per poder-les oferir com a esquer i així mantenir la seva autoritat sobre els nous vassalls. L'Espanya islàmica, infidel, oferia territoris per conquerir, la qual cosa va atraure a nombrosos cavallers que hi van veure una via per a enriquir-se i prosperar. Eren una font tant en honors com en riqueses. La legitimació per part de l'Església i l'expectativa de recompensa van ser els motors de la dinàmica expansiva dels regnes cristians de la Península.

No és fins a principis del XIII quan l'ús del terme *frontera* en la seva forma comú esdevé habitual. Pascal Buresi (2001) destaca que aquest mot és completament absent a la documentació particular de les ordes militars de Calatrava i de Santiago, mentre que és habitual als documents de les cancelleries monàrquiques i pontificals, la qual cosa estableix una forta relació del terme amb una definició territorial vinculada a la monarquia. Segons els tractadistes, des de mitjans del segle XIII es va iniciar i va consolidar la tendència a precisar millor les fronteres com a manifestació dels límits fins on arribava el poder d'un rei, una primera pauta del que més tard seria la noció d'Estat i la de sobirania. A mesura que l'Estat es separa de les seves formes feudals, la idea de límits polítics propis per encabir l'acció de la sobirania reial es fa familiar ràpidament (veure la figura 3). Es tracta de límits que no eren gaire més importants que els feudals, però que progressivament van prenent força, esdevenint més sòlids a mesura que es reorganitzen les relacions poder-territori. A partir d'aleshores la frontera comença a tenir sentit polític, fiscal i, sobre tot, militar (Ladero Quesada, 2001).

Durant l'edat mitjana es van definir territoris mitjançant límits, distingint jurisdiccions, propietats i drets, però la frontera com tal no apareix fins la consolidació dels Estats en la seva concepció moderna al segle XVII i la signatura dels tractats de límits dels segles XVIII i XIX. Tot i això, serà necessari distingir entre la concepció de sobirania jurisdiccional que imperava al segle XVII de la sobirania de caràcter territorial tal com s'entén ara. La primera continuava les tradicions medievals, on el poder del monarca s'exercia mitjançant les relacions de vassallatge i on el territori sota el control era funció de l'abast i les possessions d'aquests vassalls. La segona, la que s'ha acabat imposant amb el temps, fa referència a que l'autoritat s'exerceix sobre un territori concret i sobre qui hi habita.

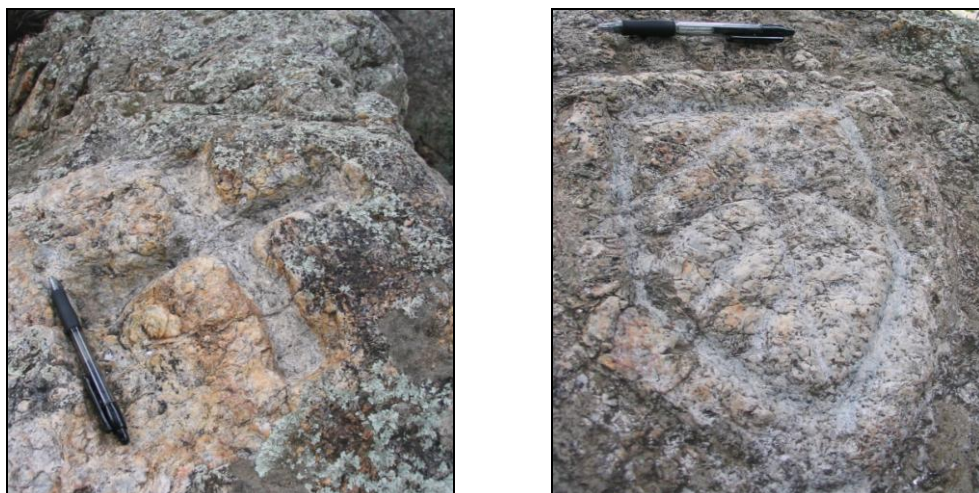

Figura 3. Les dues cares de la roca Talou, entre els pobles de La Tour de France i Montner al Rosselló, que va servir de fita fronterera després del Tractat de Corbeil de 1258. A la dreta es mostra una creu gravada a la cara sud, corresponent a Aragó, i a la esquerra es reproduïx un escut amb una rama dins seu gravada a la cara nord, corresponent a França. Fotografia: l'autor.

Així doncs, les fronteres modernes, en la seva accepció de línia límit, defineixen diverses discontinuïtats espaials: el límit de l'exercici de la sobirania, on són vàlides les lleis i són aplicables les mesures coactives necessàries pel seu compliment; el límit de la comunitat política, aquella que forma part del sistema de relacions interestatals; el límit d'influència econòmica o de mercats, per la qual cosa també es tracta d'un límit fiscal i duaner; i el límit del sistema identitari, distingint entre àmbits culturalment diferents (Cairo Carou, 2001).

Les fronteres es fixen mitjançant disposicions convencionals, negociades entre els Estats limítrofes sobre la base de consideracions de natura principalment política. Avui en dia existeix una gran experiència en aquest tipus d'acords: segons el geògraf Michel Foucher (2004) la gran majoria de les fronteres actuals té el seu origen en la rivalitat colonial entre França i Anglaterra des de mitjans del segle XVIII fins ben entrat el segle XX. El procediment per a l'establiment d'una línia fronterera barreja tant decisions polítiques com operacions tècniques complexes. En termes generals, es pot resumir en tres etapes:

- a) l'assignació territorial: de caràcter polític, fa referència al repartiment de territoris tal com queda estipulat en un acord o tractat internacional. És el punt d'inici del procés de delimitació de la frontera, es porta a terme moltes vegades lluny dels territoris en qüestió i es sol basar en cartografia d'escala petites, que abasten molt de territori. La frontera en si no és l'objectiu, més aviat una conseqüència dels acords adoptats. Així, mitjançant el Tractat dels Pirineus de 1659 es cerca establir una pau perdurable després de molts anys de lluita, la qual cosa es vol aconseguir amb el matrimoni de la filla del monarca espanyol amb el monarca francès, la restauració de les dignitats d'alguns combatents destacats i un repartiment de territoris, tal com es veurà més endavant.
- b) la delimitació: de caràcter tècnic, implica negociacions més precises, prop del terreny i utilitzant cartografia d'escala mitjana. No ha de modificar la situació jurídica anterior, establerta en l'assignació territorial, llevat excepcions. El traçat de la frontera és l'objecte específic dels treballs, que acaba sent plasmat en un document de caire jurídic, subjecte al dret internacional i que ha de ser ratificat pels representants de les sobirania implicades. En el cas present, aquest és el paper que juguen els Tractats de Límits de Baiona celebrats a mitjans del segle XIX. En ells es descriu el traçat de la frontera mitjançant un recorregut pel lloc per on va la línia (tot emprant

referències naturals, artificials o geomètriques) juntament amb la descripció dels elements que millor la caracteritzen.

- c) l'afitament o demarcació: consistent en la materialització del límit fronterer sobre el terreny amb senyals. Es tracta de treballs que necessiten un coneixement important a escala local, que utilitzen cartografia d'escala grans i que donen lloc a documentació que descriu la posició de cada senyal i el traçat de la frontera entre senyals. En el cas de la frontera hispano-francesa, cada Tractat de Límits va ser complementat poc temps després amb una Acta Addicional que contenia, entre altres coses, les corresponents actes d'afitament.

A cada etapa es pot donar el cas que calgui modificar les decisions preses en l'anterior, bé sigui per deficiències tècniques sobre les definicions assumides, bé sigui per problemes d'interpretació o ambigüitats. És freqüent que a una Acta d'Afitament s'esmeni algun paràgraf de l'Acta de Delimitació. En el cas de que els errors detectats siguin prou importants, bé pot donar-se la necessitat de replantejar l'assignació acordada¹⁹.

A les etapes anteriors, que defineixen completament el traçat de la frontera, se'ls hi pot afegir una quarta: la corresponent al manteniment de la línia establerta, la qual cosa inclou tant la conservació dels senyals construïts com la constant adequació de la línia de frontera a les necessitats de cada moment. Habitualment, els Tractats de Límits contenen instruccions sobre com ha de portar-se a terme aquesta conservació dels senyals de la frontera. En el cas de la frontera hispano-francesa es va establir que els municipis veïns portessin a terme un reconeixement anual de les fites del tram corresponent al seu terme,

¹⁹ Així es va haver de fer en la delimitació de la frontera entre Estats Units i Mèxic. Al Tractat de Guadalupe Hidalgo de 1848 s'establiren els territoris que quedaven a ambdós costats en base a una cartografia poc precisa. Durant la demarcació es palesaren algunes incoherències que, finalment, van fer necessari aclarir mitjançant un acord, el compromís de Bartlett-García Conde de 1850, anomenat així en memòria dels comissionats plenipotenciaris que el van ajustar. Al continuar apareixent discrepàncies, al 1853 es va signar un nou Tractat redefinint l'assignació territorial de 1848. Tot el procés ha estat estudiat per Paula Rebert (2001).

però amb el pas del temps es van haver d'articular mecanismes administratius concrets per fer aquestes tasques²⁰. Cal tenir present que amb el pas del temps no tant sols es deterioren els senyals de la frontera, també canvien els interessos i les activitats a l'entorn de la ratlla. Allò que no va ser considerat prou important, i per tant no va merèixer un treball més precís sobre el traçat fronterer, ara pot esdevenir una qüestió de primer ordre. El pas d'infraestructures de transports (ferrocarrils, carreteres, etc.), les exigències de nous serveis (telecomunicacions, generació i transmissió d'energia, etc.), la proliferació de nous usos (excursionisme, esports de natura, etc.) i tantes altres activitats impliquen constants modificacions de l'aprofitament del medi, la qual cosa pot entrar en col·lisió tant amb el traçat de la frontera com amb les servituds que se'n deriven.

L'esquema descrit fa referència a la delimitació moderna de noves fronteres. Però hi ha un altre mecanisme també força emprat, i que en algun sentit es podria aplicar al cas que ens interessa. És l'aprofitament de velles demarcacions com a referència per noves fronteres. Aquest mecanisme es coneix com principi *uti possidetis* i s'ha emprat a bastament a l'Amèrica Llatina, per exemple, on, en el moment de la seva independència, el nous estats van adoptar com a propis els límits dibuixats pels colonitzadors europeus. Hi hagueren bones raons per a fer-ho. Per una banda, va servir com a defensa envers la metròpolis i evitar que quedessin territoris sense control per problemes de delimitació i, per tant, poguessin ser reclamats des dels poders colonials. Per altra, així es van estalviar llargues i costoses negociacions que podrien haver entorpit el procés general, complicant-lo. El mateix principi es va aplicar al procés descolonitzador a l'Àfrica. Es dona la paradoxa de que les fronteres colonials sempre havien estat molt criticades tant per la seva arbitrietat com per ser una imposició de les metròpolis, però durant el procés d'emancipació es va optar per conservar-les. Les fronteres ja havien estat incorporades al nou sentit nacional de totes les parts, resultat del fenomen ja

²⁰ A la part de conclusions es parlarà més d'aquesta qüestió.

comentat d'identificació de la comunitat amb el territori. Malgrat tot, l'aplicació del principi de *uti possidetis* com a mecanisme pel traçat de fronteres no ha estalviat problemes, fins i tot conflictes, ja que tot sovint les delimitacions originals estaven codificades en texts antics, imprecisos o poc clars. A més, el manteniment d'aquestes primeres demarcacions pot estar molt allunyat de la realitat d'assentaments humans de la zona i es poden generar situacions injustes per aquelles comunitats que, després de la descolonització, no es sentin còmodes amb l'antic *statu quo* (Fernández de Casadevante, 1985:26-42). Quan s'ha fet referència a alguna possible connexió amb la frontera hispano-francesa, s'ha volgut dir que tant al Tractat dels Pirineus de 1659 com als Tractats de Límits de Baiona del segle XIX s'empraren antics límits com a referència. Es veurà de forma contínua als propers capítols. La frontera assignada al segle XVII es vol basar en l'antiga separació romana entre territori gal i territori hispà, cosa que es concreta en distribuir llocs a una i altra banda dels Pirineus i considerar com a línia fronterera la suma dels límits de les seves jurisdiccions. Al segle XIX bona part de l'esforç dels comissionats serà el provar de replantejar aquests límits o termes dels pobles fronterers per a formalitzar la línia de frontera. Es pot observar que hi ha implícita en aquest procediment una aplicació del principi *uti possidetis* esmentat.

Altre fenomen que mereix la nostra atenció és el dels enclavaments²¹, és a dir, aquelles parts d'un estat ubicades completament dins d'un altre i, per tant, separada de la part principal de l'estat al que pertany. Son territoris que trenquen la continuïtat espacial. Generen situacions que tot sovint s'han considerat com extravagants o anòmales, esdevenint candidats perennes a ser intercanviades per altres territoris amb la finalitat d'estalviar-se aquesta mena de "intrusions" incòmodes. Hi ha una gran varietat de casos. Vinokurov (2006) proposa un marc teòric per intentar donar coherència a les diferents formes que pren aquest fenomen. El seu treball aporta una àmplia revisió bibliogràfica sobre

²¹ Segons Vinokurov (2006), la primera vegada que es va emprar aquesta paraula va ser al Tractat de Madrid de 1526 entre Carles V i Francesc I. En anglès no es va popularitzar fins al segle XIX.

el tema però no el desenvoluparem aquí²². En el cas de la frontera hispano-francesa caldrà tenir en compte la presència d'un enclavament espanyol a França, Llivia, que va necessitar d'una delimitació pròpia a l'estar completament separat de la resta. En aquesta categoria també caldrà considerar la Isla de los Faisanes, al riu Bidasoa, territori de sobirania compartida pels dos estats veïns. La línia de frontera va pel tàlveg del riu i deixa la illa a la banda espanyola. És, per tant, un territori completament inscrit dins Espanya però on l'exercici de la sobirania no és completament espanyol. Encara que tradicionalment no és així, en aquest treball es tractarà com un enclavament.

Per estudiar el perímetre fronterer d'un estat Foucher proposa descomposar-lo en el que anomena *díades*, és a dir, aquells trams de frontera que separa dos estats concrets. En aquest treball s'estudia la díada que separa Espanya de França. Cada díada es pot treballar a partir de la seva descomposició en *segments*, és a dir, parts de la díada escollits en funció d'algun criteri concret que convingui a l'objecte de l'estudi. Seguint a Michel Foucher, el mètode d'anàlisi hauria de consistir en l'estudi de les diferents problemàtiques a les que es van haver d'enfrontar a l'hora de dibuixar la ratlla i de com se'n van sortir. El detall de l'anàlisi vindrà donat per l'escala d'estudi escollida (Foucher, 1991:40). En aquest cas s'ha fet una anàlisi topogràfica i s'ha segmentat la frontera en funció del tipus de traçat entre mugues segons els Tractats de Límits de Baiona (orogràfic, poligonals, fluvial, camins, etc.)²³. A l'hora de plantejar l'anàlisi de les circumstàncies geogràfiques, històriques i socials que van condicionar aquest traçat, l'estudi regional, s'han escollit com a segments els corresponents a les províncies espanyoles limítrofs, ja que va ser el mateix criteri emprat per la Comisión Mixta de Límites per organitzar la delimitació. Quan es tracta d'estudiar el treball i les solucions plantejades per la Comisión Mixta de Límites a

²² Citar simplement que considera un cas, el dels pene-enclavaments (que defineix com aquells territoris que funcionalment estan separats de la part principal de l'Estat però no geogràficament), que té com paradigma la Val d'Aran (al menys fins la construcció del túnel de Viella, que va permetre normalitzar els contactes de la vall amb la resta d'Espanya). També cita com pene-enclavament a la població lleidatana d'Os de Civís, ja que l'únic accés rodat que hi porta és a través d'Andorra.

²³ A l'Annex A es detalla el resultat d'aquesta segmentació i se'n fa una anàlisi estadística.

la zona de Girona, s'ha fet una segmentació basada en la distribució municipal de l'època, ja que els municipis seran els principals interlocutors dels comissionats a l'hora de negociar el traçat de la ratlla.

8 – Frontera i estat: el límit de la sobirania

Avui en dia el concepte legal de sobirania està molt lligat al territori que el conté. Es pot definir com el conjunt de drets i atribucions que l'Estat té sobre el seu territori, amb exclusió de tots els altres estats, així com en les seves relacions amb aquests. Des del Dret Internacional es considera que la sobirania territorial està dotada de tres característiques definidores. La primera és l'exclusivitat. Sobre el territori del que és titular, l'Estat té les competències exclusives. La segona és la plenitud. Al seu territori un Estat no es pot veure limitat en l'exercici de la sobirania llevat d'allò que pugui entrar en contradicció amb les seves responsabilitats internacionals. I en tercer lloc la oposabilitat, el que vol dir que l'Estat ha de tenir un títol jurídic suficient sobre el seu territori per a que els seus actes siguin vàlids enfront tercers (Fernández de Casadevante, 1985:19-25). Aquesta concepció va quedar esbossada a mitjans del segle XVII amb el Tractat de Westfalia de 1648, que va posar la base, per a molts, del dret internacional modern, assentant l'actual sistema interestatal. Mitjançant aquest Tractat es reconeixia que cada estat era sobirà sobre el seu territori, per la qual cosa qualsevol ingerència que hi hagués per part d'un altre estat es podia considerar un fet delictiu.

Amb aquesta mesura es garantia la seguretat en una època on la guerra era la norma. La seguretat, a més, va proporcionar l'estabilitat necessària per a que es desenvolupessin les monarquies absolutes a Europa, amb la seva burocràcia centralitzada, els seus impostos i els seus grans exèrcits. Al mateix temps que el sistema interestatal sorgit de Westfalia, va evolucionar el sistema de relacions econòmiques cap al mercantilisme, que preconitzava el

desenvolupament per part de cada estat del seu comerç i indústria, en detriment de les de la resta dels estats.

El reforçament dels Estats va permetre als Sobirans anar desfent-se d'algunes de les servituds de caràcter feudal. Tot seguint una lògica de tipus immobiliari, va accentuar el seu dret de possessió i lliure disposició del territori, abandonant formalismes com els de la investidura o la consulta a les elits locals o les institucions estamentals. Els Sobirans es van transformar en l'Estat i el seu territori en una propietat. Amb el sistema interestatal posat en marxa es van reconèixer mútuament aquest dret de propietat, la qual cosa els hi va conferir la legitimitat necessària per exercir el seu domini entre iguals (Rivero Rodríguez, 2000:140-141). Tot i això, cal destacar alguna diferència amb el concepte actual de sobirania. Com hem vist, es confonia l'exercici de l'autoritat de l'estat sobre un territori amb el domini directe d'aquest. És el que Peter Sahlins (1993:47) anomena sobirania jurisdiccional, en contraposició amb la idea de sobirania territorial tal com ara és concebuda. La sobirania jurisdiccional era una mena d'impàs entre els vincles feudals i la seva completa desaparició. Estava basada en la relació entre el Rei i els seus súbdits, que eren els qui juraven fidelitat i acceptaven la seva autoritat sobre les seves persones i bens. Aquests àmbits d'autoritat, que podien ser concebuts com a propietats, podien ser cedits o adquirits per altres sobirans, fos mitjançant negociacions diplomàtiques o com el resultat d'un enfrontament bèl·lic. El domini del Sobirà no actuava directament sobre el territori sinó sobre els seus habitants i les seves corresponents possessions. El pas de les relacions de caire feudal a la sobirania de base jurisdiccional va permetre evitar, segons Nelly Girard d'Albissin (1970:31), que la divisió de patrimonis fos emprada pels senyors feudals com un argument contra la influència del sobirà, la qual cosa ja significava una primera racionalització de l'espai. Però, com veurem quan parlem del traçat fronterer a la Cerdanya, el concepte jurisdiccional de la sobirania va permetre, fins ben entrat el segle XIX, indefinicions i ambigüitats sobre quins eren els territoris a un i altre costat de la ratlla.

Amb el desenvolupament dels estats moderns van aparèixer diferents tipus de fronteres, és a dir, diferents zones límits segons les funcions frontereres que s'hi exercien. Amb les monarquies absolutes va aparèixer la problemàtica de l'estat central i de les obligacions que li són pròpies. El resultat va ser una càrrega que, en bona part, van haver de suportar les elits locals. Per a justificar-ho es va cercar la sanció de les autoritats religioses, que van dotar a la monarquia de l'autoritat moral necessària per aplicar les prerrogatives jurisdiccionals derivades de la concentració en mans reials de l'administració de la justícia i dels manteniment d'un nombrós exèrcit, juntament amb la noblesa corresponent (Ringrose, 1996:464). La preocupació de Felip II per la proliferació de reformisme protestant, organitzat i armat, a terres gal·les va acabar convertint-se en una obsessió al veure perillar la unitat religiosa dels seus territoris. Va centrar els seus esforços en el control del passos del Pirineu, lloc on molts súbdits sospitosos d'heretgia van cerca refugi i per on podien entrar les idees que tant temia. Per altra banda, en aquesta època el bandidatge estava en un punt àlgid. A partir de 1562, amb les guerres de religió, els hugonots va començar a desafiar tant a la monarquia espanyola com a la francesa, per la qual cosa el monarca va construir al perímetre dels seus dominis una fèrria xarxa de castells i la Inquisició hi va augmentar la vigilància, conformant una de les primeres formes de frontera en la seva accepció moderna: la frontera religiosa (Gorría, 1995:84; Desplat, 2003).

Com a exemple d'interès per aquest treball, podem fixar-nos en com el control polític i religiós van ser les primeres mesures preses per Lluís XIV a l'hora d'incorporar els nous territoris guanyats amb el Tractat dels Pirineus de 1659. Al juny de 1660 va crear el *Conseil Souverain* a Perpinyà i poc després va nomenar un intendent i un governador. A l'àmbit religiós des d'un bon principi va mostrar una clara voluntat de separar els convents i les abadies de les províncies eclesiàstiques a les que estaven adscrites, totes amb capçaleres situades al sud dels Pirineus. Va ser força prudent davant d'un clergat obedient a Roma, de fidelitat i conviccions tridentines, obertament hostil a la seva integració a l'església gal·la, que estava dominada pel rei malgrat tenir un paper polític considerable (Ayats, 2002). Fins i tot després de la Revolució Francesa cal

destacar els problemes que hi van haver per a que el poder central pogués exercir l'autoritat en aquesta regió²⁴.

Altres tipus de frontera van ser la militar, sobretot a partir del Tractat de Nimega de 1678, quan l'estratègia francesa va passar d'una política de portes obertes envers els països veïns a una política de barrera, tot cercant i mantenint l'equilibri de forces entre les nacions. Dins l'àmbit militar, el resultat d'aquesta reorientació de les relacions internacionals va ser la política de pré-carré²⁵, vinculada estretament a l'activitat de l'enginyer militar Vauban. Es van construir noves fortaleses i es van reformar les antigues en llocs estratègics amb l'objectiu de controlar el pas. Al seu voltant es van generar espais d'influència que van acabar configurant zones d'equilibri entre les forces d'ambdós costats. Aquestes zones podien variar amb el temps en funció de la distribució i potència de la força acumulada per cada part. Fins a la Guerra de Successió, malgrat el Tractat dels Pirineus, hi van haver diversos enfrontaments bèl·lics a la frontera, principalment al sector català, sense modificar el traçat fronterer acordat al 1659. Amb els Pactes de Família entre les dues corones que es van signar al llarg del segle XVIII es va rebaixar la tensió militar als Pirineus. El mateix es pot dir del segle XIX, llevat dels conflictes relacionats amb la Revolució Francesa i l'Imperi. Hi van haver alguns desplegaments de tropes al voltant de la línia. És el cas del cordó sanitari de 1721 per part espanyola o el cordó sanitari de 1821 per part francesa. En aquest darrer cas, malgrat les raons de caire mèdic, és ben sabut que els francesos estaven més preocupats per les activitats de les tropes carlines prop la ratlla que no pas el perill de contagi de la febre groga que va assolar

²⁴ El treball de Sílvia Gómez Mestres (2005) tracta de l'equilibri entre la nova administració de justícia postrevolucionària que es vol imposar a la zona i que s'ha d'enfrontar amb l'exercici de l'autoritat local, que es basa en criteris socials i culturals de la representació de l'ordre, en una tradició que ha sabut assimilar tant als personatges de la frontera (bandolers, contrabandistes, herètics, desterrats, desertors, rodamóns) com una actitud de defensa de l'ordre i de les persones per damunt de les raons d'estat.

²⁵ En el seu esperit original, el terme fa referència a la doble línia de places fortes que es van habilitar per estabilitzar la frontera nord-est francesa durant la segona meitat del segle XVII. Posteriorment l'expressió va passar a denominar a tot el conjunt de fortificacions frontereres de l'època (Faucherre, 2000:39).

Barcelona. Més endavant veurem que van tenir la seva influència sobre la delimitació de la frontera a mitjans del segle XIX.

Un altre tipus de frontera posat en marxa amb l'Estat-nació modern va ser la fiscal, que es concreta al territori amb el principal element de control, la duana, i amb la seva rèplica social i econòmica, el contraban. Ja al segle XI es constata l'existència de duanes als Pirineus, relacionades amb el control del comerç amb Europa a través del Camí de Sant Jaume. Aquestes duanes generalment es subhastaven entre particulars, els quals s'havien d'encarregar de cobrar el peatge corresponent segons les ordenances, mentre que corresponia a l'exèrcit la vigilància i la repressió del contraban que pretenia eludir-les. Per banda espanyola, no va ser fins al segle XVIII que la Hisenda pública no es va fer càrrec de les duanes, que va publicar els aranzels de 1733 i 1784. Malgrat tot, la ineficàcia de les lleis penals i de les pròpies forces de control fronterer van determinar que l'estat elaborés una nova llei duanera al 1821 i posés en marxa un cos paramilitar, el *Cuerpo de Carabineros de Costas y Fronteras*, que estava sotmès a la disciplina militar però depenia directament del Ministeri d'Hisenda. Entre les seves principals missions va tenir la del control de la frontera. Al 1842, davant la seva poca eficiència, va passar a dependre del Ministeri de la Guerra (Gorría, 1995:91). Per banda francesa, al 1791 apareix la llei que serà la base de la seva legislació duanera. Es descriu la frontera com una "llarga cinta al voltant del territori" i es planteja el posar dues línies d'oficines a ambdós costats d'aquesta zona: una que controla el pas de mercaderies cap a l'interior, el *bureau d'entrée*, i una altra que les controla cap l'estranger, el *bureau de sortie*. Totes les mercaderies havien de ser presentades i declarades, i la seva circulació dins de la "cinta" havia de ser autoritzada mitjançant un permís. Degut al gran nombre de passos, que multiplicaven la possibilitat de frau, una altra llei del mateix any va crear una sèrie de rutes legals, amb l'obligació de que tot el material que s'importés fos conduït al *bureau d'entrée*. Gestionades per la *gendarmérie* es van instal·lar un bon nombre d'aquestes oficines. En períodes excepcionals podia intervenir l'exèrcit contra les bandes de contrabandistes i bandits (Minovez, 2005).

Hi ha consens a l'hora d'afirmar que entre la segona meitat del XVIII i la primera del XIX va ser l'edat d'or del contraban als Pirineus. L'estricta pretensió de controlar el comerç legal ho va potenciar. A totes les valls n'hi havia i en algunes, com és el cas de les valls d'Ansó i de Hecho, hi van arribar a funcionar veritables bandes armades, prou fortes com per plantejar-se l'enfrontament directe amb els carrabiners si calia. Es passaven tota mena de gèneres, la qual cosa va permetre que moltes ciutats del peu de mont francès es dotessin d'importants infraestructures i equipaments comercials²⁶. El contraban és un factor explicatiu del desenvolupament socioeconòmic que van assolir les valls del Pirineu a la segona meitat del segle XIX. Gorría (1995:91) constata que, durant l'època en que el contraban es va poder practicar al Pirineu, els indicadors demogràfics presentaren valors alts al comparar-los amb altres estadístiques d'altres zones de muntanya espanyoles.

Es podria pensar de tot el que s'ha dit que l'acció de poder per part del govern central a les zones de frontera, tan perifèriques i abruptes, va ser limitat. Però fins i tot el plantejar aquesta hipòtesi ens pot deparar sorpeses. A les èpoques de fortes inestabilitats, la frontera es converteix en refugi pels heterodoxes de tot tipis (exiliats, desterrats, immigrants, renegats de la fe, etc.), la qual cosa és aprofitada pels poders centrals com una oportunitat per infiltrar els seus propis agents per fer indagacions de les intencions de determinats grups o individus i, si es donava el cas, destruir els seus adversaris polítics. Segons la recerca feta per Alain Hugon (2000) no s'ha de menysprear la capacitat dels agents locals dels poders central per a captar i orientar tant les informacions com els informants a la zona del Pirineu. De fet, a finals del segle XVII es va crear, per banda espanyola, la figura del *Espía Mayor de la Corona* a instàncies d'un governador de Guipúscoa, quan a França encara no s'havien institucionalitzat els serveis secrets. Tant els virreis com la Inquisició van actuar com a compiladors

²⁶ Beraldi afirma que, al 1898, la regió pirinenca estava inundada de gèneres colonials, molt rars i escassos a l'interior. Citat per Gorría (1995:91). Un estudi minuciós del contraban al Pirineu occidental el va fer l'antropòleg José Antonio Perales Díaz (2004).

d'informació a la zona fronterera. Aquesta darrera va arribar a constituir en alguns moments un veritable "cordó ideològic" difícilment franquejable, on es registrava amb freqüència a viatgers, comerciants i pelegrins. Els diplomàtics, exempts de sotmetre's a controls a la frontera, també foren estretament vigilats ja que tot sovint es desconfiava d'ells i es sospitava que poguessin amagar herètics amb les seves credencials.

9 – Representació de la frontera: tractats i cartografia

Un cop es té clar el significat i el fons de l'operació de delimitació de la frontera, cal interessar-se per la forma. Fets els acords i els treballs tècnics necessaris per materialitzar sobre el terreny el traçat fronterer, cal fer-ne una codificació correcta. Sembla haver-hi unanimitat en el fet de que el traçat acordat i construït sigui de públic coneixement. Per una banda, com a fe dels compromisos adquirits, d'on s'han de derivar normes d'obligat compliment. Per altra, com a salvaguarda pel seu manteniment, deixant un testimoni el més clar i fidel possible que pugui aportar, si cal, prous detalls com per poder replantejar la línia acordada²⁷. La delimitació i l'afitament de la frontera és la culminació d'un llarg procés polític. També és l'inici de la seva protecció, manteniment i administració, per la qual cosa és primordial emfatitzar la seva permanència i estabilitat, tant sobre el sòl com en els documents (Adler, 2002).

El geògraf americà Stephen B. Jones (1943) va destacar la importància d'una bona descripció de la línia de la frontera. Petites ambigüitats, el desconeixement geogràfic, fins i tot algun error a la traducció, poden generar en el futur casos de desacord entre estats veïns. Per a Jones la descripció de la frontera "és una ciència geogràfica més que una branca del dret o de la gramàtica"²⁸. Hi han dos mecanismes per aconseguir-ho: la descripció textual de la línia de la frontera en documents amb validesa legal i la descripció gràfica en documents cartogràfics oficials. Són dues documentacions complementàries, encara que formalment és el text el que predomina sobre

²⁷ Veure, per exemple, la detallada informació que van generar les *International Borderline Demarcating Commissions* que van afitar les fronteres d'Hongria al 1920 (Busics, 2002).

²⁸ "It is an earth science rather than a branch of law or grammar"

el mapa en casos de contradicció. El mapa no tan sols ha d'annexar-se al text, també ha d'estar completament identificat (editor, títol, escala, data, projecció, etc.) per evitar dubtes, modificacions o substitucions. El text ha de redactar-se després d'un reconeixement minuciós del terreny, emprant un llenguatge acurat, que no sigui massa tècnic però sense devaluar la precisió de la descripció, procurant que la versió que es faci en cada llengua sigui examinada per un especialista. A més, ha de referir-se directament al terreny, sense fer servir el mapa com a medi explicatiu. En general, s'acostuma a descriure la frontera de forma contínua, d'un extrem a altre, com si s'estigués recorrent a peu, per la qual cosa cal tenir sempre present quin és el sentit de la marxa. La descripció ha de ser completa, la qual cosa vol dir identificar nítidament tots els punts d'inflexió de la línia i indicar, per cada tram, el rumb i la distància recorreguda, designant qualsevol subdivisió que es faci, assenyalant els principals trets naturals emprats com a suport de la ratlla, etc.

Aquestes normes, que es poden extrapolar fàcilment a qualsevol acta de delimitació d'una línia límit²⁹, són el resultat de la llarga experiència adquirida pels codificadors de fronteres. En l'àmbit de les relacions internacionals els documents fonamentals són els Tractats.

Pascal Buresi destaca la gran quantitat de pactes entre monarques que hi van haver a la Península Ibèrica a finals del segle XII: treves, pactes de pau, pactes de no agressió, aliances matrimonials o militars o fins i tot intercanvis (de places fortificades, d'ostatges o de fidelitats), participant així del reforçament dels poders monàrquics, no tant sols en un cara a cara amb els grans senyors, sinó també els uns respecte als altres. Fan servir poc el terme de frontera però les clàusules territorials són nombroses (Buresi, 2001).

Al pas del segle XVI al XVII es van desenvolupar qualitativament i quantitativa els aparats d'intel·ligència i diplomàcia a l'Europa occidental, per

²⁹ Per exemple, a les delimitacions del termes municipals de finals del segle XIX ja existien regles sobre com havien de ser les descripcions de la línia a les actes (Capdevila, 2005).

la qual cosa també va augmentar la preocupació per l'art de negociar. Fins aquell moment, les relacions entre monarques s'havien portat a terme mitjançant l'enviament de cortesans en missions ad hoc de representació, mentre que els anomenats ambaixadors residents tenien una funció protocol·lària o simbòlica. Amb el canvi de segle, l'intercanvi d'ambaixadors residents es va començar a veure com a símptoma de la bona salut de les relacions entre dos sobirans. Per si mateix, aquest intercanvi ja constituïa la base sobre la que es desenvolupava una cadena de garantia, inclosa la immunitat de les ambaixades. A falta de l'existència de normes de comportament i degut a la necessitat de trobar un marc normatiu comú, l'element substancial per construir la comunitat va ser el contracte fonamentat tant en la reputació del sobirà (i del seu representant) com salvaguarda, com en la publicació del contracte pel coneixement general (amb l'excepció de les clàusules secretes). Els tractats de la primera meitat del segle XVII pretenien la preservació de la pau i tranquil·litat pública entenent la realitat dels estats sota les premisses del patrimoni, o sigui, com objectes que es podien adquirir, intercanviar o dividir. En aquests, les parts es reconeixien amb dret i on, tàcitament, eren copartíceps d'una comunitat. Amb la seva publicació, els tractats adquireixen un caràcter utilitari, destinat no tant sols als governants signataris, sinó també a la reflexió i a l'estudi d'erudits i juriconsults, esdevenint materials de consulta i estudi que semblaven marcar el camí cap un "dret de gents", origen del dret internacional, construït sobre la pràctica (Rivero Rodríguez, 2000:103-106).

El Tractat dels Pirineus de 1659 és un magnífic exponent d'aquest tipus de documents. Va ser un pacte entre el sobirà espanyol i el francès per posar fi a la guerra, per la qual cosa van acordar l'alt del foc en base a uns intercanvis territorials, a un acord matrimonial que els vincula familiarment i a la restitució d'honors i privilegis d'alguns dels personatges que van intervenir al conflicte. Fins aleshores la frontera solia definir-se a partir dels territoris entregats, coincidint amb els seus límits jurisdiccionals sense més. En el cas del Tractat dels Pirineus, però, es va especificar que la frontera seguiria "... los

Montes Pyrinèos...”³⁰ en una mena de racionalització que pretenia dissimular la cessió espanyola d’alguns territoris perifèrics al nord de la serralada. Però amb els acords de 1660, quan es van detallar el territoris afectats d’algunes zones³¹, es va fer palès el caràcter convencional del tractat al decidir la divisió de la vall de la Cerdanya per la meitat i la creació de l’enclavament de Llivia.

Amb el pas de la lògica immobiliària a la lògica territorial es va millorar la forma d’establir i codificar la frontera, com es pot observar, en el cas dels Pirineus, amb el Conveni de límits del coll del Pertús de 1764³² i el Tractat d’Elizondo de 1785³³, en els quals es cuida la descripció de la línia i fins i tot s’aporta cartografia, consensuada per ambdues parts, com a documentació de recolzament.

Els tractats acaben per convertir-se, doncs, en font de dret, en una mena de llei suprema. Durant el segle XVIII es va desenvolupar la diplomàcia com ofici i com cos, iniciant-se amb l’establiment del principi de la immunitat, teoritzat en aquella època, sobre el que es van reconstruir tots els principis bàsics que la fonamenten (Rivero Rodríguez, 2000:162). Durant la segona meitat del segle van proliferar tractats i convenis per fixar els límits en base a l’existència d’aquesta comunitat diplomàtica, instrument essencial per a la seva confecció, i a la necessitat del control fiscal dels confins en el marc d’una època marcada per les polítiques mercantilistes i proteccionistes de les monarquies. Després de la ruptura de la Revolució Francesa i la derrota de Napoleó, al Congrés de Viena de 1815 es va reformular el sistema europeu, però tant sols en les seves denominacions, no en la seva essència (Rivero

³⁰ Article 42 del Tractat dels Pirineus, reproduït a l’Annex D1.

³¹ La fórmula que es va adoptar per a la designació o atribució territorial va ser de base jurisdiccional: “... las Ciudades, Plazas, Villas, Aldèas, y Lugares...”, tal com es pot llegir a la *Declaración y explicación sobre el artículo 42 del Tratado de los Pirineos* de 1660 reproduïda a l’Annex D3.

³² *Convenio de limites entre España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll de Pertús, arreglado y firmado en Perpiñan el 12 de noviembre de 1764*, reproduït a l’Annex D6.

³³ *Tratado definitivo de limites entre España y Francia, para establecer una linea divisoria en el Quinto Real, Alduides y Valcarlos, y para determinar los limites de las dos monarquias en todos los parages contenciosos del resto de los Pirineos, firmado en Elizondo el 27 de agosto de 1785*, reproduït a l’Annex D7.

Rodríguez, 2000:186-188). Els Tractats de Límits de Baiona, de mitjans del segle XIX, ja codifiquen el traçat de la frontera amb l'ànim desitjat per Stephen B. Jones.

No passarà el mateix amb la cartografia. Hem vist que al segle XVII la concepció de l'espai per part de la monarquia és de tipus jurisdiccional, on s'entén l'acció de poder a través del vincles de vassallatge i la tradició que no pas en el control d'un territori determinat. Fins al segle XVI, sense bons mapes, si no tenia l'hàbit de viatjar, un monarca francès no era capaç de fer-se una idea de l'abast del seu regne. La percepció que d'aquest en tenien els seus administradors era la que en podien extreure de llistes literals de viles i províncies. El monarca actuava perquè era conscient de que era rei de França, la qual cosa comportava uns certs dominis, uns drets i una autoritat. En Régis Debray (2010:44) afirma que "... Louis XIV (...) ne négociait pas des limites territoriales; il faisait valoir des droits dynastiques". La cartografia i l'absolutisme es van desenvolupar de forma paral·lela, i també la pèrdua de mobilitat dels reis. A principis del segle XVII els reis passaven tres quartes parts del seu temps a les seves residències de Ile-de-France i els temps dels grans viatges van acabar amb el que va protagonitzar Lluís XIV al Midi francès al 1660. A partir d'aleshores els viatges es convertiren en esdeveniments breus i puntuals. Per a les operacions militars es van emprar guies, espies, comerciants i itineraris. Els exèrcits seguien les rutes dels comerciants i dels pelegrins. Al 1598 Enric IV va desitjar els plànols de totes les seves ciutats de frontera i al 1607 va ordenar dibuixar els mapes dels seus confins³⁴. Lluís XIII va continuar en aquesta línia, però mantenint els mapes de la frontera, fets pels geògrafs reials, en secret. Un d'ells, Nicolas Sanson, va ser qui va introduir als mapes les divisions civils i eclesiàstiques a partir de les actes de delimitació

³⁴ David Buisseret (1984; 2002) ha estudiat la cartografia d'aquest període i els enginyers que la van crear.

i les memòries annexes, sense emprar, però, aixecaments precisos sobre el terreny (Foucher, 1991:82-83)³⁵.

A partir del segle XVII es va incrementar l'ús de la cartografia com element de coneixement, control i planejament territorial, estenent-se a tots els àmbits de l'aparat governamental. En la seva aplicació a la delimitació de la frontera, la cartografia podia estar present als treballs previs, relacionats amb el reconeixement del terreny i la recopilació de documents històrics; podia participar en les negociacions, com a eina per representar les posicions de les dues parts, i podia esdevenir resultat final, com instrument complementari de la formalització i com a medi per a comunicar el límit acordat. Aquesta cartografia és de gran utilitat pels treballs posteriors relacionats amb el manteniment i l'administració de la ratlla fronterera.

Com s'ha dit, la concepció lineal de la frontera està íntimament lligada a la consideració territorial de la sobirania, en contraposició al sistema de relacions jurisdiccionals que durant l'Antic Règim van ser la base del poder del monarca. El Tractat dels Pirineus de 1659 no es va acompanyar de cap cartografia de tipus oficial, encara que l'auge comercial que estava adquirint per l'època la representació cartogràfica de fets d'armes va fer que es publiquessin alguns mapes d'escala regional, amb la deguda llicència reial, on la línia de la frontera es va dibuixar de una forma un tant aproximada. La vitalitat d'aquestes empreses es pot apreciar en el poc temps que trigaven en incorporar les novetats territorials a les seves representacions cartogràfiques i publicar-les. A la figura 4 es reproduïx el *Principauté de Catalogne* de Nicolas Sanson, de 1660, on ja es dóna notícia del Tractat signat l'any anterior i es traça la nova frontera, que encara no s'havia acabat de definir (Galera, 2001).

Va ser l'interés geoestratègic el que va motivar la primera cartografia preocupada per representar de forma precisa el traçat fronterer. El marquès

³⁵ Cal matisar aquesta afirmació. Monique Pelletier (2006) descriu tres mapes, dos del segle XV i un del XVI, relacionats amb discussions de límits concrets.

de Louvois va fundar al 1688 el Dépôt de la Guerre amb la finalitat de recopilar tota la informació geogràfica que calgués per a les necessitats de les campanyes militars. Es van publicar força mapes, entre els quals cal destacar els vuit fulls a escala 1:216.000 dels *Monts Pyrénées et partie des Royaumes de France et d'Espagne*, del 1730, obra d'un enginyer geògraf, Roussel, associat a un enginyer de fortificacions, La Blotière. Foren quinze anys de feina i el resultat aviat va ser titllat de decepcionant³⁶. L'interès per obtenir una representació precisa del territori va portar a Lluís XV a encarregar a César-François Cassini de Thury la cartografia de tot el Regne. Es van publicar 180 fulls a escala 1:86.400, on els corresponents als Pirineus es van portar a terme durant la dècada dels vuitanta del segle XVIII, realitzades sobre una triangulació geodèsica rigorosa que va superar, en molt, el treball de Roussel i La Blotière. Durant la primera part del segle XIX no hi va haver grans treballs cartogràfics però si que va ser habitual la confecció de memòries per part dels militars amb la intenció de millorar el seu coneixement geogràfic del Pirineu (Puyo, 2006).

³⁶ A l'original del full del Rosselló que es conserva a la Bibliothèque Nationale de France, al darrere, hi ha una anotació sense signar que expressa l'opinió de que "Cette carte des Pyrénées répond bien mal et au but du gouvernement et la réputation de ses auteurs". Citat a Pelletier (2002:112).

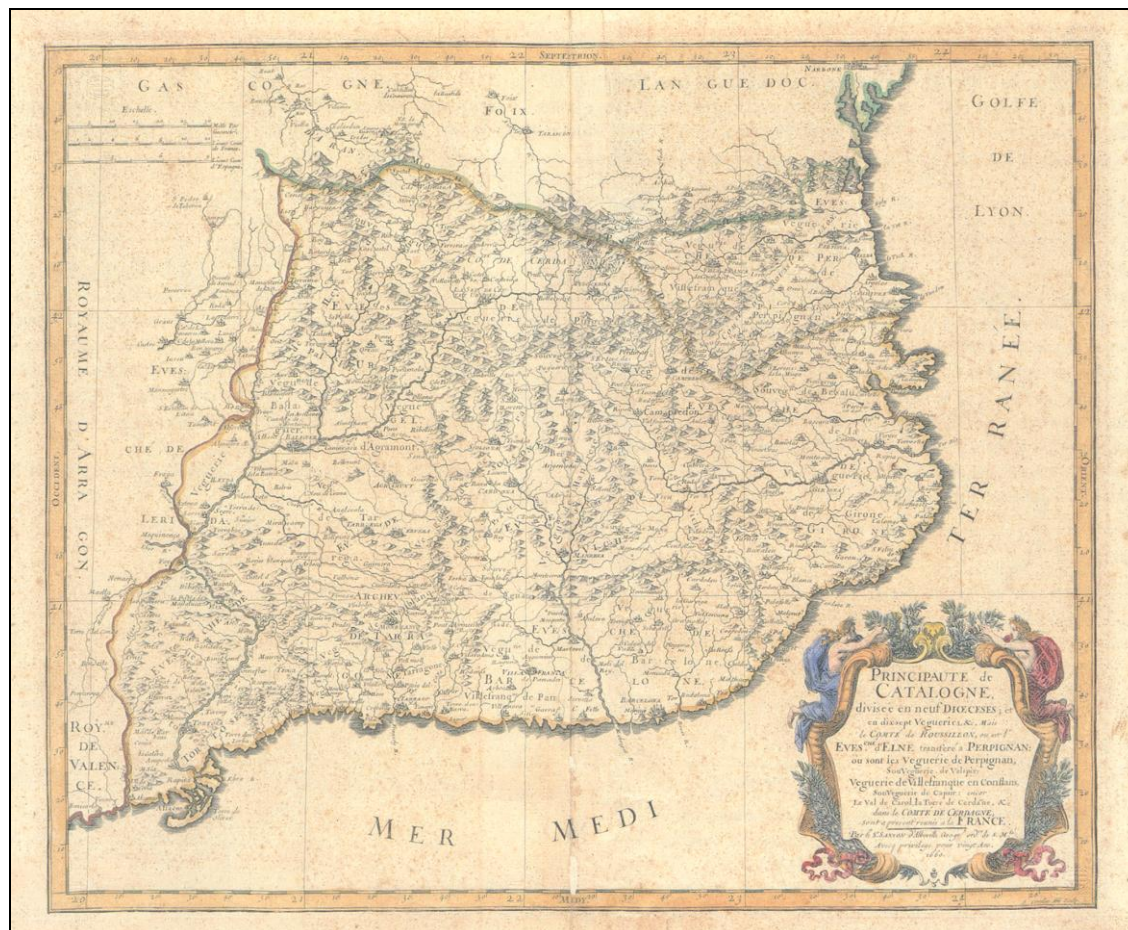

Figura 4. Nicolas Sanson (1660), *Principauté de Catalogne, divisée en neuf dioceses et en dix-sept Vegueries*. Escala aproximada de l'original de 1:900.000. Font: Cartoteca de Catalunya, 23-1-4.

L'interés pel rigor també es pot palesar als projectes de delimitació de la frontera. El *Convenio de límites en el Coll de Pertús* de 1764³⁷ porta adjunt un plànol a una escala aproximada de 1:2.166 signat per enginyers espanyols i francesos. El plànol de l'Annex D6 és la versió espanyola, també hi ha una versió francesa amb les mateixes signatures (Capdevila, 2008). El *Tratado de Elizondo* de 1785³⁸ va ser ajustat per la comissió de límits Caro-Ornato, que volia fer una aixecament de tota la línia fronterera sobre una base geomètrica precisa i a una escala força gran, aproximadament de 1:30.000. Els treballs, que van fer un equip d'enginyers espanyols i francesos, van començar al 1786 i van acabar al 1791 degut a la convulsió provocada per la Revolució Francesa. El resultat foren cinc fulls anomenats, en conjunt, *Carte topographique et*

³⁷ Reproduït a l'Annex D6.

³⁸ Reproduït a l'Annex D7.

géométrique de partie des frontières dans les Pyrénées occidentales que van quedar oblidats als arxius³⁹. A la figura 5 es mostra un detall d'aquesta magnífica cartografia, que es va a portar a terme sobre un sòlid treball geodèsic (Béguin, 1991; Capdevila, 2011).

Durant els treballs de la Comisión Mixta de Límites dels Tractats de Baiona que es van portar a terme entre 1853 i 1868, es va emprar cartografia com element de suport per a la negociació, de la qual cosa han quedat forces mostres als arxius que s'han consultat per fer aquest treball i que més endavant s'empraran per il·lustrar els treballs de delimitació, però no sembla que es plantegés la possibilitat de formalitzar les actes de delimitació i afitament de forma cartogràfica. Aquest fet crida força l'atenció, sobretot tenint en compte els precedents citats. No coneixem la raó d'aquesta absència⁴⁰, la qual cosa porta a reflexionar sobre les dificultats pròpies d'aquest tipus de cartografia: el seu cost, la facilitat amb que es pot convertir en font de conflicte, la necessitat de que el resultat sigui consensuat per les dues parts, la seva possible reproducció sense cap tipus de control per part de la iniciativa privada o l'evident paper secundari que els juristes li atorguen enfront els texts formalitzats.

³⁹ A Espanya els originals es troben a la Cartoteca del CGE, Arm. H Tabla 5 Carp 8 mapes nº 237 a 243. Cal precisar que estan catalogats per error a una escala de 1:14.000. El professor Sermet (1983:142) va fer noves mesures i van concloure que era més apropiat parlar d'escala 1:30.000.

⁴⁰ El que si s'ha trobat al AMAEC són diversos mapes aixecats pels participants a la Comisión Mixta de Límites. Entre ells cal destacar la sèrie de mapes a escala 1:20.000 signada per Ángel Álvarez de Araujo al 1863, titulada *Conjunto de las hojas que componen la carta de los territorios fronterizos de Guipuzcoa, Navarra y Bajos Pirineos* (Signatura: Planero 01 Cajón 03 Número 03). Corresponen al primer Tractat i desconeixem l'existència d'un treball similar per a la resta de la frontera.

Figura 5. Detall del full nº III de la sèrie *Mapa Topográfico de los Montes Pirineos para el establecimiento de los límites entre España y Francia*, de 1789, feta per la comissió Caro-Ornano, a una escala aproximada de 1:30.000. La frontera es representa mitjançant dues línies paral·leles, de color blau a la zona francesa i vermella a l'espanyola. Al centre s'hi indica la posició i el número de la fita fronterera. Font: Cartoteca del CGE, Madrid (Ar.H – T.5 – C.8 nº241).

La creació de cartografia sempre ha suposat un gran esforç per l'Estat, ja que cal recursos i personal especialitzat per fer-la. Això és especialment important en el cas de la frontera, situada habitualment en zones perifèriques i marginals. És difícil realitzar-la sense la col·laboració local. Kivelson (1999) il·lustra aquesta afirmació a l'estudiar un conjunt de 500 mapes russos de litigis entre propietats, demostrant com el règim dels Romanov va tenir tot sovint problemes per fer valer les seves pròpies lleis i regulacions a les zones més remotes. A finals del segle XVI i sobretot durant el segle XVII es va haver d'aixecar força cartografia per a mitjançar en conflictes de límits. La gran majoria va ser promoguda pels propis interessats llevat dels casos més complexos, on hi va intervenir l'aparat estatal. En tot cas, per a fer-la es va haver de considerar l'ajut dels poders locals, els veritables coneixedors del

territori. La major part dels plànols que estudia porta la signatura de les autoritats locals.

L'aixecament cartogràfic de la frontera pot esdevenir, en si mateix, una font addicional de conflicte. Dunbabin (1998) cita el problema sorgit a la frontera que actualment separa Estats Units i Canadà. Va ser fixada per un tractat al 1775, que es basà en un mapa de 1755 amb dades equivocades. El coneixement geogràfic de la zona no va millorar fins a finals del segle XVIII, quan es van trobar assentaments lleialistes fora dels territoris que el tractat els hi atorgava. Això va provocar un procés arbitral que es va iniciar al 1813 i no va quedar solucionat fins el 1842.

A més, la dificultat augmenta amb el fet de que cal el consentiment de, al menys, dues parts, la qual cosa afegeix a les diferències d'opinió sobre el traçat també discussions sobre la seva representació (Black, 1997:121). Seligmann (1995) estudia un cas relacionat amb el repartiment colonial d'Àfrica de finals del segle XIX. Britànics i alemanys van acordar que la frontera seguiria el meridià situat als 20⁰ i ambdues parts van portar a terme pel seu compte, fins i tot emprant metodologies diferents, la determinació del traçat. La propensió d'ambdues potències al secretisme va fer que les possibles discrepàncies quedessin amagades, però la publicació d'un mapa de caràcter privat ho va treure a la llum: un assentament proper al meridià era considerat com a propi per les dues parts. El lloc va ser ràpidament ocupat per forces germàniques al 1895 però, per fortuna, ambdues parts van poder arribar a un acord.

Així com els tractats són potestat dels governs, la cartografia pot ser feta amb finalitats comercials per iniciativa privada. Al cas citat del conflicte anglo-alemany a Àfrica, les ferides diplomàtiques tancades es van tornar a obrir al publicar-se mapes que, a més d'inexactes geogràficament, aportaven dades controvertides de tipus racial i polític. El cas va arribar, fins i tot, a provocar una ruptura diplomàtica al 1896. Les diferències es van solucionar

però van quedar algunes qüestions a l'aire: havien els governs d'exigir precisió (i per tant inspeccionar i/o sancionar) a les empreses de cartografia per publicar els límits estatals? Es va concloure que el govern no tenia la capacitat suficient per exercir d'àrbitre en aquesta qüestió. Segons Selignmann els mapes tenen un paper limitat a la diplomàcia. Encara que els que fa un govern contenen afirmacions oficials que no poden ser ignorades per altres governs, qualsevol mapa intercanviat, per trivial que sigui, pot ser, a la llarga, font de discrepàncies. Un cop els problemes es posen sobre la taula, els mapes no solen tenir massa pes en la resolució dels conflictes.

L'ús de la cartografia com document de natura jurídica en casos de conflicte pel traçat de la frontera no sempre ha estat ben vist. Ho palesa el professor Charles Cheney (1933) a l'analitzar la problemàtica que va sorgir a finals del segle XIX arran del procés d'independència d'Amèrica Central i del Sud, tot sovint basada en línies poc definides a la documentació legal i representades amb força errors als mapes existents o, simplement, a una escala massa petita per aclarir els dubtes. Molts juristes d'aquella època van considerar els mapes com una evidència secundària. Trenta anys després Weissberg (1963) continuava amb la percepció de que els tribunals tenien reserves sobre el seu ús. Dels mapes oficials es sospitava que podien ser tendenciosos i dels no oficials, possiblement més neutres, que podien tenir mancances de qualitat. Però cita diferents casos on el Tribunal Internacional de Justícia havia considerat els mapes annexos als tractats com probes de primer ordre, en algun cas prevalent sobre el text. Watelet (1998), que estudia el paper dels mapes a les discussions sobre el repartiment territorial entre França i els Països Baixos austríacs de resultes del tractat de 1769, afirma que la cartografia no va tenir força probatòria sense els documents textuais corresponents (memòries, títols antics, dossiers descriptius, llegendes explicatives). En aquesta discussió hi va haver una important quantitat de material gràfic realitzada abans, durant i després de les negociacions del tractat: es van aixecar mapes en forma d'esborranys per palesar els diferents elements en joc, es van emprar mapes per argumentar les posicions de les

comissions respectives i, un cop acordat el text definitiu, es van dibuixar mapes per donar-ne publicitat gràfica del resultat.

Segons Jean-François Bladé (1875) la millor cartografia de la línia ajustada pels Tractats de Baiona, feta a finals del segle XIX, és la de la *Carte d'Etat-Major* francès, a escala 1:80.000, fulls 238, 239, 250, 251, 252, 253, 256, 257 i 258. Malgrat tot, s'hi van incorporar poques dades de la vessant espanyola. Com s'ha esmentat anteriorment, en la recerca que s'ha portat a terme a l'AMAEC i al CGE s'han trobat cartografies realitzades pels oficials del *Cuerpo de Estado Mayor* espanyol que van participar als treballs de delimitació. Tot sembla indicar que es va pretendre portar a terme un aixecament a escala 1:20.000 d'una franja prou ample centrada a la línia de frontera. A falta d'una recerca més concreta, es pot constatar l'interés per disposar d'aquesta informació a partir de les cartes que tant el Depósito de la Guerra⁴¹ com la Comisión General de Estadística⁴² van dirigir a la Comisión Mixta de Límites.

Cal destacar l'aportació feta des de l'excursionisme francès pel dibuix coherent i complet de la serralada pirinenca. El 1874 es va fundar el Club Alpin

⁴¹ A l'agost de 1866 la Direccion General de los Cuerpos de Estado Mayor del Ejército y Plazas sol·licita còpies dels aixecaments portats a terme pels oficials de Estat Major que treballen a la Comisión Mixta de Límites. A la resposta s'aclareix que "... los trabajos efectuados en la frontera por los oficiales de EM son de dos especies muy diferentes: los primeros, en gran numero, son reconocimientos á la ligera, concretados á puntos aislados y con un solo objeto especial; por cuyas circunstancias la gran mayoria de ellos no tienen valor alguno fuera del tiempo y fin para que fueron hechos, y por consiguiente, inútiles en nuestro concepto para el Deposito de la Guerra./ Todo lo contrario diremos de otras dos obras de grande importancia: un plano exactísimo, en escala 1 por 20000, que comprehende en 16 hojas la frontera de Guipuzcoa y Navarra y el terreno de las dos naciones contiguo á ella en una zona de una a dos leguas de ancho; y ademas otro plano tambien en varias hojas en menor escala, que aunque no esta enteramente concluido, y representa toda la porcion rayana del Pirineo de mar á mar, y la línea internacional amojonada; mas para la redaccion de estas dos obras, no pueden los oficiales contar aquí ni con el tiempo, ni con los medios materiales indispensables, por cuyo motivo hubo que hacerla en Madrid trasladándose á la Corte los oficiales, cuando nuestras conferencias diplomaticas les dejában lugar para ello." Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX - nº 221 (Tr. 148 – 028).

⁴² Carta de novembre de 1859, on es pregunta "... si el estado de delimitacion entre España y Francia permite que se empiecen por la provincia de Gerona los trabajos estadísticos parcelarios de la zona fronteriza". Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX - nº 221 (Tr. 148 – 028).

francès, que va impulsar i coordinar aquests treballs cartogràfics. En paraules de Carme Montaner (2000:78), es va crear una veritable escola de topògrafs especialitzats en l'alta muntanya, on destacaren F. Schrader, H. Vallot y P. Helbronner. Per banda espanyola, van tenir la col·laboració del director del Instituto Geográfico y Estadístico, Carlos Ibáñez de Íbero, i l'enginyer militar Francisco Coello. Entre 1874 i 1893 van aconseguir crear una cartografia completa dels Pirineus (Berger-Verdenal, 1995). Una completa revisió de l'estat de la cartografia dels Pirineus a principis del segle XX va ser feta per L. Maury i D. Eydoux (1907a; 1907b; 1907c).

PART III – MODEL EXPLICATIU DELS TREBALLS DE DELIMITACIÓ

“Unes quantes ovelles perdudes a un costat i a l’altre de la frontera produïen,
als segles XVIII i XIX, dotzenes de cartes entre funcionaris i administradors de
tots nivells dels governs francès i espanyol”

Peter Sahlins (1993:18-19)

“Quel est le coeur de la paix? Une frontière. Quand deux peuples voisins font
la paix, ils fixent avant toute autre chose la frontière entre eux”
Uri Avnery, escriptor israelià, citat per Régis Debray (2010:84).

10 - *Plantejament del model*

Entre el Tractat del Pirineu, al 1659, i els Tractats de Límits de Baiona, que es van signar entre 1856 i 1866, hi han dos segles de diferència. Durant aquests dos-cents anys la necessitat de la delimitació de la frontera va ser prou sentida i, de fet, hi van haver diversos intents que no van fructificar. El mateix tractat de 1659 ja preveia que s’havien de reunir uns comissionats designats per cada part per tal de fixar quins eren “... los Montes Pyrinèos...” als que fa esment l’article 42 com a principal referència del traçat de la nova frontera. Efectivament, es van reunir al 1660 a Ceret però la trobada no va reeixir. L’acord de Llivia del mateix any va ser una mera assignació territorial dels pobles, amb les seves jurisdiccions, de la Cerdanya. Entre una reunió i l’altra hi va haver la negociació entre els màxims representants d’ambdues parts, a la Isla de los Faisanes, que va culminar amb la partició de la Cerdanya. Al segle XVIII es van fer tres operacions de delimitació a la frontera hispano-francesa amb èxit: al 1750 per fixar el traçat de la ratlla al riu Reür, al seu pas entre Puigcerdà i la Guingueta d’Ix; al 1765, quan es va delimitar i afitar la frontera entre el Coll de Panissars i el Coll del Pertús, envoltant la fortalesa de Bellaguarda; i al període de 1784 a 1792, quan la comissió Caro-Ornano va aconseguir ajustar el Tractat d’Eliozondo de 1785, amb el qual va fixar la línia límit a la zona de Navarra. Passat el trasbals de la Guerra Gran o Guerra de la Convenció es va tornar a plantejar la qüestió de la delimitació fronterera⁴³. Més tard es van haver de retrocedir totes les modificacions territorials impulsades per l’administració napoleònica, incorporació de la Val d’Aran a França inclosa (Burgueño, 2011:capítulo 3). Al segle XIX no es va reeixir a formar una comissió delimitadora fins al 1853, la

⁴³ Veure l’article VII del Tractat de Basilea de 1795, conegut pels francesos com a *Traité de Bâle*, reproduït a l’Annex D8

Comisión Mixta de Límites, que va trigar quinze anys en delimitar la frontera. Per entendre la seva forma de treballar i els seus resultats, s'haurà de tenir present el marc geogràfic al damunt del qual es fa la delimitació, cosa que abasta tant l'aspecte físic de la serralada com els aspectes històrics, socials, econòmics i fins i tot simbòlics, ja que no té la mateixa percepció de l'entorn qui hi viu que qui ve de fora. També caldrà tenir present el sistema de relacions entre tots aquells agents que intervindran a l'operació. El marc geogràfic i el sistema de relacions entre els agents productors de la frontera conforma el model explicatiu del treball de les comissions de delimitació, que permetrà la comparació d'objectius, metodologies i resultats entre elles.

El marc geogràfic és el substrat sobre el qual treballaran les comissions de límits. El traçat de la ratlla de la frontera ha quedat gravat a la pedra, al perfil de la serra i en alguns dels seus rius i cingleres. Va ser al segle XVII, amb el Tractat dels Pirineus, quan es va forjar el mite dels Pirineus com barrera, com separació. Fins aquell moment, el massís pirinenc havia estat una referència per qui l'esguardava des de la distància, perfilant-se a l'horitzó. Per molts era un obstacle continu, sense fissures, que es podia superar amb no gaire esforç si calia.

La visió que en tenien els que hi vivien era diferent. Al massís sempre hi va haver una població estable i organitzada, ben adaptada al seu entorn i amb un sistema de relacions complex, més intens en la direcció nord-sud que no pas al llarg de l'eix pirinenc. Aquestes comunitats es van estructurar al voltant de les valls i van desenvolupar una important activitat comercial. Com es veurà, la seva relativa homogeneïtat cultural, que els hi aporta senyes d'identitat pròpies, i l'existència de mecanismes de relació autòctons, lluny dels principals centre de poder, fan que alguns autors arribin a parlar d'una veritable federació política a la baixa Edat Mitja.

El Pirineu és una barrera franquejable. Mai va ser un fre per qui la van voler superar. Els passos per la serralada esdevingueren un element essencial a la cartografia des dels primers mapes. A la figura 6 es reproduïx un fragment

d'un mapa francès de principis del segle XVIII especialment preocupat per assenyalar els llocs de més fàcil trànsit de la muntanya, que es troben precisament a la frontera que pocs anys abans s'havia oficialitzat. Conèixer la configuració orogràfica, cisellada per la xarxa hidrogràfica, que afavoreix una organització espacial basada en les valls, és essencial per plantejar l'estudi de la forma en que es va portar a terme la delimitació de la frontera.

Figura 6. Fragment de *Les Frontières de France et d'Espagne tout de deçà que de là des Monts Pyrenées ou se trouvent marqués les Cols, Pertuys et autres Passages Interieurs de la Montagne. Deçà des Monts. Roussillon, Foix, Conserans, Bigorre et Basse Navarre. Delà des Monts: Catalogne, Cerdagne, Arragon et partie de la Haute Navarre et de la Biscaye. Dressés et Dediées à Monsieur le Dauphin par son tres humble et tres obeissan serviteur et Géographe De Fer, per Nicolas de Fer, edició de 1709*. Font: Cartoteca de l'ICC, Mapes de Catalunya (s. XVII-XX), <http://cartotecadigital.icc.cat> [consultat el 31 d'agost de 2011]

Els principals agents productors de frontera sobre el territori són dos: l'estat i les comunitats locals frontereres. Tal com ja s'ha indicat, amb el desenvolupament dels estats moderns va augmentar la importància de la definició de la frontera. La seva formalització va quedar, en darrera instància,

vinculada a la dialèctica entre els dos poders veïns, raó per la qual caldrà tenir molt present el context polític on es varen donar les relacions entre Espanya i França entre el segle XVII i mitjans del XIX. La primera definició formal de la frontera va quedar codificada en un tractat, el dels Pirineus, resultat d'un acord de pau. Va coincidir amb, o va ser el resultat de, la configuració d'un sistema de relacions internacionals que va venir a posar ordre a Europa occidental, en aquells temps convertida en un immens camp de batalla. La hegemonia espanyola disminuïa i França passava a ocupar el seu lloc de la mà del Rei Sol. No va ser, doncs, un acord en igualtat de condicions, la qual cosa ajuda a entendre bona part de la configuració de la frontera al Pirineu oriental. Però la frontera es va mantenir amb el temps. Després de la guerra de Successió, i amb la mateixa dinastia a ambdues bandes dels Pirineus, hi va haver pau durant gairebé tot el segle XVIII entre els dos països. El clima polític era favorable per portar a terme treballs dirigits a la millora de la definició fronterera, però, llevat dels dos casos puntuals a la zona gironina comentats, no se'n feren fins a finals del set-cents, per ser tot seguit tallats de soca-rel pel trasbals que va significar la Revolució francesa. Es va haver d'esperar a la reinstauració monàrquica per tornar a gaudir de les condicions necessàries per a plantejar-se de bell nou els treballs de delimitació fronterera.

Pel que fa a les comunitats veïnes, els fronterers, aquests han d'articular les seves relacions de curt abast tenint present la ratlla acordada des de les capitals. Per a ells la frontera esdevé quelcom quotidià. Han d'aprendre a conviure amb aquesta realitat i, per suposat, a aprofitar-la en la mesura que sigui possible. Amb freqüència la lluita de les comunitats locals pels recursos a cavall de la ratlla provocarà, tal com expressa Peter Sahlins a la cita de la capçalera d'aquesta Part III, la intervenció dels poders centrals.

Estat i fronterers estaran directament involucrats en els treballs de delimitació. Així ho feia notar el periodista Heras de Puig a mitjans del segle XIX⁴⁴:

La actual línea divisoria entre Francia y España en la Cerdaña no está formada ni indicada por la naturaleza: en ciertas partes la forman una línea de sauces, y en otras atraviesa por medio de un campo cultivado, sin que esté designada siquiera por un surco de arado; y aun en algunas partes hay territorios que no sabe a punto fijo si son franceses o españoles: tal es el trecho que media entre el camino de Puigcerdà a Dorria, y la cresta de las montañas situadas a la izquierda, pues pretenden los vecinos de los pueblos franceses de Palau y de Ossege que los terrenos comunales pertenecientes a sus pueblos respectivos tienen por límite el camino expresado, mientras los vecinos de Dorria y pueblos limítrofes sostienen que aquéllos sólo llegan a la cresta de los montes en cuya falda meridional está el expresado camino. De esta incertidumbre surgen disputas no sólo entre los pueblos, sino también entre las autoridades de las dos naciones, porque haciendo el resguardo español a veces aprensiones de géneros o ganados en el territorio disputado, se promueven cuestiones sobre su legitimidad entre las autoridades de ambos países. Todo esto viene a confirmar la necesidad de la indicada rectificación de límites, tanto más cuanto que las mismas dudas y disputas ocurren en el valle de Bastán, provincia de Navarra, y otros puntos de la frontera.

Cal, però, matisar-ho. Una memòria de 1849⁴⁵ tracta de com combinar els drets particulars amb els de l'estat, sempre deixant clar el caràcter preferent d'aquest darrer:

Los derechos particulares solo pueden tener la importancia de litigios comunes, con cierta intervención a lo más de sus respectivos gobiernos: los derechos particulares pueden comprometer y hasta desmembrar un estado, si á ellos se somete la gran cuestión de las fronteras: los derechos particulares establecerían la confusión, la anarquía y hasta el fraude en las cuestiones diplomáticas: harto

⁴⁴ Narcís Heras de Puig: "Eскурsió a la muntanya de la província de Gerona, verificada en el mes de julio de 1846", article reproduït al *Postillón*, 17-III-1947. Citat per Josep Clara (1990).

⁴⁵ AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX - nº 139-01 (Tr. 85).

lo vemos y así lo palpamos en nuestros Pirineos: la cuestion de las partes se ha hecho interminable y cada día renueva nuestras inquietudes y reclamaciones. No lo establezcamos pues como fundamento de la cuestión política, estudiemoslo como dato; consideresmoló como util, pero una vez estudiada y considerada, hagamosle callar delante de los tratados: este es un principio inconcuso, que lo mismo interesa al decoro de la nacion francesa que al de la Española.

La figura 7 resumeix els agents i les relacions entre ells que tenen influència als treballs de delimitació de la frontera. Per una banda està el nivell governamental, on interlocuten els dos Estats mitjançant l'aparat diplomàtic, principal mecanisme de les relacions internacionals. En aquest nivell es on es donaran les iniciatives i s'arribarà a l'acord formal que fixarà la frontera. Per altre banda hi ha el nivell local, més proper a la línia de la frontera, format per les comunitats locals que comparteixen frontera i les relacions de les quals seran, com s'ha insinuat i es veurà, en molts casos, determinants per a la fixació en darrera instància del traçat. Són les anomenades relacions de veïnatge. El fet de que el nivell local tingui més o menys influència al nivell governamental dependrà de com aquest porti a terme l'exercici de la sobirania i, per tant, de la seva capacitat d'acció sobre les comunitats locals. Es combinen, doncs, l'exercici derivat de la sobirania per part dels aparells governamentals de cada costat amb les relacions entre iguals que s'estableixen a cada nivell.

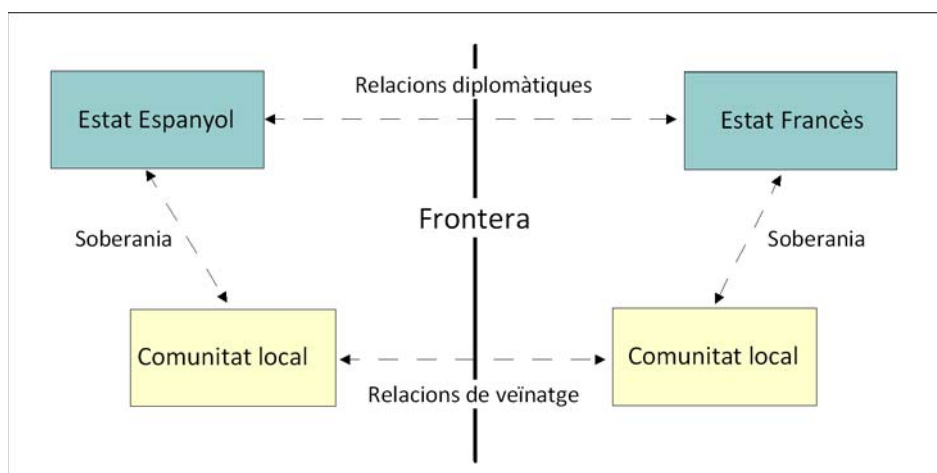

Figura 7. Sistema de relacions entre els agents productors de la frontera. Explicació al text. Elaboració pròpia.

Finalment, establerts els marcs i el model, caldrà fixar-se en els encarregats directament de portar a terme la delimitació, les anomenades comissions de límits, que hauran de compaginar totes aquestes influències per aconseguir un acord satisfactori, es a dir, de llarga durada.

11 - Marc geogràfic

11.1 - El Pirineu com barrera, com assentament i com lloc de pas

La concepció del Pirineu com barrera és una visió externa, la percebuda des de les planes espanyoles o franceses, on es construeixen els grans projectes geopolítics. Amb freqüència el massís ha estat considerat com un horitzó màxim d'expansió. Així ho va ser durant l'època del Imperi romà, quan van destacar el Pirineu com la separació entre Ibèria i les Gàl·lies, els ibers dels celtes⁴⁶. Aquesta visió va continuar més endavant quan es va concebre com a lloc de xoc entre dues cultures: la musulmana i la carolíngia, encara que en aquest cas el que va establir el front de contacte no van ser tant els condicionants físics com la resistència dels seus habitants a ser dominats (Gorría, 1995:68).

De fet, Carlomagne va considerar el Pirineu com una entitat a integrar als seus dominis i el va superar sense gaire esforç. La funció de límit la va deixar per l'Ebre. La barrera muntanyenca era porosa i la resistència que oposava al pas dels viatgers era superable. Aquesta característica canviant es pot observar en el paper que hi van jugar les construccions militars al llarg del temps. Durant el darrer període romà es van alçar les primeres fortificacions a llocs estratègics per guardar els passos i accessos que creuaven la serralada. Al Pirineu oriental, Llúvia i Cotlliure foren punts des d'on es podia controlar el trànsit per les antigues vies romanes. A l'època visigoda, malgrat tot, les diferents fortificacions que van coronar la Serra de l'Albera van tenir un paper vertebrador del territori. Per una

⁴⁶ Així ho descriu Polibi, citat a Blázquez (1991).

banda, eren magnífics punts de guaita tant pel Rosselló com per la plana empordanesa; per altra, eren llocs de refugi pels habitants durant les èpoques d'invasions i guerres (Cortada, 1998:61-64).

Molts dels territoris meridionals i els seus peus de mont van acceptar la tutela franca com forma de fer front als musulmans. Quan aquests van deixar de ser un perill i es van poder expandir cap al sud, els vessants meridionals van cercar independitzar-se dels francs. Navarresos i aragonesos ho van aconseguir cap al segle IX però no la zona catalana, on els comtats van continuar vinculats als francs tot conformant una homogeneïtat política, l'anomenada *marca hispànica*. Va ser al segle XII quan en Ramon Berenguer III es va dividir la Provença amb els comtes de Tolosa.

Debilitats els francs i amb el poder musulmà fragmentat, foren els propis pobles pirinencs els que van provar de dominar i organitzar l'espai. Concebien la muntanya com un lloc d'assentament. En aquells temps, va ser Navarra qui va canalitzar l'intercanvi comercial del sud amb el nord i va protegir els nous corrents eclesiàstics que van organitzar la cristianització de la zona musulmana en nom de Roma. La conquesta de les terres sota poder musulmà va permetre les aliances de les estructures polítiques del vessant sud, en les que també hi van participar els comtats del nord dels Pirineus. El pes polític es va anar decantant cap al sud, on proliferaren els castells i aparegueren rutes com la del Camí de Sant Jaume, que va permetre el desenvolupament d'un primer comerç. El pas següent va ser l'establiment de ciutats i l'aparició de duanes. Ambdues fonts de riquesa expliquen la relativa prosperitat de Navarra i Aragó al segle XII. Els dos regnes van estendre la seva influència a ambdós costats de la serralada als segles posteriors (Gorría, 1995:68-72).

En canvi, la construcció de l'estat modern anava en un altre sentit. Amb els Reis Catòlics, Castella i Aragó es van reunir sota la mateixa corona i el centre del poder es va traslladar cap la Meseta castellana. Més tard, al 1512, el mateix Ferran el Catòlic va annexionar per Castella la part de Navarra situada al sud de

la serralada pirinenca. Al vessant septentrional, la corona francesa va seguir un procés semblant d'agrupació de territoris veïns: entre 1609 i 1620 va incorporar la Baixa Navarra i al 1659 el Rosselló. Els regnes pirinencs es varen diluir al si dels seus veïns.

Els Àustries espanyols varen concebre els Pirineus com un límit ample, on les fronteres eren quelcom que calia fortificar ja que era necessari preparar-se per a la guerra. Rere les fronteres hi havien els grans enemics de la Monarquia com una amenaça contínua. A terres franceses es tenia la mateixa idea: al 1644 Louis Coulon escrivia “ces hautes montagnes [...] que la Nature, Régente des Etats de la terre, a élevées pour servir de bornes à la valeur des François, et à l'ambition des Espagnols...”⁴⁷. L'enginyer militar de la monarquia espanyola Juan Bautista Antonelli va escriure al 1569 un informe sobre fortificació⁴⁸ on partia de la idea de que era la mateixa natura la que feia forta la Península, ja que estava envoltada pel mar, amb pocs ports naturals a la Mediterrània i amb els Pirineus separant-la de França. Les forteses havien de defensar, per tant, els passos que la natura havia deixat oberts. A la zona catalana, aquest paper va ser reforçat mitjançant nuclis fortificats avançats a la plana rossellonenca, d'entre els quals cal destacar el castell de Salses, la fortificació de Perpinyà i a la costa els ports estratègics de Cotlliure i Roses. Més tard se'ls hi afegiria la fortificació de Puigcerdà i el fort de Leucata, al nord de Salses. Entre el segle XV i el XVII el Rosselló va ser disputat per ambdues corones⁴⁹ fins que, amb el Tractat dels Pirineus de 1659, va quedar al costat francès. El canvi ràpidament va influir en el paper d'aquestes forteses. Mentre Salses quedava com un punt de control més d'una frontera interior, l'antic castell de Bellaguarda, situat a l'estratègic pas del coll del Pertús, passava a tenir una gran importància. A més d'aquest, durant els vint anys següents es van ampliar i modernitzar les defenses de punts clau com

⁴⁷ Citat per Serge Briffaud (1994:114).

⁴⁸ Citat per Alicia Cámara (1998:71-72).

⁴⁹ El 1462 Lluís XI de França va ocupar militarment el Rosselló fins la seva devolució a Ferran el Catòlic per part de Carles VIII el 1493. Tant el mateix Carles VIII com Lluís XII i Francesc I van provar de recuperar aquest territori sense èxit. No serà fins als fets derivats de la Guerra dels Segadors o de Separació (1640-1659), en el marc de la Guerra dels Trenta Anys, que els francesos s'instal·laran definitivament als territoris catalans al nord dels Pirineus.

Prats de Molló, al coll d'Ares; Vilafranca de Conflent, a la connexió entre la Cerdanya i el Rosselló, i els ports de Portvendres i Cotlliure. La vila de Perpinyà va reforçar la seva extensa muralla abaluartada i va millorar la ciutadella (Roux, 1990:27). Fins i tot es va construir una fortificació de nova planta seguint els esquemes de l'enginyer francès Vauban al coll de la Perxa: Montlluís. Fronteres i fortalezes van quedar estretament unides a l'imaginari del Segle de les Llums, entre altres coses gràcies a l'esforç propagandístic de la cort francesa, que va aprofitar la cartografia com a medi per difondre la *grandeur* del monarca mitjançant la imatge dels territoris conquerits i de les defenses construïdes en ells (veure la figura 8).

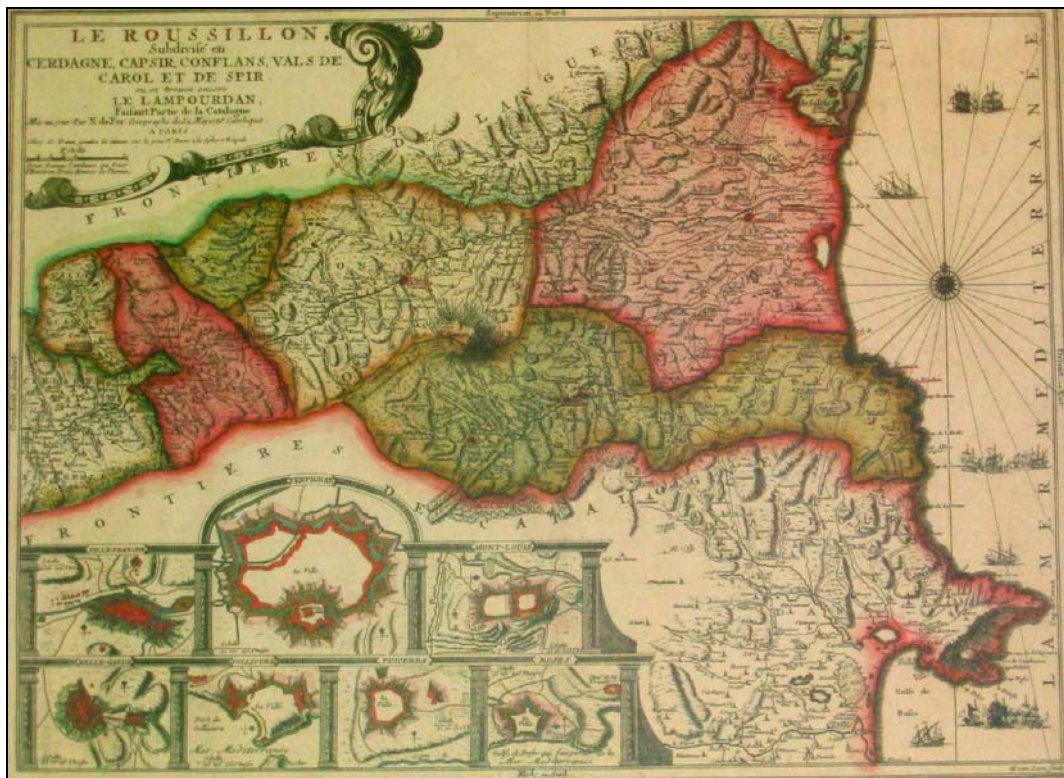

Figura 8. *Le Roussillon subdivisé en Cerdagne, Capsir, Conflans, Vals de Carol, et de Spir où se trouve encore Lampourdan faisant partie de la Catalogne*, 1706, editat per Nicolas de Fer i gravat per H. Van Loon. Publicat a *l'Atlas ou recueil des cartes géographiques*, Paris, 1709. Es representen també els plànols de les places fortes de Perpinyà, Vilafranca de Conflent, Montlluís, Bellegarde, Cotlliure, Puigcerdà i Roses (Gual, 1989). Reproduït a partir d'un facsimil.

Pels habitants de les muntanyes la barrera estava a la plana, al peu de les muntanyes. Històricament, s'havien creat més llaços i relacions entre ambdós vessants que entre cada vessant i les seves zones baixes. A Roigé et al. (2002) es

dóna una explicació de caire geogràfic d'aquest fet. Les diferències d'orientació entre el vessant nord i el vessant sud (el primer a l'obaga, el segon a la solana) i els contrastos climàtics (atlàntic/mediterrani) determinen l'existència d'entorns i de recursos diferents i complementaris. Una gran massa de bestiar al sud, que s'aprofita de les possibilitats d'alimentació a l'hivern a les valls, juntament amb un dèficit de pastures alpines en aquest vessant comporta una pressió per les pastures del nord. A més, el Pirineu es caracteritza per una dissimetria entre els seus dos vessants. Mentre que al nord la cadena és abrupte i s'aixeca sobtadament, al sud els pendents són menys inclinats i es davalla lentament des de la zona axial a la prepirinenca, la qual cosa afavoreix el manteniment d'un cabana ramadera superior a la zona meridional.

Encara que es tornarà a veure més tard, cal destacar el paper de la vall com element articulador del territori i l'autonomia que van arribar a gaudir entre el segle XVI i XVIII. L'estructura espacial és simple: per una banda hi han les parts baixes de la vall, on es localitzen els nuclis de població i les principals zones agrícoles; després hi han els vessants, ocupats per pastures i feixes, i, finalment, els espais supraforestals amb pastures alpines i penyalars improductius. L'aprofitament combinat d'aquests àmbits va donar lloc a la formació d'uns quans subsistemes econòmics i socials propis de la cultura pirinenca: en primer lloc la casa, com institució sociofamiliar, basada en la figura de l'hereu únic, que ha fet possible el manteniment d'un important nivell de població i d'explotació agrícola-ramader; després la transhumància, com sistema d'aprofitament a molt baix cost, de tots els recursos a l'abast de la població; tot plegat es congrega a les societats comunals, com forma d'organització per un aprofitament òptim dels recursos i accedir a serveis que difícilment s'haurien aconseguit de forma individual; i, finalment, les relacions transpirinenques, important complement de recursos econòmics i intercanvis, inclosos els sistemes de manteniment de la pau coneguts com a passeries i dels que es parlarà més endavant. Segons Antonio Jesús Gorriá (1995:67) aquesta combinació es va mantenir gairebé fins a finals del segle XIX, quan l'emigració cap a les ciutats va començar a afectar a les zones de muntanya, tot provocant la crisi del sistema tradicional.

11.2 - Medi i territoris pirinencs

Amb la implantació de la frontera, els territoris pirinencs van quedar repartits entre els dos Estats veïns. La lògica de la distribució de la serralada en dos àmbits jurisdiccionals diferents ha fet que les actuacions que s’hi portessin a terme fossin independents i descoordinades. També ha contribuït a generar-ne una imatge fraccionada, de manera que la visió que de cada banda es té de l’altra és parcial i distorsionada per la imatge que es té del país sencer. Fins fa no gaire la representació cartogràfica a escales mitges que oferien els organismes oficials corresponents ignorava completament l’altra banda del món (veure la figura 9).

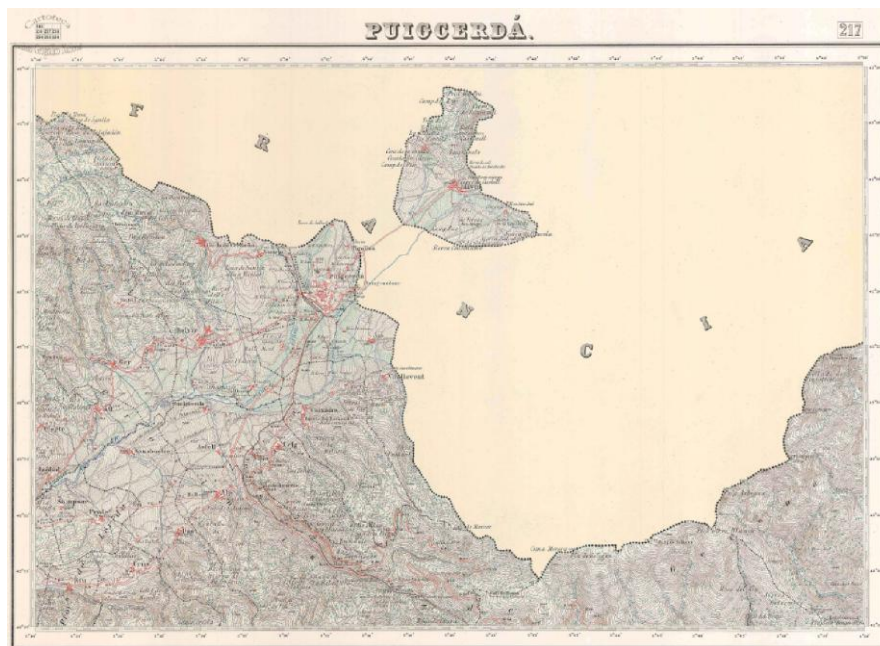

Figura 9. La divisió de jurisdiccions associada a la frontera pot provocar situacions tant xocants com la del mapa reproduït: *Puigcerdà*, full número 217 del Mapa Topogràfic Nacional a escala 1:50.000 publicat al 1934 per l’Institut Geogràfic y Catastral. Font: Centro de Descargas © Instituto Geográfico Nacional <http://www.ign.es> [consultat el 8 de setembre de 2011].

A la figura 10 es mostra l’actual organització administrativa a ambdós costats de la frontera. Per part espanyola, limiten amb França les comunitats autònomes del País Basc (província de Guipúscoa), Navarra, Aragó (província

d’Osca) i Catalunya (províncies de Lleida i Girona). Per part francesa, les regions d’Aquitània (departament dels Pirineus Atlàntics), del Midi-Pyrénées (departaments d’Alts Pirineus, l’Alta Garona i l’Arieja) i del Llenguadoc-Rosselló (departament dels Pirineus Orientals). Al centre del traçat fronterer, Andorra.

Figura 10. Divisió administrativa a ambdós costats de la frontera amb la seva denominació oficial. Font: SIG-Pyrénées (<http://www.sig-pyrenees.net/>) i la cartografia publicada per Gorría (1995). Elaboració pròpia.

No és massa atrevit considerar el Pirineu com una unitat geogràfica. Segons Antonio Jesús Gorría (1995:15), malgrat la seva complexitat, es troba menys fragmentat i compartimentat que altres serralades, com poden ser les dels Alps, les Bètiques o l’Atles. Aquesta complexitat és el resultat de moltes influències, entre les que predominen les derivades de les dues grans depressions orogràfiques que acompanyen al massís i que en condicionen el clima. Al nord la d’Aquitània, que porta la influència atlàntica fins terres rossellonenques. Al sud la de l’Ebre, que estén els efectes de la Mediterrània fins la part occidental de Navarra. Tot plegat es conxorxa amb diversos mecanismes morfogenètics que actuen sobre les formes resultants de l’orogènesi alpina.

La combinació d’elements físics i l’organització cultural, social i econòmica, on no podem oblidar els processos històrics, han donat peu a tres àmbits clarament diferenciats i que, a grans trets, serviran de guia per a la descripció del traçat fronterer: el Pirineu occidental, el Pirineu central i el Pirineu

oriental. Seguint el treball citat d'Antonio Jesús Gorría, anem a veure quins són els seus constituents i les seves característiques principals (figura 11).

El Pirineu occidental abasta part de l'actual departament dels Pirineus Atlàntics al nord i les comunitats autònomes del País Basc i Navarra al sud, lloc on es donen les densitats demogràfiques més elevades. Aquest espai coincideix amb la unitat cultural coneguda com Heuskal Herria i que es caracteritza principalment per la seva llengua, el basc o euskera, que tradicionalment ha influït sobre bona part de la parla als Pirineus, cosa que ha deixat un bon rastre a la toponímia fins les rodalies de la Cerdanya⁵⁰. El medi físic és molt homogeni als dos costats de la frontera i l'accessibilitat entre vessants relativament fàcil. A més de la llengua, també comparteixen una cultura tradicional basada en l'activitat de la pastura i importants elements etnogràfics. Les cultures antigues (romans, musulmans) no es van interessar especialment en el seu control, la qual cosa els hi va permetre desenvolupar una gran identitat cultural. El País Basc és més obert cap al nord que cap al sud. Al nord de la frontera, els turons estan coronats per boscos de frondoses (Arbailles, Irati) que tanquen petites valls, amb un sistema d'assentaments demogràfics dispers i sense grans centres urbans més amunt del peu de mont. Cal destacar el petit país de Cize, amb el seu centre tradicional de St-Jean-Pied-de-Port, a peus del port de Roncesvalles, on encara hi perduren moltes petjades del Camí de Sant Jaume. Al sud, al voltant d'aquest camí i gràcies a unes condicions geogràfiques favorables, es va gestar el primitiu regne de Navarra, que sempre va estar molt relacionat amb les valls del vessant nord. No va ser incorporat a la corona espanyola fins 1512 arran dels equilibris de poder entre les monarquies hispana i francesa que van caracteritzar el segle XVI. Malgrat això, continua mantenint la seva peculiar organització institucional i fiscal. Prenent com a eix el bosc d'Irati, es poden distingir les valls occidentals (de poc relleu i amb els majors assentaments humans) de les valls orientals (que ja reuneixen aspectes d'alta muntanya i amb una economia de base agrícola, ramadera i forestal).

⁵⁰ El toponimista Enric Guiter va cercar aquestes influències basques als noms de lloc catalans al Pirineus (Costa Costa, 1996).

Al vessant nord el Pirineu Central abasta part del departament dels Pirineus Atlàntics i la regió de Midi-Pyrénées. Al vessant sud s'estén per les valls orientals del Pirineu navarrès (Salazar i Roncal), tot el Pirineu aragonès i la província catalana de Lleida, on cal encabir-hi també el Principat d'Andorra. Aquí les interrelacions entre els dos vessants també han estat intenses però amb un caràcter molt local, afectant tant sols les valls limítrofes. Les majors densitats i els nuclis més grans es concentren al vessant nord, des d'on l'accés a qualsevol punt alt de les valls és molt ràpid. El vessant sud està molt més limitat en aquests aspectes. Avui en dia el desenvolupament és superior al vessant nord que al sud, on continuen predominant les activitats agrícoles i ramaderes. Es poden distingir les quatre grans comarques següents:

1. El Béarn i Lavedan al nord davant de la Jacetania. L'antic vescomtat de Béarn, a la banda francesa, està format per tres valls: Baretous, Aspe i Ossau, a cadascuna de les quals cal distingir la part baixa de l'alta. A la de Baretous en destaquen les ciutats de Pau (capital política) i Oloron (capital eclesiàstica). A les zones baixes s'hi troben les millors terres i les pastures per a la transhumància d'hivern, que estaven en mans del bescompte i que solien ser arrendades pels habitants de les parts altes de les valls en forma de relacions de vassallatge. El vescomtat de Lavedan està format per les cinc valls que conformen la capçalera del Gave⁵¹ de Pau, ja a la part més alta de la serralada (Balaitous, Vignemale, Ardiden, Tourmalet). Va ser controlat durant segles pel comtat de Bigorre i s'hi van establir importants acords amb els seus veïns del sud (Quiñón de Panticosa a l'Alto Gállego). A través de les collades de Somport i del Portalet els habitants de les valls d'Aspe i d'Ossau han mantingut sempre relacions amb els seus veïns espanyols de les valls de Canfranc i Tena. Aquests configuren la Jacetania, el conjunt comarcal on es va gestar el primitiu comtat d'Aragó, a partir del qual es va desenvolupar en regne.

⁵¹ "Gave" és una denominació genèrica pels rius que presenten episodis de crescudes torrencials.

Una sèrie de valls transversals (Ansó, Echo, Canfranc i Tena) es polaritzen al voltant de dues depressions longitudinals i paral·leles: la del Canal de Berdún (amb capçalera a Jaca) i Canal Ancha (centrada a Sabiñánigo).

2. El Bigorre francès davant el Sobrarbe. La capital administrativa de la plana del Bigorre és Tarbes mentre que a les altures qui mana són els espectaculars paisatges originats al glacialisme del quaternari de les conques altes de l'Adour i del Gave de Pau. El comtat de Bigorre va estar en mans angleses durant el segle XIV però varen ser expulsats pels propis bigorrians, que van passar a ser feudataris del comtat de Foix a principis del segle XV i més tard vassalls dels Albret. Es van incorporar a la corona francesa al 1607. Les capçaleres de les seves valls es caracteritzen per tenir una intercomunicació senzilla a través del Tourmalet. El vescomtat d'Aure ha estat sempre molt relacionat amb la vall de Bielsa. De fet, durant molt temps va estar sotmès als reis d'Aragó. Al vessant sud, el Sobrarbe, junt amb la Ribagorça i el Pallars, són les tres comarques del Pirineu amb pitjors índexs de desenvolupament. Els grans cims, que superen normalment els 2400 metres, no afavoreixen l'aprofitament econòmic de la zona si no és en forma de pastures d'estiu. Això explica les baixes densitats demogràfiques i l'absència d'importants nuclis habitats.

3. El Comminges davant del Pallars. Malgrat la seva posició al vessant nord, el Val d'Aran ha estat vinculada al sud dels Pirineus des de que va ser concedida al rei d'Aragó al segle XIV. L'aranès es manté com la darrera supervivència consolidada de l'antiga llengua d'Oc. Aquí França no arriba fins als cims més alts. L'antic comtat de Couserans, que s'estén al sud de Saint-Girons, correspon a la conca alta del Salat i abasta des del Val d'Aran i el Pallars Sobirà fins als límits de l'Arieja i, per tant, del domini de Foix. Dins dels seus límits hi havia el vescomtat de Comminges, reduït a la capçalera del Luchon, una mena de cunya entre els patrimonis de Foix-Béarn i Aragó, i de caràcter bàsicament religiós, centrat a Sant Bertrand de Comminges. A mitjans del segle XV va ser incorporat a França. El

comtat de Pallars es va desenvolupar a la conca de la Noguera Pallaresa, els afluents del qual fragmenten el territori en múltiples petites valls, i que té poca relació amb el vessant nord. Històricament, va estar més relacionat amb la Ribagorça que amb Tolosa.

4. Les muntanyes de l'Arieja, Andorra i Urgell. L'antic comtat de Foix arribava fins la capçalera de l'Arieja, Andorra i la Cerdanya. Els seus territoris es trobaven sota la tutela del duc d'Aquitània. Amb la unió matrimonial al 1484 entre Catalina de Foix i Joan d'Albret es va unir temporalment tot el vessant nord del Pirineu, que més tard es va integrar a la corona francesa. La vall de l'Arieja arriba fins Andorra pel Port d'Envalira i a l'altiplà de la Cerdanya pel Puymorens. És una vall estreta, amb les excepcions de la petita conca de Tarascón i de les dues confluències amb les valls d'Orlau i del Vicdesos. Andorra avui en dia és un estat independent organitzat al voltant de la conca del Valira, un tributari del Segre i, per tant, al vessant meridional del massís. Es tracta d'un cas ben peculiar que té origen a l'època carolíngia i que ha estat ben poc discutit malgrat totes les vicissituds que ha viscut la frontera pirinenca. Al sud, la comarca d'Urgell era més extensa a l'antiguitat que avui en dia. Articulada al voltant del Segre, aquesta comarca va ser el nexa estructurador de les grans valls del sud: el Pallars, la Ribagorça, el Sobrarbe i la Cerdanya. Malgrat la seva proximitat a la Mediterrània, la presència de les serralades del Compte i del Cadí-Moixeró frenen la influència marítima que caracteritza la part més oriental del massís.

Finalment, el Pirineu oriental abasta la zona de contacte entre el Llanguedoc-Rosselló i Catalunya, on la llengua catalana està fermament implantada a ambdós costats de la serralada. També comparteixen altres caràcters físics, com és el cas dels factors derivats del clima i de la vegetació. La incorporació de la part nord a França no es va fer fins el segle XVII. L'altiplà del Capcir comunica la Cerdanya amb el nord pel Conflent, per on passa el Tet. El Vallespir es comunica amb Espanya a través del coll d'Ares, que dona pas a la vall

de Camprodon. Des d'aquí, la frontera arriba al mar entre els pobles de Cervera i Portbou, estretament lligats entre si. Climàticament, és l'espai menys afavorit de tot el massís, ja que l'estiatge, caracteritzat per la manca de pluges i les elevades temperatures, condiciona l'agricultura, mentre que pel que fa a la ramaderia s'ha de circumscriure a l'oví o al cabrum. Al vessant sud es destaca la fort identitat tradicional de les seves comarques.

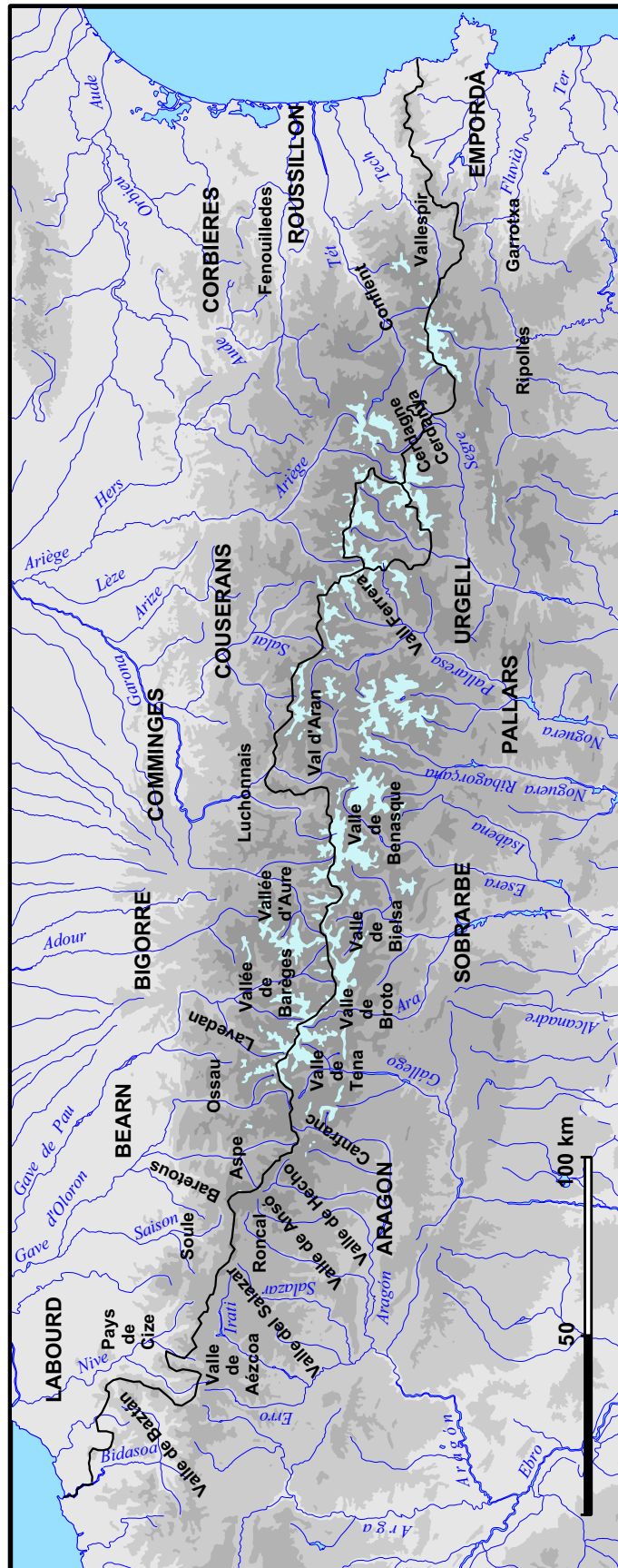

Figura 11. Mapa amb les comarques naturals més destacades i les regions històriques als dos costats dels Pirineus. Font: SIG-Pyrénées (<http://www.sig-pyrenees.net/>) i la cartografia publicada per Gorría (1995). Elaboració pròpia.

12 – Sistema de relacions entre els agents productors de la frontera

12.1 - Les relacions hispanofranceses: del Tractat dels Pirineus als Tractats de Baiona.

El Tractat dels Pirineus de 1659 va posar fi a la Guerra dels Trenta Anys i va significar un punt d'inflexió a la lluita per la hegemonia a Europa. Els Àustries espanyols provaren per tots els mitjans mantenir dempeus un imperi que havia estat declarat en fallida, esperonats per una inflació en constant augment i on l'or americà no era suficient per sanejar les arques reials, empobrides per la despesa de la guerra contínua. L'estructura política, basada en els pactes amb els diferents territoris que la constituïen, no podia satisfer la necessitat imperiosa de tropes i recursos econòmics als múltiples fronts oberts al llarg del segle XVII. Al davant hi havia una potència en alça, la francesa, amb un pes demogràfic important (Sales, 1989), que va veure en la debilitat imperial l'oportunitat per expandir-se sota l'hàbil direcció del primer ministre de Lluís XIII, el cardenal Richelieu. Aquesta mateixa política va ser continuada pels seus successors, Lluís XIV i el cardenal Mazarino, els quals varen aconseguir a la Isla de los Faisanes, al bell mig del Bidasoa, alguns cessions territorials i prendre posicions a la línia successòria espanyola amb el casament entre el jove monarca francès i la infanta María Teresa, filla de Felip V.

D'entre l'articulat del Tractat hi han forces punts dedicats al repartiment de les places que havien estat camp de batalla a l'enfrontament, però tant sols es parla del traçat d'una sola frontera, la dels Pirineus. Aquest límit queda definit

mitjançant els articles 42 i 43 del tractat públic⁵² i el 9 del secret⁵³ i esdevé el paradigma del que s'ha anomenat després la teoria de les fronteres "naturals". El fet de que, després de Westfalia, l'escenari europeu quedés configurat com un sistema basat en l'acord entre potències –on la magnitud del poder de cadascú es mesurava en termes d'extensió, població i riquesa–, va fer que es cerqués una racionalitat semblant per fixar l'àmbit territorial. Aquesta pretesa racionalitat és la que va emprar Richelieu quan va pretendre portar la frontera amb Espanya fins als Pirineus. Des d'aleshores, va ser un argument justificatiu per fer-se amb territoris estratègicament importants a la lluita pel debilitament d'Espanya. Queda pel debat si la tesi de la frontera natural va ser simplement una argücia política o realment una teoria sòlidament acceptada⁵⁴. No podem deixar de senyalar, però, que a les converses posteriors la idea de frontera natural no es va tenir en comte, tal com queda palès amb el resultat de la delimitació a la Cerdanya o pel fet de que la Val d'Aran va continuar sota sobirania espanyola malgrat estar al vessant septentrional.

L'evident ambigüitat amb que s'havien redactat els articles citats va fer necessari que es nomessin comissionats per determinar de forma més nítida quins eren els territoris que passaven a mans franceses. Després d'unes negociacions infructuoses a Ceret, foren els mateixos primers ministres, Luis de Haro i el cardenal Mazarino, qui varen concloure un acord aclarint el redactat de l'article 42⁵⁵, on establien el repartiment de la Cerdanya de manera que 33 llocs o pobles quedessin per França per garantir el pas d'un extrem a l'altra de la vall⁵⁶. La concreció d'aquests 33 llocs va ser l'eix central d'una negociació posterior, el Tractat de Límits de la Cerdanya, signat a Llúvia el 12 de novembre de 1660, on es va crear l'enclavament de Llúvia⁵⁷.

⁵² Reproduïts a l'Annex D1.

⁵³ Reproduït a l'Annex D2.

⁵⁴ Així sembla assumir-ho Peter Sahlins (1990), qui revisa àmpliament el concepte i el paper que ha tingut dins de la política exterior francesa.

⁵⁵ *Declaración y explicación sobre el artículo 42 del Tratado de los Pirineos hecha por los Plenipotenciarios español y francés*, 1 de juny de 1660. Reproduït a l'Annex D3.

⁵⁶ Aquest punt s'amplia al capítol 17, dedicat al traçat fronterer entre Andorra i la Mediterrània.

⁵⁷ Reproduït a l'Annex D4.

Després del Tractat dels Pirineus i els seus epílegs, la política exterior espanyola va acceptar la fi de la seva hegemonia i es va centrar en la cerca d'aliats per a contrapesar la maquinària bèl·lica i diplomàtica de Lluís XIV. La idea era conservar el que quedava de l'imperi (Usunáriz, 2006:406). La tensió bèl·lica no va disminuir i els enfrontaments van continuar fins ben entrat el segle XVIII i superada la Guerra de Successió, que va acabar amb el relleu dels Àustries pels Borbons. Però, malgrat tots els intercanvis territorials, la frontera al Pirineu no es va modificar i, de fet, va entrar en un període de calma com mai s'havia viscut fins aleshores. A partir d'aquest moment les relacions polítiques entre les dues branques dels Borbons es van afermar mitjançant una seqüència de tractats de pau i amistat anomenats genèricament Pactes de Família: el Tractat de l'Escorial de 1733 o primer pacte de família, el Tractat de Fontainebleau de 1743 o segon pacte de família i el Pacte de Família de 1761.

En aquest marc van tenir lloc alguns intents de delimitació de la frontera francesa. Dos foren parcials, al sector més oriental de la frontera, i un va ser un intent de delimitació de tota la ratlla que es va quedar incomplet. Al 1750 es va signar un Acord⁵⁸ de fixació de límits al Reür, al seu pas entre Puigcerdà i la Guingueta d'Ix. Precisament aquest tram era esmentat explícitament al Tractat de Límits de la Cerdanya de 1660. Les freqüents crescudes del riu feien que la posició de la frontera variés i també els camins ramaders que el seguien pels dos costats, la qual cosa provocaven picabaralles entre els pastors i els propietaris dels camps de conreu veïns. Es va solucionar materialitzant la frontera mitjançant fites i regulant el pas del bestiar per les riberes. Pocs anys més tard es va ajustar el Conveni de Límits al Coll del Pertús de 1764⁵⁹, on es va delimitar un tram de frontera al voltant de la fortalesa de Bellaguarda, a La Jonquera, i es va aclarir la pertinença d'un terreny proper que des de 1659 havia estat disputat pels dos estats. En aquest cas França va renunciar als possibles drets que en

⁵⁸ *Fixation des limites des royaumes d'Espagne et de France, dans le territoire d'Ix*, datat el 23 de novembre de 1750 a la Guingueta d'Ix. Reproduït a l'Annex D5.

⁵⁹ Reproduït a l'Annex D6.

pogués tenir, agraint d'aquesta manera els serveis prestats recolzant les aspiracions franceses en el joc diplomàtic i militar a Europa. En el cas de l'operació incompleta tant sols es va obtenir un resultat, el Tractat d'Elizondo de 1785⁶⁰, que volia posar fi a la conflictivitat local que des d'antic es venia donant a la zona navarresa dels Alduides, també coneguda com Quinto Real. Amb aquest tractat va semblar que els treballs prosperessin però es van haver d'aturar a l'esclatar la Revolució Francesa i desestabilitzar-se les relacions entre ambdós Estats.

En tots tres casos els acords de límits es van dur a terme segons el procediment actual: delimitant i afitant una frontera lineal, clarament definida als tractats i reproduïda en aixecaments cartogràfics a escales petites i fetes en comú per ambdues parts. Amb aquests treballs quedava clar que existia la voluntat de treballar en aquest àmbit i que, a més, l'estabilitat política era una condició indispensable. Si la reassignació territorial era el resultat de conflictes bèl·lics, la delimitació de la frontera es podia concebre com una eina pel manteniment de la pau.

Les guerres de la Revolució i de l'Imperi van impedir qualsevol actuació fins que, amb la restauració monàrquica, al 1814 es signa el Tractat de París que reprèn els pactes de família del segle XVIII. Als múltiples acords de pau que van prendre cos al període d'enfrontaments bèl·lics entre els dos Estats, va ser habitual que hi hagués un punt instant a la constitució de comissions per a la delimitació de la frontera⁶¹. El ministre d'afers exteriors francès va nomenar la comissió d'enginyers corresponent el mateix any 1814 però no va prosperar a l'haver-hi altres qüestions urgents per solucionar. Al capdavall, la frontera hispanofrancesa no representava una problemàtica especial per a les relacions

⁶⁰ Reproduït a l'Annex D7.

⁶¹ A mode d'exemple, a l'Annex D8 s'ha reproduït l'article corresponent del *Tratado definitivo de paz, ajustado entre su Magestad Católica y la República Francesa, firmado en Basilea, 22 de juliol de 1795*. Al mateix Tractat de París de 1814 s'estipula, article 3, paràgraf 9, que "por el lado de los Pirineos las fronteras quedaran en el estado en que existían entre los dos Reinos de España y Francia en la época de 1º de enero de 1792" havent-se de nomenar de seguida una comissió mixta per fixar la demarcació definitiva (Fernández de Casadevante, 1985:116).

entre ambdós estats. Simplement es tractava d'una qüestió sense resoldre que, de quan en quan, es veia sacsejada per una petita conflictivitat a nivell molt local. Tot i això, durant les dècades següents hi va haver una pressió important sobre ambdós governs per part tant dels representants governamentals a la zona com per les autoritats locals. La frontera estava, doncs, de forma constant a les agendes d'ambdues capitals com una assignatura pendent. No va ser fins l'any 1851 quan s'entra en l'etapa decisiva, ambdós Estats coincideixen en dedicar recursos i esforç a la delimitació, i és al 1853 quan comencen les negociacions de forma seriosa (Sahlins, 1993:245-246). Durant quinze anys i començant per la zona occidental, els comissionats van ajustar la delimitació i l'afitament de 685 km de línia de frontera amb la definició de 663 mugues, tal com quedà establert als set tractats internacionals que van acordar, els anomenats Tractats de Límits de Baiona (veure taula 1).

<i>Data</i>	<i>Àmbit</i>	<i>Títol</i>	<i>Annex</i>
02/12/1856	Guipúscoa Navarra	<i>Tratado de límites celebrado entre España y Francia</i>	D9
28/12/1858	Guipúscoa Navarra	<i>Anejos al Tratado de límites entre España y Francia de 1856</i>	D10
14/04/1862	Osca Lleida	<i>Tratado ajustado entre España y Francia para fijar los límites de ambas naciones en la porcion de frontera correspondiente á las provincias de Huesca y Lérida</i>	D11
27/02/1863	Osca Lleida	<i>Anejos al tratado de límites de 14 de Abril de 1862 entre España y Francia</i>	D12
26/05/1866	Girona	<i>Tratado de límites entre España y Francia desde el Valle de Andorra al Mediterráneo</i>	D13
26/05/1866	Tot	<i>Acta adicional á los tres tratados de límites entre España y Francia anteriores al que precede</i>	D14
11/07/1868	Girona	<i>Acta final del arreglo de límites entre España y Francia por el Pirineo</i>	D15

Taula 1. Relació dels Tractats de Límits de Baiona. La darrera columna fa referència a l'annex en aquest treball on s'ha reproduït el tractat. Elaboració pròpia.

El detall del traçat definit en aquests Tractats i a les seves disposicions addicionals, totes relacionades amb qüestions locals, seran l'eix director del desenvolupament central d'aquest treball. Es va dividir la frontera en tres parts: Guipúscoa i Navarra, Osca i Lleida, i Girona, i per a cadascuna es va signar un

tractat de delimitació primer i, més tard, es va publicar l'acta d'afitament corresponent i altres acords relacionats en un tractat addicional. Al 1866, a més, es va acordar una Acta Addicional regulant diferents elements comuns a tot el traçat de la frontera.

12.2 - Relacions de veïnatge a les valls pirinenques: les passeries i els emprius

Les fronteres generen una discontinuïtat espacial que condiona les relacions entre les poblacions d'ambdós costats. El fet fronterer genera dinàmiques específiques, pròpies, que tot sovint tenen efectes negatius sobre els fronterers. Per aquesta raó cal establir acords especials que regulin la relació entre les dues parts pel que fa a les qüestions més quotidianes, des de les que afecten a la convivència fins les relacionades amb el comerç i l'aprofitament dels recursos que poden ser compartits. Aquests acords, coneguts genèricament com relacions de veïnatge, es poden portar a terme des de les instàncies de l'Estat, però també a nivell regional i local (Fernández de Casadevante, 1985:50-51).

A la frontera hispanofrancesa hi ha una gran tradició d'aquest tipus d'acords, fruit tant d'una llarga trajectòria històrica com de les característiques d'aïllament pròpies del sistema muntanyenc. De fet, estudiant l'organització geopolítica dels pobladors de la serralada, un cop conformats els diferents regnes medievals a la zona, hi ha hagut qui ha afirmat que entre els segles XVI i XVIII hi va haver una veritable federació entre valls d'ambdues vessants dels Pirineus⁶². Gorría (1995:73) assegura que es funcionava en un espai ben demarcat tant pel que fa a la propietat com per l'ús, amb el seu dret públic propi,

⁶² La proposta va ser feta per H. Cavailles a l'article "Une fédération pyrénéenne sous l'Ancien Régime. Les traités de lies et passeries" publicat a la *Revue historique* (vol. 55, 1910) i citat per tots els autors que han tractat el tema. Patrici Poujade (1998) opina que el plantejament es pot considerar encara vigent.

una política definida encara que no sempre de forma explícita i uns adversaris identificats, és a dir, amb la major part del ingredients dels que consta un estat, però sense capital, ni govern, ni exèrcit. El seu funcionament es basava en un complex sistema d'acords permanents entre les valls d'ambdós vessants. Al seu origen medieval, aquests contractes entre muntanyencs tenien com a finalitat principal l'establiment d'acords d'aliança i de pau. Aquests tractats es solen conèixer amb el terme de "lrigues i patzeries", una catalanització de l'occità *ligas* (aliança) e *patzarias* o *patzerias* (derivat de patz: pau). També se'n pot trobar amb la denominació "carta de patz", "passeries o espasseries" en documents catalans, "pacerías" si són en castellà o "facerías" en documents navarresos. En aquest treball emprarem la forma catalana passeria que fan servir alguns autors⁶³. Considerant-los en el context dels privilegis feudals, de les violències per la possessió o l'ús de les zones de pastura estivals i altres drets, aquests acords establien un retorn a les bones relacions de veïnatge mitjançant l'afitament dels àmbits de l'acord, la gestió de les pastures, el control de la retenció del bestiar que es pugui trobar fora de la zona permesa i la fixació d'un període d'avís davant de tot acte de caràcter bèl·lic. Aquestes garanties eren considerades essencials per les poblacions pastorals relacionades amb la transhumància (Brunet, 2002).

Cal tenir present que al Pirineu la vall era l'eix articulador de qualsevol activitat, com a la gran majoria de sistemes muntanyencs. A més, en aquest cas es podia donar que una vall estigués més aïllada respecte al seu entorn a les parts baixes que a les altes. En molts casos les primeres tenen impediments de tipus geològic pel pas, tals com congostos, gorges, etc. Les segones, on hi ha les

⁶³ Patrici Poujade (1998) defensa aquesta denominació en català. No està recollida a l'Enciclopèdia Catalana (<http://www.enciclopedia.cat>) que s'ha fet servir com a referència en aquest treball però sembla un mot adequat a la vista de documents reproduïts, per exemple, al recull de Claudine Pailhès (2000:149-155). Cal tenir present el matís que introdueix Jean Sermet (1984) que distingeix els tractats de "lrigues i patzeries" del que serien mers acords de caire econòmic d'aprofitament de pastures, de conreus, de fusta o de pesca i que també reben diverses denominacions segons els autors i els llocs. En aquest treball els anomenarem amb el terme *empriu*, definit com: "Dret d'aprofitament comunal de certs béns rústics, en general pastures, boscs i aigües (més rarament, terres ermes reduïbles a conreu)..." [consulta de 10 d'agost de 2011].

pastures estivals, tenen millor accés al poder ascendir per les lleres dels rius fins a les capçaleres, cosa que els permet connectar amb l'altre vessant. A una cultura basada en les pastures es tendeix a desplaçar-se del fons de la vall, on hi sol haver la residència estable, als cims, on es solen localitzar les pastures. D'aquesta manera s'explica que hi haguessin més relacions entre les poblacions transpirinenques que entre les de les parts altes i les parts baixes de cada vessant. Observem com la muntanya passava de ser una barrera a convertir-se en un element articulador de les relacions de veïnatge (Gorría, 1995:74).

A partir del segle XIII el dret evoluciona del domini de les relacions privades a les de la intervenció estatal, i la justícia ve a ser considerada com el principal pilar de l'autoritat reial, d'essència divina. És en aquest moment quan l'intercanvi comercial transpirinenc pren una certa importància. Seguint el dret dels pariatges, aquí la pau no s'estableix per part del poder polític i judicial, sinó que és el resultat de la negociació directa entre les comunitats. Al llarg del segle XIV s'observa com a tot el Pirineu aquests acords ofereixen un aspecte més comercial. Amb l'augment de la pressió fiscal per part dels Estats moderns, en desenvolupament en aquell temps, els muntanyencs s'esforcen per conservar els seus privilegis i costums. Durant el segle XV es va continuar amb l'afirmació del poder reial mitjançant la posada en marxa d'estructures territorials que van permetre que s'apliqués de manera cada cop més efectiva. A França són els anomenats Estats. Pels habitants de les muntanyes els Estats tant sols eren el darrer estrat jeràrquic dins de la configuració de la seva societat. L'ordre bàsic continuava emanant de les cases, les explotacions familiars, representades pel cap de família. Aquests s'agrupaven al voltant de les parròquies, les quals s'agrupaven en la comunitat de la vall, o part d'ell. Les comunitats també es podien associar per crear veritables comunitats d'interès. Els Estats francesos, en aquest marc, eren supraestructures a las que havia d'adaptar-se i que servien d'interlocutores amb la Cort, que era qui realment gravava la seva activitat, podia impartir justícia o arbitrava als conflictes que superaven l'àmbit local, i empenia les guerres que podien afectar els seus territoris. Per altra banda, les valls s'aprofitaven dels privilegis fiscals que gaudien les zones de passeries, les

quals en realitat estaven circumscrites a les capçaleres de les valls. Emparant-se en el fet de ser zona de frontera, les valls intentaven estendre aquests privilegis també a les zones baixes. Com a principal argument destacaven l'esforç i el perill potencial que els hi suposava exercir un important paper com a primera línia defensiva enfront el país veí. Les valls estaven interessades en el manteniment de la pau, però feien valdre la tensió bèl·lica entre ambdues monarquies per justificar el manteniment dels antics drets. Fins i tot es van aprofitar dels períodes de guerra per reafirmar els seus drets sobre les pastures a la frontera que podien ser disputades pels del país veí (Brunet, 2002).

El segle XVI va ser un període de prosperitat malgrat la conflictivitat d'origen religiós que va afectar a tot el Pirineu⁶⁴. Els acords de passeries van assolir tot sovint el rang de veritables tractats internacionals pel seu caràcter fronterer, per anar assumint tasques defensives i per cercar la ratificació reial⁶⁵. Els partícips a les passeries van definir espais de protecció per al comerç dins de l'àmbit espacial abastat per l'acord. La justícia que s'aplicava era la local: la vall assumia la responsabilitat col·lectiva en relació a les activitats delictives que s'hi poguessin donar. També es van definir recintes concrets on era obligat l'intercanvi d'informació sobre activitat armada. Els signants pactaven no agredir-se i auxiliar-se mútuament de forma exclusiva, és a dir, amb l'exigència de que no s'integressin en una altra organització amb un caràcter semblant. Els diputats dels Estats van defensar aquests acords. Van veure en ells un mecanisme per apaivagar la pobresa de la zona i un sistema de vigilància fronterer que, altrament, hauria sigut molt costós de mantenir a costa de la hisenda reial. Però la ratificació reial no sempre estava assegurada malgrat aquests avantatges, variava segons les circumstàncies, la qual cosa posava en perill els acords tal com estaven plantejats. Des del punt de vista militar no era

⁶⁴ El Pirineu esdevindrà una veritable frontera entre opcions religioses des de mitjans del segle XVI fins a mitjans del segle XVIII (Desplat, 2003).

⁶⁵ D'aquesta manera es preserva l'economia de les valls però sense lligar les mans del príncep sobirà, que en un moment donat es pot negar al conveni. Aquest grau de desenvolupament atorga a aquests acords un caràcter híbrid entre els acords entre pastors, que tracten sobre l'ús dels recursos locals i activitats comercials, i els tractats internacionals per part dels poders centrals, que aspiren a monopolitzar el control de la violència (Desplat, 2002).

recomanable ni el lliure comerç amb els enemics ni l'obligació de donar avís del pas de les tropes amb dies d'antelació per a que poguessin retirar els ramats (Becat, 1993; Roigé *et al.*, 2002).

Un magnífic exemple d'aquest tipus de relació és el descrit per Fray Tomàs Junoy a la seva obra *Relació sobre la Vall de Andorra*, de 1838, fent referència a la cerimònia de renovació de la passeria entre Ordino i Siguer, a l'Arieja⁶⁶:

Lo disapte de San Juan marxaban sis comissionats (que debian ser presos de las casas den Fochs esto es dels que han estat consuls o consellers), tres per Siguiet, tres per Miclos. Avan de arribar al poble, tiraban alguns tiros de pistola y luego exian comissionats arebrels quels guiaban a la casa del consol a ohon sells (...) a refrescar, y despres sopar ab los consuls y tres comissionats del poble y endema assistian tots a la Missa mayor, y, davan los sagrats evangelis y rector, juraban fidelitat y germandat de mantenir los camins, pons y hostal cada en son territori per cominarse y negociar mutuament, de avisarse los uns als altres cuam amenessa perill de peste o cualsevol maleur et de aucsiliarse mutuament et cumplerta la cerimonia del juramen (...) passaban an tots a dinar a casa lo consul, a la tarda (seria exin de vespre) anaban a la plaza los sis comissionats jugaban a vitllas y los de Ordino perdien, porque ja ho feyan expresamen, y los que perdian penyaban un cuiro de vi, es a dir, setse porrons, dels que se donaba a veurer a totom, acabat se ballaba, a la nit se tornaba a sopar a la casa l'consul...

A partir del retorn de la pau amb Espanya de 1559, la Pau de Cateau-Cambrésis, els acords de passeria assoleixen el seu apogeu. Amb la llibertat de comerç es venien cereals i draps a Espanya, i llana i sal en el sentit contrari. Hi hagueren algunes mercaderies prohibides que també protagonitzaren un notable comerç: cavalls i armes per part espanyola, mules per part francesa. El flux de persones i comercial es pot percebre a la construcció d'esglésies i en el notable

⁶⁶ Es reproduueix el text de la recopilació de Claudine Pailhès (2000:153).

moviment migratori de nord a sud a través dels passos de muntanya d'aquella època. Durant la darrera guerra de religió, les valls dels Pirineus centrals van arribar a proposar una mena de federació de valls, que estaria sota protecció espanyola, per a l'autodefensa de les incursions armades. L'abjuració del protestantisme per part d'Enric IV i l'acabament de l'amenaça bèl·lica va fer que el projecte no prosperés (Brunet, 2002).

L'esforç de pacificació d'Enric IV va venir seguit de la multiplicació de les confirmacions dels avantatges comercials i exempcions fiscals dels habitants de la frontera. Però amb el retorn a la guerra a finals del segle XVI les passeries van quedar interrompudes. Malgrat la Pau dels Pirineus de 1659, les tensions polítiques i la guerra van estar presents a tota la frontera. Amb l'evolució de l'art militar, el paper de guardafronteres dels habitants de les valls era cada cop menys efectiu i les contradiccions entre zones passeres i l'organització territorial de l'estat es van fer més paleses. Va continuar existint l'intercanvi d'informació sobre moviments de tropes però es va perdre la capacitat de prestar ajuda militar en cas de necessitat. Més endavant tant les xarxes d'informació mútua com el lliure comerç entraran en conflicte amb el món militar. Es va començar a sospitar que els fronterers propis podien estar alimentant a l'enemic. Els administradors reials, malgrat tot, van evitar prohibir els acords de passeria i es van limitar a restringir-los temporalment a un territori més petit, quedant restringit el comerç de molts productes si no era per consum local. El gran comerç, a més, havia de tributar a la hisenda reial. En aquesta situació, els beneficiats foren alguns grans comerciants externs que es van saber aprofitar de les circumstàncies. Pels propis de la zona va quedar l'opció del contraban, que va arribar a generar algunes grans fortunes. Els beneficis de la passeria, al segle XVII, tant sols afectaven a uns quants. Van continuar gaudint del privilegi d'anar armats, justificant-ho amb el control dels ports, el dret de caça i el de la defensa dels ramats. També van mantenir els drets sobre els boscos. Tot i això, l'Estat es trobava cada cop més present als àmbits d'activitat propis de la gent de frontera (Brunet, 2002).

Amb la pau relativa que es va viure als Pirineus del segle XVIII els acords de passeria van tornar al seu origen, simples convencions de tipus ramader, els emprius. Segons Jean Sermet (1984), per banda francesa, les passeries van desaparèixer amb la Revolució, que va substituir completament els privilegis i costums locals pel dret nacional. Als Tractats de Límits de Baiona de mitjans del segle XIX, però, aquests emprius⁶⁷ tindran un paper important pel que fa a les delimitacions territorials fetes pels locals assentades amb el temps i, per tant, amb garantia d'estabilitat. Malgrat el canvi de concepció amb el que es va portar a terme la delimitació de la frontera, que passa de ser la suma de jurisdiccions locals a veure's com el límit de la jurisdicció de l'Estat modern, es pot observar com els acords d'emprius mantenen aquí un cert regust d'acord internacional, de passeria⁶⁸. A finals del XIX es van seguir signant acords d'emprius a la frontera, dels quals encara en queden en vigor uns quants, encara que d'abast molt limitat. Entre les disposicions d'aquests tractats, unes tenen un caràcter més general mentre que altres són d'interès local. Entre les primeres, cal destacar aquelles que reconeixen el dret a passar la frontera lliurement els ramats que facin desplaçaments cap a les zones de pastura ubicades a l'altre país, malgrat que al 1899 va començar a ser obligatori el disposar d'un document gratuït autoritzant el pas⁶⁹. També s'asseguren de que no es consideri com a contraban el bestiar que surti accidentalment del camí marcat o de la zona de pastura, o situat a menys de cinc-cents metres de línia de demarcació. S'indica que els pobles tenen, si ho consideren convenient, la potestat de nomenar guardes pel control del bestiar. Les situacions locals específiques, ara convertides en tractats internacionals, presenten peculiaritats interessants ja que en molts casos es dóna que una jurisdicció administrativa pertany a un Estat mentre que el domini d'ús pertany a l'altre, que conserva el dret d'explotació en exclusivitat. En un estudi fet al Pirineu català s'han pogut distingir quatre tipus de situacions locals.

⁶⁷ Als tractats reben el nom de *facerías*. Cal tenir clar, però, que fan referència als pactes d'aprofitaments econòmic de recursos a cavall de la frontera.

⁶⁸ Al Tractat de 1856 es va pretendre eliminar els acords d'emprius (article 13) però posteriorment es va haver de reconèixer la possibilitat de continuar fent-los (Tractat de 1862, article 29), restringint-los a períodes no superiors als cinc anys i amb la necessària aprovació del prefecte o del governador civil.

⁶⁹ Acord de 28 d'agost de 1899 (Gaceta de Madrid, 1 de febrer de 1900).

En primer lloc, existeixen els emprius que estipulen la possessió exclusiva i permanent per part d'un poble d'una zona de pastura a l'altre costat de la frontera, contigua o no. En segon lloc existeixen acords que reconeixen l'ús comú "de les herbes i de les aigües" d'una zona, sigui perquè la localitat conserva la propietat i en fa cessió a l'altra del dret d'ús com a intercanvi, sigui perquè les dues localitats en comparteixen la possessió. En alguns casos el dret de pasturar pot ser limitat. El tercer tipus de cooperació consisteix en l'ús comú de l'aigua, generalment de fonts properes o que estan sobre la ratlla: es tracta d'un element fonamental, de gran importància estratègica, per localitzar els ramats als colls. I en darrer lloc hi han nombrosos acords relacionats amb el dret de pas per un determinat camí que passa la frontera, sigui per l'accés a les pastures situades a l'altra banda, sigui perquè l'accés a una zona pròpia sigui més fàcil a través de la frontera. Aquests camins són, generalment, de lliure pas i exempts de càrregues fiscals, i el seu reconeixement sol ser mutu. Però quan el que s'autoritza és el pas de ramats, no se li sol reconèixer el dret a pasturar i normalment es fixen els aprofitaments que el bestiar pot emprar (Roigé et al., 2002).

També cal citar en aquest capítol, encara que de forma separada, el cas de les converses, concòrdies o tractats de bona correspondència que van existir entre ambdós costats del Bidasoa i que venen a demostrar que les relacions entre pobles fronterers no tant sols es donen a la zona de muntanya. En aquests l'objectiu era bàsicament el d'atenuar els efectes negatius que la guerra entre ambdues monarquies podia tenir a la regió. Carlos Rilova (1999:90-95) explica la seva aplicació a finals del segle XVII, quan a tota Europa Occidental augmentava la tensió entre blocs davant la imminent mort sense descendència de Carles II d'Espanya. A les fronteres es rebien ordres per atacar esporàdicament les naus del bàndol contrari. Malgrat tot, Baiona, una de les principals fortaleses de frontera francesa, tant sols podia obtenir aliment mitjançant el comerç amb Guipúscoa i va reclamar el poder continuar fent ús d'antics privilegis, ja consignats als furs de la província des de principis del segle XIII, quan va començar a ser regit pels reis de Castella. El mateix tipus d'acords també

formaven part dels quaderns de lleis que regien al regne de Navarra i foren defensats després de l'annexió castellana al 1512, tant a l'Alta com a la Baixa Navarra. Si els respectius monarques donaven el seu permís, es restablia el comerç interromput pel conflicte entre les dues corones i s'aturaven els actes d'hostilitat entre la Província i aquells que s'associessin a aquest acord parcial. S'establia una llista del que es podia comerciar (exceptuant-ne armes i altre material militar) i fins i tot s'era permissiu amb el contraban sempre que no fos descarregat al port. Si després de signada la concòrdia hi havien violències que poguessin fer-la perillar, les autoritats havien de procurar castigar als infractors i cuidar que tots els perjudicis que poguessin haver ocasionat fossin degudament satisfets.

13 - Treballs de delimitació: les comissions de límits

Un cop s'han establert el marc geogràfic i el sistema de relacions entre els agents que intervenen en la delimitació de la frontera, cal centrar l'atenció en els responsables directes de la seva materialització: les comissions de límits. De forma genèrica, es poden identificar alguns trets comuns. Es tracta d'una comissió constituïda ad hoc per acord dels governs respectius. Té caràcter mixt, de manera que les dues parts hi intervenen en igualtat de condicions. Està encapçalada per representants o comissionats plenipotenciaris degudament acreditats, que seran els encarregats de portar endavant la negociació segons els poders i les instruccions rebudes, que amb freqüència son intercanviades amb els representants corresponents de l'altre part. Cal que hi hagi una bona coincidència pel que fa a objectius i a metodologies per tal que la missió tingui èxit. Les converses tenen lloc en reunions de les que s'estén una acta. Normalment es solen reunir prop de la zona de la delimitació. Això permet l'accés als llocs sobre els que s'està discutint, portar a terme consultes amb els habitants i solucionar sobre el terreny, de manera pràctica, els problemes que vagin sorgint. A més del personal de caire administratiu –al menys, per part de cada comissió hi ha d'haver un secretari–, els comissionats plenipotenciaris poden estar recolzats per assessors i tècnics encarregats del control dels treballs que es decideixin emprendre. Els acords queden reflectits a l'acta de les reunions, en propostes de tractat i a la cartografia que es decideixi realitzar. Tots els documents han de fer-se en els dos idiomes i han de ser signats i rubricats al menys pels comissionats plenipotenciaris.

Prenent com a referència el model explicatiu desenvolupat als capítols anteriors, a continuació es farà un breu comentari sobre les cinc comissions que

van portar a terme aquest tipus de negociacions entre la signatura del Tractat dels Pirineus i els Tractats de Límits de Baiona.

Després de l'acord assolit entre els ministres plenipotenciaris espanyol i francès, Don Luis de Haro i el cardenal Mazarino respectivament, el 7 de novembre de 1659 va tenir lloc la signatura del Tractat dels Pirineus per part de Felip V i Lluís XIV. Entre altres coses, s'establia que a partir d'aleshores la frontera entre les dues Corones serien els Pirineus i que es reunirien comissionats per ambdues parts per considerar amb més detall com quedaven dividits els territoris afectats. Entre el 22 de març i el 10 d'abril es van reunir a Ceret, al Rosselló acabat d'adquirir pels francesos, els comissionats plenipotenciaris que foren nomenats per a la ocasió. Les converses no van reeixir i la qüestió del traçat fronterer va quedar pendent. Van haver de ser els mateixos Luis de Haro i Mazarino els qui van haver de decidir, a la Isla de los Faisanes, al bell mig del Bidasoa, un Aclariment de l'article 42 que els permetés sortir del pas i desbloquejar la situació, donat que s'havia posat com a condició que calia resoldre l'assumpte fronterer per tal de donar el Tractat dels Pirineus per fet. Aquest aclariment establia que l'antic comptat del Rosselló passava a mans franceses, així com el Conflent i 33 pobles de la Cerdanya, una vall al vessant meridional de l'eix dels Pirineus de la que, malgrat la contradicció amb allò pactat al Tractat, els francesos en reclamaven una part. Entre juliol i novembre es van tornar a reunir els comissionats per aclarir quins eren aquests 33 pobles. El resultat fou el conegut com Acord de Llivia de 1660 on, a més d'una llista dels llocs en qüestió, es creava l'enclavament espanyol de Llivia. A la figura 12 es representa la posició de la comissió de límits dins el marc teòric de relacions ja presentat. A la taula 2 es relaciona la composició de la comissió. Les discussions foren intenses. Va tenir especial importància el coneixement geogràfic i històric de cadascú sobre la zona a repartir. Tant és així que la decisió de deixar l'enclavament de Llivia s'atorga tant a la insistència del comissionat espanyol

Miquel de Salbà⁷⁰ com a l'absència a les converses de Llivia de Pierre de Marca⁷¹, el principal expert francès i defensor de les tesis més extremes per part gala. Aquí les comunitats locals no van tenir cap participació directe. Però cal tenir present que no es va portar a terme cap delimitació formal, tal com l'entendem ara, d'una frontera lineal. Simplement es va tractar d'un repartiment territorial, on cada poble hi va participar amb seu àmbit jurisdiccional, que era el que determinava la sobirania sobre cada lloc.

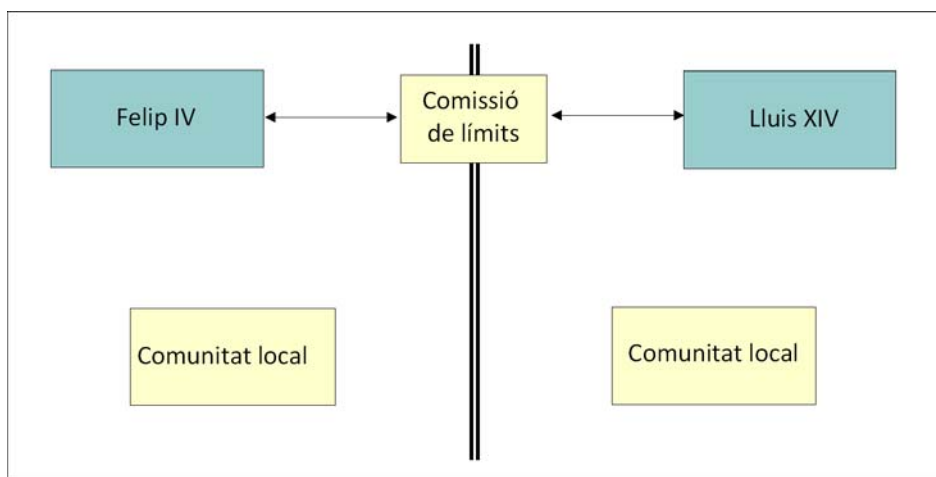

Figura 12. Representació al sistema de relacions de la posició de la comissió de límits que va participar a les Conferències de Ceret i l' Acord de Llivia, l'any 1660. Els comissionats van tractar sobre la distribució de territoris entre les dues corones, definint una frontera poc precisa. Elaboració pròpia.

Les dues operacions de delimitació de mitjans del segle XVIII van tenir lloc a la frontera gironina i van estar promogudes pels mateixos protagonistes: el marquès de la Mina⁷², aleshores capità general de Catalunya i representant de

⁷⁰ Miquel de Salbà i de Vallgornera (Barcelona?, c. 1610 – Madrid, 1683) va ser conseller d'Aragó i virrei de Mallorca. Va escriure per a l'ocasió una rèplica a les tesis franceses: *Discurs geogràfic, històric i jurídic vers la divisió i límits de l'Espanya i de les Gàl·lies per la part del Principat de Catalunya i Província del Llanguedoc en execució de l'article 42 del Tractat de la Pau entre dues Corones de l'any 1659* (Ferré Miró, 1988).

⁷¹ Pierre de Marca (Gan, 1594 – 1662), historiador i arquebisbe francès, va ser enviat a Catalunya com a visitador general al 1644 i la seva principal obra és una argumentació erudita sobre el traçat fronterer que va defensar a les converses de Ceret: *Marca hispanica sive limes hispanicus, hoc est, Geographica & historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis, & circum jacentium populorum*, publicada a París el 1668 (Torreilles, 1901; Villanueva, 2004).

⁷² Jaime Miguel de Guzmán-Dávalos y Spínola (Sevilla, 1690 - Barcelona, 1767) va ser aristòcrata, militar, diplomàtic i governador il·lustrat. Va ser nomenat capità general de Catalunya al 1749, càrrec que va ocupar fins a la seva mort. És recordat per impulsar la construcció del barri de la Barceloneta i per les obres públiques a la ciutat de Barcelona.

Carles III, i el comte de Mailly⁷³, lloctinent general, comandant en cap militar del Rosselló i representant de Lluís XV.

	Ceret (1660)	Llívia (1660)
Delegació espanyola		
Comissionat:	Miquel de Salbà i Vallgornera	
Expert:	Josep Romeu i Ferrer	
Delegació francesa		
Comissionat:	Bisbe Hyacinthe Serroni	
Expert:	Arquebisbe Pierre de Marca	

Taula 2. Composició de les comissions de límits que es van formar després del Tractat dels Pirineus. Font: Sanabre (1981:79-90), Sermet (1983:13) i Sahlins (1993:57-64). Elaboració pròpia.

Al 1750 es va fer una delimitació precisa de la frontera al Reür, al tram entre Puigcerdà i la Guingueta d'Ix. La raó era que calia evitar les picabaralles que provocaven les periòdiques avingudes del riu, que solien inundar les lleres i modificar-ne el traçat, cosa que afectava als camins ramaders que transitaven per ambdues riberes. Si els camins s'espatlaven, els ramats tendien a passar per les propietats privades veïnes. Hi assistiren com a representants locals l'alcalde de Puigcerdà i el veguer de la Cerdanya francesa. Hi participen com a tècnics, per banda francesa, Pascal de Navas, capità d'infanteria i enginyer, i M. Desbordes de la Moulenerie, tinent coronel d'infanteria i enginyer. A la figura 13 es representa la posició de la comissió al sistema de relacions entre agents, equidistant entre les necessitats o pretensions locals i els interessos estatals. A la taula 3 s'especifica la composició de la comissió. El tram delimitat va ser molt curt i no hi hagueren dubtes sobre el traçat de la frontera. El principal esforç es va dur a terme a l'hora de la seva materialització i de l'establiment dels espais reservats al pas de bestiar.

⁷³ Augustin-Joseph de Mailly (Villaines-sous-Lucé, 1708 – Arras, 1794), marquès de Haucourt i comte de Mailly, va ser aristòcrata i militar. Al 1749 se'l nomena governador del Rosselló, se'l recorda per la fundació de Portvendres. Participà a la guerra dels Set Anys lluitant i va ser fet presoner pels prussians. Al 1771 se li confia la direcció de l'exèrcit dels Pirineus i de les costes de la Mediterrània. Va morir a la guillotina.

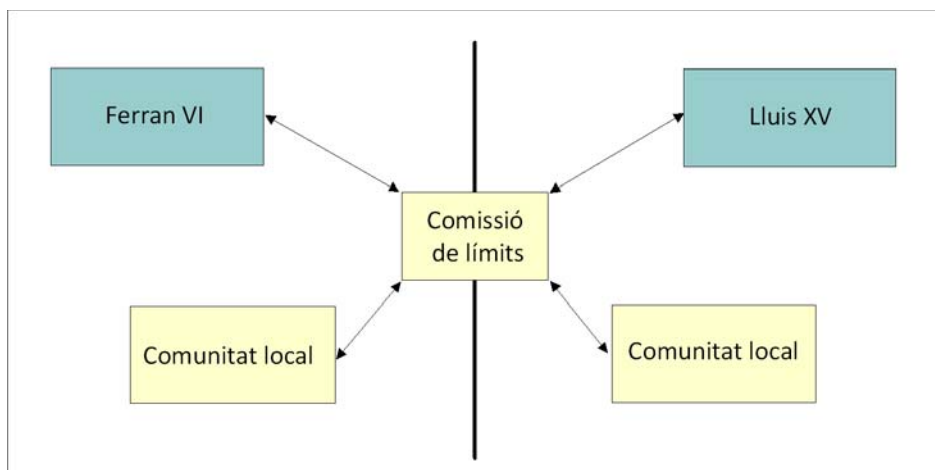

Figura 13. Representació segons el sistema de relacions de la posició de la comissió de límits que va participar a la delimitació de la frontera pel Reür al 1750. El motiu del treball van ser problemes de tipus local i els representats dels dos municipis afectats hi van treballar d'aprop. Es va definir la frontera de forma precisa i es va afitar. Elaboració pròpia a partir de l'Acord de 1750 reproduït a l'Annex D5.

Delegació espanyola

Plenipotenciari: Santiago Miguel de Guzman, marquès de la Mina

Representants: Dominique Capdeville de Montanet, alcalde de Puigcerdà

Delegació francesa

Plenipotenciari: José Agustín de Mailly, marquès de Hancourt

Representants: François Sicart, veguer de la Cerdanya francesa

Enginyers: Tinent Coronel M. Desbordes de la Moulenerie

Capità Pascal de Navas

Taula 3. Composició de la comissió de límits de la Convenció de límits pel riu Reür de 1750. Elaboració pròpia a partir de l'Acord de 1750 reproduït a l'Annex D5.

Al 1764 es va signar un Conveni de Límits entre espanyols i francesos al coll del Pertús, un dels millors passos per la frontera al Pirineu oriental. El tram delimitat va ser molt curt, no més de 2 km, però es va portar a terme amb gran precisió. El motiu en va ser solucionar el traçat fronterer al voltant de la fortalesa de Bellaguarda, situada just a la carena que servia de límit. Per evitar conflictes, es va decidir delimitar la frontera pel vessant meridional tot envoltant la fortalesa, deixant-la completament al costat francès. En el punt més proper, la frontera passa a una vintena de metres dels baluards exteriors de Bellaguarda. Com es pot observar, es va tractar d'un treball de caire completament militar aprofitant el clima de concòrdia entre les dues Corones aconseguit arran del

compliment dels Pactes de Família. Malgrat la poca documentació existent sobre les circumstàncies que van donar peu al Conveni, hom pot suposar que la interlocució es va fer a nivell governamental i dels seus comissionats, en funció de criteris militar (veure figura 14). A més de l'estesa del Conveni es van fer dos aixecaments topogràfics de la línia delimitada, que es van representar en sengles mapes que van ser signats pels enginyers militars d'ambdues parts que hi van participar (Capdevila, 2008). A la taula 4 s'especifica la composició de la comissió que va dur a terme l'operació.

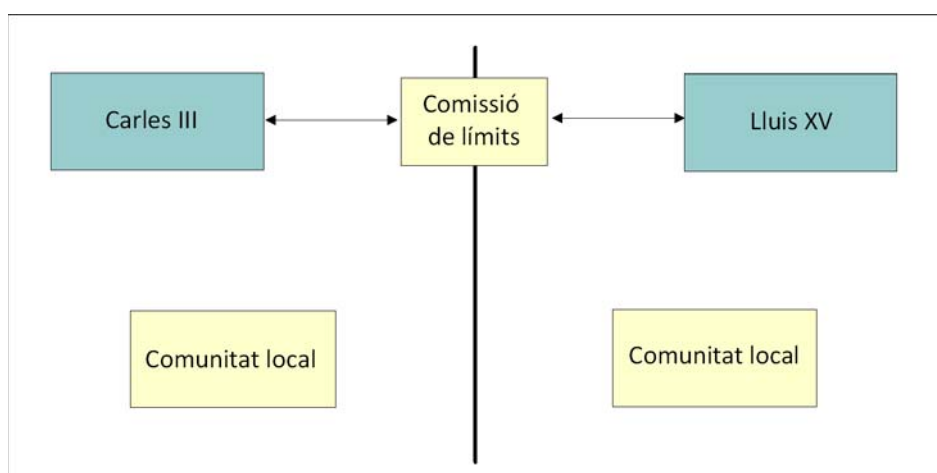

Figura 14. Representació segons el sistema de relacions de la posició de la comissió de límits que va participar al Conveni del coll del Pertús de 1764. Els comissionats van portar a terme una delimitació molt precisa, ben afitada, basant-se en raons de caire militar. Elaboració pròpia a partir del Conveni de 1764 reproduït a l'Annex D6.

Delegació espanyola

Plenipotenciari: Santiago Miguel de Guzman, marquès de la Mina

Enginyers: Coronel Miguel Moreno i Tinent Coronel Carlos Cabrer

Delegació francesa

Plenipotenciari: José Agustín de Mailly, marquès de Hancourt

Enginyer: Capitán Luis de San Malo

Taula 4. Composició de la comissió de límits del Conveni del coll del Pertús de 1764. Elaboració pròpia a partir del Conveni de 1764 reproduït a l'Annex D6.

Els continus enfrontaments entre fronterers a la frontera navarresa dels Alduides, alguns de certa importància, van provocar la formació d'una Comissió de Límits per fixar la frontera com a forma d'arbitrar en els conflictes. Aquesta

comissió és coneguda amb el nom de Comissió Caro-Ornano, fent referència als dos comissionats que la van presidir: el Mariscal Ventura Caro⁷⁴ per part espanyola i el Mariscal François-Marie, comte de Ornano⁷⁵, per banda francesa (veure la taula 5 per a la composició). La comissió va estar activa entre 1784 i 1792, moment en el que l'enrenou provocat a partir de la Revolució Francesa va obligar a deixar els treballs. Malgrat que el detonant fossin els disturbis navarresos, raó per la qual van començar a treballar pel Pirineu occidental, l'ambició de la comissió Caro-Ornano era la de delimitar tota la frontera de forma rigorosa, amb una cartografia de detall sobre una base geodèsica construïda i observada expressament per a l'ocasió. El principal resultat dels seus treballs fou el Tractat de Elizondo de 1785, centrat a la zona conflictiva dels Aldudes, i l'aixecament cartogràfic de la línia acordada entre el Cantàbric i passats els monts Irati. Aquesta comissió va actuar com a mediatora en els conflictes locals tot emprant com a recurs de negociació el traçat de la frontera⁷⁶. Per aquesta raó, a la figura 15 es situa a la Comissió propera a les comunitats locals. Cal destacar el fet de que, un cop superat els trasbals revolucionari i tots els esdeveniments que el seguiren, quan es va tornar a plantejar la delimitació de la frontera els francesos no van voler reconèixer la vigència del Tractat, adduint que no havia estat adequadament ratificat quan tocava. A la zona continuaven les tensions i en alguns moments de principis del segle XIX hi va haver d'intervenir l'exèrcit per calmar els ànims.

⁷⁴ Ventura Caro Fontes (Valencia, 1731 - ¿?, 1808). Mariscal de camp.

⁷⁵ François-Marie d'Ornano, mariscal de camp, governador de Baiona (1726-1794).

⁷⁶ Al 1784 el comte d'Ornano va rebre instruccions de Versalles on se li demana arribar a un acord, definitiu o provisional, que satisfaci totes les parts. Això sí, amb una instrucció secreta dient que els francesos havien de continuar tenint accés a la fusta i les pastures que els hi calguessin. Més tard se li demana que es faci servir la norma dels vessants per establir els límits. Per part espanyola, a Ventura Caro li donen la instrucció de que proposi una delimitació clara, sense possibilitat de confusió, de forma que l'accés als boscos i pastures es faci segons les necessitats de la gent del lloc. Si cal, pot fins i tot prescindir de tots els títols existents per a poder obrar amb justícia (Fernández de Casadevante, 1985:110-115; Béguin, 1991).

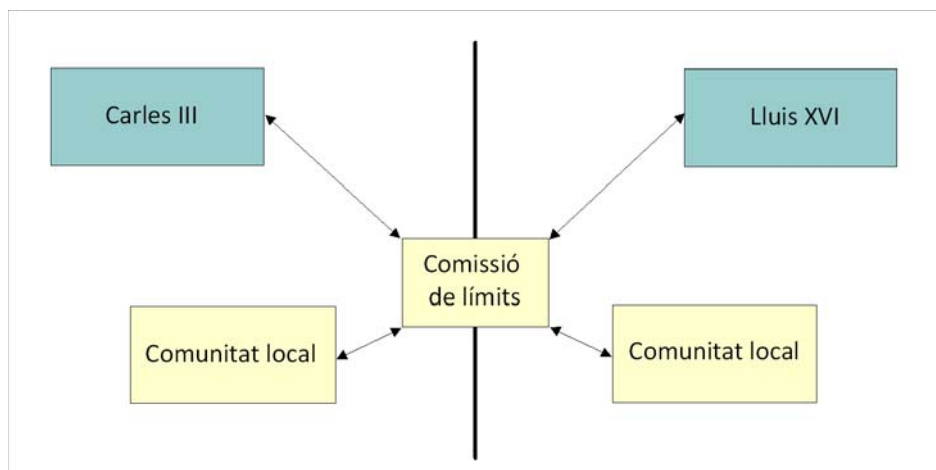

Figura 15. Representació segons el sistema de relacions d'agents fronterers de la posició de la comissió de límits que va participar en l'elaboració del Tractat de Elizondo de 1785. La comissió va treballar molt aprop de les comunitats locals. Van tenir llibertat i plens poders per aconseguir la pau a la zona a partir de la delimitació de la frontera. Elaboració pròpia a partir del tractat de 1785 reproduït a l'Annex D7.

Delegació espanyola

Plenipotenciari: Mariscal Ventura Caro

Enginyer: Juan de Casanova

Delegació francesa

Plenipotenciari: Mariscal François-Marie, comte d'Ornano

Enginyer: Nicolás María Chretien de la Croix

Taula 5. Composició de la comissió de límits del Tractat de Elizondo de 1785. Tant sols es cita l'enginyer en cap, ja que ambdues parts van portar a terme una completa operació topogràfica sobre el terrenys, la qual cosa va involucrar a molts especialistes (Béguin, 1991). Elaboració pròpia a partir del tractat reproduït a l'Annex D7.

Després de diversos intents de posada en marxa de comissions per a la delimitació de la frontera, al 1853 es va constituir la que finalment ho va portar a terme, la Comisión Mixta de Límites. Durant quinze anys aquesta comissió va treballar per delimitar la frontera, la qual cosa va implicar l'encarar les diferents problemàtiques existents al voltant de la ratlla entre les comunitats locals. Aquests treballs són l'objecte d'aquest estudi i s'aniran desgranant als propers capítols. La comissió va escollir com a seu la ciutat francesa de Baiona, un punt de trobada habitual entre espanyols i francesos. Cada part de la comissió estava encapçalada per un diplomàtic, que actuava a com ministre plenipotenciari en representació del govern, i un cap militar, que era qui podia aportar els recursos necessaris per dur a terme els treballs de camp i l'afitament. Els principals

protagonistes van ser, per banda espanyola, Francisco María Marín⁷⁷ com a plenipotenciari i el mariscal Manuel de Monteverde⁷⁸ com a cap militar. Per banda francesa, hi van haver diversos diplomàtics al front però qui realment va portar el pes del treball va ser el cap militar, el general Camille-Antoine Callier⁷⁹. A la taula 6 es relaciona la composició de la comissió. La primera reunió va tenir lloc el 1853 i la darrera el 11 de juliol de 1868. Una de les raons de l'èxit de la Comisión Mixta de Límites va ser el de saber mantenir l'equilibri entre les instruccions rebudes i les pressions de les comunitats locals (figura 16). La finalització dels treballs de delimitació va ser considerada tot un èxit. En Francisco María Marín, va ser recompensat amb el títol de marquès de la Frontera.

⁷⁷ Francisco María Marín y San Martín: natural de Palma de Mallorca, va haver de fugir a França arran dels fets de la Granja de 1836. Al tornar va fer carrera diplomàtica. Al 1851 és nomenat senador vitalici i al 1854, amb la mort d'Antonio López de Córdoba, se li encarrega dirigir la part espanyola de la Comisión Mixta de Límites amb un sou anual de 120.000 rals de velló. Va rebre diverses distincions: al 1857 fou nomenat cavaller de l'ordre de Carles III i al 1863 se li va concedir el títol de marquès de la Frontera en atenció a la seva feina a la comissió. Morí a Aranjuez el 1885. Fonts: AMAEC, Expediente personal nº 08031 (signatura P154) i Senado, Expediente personal (signatura HIS-0171-02) <http://www.senado.es>.

⁷⁸ Manuel de Monteverde y Bethencourt (La Orotava, Tenerife, 1798 - Madrid, 1868). Va estudiar a l'escola d'enginyers militars d'Alcalá de Henares i com a membre d'aquest cos va lluitar contra França i també va participar en les guerres carlines. Al 1838 ingressa com tinent coronel a l'Estat Major i al 1843 és nomenat director de l'Academia especial del Cuerpo de Estado Mayor del Ejército i cap del Depósito de la Guerra. Al 1851 va ser nomenat mariscal de camp i al 1853 se'l nomena Comisario Regio, amb nivell de Director General, per participar en la Comisión Mixta de Límites. També va presidir la Junta Directiva de la Carta Geográfica de España. va ser dos cops Diputat a Corts i Acadèmic numerari de l'Academia de Ciencias. Font: AGM, Expediente personal (M-3801).

⁷⁹ Camille-Antoine Callier (Saint Omer, 1804 – Paris, 1889). Se'l descriu com a viatger, soldat, geògraf i diplomàtic. Estudia a l'Escola d'Enginyers Geògrafs i al 1830 és enviat a Palestina, on aprofitar per viatjar durant quatre anys per l'Àsia Menor. Les seves exploracions li donen un cert reconeixement que culmina sent escollit secretari general de la Société de Géographie al 1839. Entra a l'Estat Major i arriba a la graduació de general de divisió al 1863. Acabada la missió de delimitació amb Espanya se li ofereix la negociació de pau amb Alemanya, però s'hi nega. L'any 1871 passa a la reserva (Perrin de Boussac, 1998).

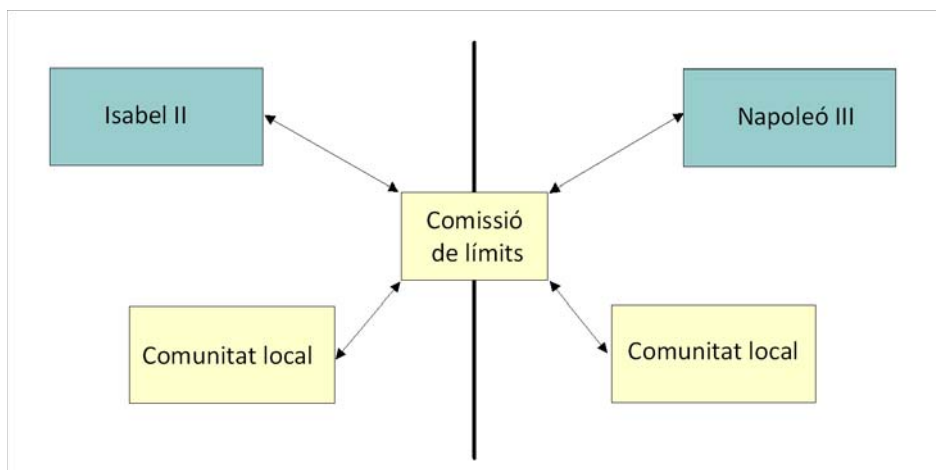

Figura 16. Representació segons el model descriptiu de la posició de les comissions de límits que van participar als Tractats de Baiona (1856-1868). Aquesta comissió es va mantenir equidistant entre els interessos governamentals i la pressió que rebia per part de les comunitats locals. Elaboració pròpia.

	Tractat de 1856	Tractat de 1862	Tractat de 1866
Delegació espanyola			
Plenipotenciari:	Francisco María Marín, Marquès de la Frontera		
Cap militar:	Mariscal de camp Manuel de Monteverde y Bethencourt		
Responsable treball de camp:	Tinent Coronel Ángel Álvarez de Araujo		
Assistent:	Com. Pedro Esteban	Capità Juan Pacheco y Rodrigo	
Delegació francesa			
Plenipotenciari:	Baró Gros*	Charles-Victor Lobstein	Comte Sérurier
Cap militar:	General de brigada Camille-Antoine Callier		
Responsable treball de camp:	Capità Baró Hulot		
Assistent:	Capità J-B Hutin	Capità Bruno Boudet	

Taula 6. Composició de les comissions de límits dels Tractats de Baiona (1856-1868). *El Baró Gros tant sols va participar a la signatura del Tractat, no a la dels Annexos de 1858, on ja hi va ser Lobstein. A cada Tractat es consideren també els Annexos corresponents de 1858, 1863 i 1868. Font: Sermet (1983:3). Elaboració pròpia.

PART IV – ESTUDI REGIONAL : DE MAR A MAR.

“Quelle joie Sire ! Il n'y a plus de Pyrénées !”

Anònim, 1700⁸⁰

“Aeternae amicitiae Franciae et Hispaniae”

Divisa gravada a les medalles intercanviades entre Felip IV i Lluís XIV a la Isla de los Faisanes amb motiu de la Pau dels Pirineus (Sermet, 1984).

⁸⁰ L'origen d'aquesta cèlebre frase és incert. Està relacionada amb l'episodi, el 16 de novembre de 1700, en que Lluís XIV va reunir als ambaixadors residents a París per a fer-los saber que el seu net, Felip d'Anjou, volia pretendre el tro espanyol després de la mort sense descendència de Carles II. A la narració que Voltaire fa al *Mercure Galant*, diari de l'època, d'aquesta notícia es on es posa la frase en boca de l'ambaixador espanyol a París, el marquès Castellidosrius. Però sembla ser que aquest no la va pronunciar mai. Tot sovint és atribuïda al propi Lluís XIV, com en el cas de Gavignaud (1989).

14 - La constitució de la Comisión Mixta de Límites (1853)

Els tractats de París de 1814 i 1815, que posaren fi a l'època napoleònica i donaren pas a la restauració borbònica a França, establiren que s'havia de tornar a les fronteres de 1792 tot completant les tasques de delimitació que s'havien endegat al darrer terç de del segle XVIII. La frontera hispanofrancesa, però, va ser ignorada. Es va nomenar per part francesa una comissió per a fer la delimitació però el ministre d'extersiors francès de seguida va prioritzar altres missions ja que, al seu parer, les disputes que es donaven no eren un gran motiu de preocupació (Sahlins, 1993:245). Tantmateix, hi havien alguns punts que no es podien obviar. Per exemple, Espanya exigia que el Tractat d'Elizondo de 1785 entrés en vigor. Els francesos sabien que tindrien problemes ja que els seus fronterers opinaven que els perjudicava. Efectivament, al 1827 es va impedir una tala francesa als Alduides en compliment del tractat. Immediatament es reprengueren els incidents a la frontera navarresa. Entre 1830 i 1831 es va organitzar una comissió per estudiar el problema però quasi bé no van arribar a reunir-se donada la conflictivitat a la zona. La qüestió es va tractar a nivell governamental, moment que van aprofitar els francesos per denunciar el Tractat de 1785. Durant els següents anys hi ha una intensa correspondència on es plantegen diferents estratègies per solucionar el problema: intercanvis de terres, pagaments per poder accedir a les pastures, prohibició dels emprius, etc. En diverses conferències les parts presentaren els seus arguments però no arribaren a establir una veritable negociació. Finalment, al 1851 es nomenen comissions per ambdues parts i, després d'un llarg debat, es decideix Baiona⁸¹ com a lloc de reunió en detriment de Pamplona, que era la proposta espanyola. Tampoc es va

⁸¹ Les principals raons d'aquesta elecció rauen en la bona comunicació amb París i Madrid per correu i telègraf, i pel fet de que a Pamplona era d'esperar que els comissionats estarien sotmesos a pressions per part dels fronterers (Arvizu, 1997:84).

poder arribar a cap acord i al juliol de 1852 es va dissoldre entre acusacions de que les influències locals havien viciat les converses i de que les pretensions d'ambdues parts eren massa exagerades. Les següents converses entre ministeris van servir per a que cadascú es reafirmés en la seva posició (Arvizu, 1997:64-88).

Sembla que la proposta d'una nova comissió al 1853 va ser per part del marquès de Turgot, que havia estat ministre d'afers estrangers francès i que en aquells moments era ambaixador a Madrid. La proposta consistia en nomenar una comissió formada per dos diplomàtics i dos militars que examinessin personalment els problemes de la frontera i que tinguessin àmplia llibertat per resoldre'ls. Al juliol d'aquell any ja es nomenaren al diplomàtic Antonio López de Córdoba⁸² i al general Manuel de Monteverde per banda espanyola i al baró Gros i el general Callier per banda francesa. La missió de la comissió també va ser proposada per part francesa via Turgot. En paraules de Fernando de Arvizu (1997:92) va ser tant general i pertinent que no hi va haver problema en ser acceptada per banda espanyola malgrat restés completament indefinit el resultat de l'operació. Les funcions del plenipotenciari eren:

- 1 – acordar los medios prácticos que aseguren la tranquilidad en la zona desde el principio de la negociación; para ello, los comisarios recibirían poderes muy extensos, que les permitiesen tomar cualquier medida conservatoria o precautoria y requerir el auxilio de las autoridades civiles y militares.
- 2 – examinar en profundidad las cuestiones litigiosas a resolver, mediante encuestas e inspecciones locales.
- 3 – una vez terminada la discusión y decididas de común acuerdo las medidas a tomar, las comunicarían a los Gobiernos respectivos, y serían ejecutivas una vez recibida la aprobación de éstos.

⁸² Antonio López de Córdoba (Cuenca, 1799 – Madrid, 1854), diplomàtic i especialista en cultura otomana, persa i àrab. Va ser membre de la Real Academia de la Historia (Lucía Castejón, 2004). Va ser substituït per Francisco María Marín, qui va presentar els seus poders a la tercera reunió de la comissió, al maig de 1854.

A això se li van afegir les instruccions secretes als comissionats. Per banda espanyola, en paraules de Fernando de Arvizu (1997:93), les idees centrals eren:

- 1 – evitar colisiones entre los fronterizos, y, con mayor razón, un choque de fuerzas armadas de ambos países. Para ello pueden requerir el auxilio de las autoridades civiles y militares.
- 2 – para prevenir incidentes en el bosque de Irati, ambos Gobiernos habían acordado neutralizar el terreno litigioso de éste, mediante dos líneas militares que impedirían las cortas de madera. Podía ser útil tomar la misma medida entre otros puntos de la frontera, pero esto solamente debe hacerse cuando resultase indispensable, por lo incierto de los límites y la posibilidad de convertir en litigio lo que antes no lo era.
- 3 – durante el invierno, debían estudiar conjuntamente las cuestiones de Derecho, para resolverlas y volver a la frontera el próximo año. Debían poner en claro los derechos de España en cada una de las cuestiones.
- 4 – tendrán presentes las conversaciones del marqués de Valdegamas [embajador español en París] con el ministro francés, pero ello no quiere decir que deban seguir el mismo camino.
- 5 – no se prohíben las compensaciones de territorios, pero deben relegarse a circunstancias muy especiales y donde no se produzcan graves inconvenientes.
- 6 – en cuestiones de pastos, deberá tenderse a un arreglo definitivo.
- 7 – para evitar invasiones, deben estudiar los modos de fomentar la población de la frontera, y decidir si deben existir puestos militares y dónde.
- 8 – en el caso de nacionales establecidos en terrenos de otro país, el Gobierno español accede a que guarden su nacionalidad y sus propiedades.
- 9 – designarán como secretario a un oficial de Estado Mayor, y manifestarán qué personal subalterno necesitan.
- 10 – podran consultar expertos en la materia (...) pero ello debe hacerse con toda reserva, para no dar la impresión de que consienten que los intereses locales influyan en la negociación. Los comisarios deberán verse libres de cualquier influencia de esta especie.

La comissió es va constituir el novembre de 1853 i es va dissoldre el 11 de juliol de 1868. A la taula 7 es relacionen les sessions que van tenir lloc. A la

primera reunió es va decidir anomenar formalment a la comissió “*Comisión mixta para fijar los límites de las fronteras de los Pirineos*”. Per abreujar, la citarem com a Comisión Mixta de Límites. Es va adoptar el procediment de que la comissió fos presidida de forma alterna per cada plenipotenciari o cap militar i s’estenguessin les actes en els dos idiomes. Les primeres reunions va servir com a lloc de discussió sobre com portar a terme la seva missió. Però a partir de 1861 va canviar la dinàmica i les reunions tant sols es van utilitzar per a l’intercanvi formal de documents o per oficialitzar resultats i conclusions. Les discussions foren traslladades a reunions que es celebraven tant a Madrid com a Paris, de caràcter més informal i més centrat en les qüestions a debatre. Aquestes no quedaven reflectides a les actes. Com ja s’ha comentat, de l’operació de delimitació no es va fer cap aixecament cartogràfic conjunt, tant sols s’han trobat als arxius un intent per part espanyola per fer-ho, que sembla que no va reeixir, i molts esbossos i croquis que es van emprar en les discussions⁸³. El que si hi va haver és una intensa tasca de treball sobre el terreny, tant de reconeixement com de recerca, que va implicar des de la mediació en conflictes locals fins a la gestió de l’afitament. Una part important d’aquest treball de camp va ser la recopilació de títols jurídics i altres documents d’utilitat per esbrinar sobre els drets i deures de cadascú sobre determinats territoris. En va fer la cerca tant a arxius governamentals com locals, i també es va procedir, quan es va creure necessari, a enquestes. Com a mostra, aquest és el qüestionari enviat a diversos pobles de la província d’Osca per la part espanyola de la Comisión Mixta de Límites⁸⁴:

1. Si el pueblo ó término español tiene derecho á usar de pastos, aguas ó leña en territorio frances, y en este caso designar los parages en q[e]. se tiene el derecho y el pueblo frances á quien pertenecen.
2. Si este derecho procede de convenios escritos ó verbales ó de uso inmemorial: si es forzoso ó voluntario: en disfrute esclusivo ó en compascuidad: si es perpetuo

⁸³ Veure capítol 9.

⁸⁴ *Interrogatorio á los valles de Ansó, Echo, Aragües, Aisa, Canfranc, Tena, Broto, Bielsa, Gistain y Benasque*, enviat mitjançant escrit de 26 de novembre de 1857. Font: AMAEC, *Tratados – Negociaciones siglo XIX - nº 185-01 (Tr. 64/65)*.

ó por determinado núm[o]. de años; en toda estacion o en ciertos meses; de dia y de noche ó únicamente de sol á sol: si para toda clase de ganado ó para cierta especie: si se paga algo por remuneracion de pastos y cuanto.

3. Qué número de cabezas de cada especie disfruta este beneficio.
4. Si el pueblo español está en pleno uso de su derecho, ó si lo estorban ó contestan los franceses.
5. Todas las noticias anteriores con respecto á los pueblos franceses q[e]. tengan goce de pastos en el valle español.
6. Si el término español tiene las yerbas que necesita, ó si por falta de ellas las toma en arrendamiento á otros españoles ó á franceses: si las tienen sobrantes y las dan en arrendamiento y á quien.
7. Una copia de la escritura última relativa á cada convenio de pastos.
Cualesquiera otros datos ó documentos que puedan servir para esclarecer completamente este asunto.

Una de les raons de l'èxit de la Comissió Mixta va ser el de saber mantenir l'equilibri entre les instruccions rebudes i les pressions de les comunitats locals. Els arxius estan plens de denúncies per violació territorial que els hi feien arribar tant les autoritats locals com les autoritats governamentals a la zona: detencions i requisos de productes en acusacions de contraban dubtoses, segrest de bestiar per estar fora de la zona que els hi pertocava, etc. També van haver de dictaminar sobre la delimitació feta a Andorra per les autoritats de la província de Lleida i les andorranes⁸⁵. En paraules del general Callier (1869):

C'est en étudiant avec soin et loyauté l'origine et les phases diverses des questions, en compulsant les archives, en cherchant le vrai sens des chartes et des différents titres, tout en tenant compte des besoins réels de chacun, que la Commission de 1853 est parvenue à résoudre définitivement tous les litiges.

La finalització dels treballs de delimitació va ser considerada tot un èxit.

⁸⁵ Desenvolupat de forma detallada al capítol 18.

Ses.	Data	President	Notes
1	7 nov. 1853	Baró Gros	Intercanvi de poders i establiment del procediment. <i>Es presenta un projecte per la neutralització d'una part d'Irati.</i>
2	19 nov. 1853	Córdoba*	Proposta de modificacions al projecte anterior. S'aprova el conveni pel que es fa efectiu el projecte. <i>Es presenta una memòria sobre qüestions de propietat d'una part d'Irati.</i>
3	8 maig 1854	Callier	Es presenta una rèplica a la memòria sobre qüestions de propietat d'una part d'Irati.
4	24 maig 1854	Monteverde	<i>Resposta a les qüestions de propietat d'una part d'Irati.</i> S'estableixen algunes regles pel que fa la neutralització de part d'Irati.
5	22 juny 1854	Baró Gros	Resposta a qüestions de propietat de part d'Irati. <i>Informe sobre l'estat de perill de la Isla de los Faisanes.</i>
6	15 nov. 1854	Marin	<i>Document relatiu al tram de frontera entre el Urbelcha i la pedra de Bearn.</i>
7	4 des. 1854	Callier	Es dona la conformitat a alguns punts del tram de la frontera anterior. Es proposa una delimitació per Baretons i el Roncal.
8	6 febrer 1855	Monteverde	Document sobre discrepàncies a les zones de Bezulas i Arlotua.
9	18 maig 1855	Baró Gros	<i>Resposta a l'escrit de la sessió anterior. Estudi sobre el Bidasoa. Projecte de Tractat. Resposta a aquests documents.</i> S'accepta la delimitació pel Roncal i Baretons.
10	26 maig 1855	Marin	<i>Resposta.</i> Es fan constar com annexes diverses sentències arbitrals sobre la zona en discussió.
11	17 des. 1855	Callier	Resum de les discussions confidencials hagudes a Paris.
12	20 des. 1855	Monteverde	<i>Propostes sobre drets a Irati i comentaris sobre diverses zones del límit navarrès.</i>
13	31 maç 1856	Baró Gros	Proposta de Tractat amb un punt en litigi en relació amb els Alduides. <i>Memoràndum sobre aquest punt.</i> Resposta.
14	1 des. 1856	Marin	Acord respecte a aquest punt: cada part exposa els seus compromisos.
15	2 des. 1856	Callier	Presentació formal del Tractat.
16	31 octubre 1857	Monteverde	S'enumeren les estipulacions transitòries que s'han quedat fora del Tractat i que cal abordar. També es considera d'interès establir algunes regles relatives a les requisites de bestiar.
17	22 abril 1858	Lobstein	Acords per fer l'afitament.
18	27 octubre 1858	Marin	Annex relatiu al pagament estipulat per l'arrendament perpetu del vessant septentrional del Quinto; Annex relatiu a les pastures compartides al vessant meridional del País Quinto; Acta per fixar el preu de remuneració de la nansa de Fuenterrabia
19	15 des. 1858	Callier	Declaració de finalització dels treballs d'afitament.

20	28 des. 1858	Monteverde	S'aproven els annexes al Tractat.
21	31 març 1859	Lobstein	Signatura de l'acta addicional sobre navegació i pesca al Bidasoa. <i>Es sol·licita el reconeixement dels propietaris de finques a la zona de Baygorri.</i> Memòria sobre la frontera a Osca i Lleida.
22	23 maig 1861	Marin	<i>Informe dels treballs a la Isla de los Faisanes. Resposta a la Memòria sobre la frontera a Osca i Lleida.</i>
23	14 abril 1862	Callier	Es presenta el projecte de Tractat.
24	27 febrer 1863	Monteverde	Es presenta conveni addicional al Tractat de 1862. Intercanvi de les cèdules dels delegats que van assistir a l'afitament.
25	26 maig 1866	Callier	Es presenta el projecte de Tractat. S'estableixen instruccions pels oficials encarregats de la demarcació. S'insta a la creació d'una Comissió Internacional per regular l'ús de les aigües de rius comuns.
26	11 juliol 1868	Marin	Es presenta l'acta final i algunes disposicions addicionals. Es clausura la Comissió.

Taula 7. Relació de les sessions celebrades a Baiona de la "Comisión mixta para fijar los límites de las fronteras de los Pirineos" (1853-1868). * Córdoba va ser substituït per Francisco María Marín després de la segona sessió. Clau: a la primera columna es cita el número de sessió; els acords es presenten en tipus normal, les propostes espanyoles en negreta i les franceses en cursiva. Fonts: Les sessions 1 a 12 són al Libro primero de Actas (AMAEC, Tratados – Negociaciones Siglo XIX – 139-01; TR89 – 10). Les sessions 13 a 20 són al Libro segundo de Actas (AMAEC, Tratados – Negociaciones Siglo XIX – Nº 139-01; TR89 – 11). Les sessions 21 a 23 són al Libro tercero de Actas (AMAEC, Tratados – Negociaciones Siglo XIX – Nº 139-01; TR90 – 12). Les sessions 24 a 26 són al Libro cuarto de Actas (AMAEC, Tratados – Negociaciones Siglo XIX – Nº 139-01; TR90 – 13). Elaboració pròpia.

15 - El primer Tractat de Baiona (1856): Guipúscoa i Navarra

El tram fronterer corresponent a les províncies de Guipúscoa i Navarra va ser delimitat i afitat a la primera fase dels treballs de la Comisión Mixta de Límites, entre 1853 i 1858. Hi havia urgència: a la conflictivitat històrica a la zona dels Alduides s'hi va afegir un enfrontament entre els dos Estats per l'aprofitament de la fusta, per a la construcció naval, del bosc d'Irati. La tensió creixent a la zona portava camí de convertir-se en un xoc armat. Ambdós països hi van mobilitzar tropes, cosa que va precipitar la decisió per part dels dos governs de començar les converses tant de temps aplaçades.

Al desembre de 1856 es va signar el tractat de límits corresponent a la delimitació del Pirineu occidental⁸⁶. Com es mostra a la taula 8, a més de la descripció del traçat fronterer, es fa especial incidència en el paper fronterer del riu Bidasoa, regulant com compartir els seus recursos; en la forma de repartir-se l'accés a les pastures de la zona dels Alduides i en establir la propietat conjunta de la Isla de los Faisanes.

Els annexes⁸⁷ corresponents es van signar dos anys després. A la taula 9 se'n detalla el contingut. La zona dels Alduides, o País Quinto al text dels annexes, ocupa una part important del redactat. També es regulen dos emprius conservats al Tractat de 1856 i, de forma genèrica, es dicten normes relatives a la incautació de bestiar que contravingui els acords d'emprius. Finalment, l'acta d'afitament abasta les 276 mugues formalitzades des del riu Bidasoa fins a la

⁸⁶ *Tratado de límites celebrado entre España y Francia*, signat a Baiona el 2 de desembre de 1856. Reproduït a l'Annex D9.

⁸⁷ *Anejos al Tratado de límites entre España y Francia de 1856*, signats a Baiona el 28 de desembre de 1858. Reproduïts a l'Annex D10.

Mesa de los Tres Reyes, al límit amb la província d’Osca. En total es van delimitar 184 km de frontera entre la Bahía de Hondarribia i el límit amb l’Aragó.

Secció	Contingut
Preàmbulo	Declaració d’intencions
Art. 1 - Art. 9	Descripció resumida del traçat
Art. 10 - Art. 11	Afitament i manteniment de les fites
Art. 12	Aprofitament d’aigües, camins i fonts compartides
Art. 13 - Art. 14	Expiració dels pactes de pastures existents llevat excepcions
Art. 15 - Art. 19	Regulació dels aprofitaments a la zona dels Alduides
Art. 20 - Art. 25	Ordenació de les activitats al riu Bidasoa
Art. 26	La frontera al pont de Behovia
Art. 27	Propietat compartida de la Isla de los Faisanes
Art. 28 - Art. 29	Derogació dels acords anteriors i ratificació del present

Taula 8. Esquema del contingut del Tractat de 1856, corresponent al tram fronterer de Guipúscoa i Navarra. Font: *Tratado de límites celebrado entre España y Francia*, signat a Baiona el 2 de desembre de 1856. Reproduït a l’Annex D9.

Secció	Contingut
Anejo I	Sobre l’arrendament perpetu de les pastures septentrionals del País Quinto
Anejo II	Sobre com compartir les pastures meridionals del País Quinto
Anejo III	Sobre els dos emprius permanents conservats pel Tractat (Aezcoa per una banda i Roncal per l’altre)
Anejo IV	Regulació de la confiscació de bestiar
Anejo V	Acta d’afitament de la frontera (de la muga 1 a la 272)

Taula 9. Esquema del contingut dels Annexes de 1858, corresponent al tram fronterer de Guipúscoa i Navarra. Font: *Anejos al Tratado de límites entre España y Francia de 1856*, signats a Baiona el 28 de desembre de 1858. Reproduïts a l’Annex D10.

Aquestes estipulacions seran matisades i corregides als següents tractats i acords, com s’anirà veient.

A terres de Guipúscoa el límit estatal segueix la llera del riu Bidasoa, més concretament pel seu canal més profund⁸⁸. El riu neix als cims fronterers i polèmics dels Alduides, transita per terres navarreses i esdevé confí internacional passat el pont d'Endarlatza, a la fita de Chapiteleco-arria, la primera de les plantades amb motiu de la delimitació de la frontera (figura 17). És un lloc conegut per ser punt de reunió habitual de veïns, on es parlamenta i s'acorden i renoven pactes entre pastors. Fins aquest punt feien arribar la seva jurisdicció els de Hondarribia i tenia la fama de ser el punt extrem on es feien notar els efectes de les mareas vives cantàbriques⁸⁹ (Uranzu, 1955:4; Fernández de Casadevante, 1985:170).

Figura 17. Muga R-1 a la penya de Chapiteleco-arria, a la riba nord del Bidasoa. Fotografia: família Darrieu.

Des de Chapiteleco-arria fins l'extrem del dic que canalitza el desguàs de les aigües de la Ría Txingudi⁹⁰, el traçat de la frontera va pel "centro de la corriente principal (...) en baja marea"⁹¹ durant 14,5 km. Com es veurà a l'apartat 15.1, el portar el límit al centre del riu va ser una petició insistent per part francesa. Deixa les principals illes al costat espanyol, llevat de la Isla de los

⁸⁸ A l'article 9 del Tractat de 1856 es diu explícitament que la frontera "...bajarà por el centro de la corriente principal del río *Vidasoa*...". Veure Annex D9.

⁸⁹ Luis de Uranzu opina que és una exageració convertida en tradició, donat que, segons les seves apreciacions, les mareas vives no són sentides més enllà de Lastaola.

⁹⁰ És el nom que pren el Bidasoa un cop entrat al municipi de Hondarribia.

⁹¹ Article 9 del Tractat de 1856. Veure Annex D9.

Faisanes, que va ser declarada condomini internacional pel Tractat de 1856, un curiós llegat històric que fa que se li dediqui l'apartat 15.3 més endavant. Superada la Ría Txingudi, que allotja els ports de Hondarribia i de Hendaia, la frontera lineal es transforma, en virtut d'un acord annex als Tractats de Baiona, en àmbits de jurisdicció dibuixats sobre les aigües de la Bahía de Hondarribia mitjançant línies geomètriques i raonaments recelosos, sobre els que se'n parlarà a l'apartat 15.2. Més enllà de la línia que tanca el golf, la que uneix el Cabo Higuer i la Pointe Sainte Anne, a mar obert, continuen els límits, però ja queden fora de l'àmbit d'aquest treball⁹².

El riu ha sigut, doncs, línia de separació però també font de recursos i via de comunicació. El seu paper com a frontera és antic. Luis de Uranzu considera que ha sigut límit al menys durant els darrers vint segles, malgrat l'opinió d'erudits com Pierre de Marca, que va situar la frontera entre la Gàl·lia i la Hispania romanes al riu Urumea donostiarra, o el Padre Risco, que la va identificar amb l'Adour aquità (Uranzu, 1955:121). El que es pot assegurar és que la jurisdicció d'Hondarribia sobre el riu està documentada des de la mateixa fundació de la ciutat al segle XIII. Va ser en aquella època quan els castllans i els grans senyors de les terres de Guipúscoa es van desvincular del rei navarrès i fan jurar fidelitat al rei castellà, segurament pels recels que tenien envers la política fundacional que estava desenvolupant el primer (Orella, 1987:19-20). Amb l'aparició de les *villas* i la posterior disputa pel control de l'espai, l'exacta delimitació dels termes de jurisdicció i la seva defensa va anar prenent importància. Més endavant es veurà com en tot moment Hondarribia defensà la seva jurisdicció a capa i espasa enfrontant-se als seus veïns i a reis, tant propis com estranys, una jurisdicció que anirà disminuint amb el pas del temps malgrat tots els esforços dels de Hondarribia per a impedir-ho.

El tram fronterer que correspon a Navarra corre per una geografia de relleu suau i accessible, sota la influència dels vents humits de l'Atlàntic i els

⁹² *Convenio entre España y Francia sobre delimitación del mar territorial y de la zona contigua en el Golfo de Vizcaya (Golfo de Gascuña) de 19 de enero de 1974 (BOE de 4 de juliol de 1975).*

contrastos tèrmics propis d'una muntanya continental. Tant sols supera els 2000 metres quan s'acosta a l'Aragó. Són terres riques en vegetació i aigua, amb una important presència humana que, històricament, ha viscut de l'aprofitament de tots els recursos naturals disponibles. L'accessibilitat i la riquesa de l'entorn han obligat a les comunitats de les valls a competir i pactar sobre la propietat i els drets d'ús del territori, en un precari equilibri que el comissionats de la Comisión Mixta de Límites no van voler alterar. Els conflictes i els pactes entre les comunitats locals, i en alguns casos entre les mateixes corones, deixaren la seva petjada al traçat de la línia de la frontera.

Des de Chapiteleco-arria, on es troba la primera muga, materialitzada amb una fita amb la marca R 1⁹³, la frontera puja abruptament cap al nord-est per un espigó rocallós que la porta als 573 metres del Mandalé, on hi ha la muga 9. En aquest punt pren la divisòria principal del Pirineu, és a dir, la que separa la conca del Bidasoa de la del Nivelles. En poc més de tres quilòmetres es superen els 500 metres d'altura.

La frontera es dirigeix cap l'oest passant, en la major part, per la carena principal. Hi han, però, algunes excepcions força notòries. Aquesta part es correspon amb la comarca navarresa de les Cinco Villas de la Montaña i el país francès de Labourd, que abasta des de Chapiteleco-arria fins a la collada de Méhaxia (muga 77). Ha estat estudiada per Jacques Descheemaeker, qui explica aquestes excepcions en base a antigues delimitacions entre pobles de la zona, anteriors fins i tot a l'aparició d'autoritats superiors interessades en posar límits. Cal tenir present que el vescomtat de Labourd va ser fundat a principis del segle XI, després va a passar a mans angleses i finalment va acabar incorporat al regne de França. Malgrat tot, els habitants de la zona van continuar mantenint els seus límits i els seus acords d'empru, aquí integrats dins dels pactes de passeria,

⁹³ La raó de que hi hagi una lletra R gravada a moltes fites d'aquest tram no està clara. Hi ha qui opina que indica que es tracta d'una fita reial (Martínez Ruiz, 1998) i uns altres pensen que fa referència al terme francès "repère", és a dir, fita (Descheemaeker, 1948). Al seu informe de 1847 Vidaondo i Salvá expliquen que les fites posades al 1786 per la Comissió Caro-Ornano portaven una R gravada (veure Annex C4).

sense que hi haguessin incidents greus, per la qual cosa s’ha de suposar que la Comisión Mixta de Límites va optar per reconèixer el traçat tradicional⁹⁴. A la muga 56 hi han tres fites assenyalant delimitacions de 1645 entre Etxalar i Sare i de 1767 entre Sare i Baztan (veure figura 18). De l’afitament de 1787 portat a terme per la comissió Caro-Ornano són les fites de les mugues 70 i 76. Es té constància que entre 1830 i 1840 alguns municipis van estendre actes d’afitament confirmant els antics límits. En general, a banda espanyola queden les capçaleres d’algunes conques mentre que per França queden alguns cims importants (Descheemaeker, 1948). Punts notables són els passos de la collada de Ibardin i el punt alt Larrun. La collada de Lizuniaga queda al costat espanyol i la muntanya Ibantelli (697 m) al costat francès, en una mena de *quid pro quo*. Un cop superat la collada de Zizaieta i el pic Atxuria/Peña Plata (785 m), la ratlla passa al vessant septentrional, creuant pels camps de conreu al nord de Zugarramurdi, el pont de Dantxarinea (veure figures 19 i 20) i remuntant els rius Lapitxuri i Alzagerrri que porten a la muga 76, al coll de Gorospil.

Figura 18. Fites que assenyalen la muga 56, punt compartit per Etxalar, Sare i Baztan, amb l’Atxuria al fons. Fotografia: família Darrieu.

⁹⁴ Així opinen Vidaondo i Salvá al seu informe de 1847 referint-se a la zona navarresa coneguda com Cinco Villas: “La paz mas envidiable domina en aquellas encrespadas montañas, y aunque se ven mezcladas á las veces los rebaños y vacadas de aquende y allende el Pirineo; jamas se altera la armonía entre unos y otros naturales.” Transcrit a l’Annex C4.

Figures 19 i 20. A l'esquerra, fita de la muga 72 i a la dreta el pont de Dantxarinea. Fotografies de l'autor.

Un cop deixat el Labourd, la frontera s'endinsa a la zona que comprèn la Baixa Navarra, formada per la vall de Baztan, els Alduides i els estreps de Valcarlos, a mig camí entre Roncesvalles i Saint-Jean-Pied-de-Port. Des de la collada de Méhaxia a la d'Iparla la frontera continua deambulant pel vessant septentrional del Pirineu, a les conques del Nivelles i de la Nive, canviant entre traçats fluvials i poligonals de forma que "elle ne tient compte ni du tracé de la nature ni de celui de la géométrie ou de la logique (de R 76 à R 91)" segons Descheemaeker (1948). Sembla evident que la seva configuració es basa en les mateixes raons que la de la zona de Cinco Villas/Labourd. A partir de la collada d'Iparla la frontera es dirigeix al sud durant un tram llarg que tant sols s'interromp per dues excepcions justificades, aquest cop sí, a l'Acta de Amojonamiento de 1858: entre la muga 99 i la 100 i entre la 103 i la 104 es tracen línies rectes de forma que ambdós terrenys es compensin mútuament. A la primera el cim Elhorrika Kaskoa (981 m) queda al costat francès per facilitar el pas del bestiar del poble francès de Baigorri, mentre que a la segona és l'Autza (1304 m) el que queda al costat espanyol.

Seguint la carena principal s'arriba a la zona del Quinto Real⁹⁵ o dels Alduides (veure figures 21 i 22). A partir de la muga 130 la frontera està definida

⁹⁵ Segons l'informe de Vidaondo i Salvá de 1847, el nom de Quinto Real és degut a que el terreny en qüestió formava part del Reial Patrimoni dels Reis de Navarra quan encara no s'havia escindit

segons una poligonal que va pel vessant septentrional del Pirineu, endinsant-se a la conca de la Nive, durant uns 12 km, fins arribar a la muntanya Lindus (1216 m, muga 155). Després gira al nord seguint una divisòria menor, la que separa les subconques de la Nive des Alduides i la Nive d'Arneguy, entrant al vessant nord, i que tanca per l'est la vall de Baigorri fins el Mendimotxa (1224 m), on es troba la muga 177. La frontera baixa, en direcció est, fins al riu Luzaide/la Nive d'Arneguy (muga 196), per on puja anant cap al sud fins Gainekoleta, continuant després per la regata Orella en direcció al bosc d'Irati. Amb aquest traçat, que deixa el Quinto Real i el municipi de Luzaide/Valcarlos⁹⁶ al costat espanyol, el Tractat de 1856 va donar solució a les múltiples i importants disputes que van tenir lloc a la zona i van ser, en bona part, el motiu de l'interès per la delimitació precisa i oficial de la frontera. Aquest conflicte ha sigut estudiat en profunditat pel professor en dret Fernando de Arvizu (1992; 1997; 2001) i el geògraf Jean Sermet (1983). És un clar exemple de com els interessos locals poden configurar el traçat d'una frontera internacional i, en sentit contrari, com la frontera pot servir d'element ordenador en qüestions de caràcter local. Per això, més endavant se li dedica l'apartat 15.4.

Al naixement de la regata Orella (muga 198), la frontera segueix per l'antic camí que anava de Roncesvalles a Saint-Jean-Pied-de-Port, no gaire lluny ja de la carena principal del Pirineu, que ve del Puerto de Ibañeta. La frontera transita per aquests camins fins arribar al port de Bentarté, lloc on es troba la muga 200 i que també és conegut com port de Cize (Sermet, 1983:80-81). Es tracta d'un pas important, és l'extrem occidental del tram fronterer que correspon a la vall d'Aezkoa.

aquest regne. Hi havia "... una gracia general para todos los Navarros, cual era, la de llevar á pastar el ganado de cerda en los años que aquellos montes producian bellota; pero esto era por tiempo determinado, desde fines de Setiembre hásta últimos de Noviembre, y pagando por cada cabeza seis blancas en reconocimiento del dominio", un dret que va passar a anomenar-se de quinto real ja que "se consideraba como una quinta parte de lo que debia satisfacerse". Transcrit a l'Annex C4.

⁹⁶ Es tracta d'una llengua territorial al nord de Roncesvalles, al vessant septentrional, que entra en forma de tascó a França.

Figures 21 i 22. A l'esquerra, avis d'entrada a la zona del Quinto Real venint de Baigorri i passant a la N-138 i, a la dreta, fita de la muga 137, prop del punt d'entrada al Quinto Real. Fotografies de l'autor.

Entre Cize i Aezkoa, la frontera segueix per l'antic camí, avui convertit en sender de gran recorregut, que va de Luzaide/Valcarlos fins a la fàbrica d'Orbaitzeta i després tira segons una poligonal d'uns 8 km fins la muga 222⁹⁷, passada la collada d'Erroizate, prop de la capçalera de la regata Egurgoa. Es pot observar que des de la collada d'Orgambidé (muga 212) fins la d'Erroixate, la frontera circula pel vessant septentrional. El Tractat de 1856 ho justifica en base a l'existència d'antics privilegis concedits a la vall espanyola i a un acord d'empriu. S'ampliarà l'explicació en a l'apartat 15.5.

Seguint el curs de la regata Egurgoa la frontera s'endinsa a la Selva de Irati, al vessant espanyol, fins a la cua de l'embassament d'Irabria (muga 225, figura 23), a partir d'on continua cap al nord-est pujant per la regata de Kontrasario fins un punt proper (muga 227) a la collada de Curutche, d'on baixa per una cresta ben definida que la porta fins al riu Urbeltza (muga 230). La línia viatja cap al sud seguint el sentit del corrent per, després, pujar cap a l'est pel riu Idor, continuant per barrancs fins arribar a la muga 235, ja a la divisòria principal d'aigües, a uns 1700 metres d'altura, a una zona que orogràficament hauria de

⁹⁷ Part d'aquest traçat coincideix amb la carena, però l'ús de línies rectes es pot justificar per ser una zona càrstica, ja que els relleus propis d'aquests territoris són complexos i els fenòmens de subsidència de les aigües poden generar certa confusió sobre la morfologia de les conques i la distribució de les aigües (Sermet, 1983:78-79).

pertànyer a la vall d'Aezkoa però que es troba dins de l'àmbit d'influència de la vall de Salazar. Com es pot veure, es tracta d'un altre tram fronterer que té un traçat prou capriciós com per sospitar de l'existència de condicionants específics. En aquest cas, el de la Selva de Irati, podem apreciar que la lluita pels recursos és protagonitzada per agents d'ambdós estats. De fet, aquest serà un dels desencadenants immediats dels treballs de la Comisión Mixta de Límites que va donar peu als Tractats de Baiona, tal es veurà a l'apartat 15.6.

Figura 23. Fita de la muga 225, a la confluència de la regata de Egurgoa i la regata de Kontrasario, a la cua de l'embassament d'Irabia. Fotografia de l'autor.

Ja a la carena principal, es deixa enrere la conca del riu Irati per discórrer per la separació entre els vessants dels rius Saison/Gave d'Oloron per part francesa i els rius Induña/Salazar/Aragón per costat espanyol. La frontera supera els 2000 metres a l'Orhi, entrant a la vall de Salazar pròpiament dita⁹⁸, corre pel port de Larrau i puja al Otxogorrigaine (1920 m).

La frontera entra a la capçalera de la vall de Roncal. Des d'aquí fins la collada de la Piedra de San Martín (muga 262) el Tractat de 1856, article 2on., especifica que la demarcació segueix "... la parte que le corresponde del

⁹⁸ Aquí es troben els terrenys de les Betzulas, al vessant septentrional, citats a l'apartat de la Selva de Irati, que varen ser pretesos per la vall de Salazar però que van quedar finalment sota sobirania francesa.

amojonamiento concertado en 1695 entre los apoderados de los valles de Roncal en España, y de Sola en Francia”. Es tracta d’un traçat que des del Portillo de Belai (muga 250) fins a la collada de la Piedra de San Martín (muga 262) segueix per antics camins, alguns trams de la carena principal, algun tram en línia recta i altres amb descripcions tan vagues com “... cordillerita de rocas inaccesibles”⁹⁹. La seva raó de ser mereix un apartat específic més, el 15.7.

Des de la collada de la Piedra de San Martín fins la Mesa de los Tres Reyes (2448 m), punt on s’entra a la província d’Osca, el Tractat de 1856 i els seus annexos defineixen el traçat per la carena principal, malgrat que el relleu de la zona no permet una definició clara d’aquesta¹⁰⁰. A més, aclareix que es va utilitzar un afitament ja existent aleshores. La muga 272, la darrera de Navarra, es troba a la collada de Insole/col d’Anaye (2052 m), a peus del Pico de Anialarra (2326 m).

15.1 - El Bidasoa

La Carta Puebla que al 1203 Alfons VIII de Castella va atorgar a Hondarribia especificava l’àmbit territorial del seu terme¹⁰¹, incloent-hi tot el Bidasoa amb la fórmula de “ribum de Fonterrabia”. El monarca castellà havia rebut com a dot el ducat de Gascunya, el va perdre al 1199 al ser derrotat per Joan I d’Anglaterra i el va recuperar al 1205. Per tant, es podria posar en dubte que, en el moment de la fundació de la plaça forta, Alfons VIII tingués el domini

⁹⁹ Descripció del traçat entre la muga 260 i la 261 a l’Anejo V de les disposicions addicionals de 1858 (veure Annex D10): “La raya sigue por una cordillerita de rocas inaccesibles, que corre casi paralelamente al camino de la piedra de *San Martin*, al N. y á poca distancia de él, y va á unirse á la montaña llamada *Leja* por los españoles, y *Léché* por los franceses”.

¹⁰⁰ Entre la muga 269 i la 270 l’acta d’afitament (Anejo V transcrit a l’Annex D10) de les disposicions addicionals de 1858 diu que es van gravar dues creus entre elles sense número per clarificar el traçat de la frontera “... poco aparente por esta parte”.

¹⁰¹ “Dono etiam vobis Concilio de Fonterrabia et concedo istos terminos subscriptos, videlicet, de Ribo de Ybarcen usque ad ribum de Fonterrabia: et de Pena de Aya usque ad mare: et de Lesaca usque ad mare”. Transcrit de Fernández de Casadevante (1985:155).

legal sobre tota l'amplitud del riu. Malgrat això, es pot argumentar que en aquella època ningú podia pretendre el marge dret del riu ja que estava quasi deshabitat. De fet, no serà fins 1450, moment en el que els francesos conquereixen definitivament el ducat de Gascunya, quan començaran les pressions per fixar el límit a la meitat del riu.

La primera disputa de la que se'n té notícia va ser al 1458, quan a la ribera francesa es va començar a construir una torre. Alertats, els d'Hondarribia van donar avís al rei castellà, Enric IV, qui va exigir la paralització de l'obra al considerar que "por la dicha ribera é río ser de mi señorío é pertenecer á mí é á la corona real..." i a més ordena que als de l'altre costat no els hi sigui permès l'accés a Guipúscoa "... sin licencia del alcalde del lugar más cercano, y que si se introducían sin llenar este requisito, fueran muertos por cualquiera que los hallare"¹⁰². Van ser els mateixos veïns de la plaça forta els qui van demolir la torre que els havia inquietat. A l'any següent es van ajuntar comissionats per part de les dues bandes que van sentenciar que "todo quanto el río y brazo del mar alcanzarian a cubrir desde Endaralatsa hasta el Higuer era del Rey de Castilla" i van acordar el situar a la ribera francesa un pal de pi que servís de fita com a límit entre ambdós reialmes, el qual s'estenia per tota la ribera de Hendaia i Biriadou¹⁰³.

L'any 1463 hi va haver un episodi destacable. A la ribera d'Hendaia es van entrevistar Enric IV per part castellana i Lluís XI per banda francesa. Expliquen les cròniques que Enric va manifestar al francès que podia creuar tot el riu ja que aquest era del seu domini o senyoriu, a la qual cosa el rei francès va contestar que ja ho sabia. Un cop a la ribera dreta, ja al terra, el castellà va tornar a assegurar que es trobava en un lloc que li pertanyia ja que tot el que l'aigua cobria amb les seves marees era de la seva propietat. Segons testimonis

¹⁰² Citat per Fernández de Casadevante (1985:157).

¹⁰³ D'aquesta actuació sols se'n tenen referències indirectes ja que el pergami que les recollia sembla ser que va desaparèixer a l'incendi d'Hondarribia de 1498 (Fernández de Casadevante, 1985:157).

presencials, el monarca va dir: “ahora estoy en España y en Francia”, i el francès li va respondre: “vos decís verdad”, baixant el cap (Fernández de Casadevante, 1985:159).

Al 1509 es van tornar a reunir els comissionats i acordaren no modificar el domini, ja que els espanyols van argumentar que el riu pertanyia a Hondarribia “por causa de que el origen del río, fuentes y arroyos que á él se reunían eran de España y discurrían por territorio español sin que entrase vertiente ni agua de Francia”. Però durant aquell mateix any es van produir greus incidents que van obligar a intervenir de nou comissionats de les dues parts. El 10 d’abril de 1510 es va dictar una sentència on s’acordava, de forma provisional, que els veïns dels dos regnes podien fer servir el riu pels mateixos usos amb una excepció: els veïns d’Hendaia no podien fer servir barques de quilla, la qual cosa, a la pràctica, els impedia pescar a la desembocadura del riu i al mar. En protesta, els d’Hendaia es van dirigir al seu rei, aleshores Lluís XII, qui va demanar al monarca espanyol, Ferran V, que es cedís a França la meitat del riu des que aquest surt de Navarra fins a la seva entrada al mar i també que s’autoritzés a fer servir barques de quilla. Ferran V va denegar aquesta pretensió i, a més, va ordenar que es fessin a Hondarribia les càrregues i les descàrregues sense permetre als francesos que fessin servir aquest dret sota pena de cremar-los les barques. Amb el pas del temps, els francesos van negar l’existència de la Sentència de 1510¹⁰⁴ (Fernández de Casadevante, 1985:159-161).

Les pressions dels d’Hendaia van continuar a mida que la població anava augmentant, i de forma específica sobre un recurs, el de la pesca, que tampoc podia considerar-se abundant. Però les seves demandes no van ser prou defensades pels monarques francesos fins a l’arribada al poder de Lluís XIV, qui

¹⁰⁴ Aquesta sentència és un sòlid argument de la postura espanyola, tal com es pot apreciar en la forma com és ressaltada a l’informe que sobre la frontera a Guipúscoa i Navarra van signar Juan Crisóstomo de Vidaondo i José Salvá y Munar al 1847. Segons diuen “El Corregidor de Guipuzcoa, la Justicia ordinaria de Fuenterrabía y el Alcalde de Sacas recorrian todo el rio con varas altas, como signo de jurisdiccion, y en la orilla de la parte de Francia testificaban autos y escrituras, como en territorio español, los escribanos de Guipuzcoa” (transcrit a l’Annex C4).

va fer del desig d'estendre el seu domini fins a la meitat del riu un element més en la seva lluita contra els Habsburg per l'hegemonia a Europa. El punt d'inflexió en aquesta confrontació va ser la Pau dels Pirineus, que es va signar precisament a la Isla de los Faisanes, al bell mig del riu, el 7 de novembre de 1659. A més del Tractat publicat, també es va acordar un articulat secret¹⁰⁵ on, a l'article vuitè, es proposava el nomenament d'una comissió per solucionar les diferències que existien entre els d'Hendaia i Hondarribia.

Poc abans de prendre el poder personalment a la mort del cardenal Mazarino, al 1661, en Lluís XIV va manar al seu ambaixador a Madrid que comunicés a Luis de Haro, primer ministre de la cort de Felip IV, el seu desig d'arreglar el problema de la divisió del riu en dos o tres mesos. Si això no es portava a terme, amenaçava de donar llibertat als d'Hendaia per pescar i navegar lliurement pel riu, donant ordre a tota la província de Labourd que els recolzés sense condicions. A l'any següent va manar al seu ambaixador a Madrid que exigís la meitat del riu i que, en cas de que no s'acceptés aquesta pretensió, es retirés de totes les negociacions que en aquell moment es poguessin estar duent entre les dues corones. Malgrat que la monarquia espanyola estava en clar desavantatge enfront la francesa, mai va cedir a aquestes reclamacions i es va continuar amb la política de contestar sobre el terreny totes les accions que es poguessin considerar una violació de la jurisdicció espanyola sobre tot el riu (Rilova, 1999:42).

Al 1663 es van nomenar comissionats per donar compliment a l'article vuitè de l'articulat secret que va acompanyar el Tractat dels Pirineus. Es van reunir a la Isla de los Faisanes. Els francesos van dir tenir ordres de reclamar el domini fins la meitat del riu, donat que consideraven que l'únic dret que podien esgrimir els espanyols era la presència de la fortalesa d'Hondarribia (Rilova, 1999:43). Els espanyols els hi van respondre que l'article en qüestió tant sols feia referència als drets dels dos pobles veïns. Al no acceptar-se les seves condicions,

¹⁰⁵ Reproduïts a l'Annex D2.

els comissionats francesos van abandonar la reunió, per la qual cosa els espanyols van redactar la sentència en solitari, on es declarava que no es fes “novedad alguna” sobre l’ús del riu, ajustant-se a la Sentència de 1510. Al 1667 hi ha haver una altre sentència sobre la propietat del riu Bidasoa, aquest cop sense la part espanyola, on els francesos van proclamar el seu dret a la meitat del riu tot argumentant que “... de tiempos muy antiguos los avitantes de Endaia y otros sugetos de S.M. Christianissima han tenido entera libertad y facultad y han estado en posesion de navegar con toda suerte de Barcos con quilla y sin quilla...” (Fernández de Casadevante, 1985:164).

Des del tancament en fals de les negociacions, a la zona es van donar constants escaramusses amb l’objectiu d’obtenir el control de, com a mínim, la meitat del riu. Un desig que, paradoxalment, no semblava que fos recolzat pels súbdits francesos de la zona. Explica en Rilova que quan al 1662 l’ambaixador francès va transmetre l’exigència de Lluís XIV sobre la meitat del riu, anava acompanyat d’un representant de les elits d’Hendaia i que quan aquest va ser preguntat sobre les pretensions del seu monarca, va considerar que “no les estaua bien a los de endaya para bivir y passar llegar a la estremidad destas declaraciones”¹⁰⁶. De fet, a les instruccions a l’ambaixador del monarca ja se li demanava que perseverés en la seva demanda sense fer gaire cas dels d’Hendaia. Els plenipotenciaris francesos que van participar a la Sentència de 1667 es van encarregar de transmetre als d’Hendaia que havien de fer seus els anhels del rei i defensar-los al camp de batalla amb la seva sang. En aquesta línia existeixen queixes dels d’Hendaia per les pressions rebudes pels enviats del rei, que anaven en contra de la bona concòrdia existent a la zona i de les necessàries relacions amb els d’Hondarribia. Fins i tot van arribar a escriure a Lluís XIV per a que els tragués de sobre a aquests enviats seus de modals tant bruscos (Rilova, 1999:67-69). També hi han queixes d’aquesta reunió per part dels d’Hondarribia, ja que sembla que els francesos van voler pactar a la Isla de los Faisanes una concòrdia o tractat de bona correspondència entre els plenipotenciaris, és a dir,

¹⁰⁶ Citat per Rilova (1999:68).

sense considerar a les autoritats locals, que eren els qui tenien potestat per fer-ho i que hi van veure en aquesta estratègia un intent de repartir-se el riu segons les pretensions franceses (Rilova, 1999:97).

Per descomptat, ni les amenaces ni les sentències unilaterals van aconseguir superar les diferències sobre la sobirania del riu. Al 1738 es van tornar a reunir els comissionats per ambdues parts, aquest cop degut a la detecció de desertors més enllà de la meitat del riu, a la part que pretenien els francesos, sense arribar a cap acord.

Més enllà dels pactes, els gestos són importants i les concessions simbòliques poden esdevenir, amb el temps, en arguments plausibles si s'exerceix una pressió constant. Aquesta era la intuïció de la gent d'Hondarribia quan van protestar per la conferència entre Carles IX i la reina d'Espanya, la seva germana, que va tenir lloc al mig del riu, on també va tenir lloc l'intercanvi de les infantes Ana d'Àustria i Isabel de Borbó o l'entrega del rei francès Francesc I. Efectivament, aquests van ser invocats més tard per justificar la pretensió francesa sobre la meitat del riu. Malgrat tot, a la negociació de la Pau dels Pirineus, don Luis de Haro va procurar que la taula on es va asseure per enfrontar-se al cardenal Mazarino estès al bell centre de la Isla de los Faisanes, estrictament i geomètrica repartida (figura 24), per tal que no semblés que un primer ministre d'Espanya tractava sobre la pau fora del seu territori (Fernández de Casadevante, 1985:166).

Per altra banda, durant el segle XVIII i XIX s'havien anat consolidant alguns criteris delimitadors. Al cas de les fronteres fluvials es diferenciava entre els rius navegables i els que no ho eren. Pels segons, s'optava per establir la línia a una de les riberes o considerar la línia mitjana, definida per ser equidistant a

ambdues riberes. Pels primers es tendia a fixar la línia fronterera a la línia mitjana del *thalweg*, tàlveg o canal de navegació principal del riu¹⁰⁷.

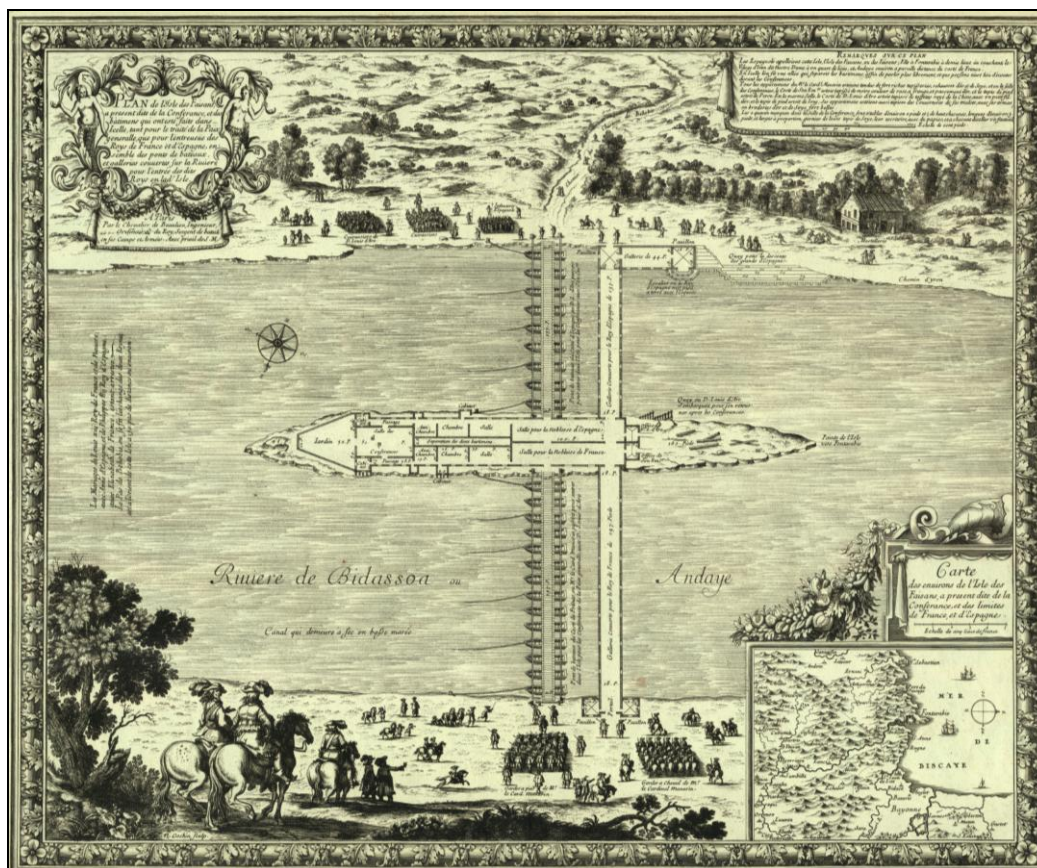

Figura 24. Plan de l'Isle des Faisans a present dite de la Conferance, et des batimens qui ont esté faits dans Icelle, tant pour le traité de la Paix generale, que pour l'entrevüe des Roys de France et d'Espagne, ensemble des ponts de bateaux, et galleries couvertes sur la Riviere pour l'entrée des dits Roys en lad[i]te Isle, publicat a Paris, c. 1694, a l'atles *Les glorieuses conquestes de Louis le Grand Roy de France et de Navarre dediées au roy*, signat pel Chevalier de Beaulieu (Pastoureau, 1984:45, mapa II-59). S'hi pot veure l'escrupulosa distribució de l'espai a la illa per a les negociacions. Cada comitiva hi accedeix pel seu costat (França a la part inferior) i es queda a la seva meitat. Font: Cartoteca de Catalunya, RESM-A-9-7

Amb el Tractat de 1856 es va posar fi a les polèmiques sobre la sobirania del riu, cosa que no va ser fàcil segons les declaracions fetes pel general Callier, plenipotenciari francès (Uranzu, 1955:227, nota 226). La cessió va ser completa (Fernández de Casadevante, 1985:nota 604). A l'article 9 es fixa com a límit el centre del corrent principal del riu quan la marea és baixa. Amb l'article 27 s'estipula que la Isla de los Faisanes queda com a territori comú. Als articles 20 i

¹⁰⁷ Aquest criteri s'havia començat a aplicar al Congrés de Viena, que va tenir lloc quaranta anys abans (Uranzu, 1955:196). Veure també la seva aplicació a la delimitació fronterera entre els Estats Units i Mèxic al període 1845-1857 (Rebert, 2001:187).

21 es permet la navegació sense distincions per tot el riu, eliminant-se l'antiga clàusula de prohibició de pesca als francesos amb vaixells de quilla. L'article 22 fa referència a la llibertat de pesca. Els articles 23 i 24 prohibeixen qualsevol construcció que impedeixi la navegació, per la qual cosa els d'Hondarribia estan obligats a treure la nansa de pesca que tenien al mig del riu, rebent una compensació econòmica per fer-ho. L'article 25 tracta sobre la jurisdicció que s'ha d'aplicar sobre els bucs que naveguin per la zona. A la vista d'aquest articulat es pot deduir que, a més de la delimitació explícita de la línia límit, es va constituir un veritable condomini fronterer d'explotació de la pesca a favor dels pobles riberencs (Remacha, 1975). Com es veurà, no serà l'únic lloc de la zona on es va aplicar aquesta figura legal.

15.2 - La Bahía de Hondarribia

Al 1876 es va reunir una comissió¹⁰⁸ seguint l'estela de la del Tractat de 1856 que es va interessar per la distribució de jurisdiccions i drets de pesca i navegació a la Bahía de Hondarribia, més enllà de la desembocadura del Bidasoa. Fins aquell moment tant sols estava vigent una acta de pesca i navegació, amb la declaració d'abalimatge i pilotatge, de 31 de març de 1859 (Cordero, 1960:208).

Les primeres converses van tenir lloc a Baiona el 21 de març de 1878. Es tractava d'establir quins serien les aigües de jurisdicció comuna o en condomini i quines correspondria específicament a cada país. Donat que la desembocadura del riu es feia per una zona molt propera a la costa espanyola, les propostes franceses deixaven a Espanya sense aigües territorials al pretendre que es

¹⁰⁸ Es segueix la mateixa metodologia de la Comisión Mixta de Límites però no són les mateixes persones. Per banda espanyola, encapçala la comissió el ministre plenipotenciari Francisco Rafael Figuera, i per banda francesa, Charles Gavard. Ambdós diplomàtics va ser assistits per autoritats civils (Govern Civil i Prefectura) i militars de la zona.

considerés com a referència el meridià que passava pel castell del cap de Higuier (Fernández de Casadevante, 1985:125).

A la sessió de 17 de maig de 1878 els francesos van proposar un nou projecte, que dividia en tres parts les aigües de la badia: aigües sotmeses a l'exclusiva jurisdicció de França, aigües sotmeses a l'exclusiva jurisdicció d'Espanya i aigües comuns. Aquest va ser el que va cristal·litzar amb l'Acord de 30 de març de 1879¹⁰⁹, però sense donar solució al tipus de jurisdicció que s'hauria d'aplicar a les aigües comuns. Els espanyols proposaven una jurisdicció recíproca (dret de visita per part dels dos estats a tots els vaixells) i els francesos, excloure qualsevol jurisdicció per evitar possibles conflictes, estenent a aquesta zona l'estatut ja establert pel riu. A l'article 11 de l'Acord esmentat es deixa el tema per una reglamentació posterior.

L'Acord es pot considerar, tal com es fixa a la seva introducció, com una extensió dels Tractats de Límits de Baiona. La delimitació es porta a terme seguint un patró geomètric¹¹⁰. La Bahía de Hondarribia es tanca mitjançant una línia (anomenada ABCD) que va del cap de Higuier (extrem A) fins la Pointe Sainte Anne (extrem D), a la costa francesa. Els punts B i C estan situats de manera que segmenten la línia ABCD en parts iguals.

Des del Castillo de Higuier (punt R) es tira una línia fins al punt B. Per altra banda, es traça una paral·lela a la costa espanyola des de la desembocadura del riu (punt F) que intersecta a la línia RB al punt I. D'aquesta forma, les aigües espanyoles seran les limitades per la costa espanyola i la línia trencada FIB. La seva raó de ser ve donada per la necessitat d'espai per portar a terme la maniobra per encarar l'entrada del Bidasoa, donat que el canal navegable d'aquest passa prop de la costa espanyola. Sense aquesta esquivada, les naus entrarien en espai sota jurisdicció espanyola, que en un moment donat podria

¹⁰⁹ *Declaración fijando los límites jurisdiccionales en la Bahía de Higuier*, signada a Baiona el 30 de març de 1879. Transcrit a l'Annex D16.

¹¹⁰ Veure el mapa que acompanya l'Acord, transcrit a l'Annex D16.

impedir l'accés dels vaixells francesos al port d'Hendaia i al riu. El resultat és, doncs, una zona de jurisdicció espanyola molt petita en comparació amb la francesa (Fernández de Casadevante, 1985:128-135).

Les aigües de jurisdicció francesa s'estenen des de la seva costa fins a la línia que comença de la Pointe des Dunes (punt G) i acaba al punt C. Les aigües comuns són la resta de les compreses dins de la línia ABCD. Més enllà d'aquesta línia comença el mar territorial, que es divideix entre els dos Estats tot seguint el meridià que passa pel centre de la línia ABCD (al mapa, el punt m).

La línia ABCD fa 3.055 metres i està demarcada mitjançant piràmides situades als dos territoris. Una d'elles es troba al centre d'Hondarribia (veure figura 25) i està adornada amb una placa on es llegeix, en basc, castellà, francès i anglès: "Pirámide G, Acuerdo del 30 de marzo de 1879 para la delimitación de las aguas jurisdiccionales de la Rada de Higer". Marca la prolongació de la línia que passa per la Pointe des Dunes i el punt C, és a dir, el límit de les aigües sota jurisdicció francesa.

La desigualtat pel que fa a la superfície d'aigües assignada a cada part i els canvis continus del traçat del riu, la qual cosa obligava a canviar les trajectòries d'entrada, van fer que per part espanyola es demanés la revisió de l'acord. De fet, ja estava contemplat a l'article 4 de l'Acord on s'estableix que "en caso de sobrevenir algun cambio en la posicion de la barra, se modificarán las disposiciones siguientes, que determinan la division de las aguas en el estado actual del terreno". La revisió es va posposar al considerar que s'havien d'estudiar les variacions del riu durant un llarg espai de temps per poder arribar a un acord permanent. Al 1991 es va tornar a plantejar la qüestió. Fernández de Casavante (1985:131-132) cita propostes espanyoles de nova delimitació de 1912, 1913, 1978 i 1984.

Al Conveni de 14 de juliol de 1959 relatiu a la pesca al Bidasoa i a la Bahía de Hondarribia es confirma en tots els seus punts la delimitació de 1879 malgrat

els canvis soferts tant el curs del riu com el perfil de la costa. El primer està controlat mitjançant la construcció de dos espigons que van canalitzar el riu. Però amb la distribució d'aigües existent, es dona la paradoxa que tant els ports de refugi i d'esbarjo com la Playa de Hondarribia es troben dins de la zona de les aigües comuns.

Figura 25. Piràmide a Hondarribia que serveix de referència per una de les línies que delimiten les aigües jurisdiccionals a la badia. Fotografia de l'autor.

Per altra banda, l'Acord de 1879 establí l'existència d'un ancoratge a les aigües comuns (article 9). En el cas de la revisió de la delimitació, aquest ancoratge podria quedar inclòs a les aigües de titularitat espanyola, la qual cosa podria provocar que s'impedís l'accés als vaixells francesos. El fet de considerar aquest raonament per part francesa com argumentació per evitar la redefinició dels límits no deixa de ser una clara senyal de desconfiança.

15.3 - La Isla de los Faisanes

Al Tractat de Límits de 1856 s'acorda que l'illa anomenada Isla de los Faisanes¹¹¹, escenari de la signatura del Tractat dels Pirineus de 1659, quedi com a propietat compartida dels dos països, a manera de gest graciós que recordi els llaços d'amistat, fraternals, que l'esmentada Pau va contribuir a forjar. A l'article 9 s'estableix que, després de fixar la frontera a la meitat del riu, les altres illes del riu conservin la nacionalitat actual¹¹², quedant la Isla de los Faisanes comuna per a les dues nacions. A l'article 27 s'insisteix sobre el particular i es declara que l'illa "perteneixerá pro indiviso a la España y a la Francia", la qual cosa obliga a que "los dos Gobiernos adoptarán de común acuerdo las medidas que juzguen oportunas para la represión de cualquier delito que se cometa en el territorio de dicha isla". Al tercer paràgraf es parla de la seva conservació: "Los dos Gobiernos adoptarán de comun acuerdo las medidas que juzguen oportunas para preservar la Isla de los Faisanes de la destruccion que la amenaza, y ejecutar en ella, por gastos iguales, los trabajos que se estimen útiles para su conservacion y embellecimiento".

Per descomptat, l'illa era un bon candidat per aquest tipus d'arranjament. Situada al bell mig del riu i lloc habitual de trobada, punt simbòlic, tant entre veïns¹¹³ com monarques de les dues riberes, era lògic que acabés participant de les tensions i conflictes que en general van tenir lloc al riu. Ja al 1609 els veïns d'Hondarribia la van defensar com a pertinença pròpia, armes en mà, quan el

¹¹¹ És el nom avui en dia adoptat, encara que s'ha creat certa confusió amb la denominació Isla de la Conferencia que va ser popularitzada per les notícies i els gravats que es van fer referint-se a les reunions que hi van tenir lloc. A les converses que van portar al Tractat de Límits de 1856 sembla que els comissionats van creure que els termes "de los Faisanes" i "de la Conferencia" eren equivalents, però sembla ser que no, ja que la primera denominació podia fer referència a una illa petita propera a Hendaia, avui desapareguda. Fernández de Casadevante (1985:176) considera que l'única illa avui existent seria la "de la Conferencia", però se la reconeix com "de los Faisanes". En francès: Île des Faisans, île de la Conférence.

¹¹² Isla Galera, Isla Santiago Aurrea i Isla Irukanale al costat espanyol.

¹¹³ Era el lloc on els veïns tancaven els seus acords de passeria i d'empruïu (Uranzu, 1955:194).

Señor de Urtubia va provar de fer-se-la seva tot endegant-hi obres (Fernández de Casadevante, 1985:176).

Però l'acte més significatiu va tenir lloc durant els treballs preparatoris que van portar a la signatura del Tractat dels Pirineus. Els representants d'Hondarribia van estendre una mena de “acta-requeriment” que van fer signar als francesos i on van fer constar que la Isla de los Faisanes era propietat de la Villa, estatut que no havia de ser alterat pels treballs que s'estaven portant a terme (veure figura 26). Per evitar qualsevol dubte, a l'acta es feia constar que la ciutat d'Hondarribia cedia temporalment l'ús de l'illa per a que hi pogués tenir lloc un acte tant rellevant (Uranzu, 1955:194).

Figura 26. *Lisle de la Conference ou la Paix generale a esté conclue entre la France et l'Espagne le 7 Novemb[re] 1659* publicat a París, c. 1694, a l'atles *Les glorieuses conquestes de Louis le Grand Roy de France et de Navarre dédiées au roy* signat pel Chevalier de Beaulieu(Pastoureau, 1984:45, mapa II-58). Vista de l'illa durant la signatura del Tractat. Font: Cartoteca de Catalunya, RESM A-9-6.

Segons Fernández de Casadevante, el peculiar estatus legal de la Isla de los Faisanes la converteix en un cas excepcional dins del Dret Internacional, tant sols comparable amb alguns territoris d'origen colonial que es troben en situació semblant i que, amb el pas del temps, van regularitzant la seva situació. La fórmula jurídica en la que millor es pot ajustar aquesta situació és la de condomini, és a dir, aquella aplicable a l'exercici de l'autoritat sobre un territori per part de dos o més estats independents associats amb aquesta finalitat. Es tracta, per tant, d'una sobirania exercida en comú o de forma col·lectiva, la qual cosa implica compartir totes les competències territorials habituals. Amb aquesta fórmula, els estats condominants solen pretendre acabar amb disputes territorials que no tenen una solució fàcil o que amb el pas de temps han acabat equidistants (Fernández de Casadevante, 1985:173-175).

Malgrat la cura amb que Hondarribia va defensar la seva propietat, el que seria la seva jurisdicció en la terminologia actual, sembla clar que l'origen del condomini de l'illa es basa tant en la pretensió francesa de portar el límit al bell mig del riu com en la seva elecció com territori neutral per escenificar la signatura del Tractat de 1659 i molts altres esdeveniments¹¹⁴. En aquest sentit, forma part de les mateixes pèrdues que la plaça forta va patir a mesura que augmentava la importància i la força política de l'estat veí.

A partir dels treballs relacionats amb el Tractat de Límits de 1856 es va actuar sobre l'illa fins deixar-la amb el seu aspecte actual. Al ser d'origen al·luvial, hi havia el perill de que pogués desaparèixer per l'efecte erosiu del riu. Al 1659, quan va actuar d'escenari privilegiat als acords de Pau dels Pirineus, les seves dimensions màximes eren de 147 metres en la direcció del corrent i de 24 metres d'ample. Quan el segon centenari de la celebració del Tractat del Pirineu, al 1859, les seves dimensions havien disminuït fins als 80 metres de llarg per 5

¹¹⁴ Per exemple, per la Isla de los Faisanes és per on va entrar el primer borbó, Felip V, a terres espanyoles. Explica Indalecio Prieto que Castiella, Ministre d'Assumptes Exteriors espanyol durant el franquisme, va proposar celebrar el tercer centenari del Tractat dels Pirineus amb una trobada entre Franco i De Gaulle el 7 d'agost a l'illa, aprofitant que no es trobava gaire lluny de la seva residència estiuenca a San Sebastián. La idea va ser completament refusada pels francesos.

metres d'ample. Entre 1861¹¹⁵ i 1863 es va reforçar l'illa envoltant-la de talussos de pedra, recuperant-se part dels terrenys desapareguts, farcint-los per evitar que la marea els cobrís (figura 27). Per assentar el terreny s'hi van plantar arbres i s'hi va col·locar un monòlit amb làpides amb la següent inscripció (figura 28): “En memoria de las Conferencias de MDCLIX por las cuales Felipe IV y Luis XIV con una feliz alianza pusieron término a una empeñada guerra entre sus dos naciones. Restauraron esta isla Isabel II Reina de los Españoles y Napoleon III emperador de los franceses en el año MDCCCLXI” (Uranzu, 1955:189-194).

Figura 27. Vista aèria de la Isla de los Faisanes. El municipi d'Irun queda a la dreta. Autor: Marina Nationale Francesa, proporcionada per la família Darrieu.

Alguns fets que van passar a l'illa després del Tractat de 1856 van provocar la necessitat d'aclarir la forma com s'havia d'exercir la jurisdicció per part dels dos Estats. Al 1877 s'hi va detenir uns joves d'Hendaia per ordre del

¹¹⁵ Els primers projectes de restauració són de 1859. Aleshores es plantejava un terraplenat a 2,30 metres sobre el nivell del mar, creant una ribera artificial. Aquests projectes van ser signats per Carlos Boura, que va ser l'enginyer a qui se li va encarregar l'afitament del tram navarrès de la frontera (AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX - nº 139-01:Tr. 85). Al projecte l'acompanya un plànol a escala 1:1000 fet pel mateix Boura i que és especialment interessant perquè mostra el contorn de l'illa al 1859, el contorn del projecte de reconstrucció plantejat i el contorn de l'illa al 1659, juntament amb la indicació d'on estaven col·locats els dos ponts, la zona d'allotjament de les comitives espanyola i francesa i el lloc de reunió (AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Número 31).

Comandant Naval de Behovia i mes tard hi va haver un incident al no permetre els agents de duana espanyols que les embarcacions franceses hi amarressin. Mitjançant un Conveni signat al 1901¹¹⁶, la Comisión Internacional de los Pirineos ho va voler remeiar. Al Conveni s'hi estableix que el dret de vigilància per part de cada país serà per torns de sis mesos: del 12 d'agost fins al 11 de febrer per França i la resta per Espanya. També s'hi estableix que qui hi faci una infracció quedarà sotmès als seus tribunals nacionals. Si pertany a un tercer país, el jutjarà qui en aquell moment estigui portant a terme la tasca de vigilància. Com es pot observar, el Conveni és molt simple i deixa oberta la possibilitat d'asimetries importants pel que fa a les penes que es poden imposar, ja que ho són en funció de la nacionalitat de l'infractor, o, fins i tot, a la consideració del que és un acte punible i el que no. A més, s'estipula que l'entrega de delinqüents es farà sense les formalitats habituals en casos d'extradició. Malgrat això, tant Fernández de Casadevante com Cordero Torres coincideixen en que, malgrat les peculiaritats del cas, l'excepcionalitat del règim jurisdiccional de la Isla de los Faisanes no constitueix, per la seva escassa envergadura territorial i l'absència de població permanent, més que un exercici teòric de Dret Internacional (Cordero, 1960:210; Fernández de Casadevante, 1985:182).

¹¹⁶ Conveni de 27 de març de 1901, publicat a la Gaceta de Madrid nº 290, de 17 d'octubre de 1902, i signat pels plenipotenciaris que aleshores estaven al capdavant de la Comisión Internacional de los Pirineos, Ernest-Ludget Nabonne per part francesa i el marqués de Herrera per part espanyola.

Figura 28. Vista del monument de la Isla de los Faisanes. Fotografia: família Darrieu.

Les mides actuals de l'illa, enclavada al terme municipal d'Irun, són de 114 metres per 25 metres. Crida l'atenció que la representació cartogràfica de la zona continuï dibuixant la frontera tallant per la meitat l'illa (figura 29). Realment no s'hauria de fer així. Tal com es dedueix de la lectura del Tractat de 1856, la frontera va pel centre del canal navegable del riu, que en aquest cas és el braç que queda entre l'illa i la ribera francesa. L'illa és un territori amb un estatus jurídic diferent al del seu entorn, per la qual cosa mereix ser distingida d'aquest mitjançant una separació. Si la línia límit interestatal el que separa són àmbits de jurisdicció, tal com s'està interpretant en aquest treball, està clar que aquest territori ha de ser destacat com un espai de sobirania diferent als espais que l'envolten.

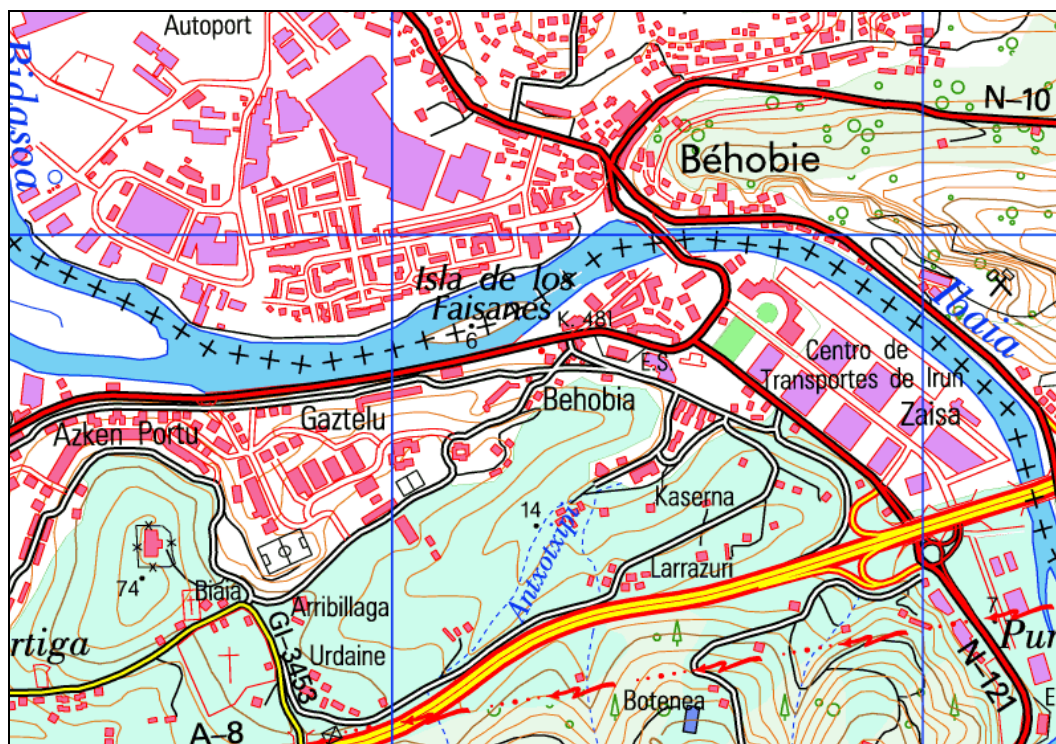

Figura 29. Fragment del full 41-3 Irun del Mapa Topogràfic Nacional a escala 1:25.000, editat per l'Institut Geogràfic Nacional.

15.4 - Els Alduides: el valle del Baztan, el Quinto Real i Luzaide/Valcarlos

Els Alduides¹¹⁷ és una extensió muntanyenca limitada al nord, a França, per la vall de Baigorri o d'Alduides, al sud, ja a Espanya, per la vall d'Erro, a l'est pels termes municipals de Roncesvalles i Luzaide/Valcarlos i a l'oest pel Valle de Baztan. Tota la zona té una història econòmica basada en la ramaderia i en l'explotació forestal. La seva importància rau en ser un recurs fonamental pel manteniment dels ramats de les valls d'Erro, Baigorri i Baztan. L'accés per la banda espanyola és força senzill. Durant l'estiu es disposa d'una important quantitat de pastures, de manera que amb freqüència no era necessari pujar a

¹¹⁷ Prenem aquesta denominació en lloc de la de Quinto Real para designar la zona seguint les indicacions d'Arvizu (2001). Emprarem el nom de Quinto Real per les zones definides pel Tractat de 1856 i el seu Annex de 1858.

cotes més altes tot cercant herba. Per banda francesa hi havia la mateixa necessitat de pastures, ja que disposaven de pocs terrenys propis, però l'accés és pitjor: han de superar un fort desnivell, creuar la plana de Jaurmendia i després continuar amb l'ascens fins arribar al vessant nord del Quinto Real.

Quan els comissionats, a mitjans del segle XIX, van tractar l'assumpte els drets de les diferents parts implicades no eren equivalents. Es fonamentaven en una llarga tradició pactista que, com a mínim, s'origina al segle XIII¹¹⁸. Des de principis del segle XV es sabia que els Alduides eren una possessió del monarca de Navarra i al 1512, quan Ferran el Catòlic va annexionar l'Alta Navarra a la corona de Castella, la pertinença d'aquestes muntanyes va quedar sense resoldre. Valderro les va considerar de la seva propietat, mentre que Baigorri sempre va assegurar que es tractaven de terres indivises, d'ús comunal. Els drets de Baztan, Valcarlos i Roncesvalles mai es van posar en dubte.

Per altra banda, de forma independent de les pretensions locals, cada monarca s'atorgava el dret de mitjançar sobre aquests terrenys i el seu ús i a traçar línies límit segons considerés oportú. Això va portar a acords tals com les Capitulaciones Reales al 1614¹¹⁹, negociacions infructuoses al 1686, 1694 i 1702, un tractat de 1717 que no va arribar a entrar en vigor¹²⁰ i el Tractat d'Elizondo, de 1785¹²¹, que prohibia els acords d'empru establerts fins aleshores i portava a terme una delimitació de la frontera atenent l'autoritat superior dels monarques i que els veïns havien d'acatar. Aquest Tractat va ser ratificat poc abans de la Revolució Francesa però posteriorment, segurament degut a les pressions dels de Baigorri, les autoritats van negar que hagués entrat en vigor.

¹¹⁸ Arvizu cita regulacions en aquest sentit de l'any 1200 però no les ha trobat. La primera notícia que es conserva és la d'una sentència de 1400.

¹¹⁹ Segons Vidaondo i Salvá, 1847, aquest va ser "...el primer documento que, sin violentar mucho el lenguaje, bien le podremos llamar Internacional, puesto que los soberanos de España y de Francia, como tales, tomaron una parte activa en el arreglo de unas disidencias, que si en su origen fueron pastoriles, adquirieron desde entonces un rango muy superior". Transcrit a l'Annex C4 i reproduït a Arvizu (1992:343-357).

¹²⁰ Vidaondo i Salvá (1847) narren de forma vehement les reunions i pretensions de cada part a les negociacions d'aquest tractat, que qualifiquen de veritable disbarat.

¹²¹ Entre 1717 i 1785 es comptabilitzaren un total de 59 incidents, descrits a Arvizu (1992:222-227).

La conflictivitat a la zona venia d'antic¹²², tant a l'àmbit local com en el de la monarquia, però va ser a mitjans del segle XVIII quan va arribar al seu punt màxim. La població a la banda francesa va augmentar de forma considerable i, al mateix temps, es va passar d'una ramaderia de vacum a una de bestiar oví. El canvi va ser propiciat per l'impuls del ministre Colbert, tot cercant fer la competència a la llana espanyola. Les ovelles, però, necessiten molta més superfície de pastures pel seu suport i, per tant, els habitants de Baigorri van poblar Jaurmendia, van fundar el poble d'Aldudes, van construir cabanes en zones d'herbes i fins i tot van artigar algunes terres a la zona. Per banda espanyola, Valderro (la capital del Valle de Erro) sempre s'havia considerat com propietari d'aquelles terres, cosa no compartida pels francesos. Baztan tenia alguns drets, derivats de pactes d'emprius, d'usdefruit de les pastures en la modalitat de sol a sol, juntament amb el dret de pas del seu bestiar fins les herbes de la muntanya d'Altobiscar. Per la seva banda, Roncesvalles tenia als Aldudes uns terrenys delimitats per a la pastura de les vaques (les *bustalizas*) i Valcarlos també portava el seu bestiar als Aldudes, on podia passar la nit en corrals (els *seles*). Tots aquests acords continuen en vigor avui en dia (Gorría, 1995:76):

- Emprius quinquennals del Valle de Baztan amb els pobles francesos de Sare, Saint-Pée-sur-Nivelle, Ainhoa, Espelette, Itxassou, Bidarray i la vall de Baigorri.
- Emprius de caràcter perpetu al Quinto Real septentrional de les valls de Baztan i Erro per banda espanyola i el de Baigorri per banda francesa.
- Emprius de caràcter restringit i obligatori, que es poden revisar periòdicament, al Quinto Real meridional entre les mateixes valls del paràgraf anterior.
- Emprius sobre el pas dels bestiar espanyol per la vall de Baigorri.

¹²² La sentència de 1400 citada al punt anterior va tenir com a motiu les pretensions dels de Baigorri sobre els Aldudes. Segons l'informe de Vidaondo i Salvá de 1847, a la sentència queda clar que aquestes pretensions no tenien cap fonament legal.

- Empriu quinquennal entre Valcarlos i la vall de Baigorri.

Les Capitulaciones Reales de 1614 van implicar una delimitació precisa de les zones a les que les parts tenien dret i la seva regulació. Però no van servir per calmar els ànims i tant sols durant els cordons sanitaris que es van estendre a la zona al 1719, degut a la pesta marsellesa, i gràcies a una important presència militar, es van respectar aquests límits. De les tensions es va passar als enfrontaments directes, que van implicar morts i saquejos com el que van portar a terme els veïns de Baigorri sobre Burguete al 1768¹²³.

Va ser la comissió Caro-Ornano la que millor i amb més coratge es va enfrontar a la problemàtica. Mantenint una distància prudencial amb els interessos locals, va arribar a confeccionar una excepcional cartografia de la zona amb un traçat fronterer aprovat pels representants d'ambdós regnes¹²⁴. Van recórrer la zona motiu del conflicte, van recopilar títols de propietat, acords de pastures i privilegis, i van portar a terme enquestes entre la població. Les seves decisions van ser fermes: van derogar els acords existents fins aquell moment¹²⁵ i van demarcar una línia al vessant septentrional¹²⁶ amb la prohibició de que fos

¹²³ Per una versió francesa dels fets, consultar Nordman (1998:334-344).

¹²⁴ Els mapes es troben dipositats a la cartoteca del Centro Geográfico del Ejército (Madrid).

¹²⁵ A l'article 4t del Tractat d'Elizondo de 1785: "En atencion á que las facerías y comunidad en el goce de hiervas y pastos entre los pueblos fronterizos de una y otra nacion han sido muy perjudiciales á su quietud y á la tranquilidad general de la frontera, dando lugar á vias de hecho, á represalias reprobadas y otros escesos reprehensibles; y para que á ejemplo de ambos soberanos se unan pacífica y amistosamente, como deben, sus respectivos súbditos, se ha convenido que quedarán por de ningun valor todas las facerías y comunidades que hasta hoy se mantienen...". Reproduït a l'Annex D7.

¹²⁶ La línia demarcada coincideix amb l'actual des del Puerto de Izpegi (671 m, muga 91), passant pel cim del Lindus (1216 m, muga 155), el del Mendimotxa (1224 m, muga 177) fins la collada d'Irubieta, també anomenat de Cize (1339 m, muga 200). Aquesta línia va ser afitada al 1787 mitjançant 197 fites de la forma descrita a l'article 3: "... se colocarán en los parajes mas convenientes mojones de piedra puestos de canto para marcar la direccion de la línea con carbon debajo, y con dos testigos á los lados, que serán una piedra hecha dos pedazos segun costumbre, y distante cada uno media toesa del mojon. En los sitios mas notables se esculpirá en el mojon una cruz en cada una de las caras que miran á los términos divididos: se medirán por toesas las distancias de unos mojones á otros, y se espresarán en el auto de amojonamiento: y cuando debiere seguir la línea por alguna regata ó rio, servirán de mojonera, si se halla por conveniente". El tram afitat comença a la penya Argibel (979 m, muga 126) i es construeixen 162 fites cap l'est fins arribar a la collada d'Irubieta. Posteriorment, es torna a Argibel per construir 35 fites més cap el nord, fins arribar al Puerto de Izpegi, però amb numeració correlativa al 162 de la primera tirada.

creuada pels habitants de cada país. Després de convingut el Tractat d'Elizondo, al 1785, els de Baigorri van expressar el seu malestar ficant foc al bosc d'Irati. El comte d'Ornano va ser autoritzat a fer ús de l'exèrcit per castigar als culpables mentre que el mariscal Caro va fer detenir als pastors espanyols que solien emprar aquell bosc. Els comissionats es van implicar directament al conflicte, interposant-se¹²⁷.

La Revolució Francesa va aturar els treballs de la comissió Caro-Ornano i sembla que, malgrat el Tractat, no es va pacificar el país. Al 1827 una tala de fusta per part francesa va provocar la intervenció violenta dels de Valderro, cremant les barraques dels treballadors francesos. Ambdós governs van reprendre les negociacions, derogant les prohibicions establertes pel Tractat d'Elizondo però respectant la línia demarcada. Es van nomenar nous comissionats, amb instruccions públiques i secretes, però la mort de Ferran VII al 1833 i la Guerra Carlista van impedir que comencessin els treballs. En aquell moment s'estava considerant la possibilitat d'arribar a un acord d'arrendament de part dels territoris situats a la part espanyola, cosa que es faria des de les respectives Corts. Un altre intent de formar una comissió va tenir lloc al 1851 però la proximitat dels comissionats als interessos locals la va fer fracassar¹²⁸.

Aquesta és la situació que es va trobar la Comisión Mixta de Límites al 1856. La idea de l'arrendament havia arrelat i, fins i tot, s'havia arribat a avaluar el preu del terreny que serviria pel seu càlcul. A més, la Comisión va tenir l'encert de plantejar una solució que va superar les reticències d'ambdues parts. Es va respectar el traçat de la comissió de Caro-Ornano de 1785 i es van definir dues zones: el Quinto Norte (que correspon al costat septentrional del Quinto Real, és a dir, des de la carena fins la línia Caro-Ornano) i el Quinto Sur (el vessant meridional de la zona d'herbes en conflicte). El Quinto Norte va quedar regulat al

¹²⁷ Veure un estudi més detallat a François Béguin (1991).

¹²⁸ Se n'ha parlat al capítol 14.

Tractat de 1856¹²⁹ i a l'Annex de 1858¹³⁰, on s'atorga a Baigorri el gaudi en arrendament perpetu i en exclusiva de les pastures, amb el cost assumit directament per l'estat francès. L'accés al Quinto Sur tant sols es contempla a l'Annex de 1858¹³¹: els francesos podran fruir d'un arrendament temporal, amb preu negociat però de caràcter obligatori, és a dir, al qual no es pot negar la part espanyola.

Cal mencionar apart la delimitació fronterera del terme de Luzaide/Valcarlos, estudiat en profunditat per Jean Sermet (1983:95-185). El seu origen cal cercar-lo a les relacions que històricament va tenir amb la Colegiata de Roncesvalles, la qual cosa va propiciar que al 1406 Carles III de Navarra vinculés aquest territori a la merindad de Sangüesa, que formava part de l'Alta Navarra. Amb la partició de Navarra, aquest territori es va conservar (Benito Arranz *et al.*, 1995). Tant els de Roncesvalles com els de Luzaide/Valcarlos gaudien de pastures a Ondarolle (ribera dreta del riu Luzaide) i als turons Asto Bizkar, a la divisòria principal entre el port d'Ibañeta i el de Bentarté. Aquestes dues zones van començar a ser reclamades pels francesos a principis del segle XVIII, just quan la qüestió dels Alduides estava al seu punt àlgid, la qual cosa porta a Sermet a sospitar de que es va tractar d'una maniobra per millorar posicions a les negociacions. Els seus arguments es van basar en suposats antics privilegis concedits per Carlomagne. La conclusió de la comissió de Caro-Ornano és la de que no hi havia cap necessitat de mantenir uns acords de pastures amb Baigorri en aquests terrenys i per tant no es va contemplar al Tractat d'Elizondo de 1785. Un altre problema a la zona el plantejava el territori comprès entre la regata Orella i la regata Arbanta i que era pretès per ambdós països. Finalment va

¹²⁹ Article 15 on es descriu l'àmbit del Quinto Norte i el preu de l'arrendament: 30.400 rals de billó per any que havia de pagar el Tresor francès. L'article 16 regula la forma d'ús d'aquest arrendament per part dels francesos, a qui se'ls hi reconeix el dret de nomenar guardes per tal que, juntament amb els espanyols, preservin el compliment d'aquestes normes. Els articles 18 i 19 tracten sobre les propietats situades al Quinto Norte. Reproduït a l'Annex D9.

¹³⁰ Anejo I on es regula la forma de pagament de l'arrendament. Reproduït a l'Annex D10.

¹³¹ Anejo II amb 7 articles, on es descriuen els límits del Quinto Sur, els termes de l'arrendament i es deixa clar que es tracta de territori espanyol al considerar d'aplicació la seva legislació pel que fa al manteniment de les cabanes aleshores existents i a les pràctiques de pastorals. Els pastors francesos són considerats estrangers transeünts. Reproduït a l'Annex D10.

acabar a Espanya per decisió de la mateixa comissió Caro-Ornano sense que es conegui la raó oficial. Sermet sospita que va ser una compensació en relació amb altres terrenys (Sermet, 1983:108). Una reclamació més important va ser la d'Ondarolle, una població al marge dret del riu Luzaide a l'alçada de Luzaide/Valcarlos. Espanya va estar interessada en la seva possessió durant el segle XVIII, tant pels atacs de caire religiós que van protagonitzar els d'aquesta població com per les mines de ferro d'Urritxola, argumentant una pretesa pertinença o vincle administratiu amb Luzaide/Valcarlos. Així va quedar establert al Tractat d'Elizondo de 1785, article 6è. Però les dues diòcesi implicades, Baiona i Pamplona, es van continuar disputant la possessió. Al 1826 els capellans d'Arnéguy i de Luzaide/Valcarlos es van barallar per exercir les seves funcions a Ondarolle. Al 1842 hi hagueren excomunionis i violències. Finalment, el Tractat de Límits de 1856 va modificar el que s'havia estipulat al 1785 i Ondarolle va quedar definitivament per França. Sermet (1983:111) opina que es va fer servir com a contraprestació per la cessió a Espanya del Monte de la Cuestión a la Selva de Irati, tal com es veurà més endavant. Una altra qüestió sobre la que el geògraf francès crida l'atenció està relacionada amb la zona nord del tram fronterer de Luzaide/Valcarlos. Sermet observa que la línia acordada per la comissió Caro-Ornano al 1785, ratificada al 1856, es troba bastant més al sud que la que havia sigut traçada al 1587 segons la documentació que fa servir. A mode d'explicació, Sermet (1983:119-121) suggereix que podria haver sigut part de la contraprestació ja citada per fixar la frontera a la regata Orella en lloc de fer-ho a la regata Arbanta.

Les regulacions dels Tractats de Baiona van posar fi a la conflictivitat a la zona, deixant oberta tant sols una font de discussió: el de l'actualització de les rendes a rebre per l'arrendament perpetu que havia de satisfer l'estat francès per l'accés al Quinto Norte. Es tracta d'una qüestió que ha estat revisada varies vegades i que sempre ha generat discussions al si de la Comisión Internacional de los Pirineos. A més, cal afegir que aquest cànon està sent percebut per les valls implicades, la qual cosa entra en contradicció amb el fet de que l'estat espanyol hagi inclòs el Quinto Real al seu *Catálogo de Montes de Utilidad Pública*. En

opinió de Truyol (1957) aquest fet desvirtuava la natura dels acords d'emprius que eren negociats entre les valls al no ser-ne pròpiament els amos dels terrenys. Aquesta situació es va regularitzar, segons Sermet, a partir de l'establiment de l'Estat de les Autonomies en els termes de la Constitució de 1978, per la qual cosa els Alduides van quedar com a Territori Foral i la seva administració va retornar a les valls implicades (Arvizu, 1997:34).

15.5 - Valle de Aezkoa/Pays de Cize

Al tram fronterer que abasta la part nord del Valle de Aezkoa i que limita amb el Pays de Cize francès, es manté encara viu un empriu que té el seu origen en la donació que el rei Sanç va fer als d'Aezkoa el 1229 com a pagament pels seus serveis. Aquesta donació feia referència a la propietat de la part septentrional d'aquests paratges, anomenats els Puertos Grandes segons l'informe de Vidaondo i Salvá de 1847¹³². Però la donació no va ser completa, els d'Aezkoa havien de pagar per gaudir-ne uns 4500 florins cada any. No sempre es va poder pagar aquesta quantitat i, després d'uns quans estira-i-arronsa, a finals del segle XV aquesta pensió anual va quedar fixada en 204 florins i va ser confirmada consecutivament per Carles I al 1539, Felip II al 1564 i Felip III al 1609.

Al 1556 hi va haver una sentència arbitral per reposar moltes de les fites que havien anat desapareixent. A les refutacions d'aquesta sentència arbitral es van establir les condicions que havia de regir l'empriu: el bestiar de Cize i de Saint-Jean-Pied-de-Port podien pasturar de sol a sol als terrenys d'Aezkoa i el mateix en el sentit invers. En aquella època les dues parts tenien una població semblant. Però amb el pas del temps va augmentar la població i la cabana

¹³² Reproduït a l'Annex C4.

ramadera per costat francès, va augmentar la seva presència a l'ús de les pastures i els aezkoans van voler trencar el contracte. Els francesos es van negar i varen començar a sovintejar les tensions per la presència de bestiar francès fora de les zones habilitades segons l'acord d'empriu. Aquests successos van portar a que es celebrés entre les dues parts una concòrdia al 1715 mitjançant la qual s'augmentava el càstig per d'incompliment del que estava pactat i s'establí un mecanisme per a la imposició d'aquestes penes, que normalment consistien en la captura dels animals invasors. A l'any següent hi va haver la mort d'un aezkoenc en el curs d'una discussió per una captura feta pels francesos. Les negociacions posteriors no van servir de res. Vidaondo i Salvá expliquen que els francesos "... en 1751 invadieron este valle con bandera levantada, tambor batiente y disparo de fusiles, redujeron á cenizas diferentes bordas ó caseríos, y del terreno propio y privativo de Aezkoa, arrebataron doscientas yeguas y mucho número de ganado corril, llegando esta pérdida á mas de diez mil ducados de Castilla". Aquell mateix any es va signar una concòrdia restablint l'empriu i fent una crida a la calma. Però les tensions van continuar.

L'interès dels d'Aezkoa per l'anulació de l'empriu va ser elevat al govern i va ser pres en consideració per la comissió Caro-Ornano. El 7 de juny de 1788, un cop acabat l'afitament dels Alduides, la comissió va portar a terme un reconeixement de la línia establerta al 1556, va estudiar els títols i documents que li foren presentats per cada part i van sentir les seves declaracions. Es va donar per bona aquesta línia com la de separació entre ambdues corones, però no va quedar plasmat en cap document legal que pugui ser considerat com un Tractat internacional degudament confirmat per ambdues parts. Durant la guerra de 1794 i el període de dominació francesa els pastors francesos van continuar amb els aprofitaments que els d'Aezkoa consideraven excessius. Van continuar amb les captures de bestiar de forma violenta al 1819 i al 1824 hi va haver intercanvi de trets entre guardes. Al mateix any i al 1833 es van nomenar comissions que no van aconseguir solucionar la situació. El consell que feien Vidaondo i Salvá al 1847 era "... la continuacion, hasta su total cumplimiento, de

los trabajos y operaciones que nos dejaron los laboriosos plenipotenciarios del Tratado de 1785”.

El Tractat de Baiona de 1856, article 6, segueix aquesta recomanació i dóna per bona la delimitació de 1556. L’empriu entre les dues valls és una de les dues que l’article 13 no deroga “... en atencion á sus circunstancias especiales ...”. A l’Anejo III de les disposicions addicionals de 1858 es regula amb més detall, determinant que “... los ganados mayores ó menores, sin distincion de clase, pertenecientes á cada uno de estos dos valles, podrán entrar á pacer y á abrevarse libremente en el territorio del otro, permaneciendo allí únicamente durante el dia, de sol á sol, y regresando á pasar la noche dentro de sus respectivos términos”. A la pràctica, això significa que el bestiar no es poden allunyar massa de la línia de la frontera¹³³. És a dir, es va conservar en els seus termes l’acord d’empriu que tant havia sigut denunciat per part dels d’Aezkoa.

15.6 - La Selva de Irati

Bona part de la capçalera del Valle de Aezkoa i de la del Valle de Salazar, des del port d’Orgambidé fins al cim d’Orhi (2039 m), està formada per una extensió boscosa anomenada Bosque o Selva de Irati i que té la consideració de ser la segona massa forestal europea en extensió després de la Selva Negra alemanya. Es tracta d’una fageda immensa que s’estén sobre una zona de relleu suau, que no supera els 1500 metres d’altura i fins on arriba la influència cantàbrica, aportant l’humitat necessària que necessita el faig. La Selva de Irati és drenada pel riu Irati i ha estat considerada durant molt de temps un lloc

¹³³ Sermet avalua que la zona d’empriu, a la pràctica, no va més enllà de cinc quilòmetres de l’entorn de la línia. Després dels Tractats de Límits es van arribar a alguns acords per estendre aquesta zona. Fent una lectura poc precisa d’aquests acords alguns van considerar que es permetia la pernoctació del bestiar en terra estrangera. No tothom ho va interpretar així i de nou van aparèixer tensions. Finalment es van haver de cancel·lar (Sermet, 1983:71).

inaccessible, amb molt poques vies d'accés. Tot i això, ha estat aprofitat tant per pastors com per llenyataires com a font de fusta, tant d'un costat com de l'altre de la carena pirinenca, des de temps anteriors a la separació entre l'Alta i la Baixa Navarra. A més, l'aprofitament d'algunes mines de ferro dels voltants va permetre la posada en marxa d'algunes fargues, gran consumidores de fusta, origen per exemple de la important fàbrica de municions d'Orbaitzeta. Malgrat la seva inaccessibilitat i la marginalitat en els aprofitaments, sembla ser que entre les comunitats locals havien aparegut tensions i enfrontaments per l'ús del bosc (Sermet, 1983:48).

A partir del segle XVIII va ser quan la conflictivitat a la zona va començar a adquirir una certa dimensió degut, en darrer terme, al desenvolupament de la construcció naval als dos països. Els troncs llisos i rectes dels faigs, que poden superar els 30 metres d'altura, eren idonis per l'arboradura dels vaixells. Es té la notícia que al 1781 ja funcionava una empresa per aquest tipus d'aprofitament per banda espanyola al bosc d'Abodi. Els francesos també es van fixar en el bosc¹³⁴, de manera que a finals de segle es van multiplicar les tales a la zona i els funcionaris d'ambdues Corones no van trigar en trobar-se cara a cara. Les picabaralles per saber fins on podia actuar cadascú es van afegir a la conflictivitat local existent¹³⁵. Calia saber qui tenia dret a extreure la fusta i fins on arribaven. Els francesos immediatament van basar les seves pretensions en els acords d'emprius existents, que permetia als pastors d'aquesta nacionalitat portar el seu bestiar a les zones altes de la Sierra de Abodi, una extensió a l'oest del cim d'Orhi i de les zones dels ports de Betzula i Arlotua. Aquests acords s'havien negociat al 1487 entre el monestir de Leyre¹³⁶ i la Vallée de Sola francesa, s'havia renovat el 1501 entre Leyre i Larrau i es sap que continuaven en vigor el 1792 (Sermet, 1983:49).

¹³⁴ Ja al 1629 els de Saint-Jean-Pied-de-Port va provar de fer una extracció important, però l'intent no va reeixir (Puyo, 2002).

¹³⁵ Veure el treball de Jean-Yves Puyo (2002) per a la narració dels diferents incidents que van tenir lloc al 1766, 1785, 1796 i començaments dels anys 1850.

¹³⁶ El rei Sanç Ramírez de Navarra els hi havia concedit, el 1085, totes aquestes regions elevades.

Les discussions van anar augmentant en intensitat fins la constitució de la Comisión Mixta de Límites el 1853. La problemàtica de la delimitació de la frontera a la Selva de Irati va ser la primera tasca que es van haver de plantejar els plenipotenciaris d'ambdues nacions. De fet, segons les instruccions que van rebre els negociadors espanyols, Antonio Lopez de Córdoba i Manuel de Monteverde, calia evitar primer que res l'enfrontament bèl·lic¹³⁷. Segons l'informe del general Callier, en aquell moment tropes franceses i espanyoles s'havien posicionat a les dues riberes del riu Irati decidides a defensar les seves pretensions territorials. La situació havia esdevingut perillosa (Sermet, 1983:50). Ja els dos governs havien acordat establir una zona neutralitzada en aquell entorn per calmar els ànims i com a condició prèvia per iniciar les converses sobre el traçat fronterer. A la primera reunió de la Comisión Mixta de Límites es va acordar, abans que res, establir aquesta zona neutralitzada de manera que "... se prohíba tanto á los franceses como á los españoles todo corte y toda extraccion de maderas hasta que se resuelva respecto al fondo de la cuestion"¹³⁸ i es va presentar, a continuació, un projecte de conveni mitjançant el qual es definien els seus límits i s'establien les ubicacions dels llocs de control per guardar el compliment del conveni. Als dotze dies va tenir lloc la segona reunió de la Comisión, on es va continuar discutint sobre els límits de la zona neutralitzada fins que es va arribar a un acord¹³⁹.

L'acord de límits finalment adoptat es va basar en la sentència arbitral de 1507 que afectava als drets¹⁴⁰ del Valle de Salazar i el Pays de Cize sobre el bosc, en aquells moments ambdós integrats al regne de Navarra. Aquest acord ja era conegut durant el segle XVIII i també per la comissió Caro-Ornano però no havia

¹³⁷ Vistes al capítol 14. Segons Arvizu (1997:96-97) la intenció dels francesos era la de proposar un intercanvi dels Alduides, per donar satisfacció als de Baigorri, pel bosc d'Irati, però els espanyols es van avançar al demanar alguns terrenys més dels que estaven disposats a cedir els francesos.

¹³⁸ Acta de la reunió de 7 de novembre de 1853. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones Siglo XIX – 139-01 (TR89 – 10).

¹³⁹ Acta de la 2ª sessió de la Comisión Mixta de Límites a Baiona, 19 de novembre de 1853. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones Siglo XIX – 139-01 (TR89 – 10).

¹⁴⁰ Al seu informe de 1847, Vidaondo i Salvá opinen que la sentència tant sols afecta als drets d'ús, com si fos un empriu, mentre que els francesos la interpreten com l'establiment de drets de propietat, interpretables com de sobeïania a mitjans del segle XIX.

estat considerat a l'hora de negociar. segurament degut a la intensitat de les reclamacions locals (Sermet, 1983:51; Puyo, 2002). De fet, el mariscal Caro va enviar una carta el 1788 al comte de Floridablanca comentant-li que ben poques reclamacions es podien fer per part espanyola en relació amb el Bosque de Irati i així apareix en el mapa que la comissió Caro-Ornano va fer de la zona¹⁴¹.

Hi ha, però, una excepció que no es va satisfer adoptant la sentència de 1507. És el Monte de la Cuestión, un bosc que limita amb la ribera esquerra de l'embassament de Irabia, amb el riu Irati pel sud i el riu Urbeltza per l'est. La seva possessió va ser defensada a ultrança per la part espanyola¹⁴² de manera que, al final, els negociadors francesos van cedir, tot apel·lant a sentiments conciliadors i preparant-se per a les negociacions posteriors que havien d'afectar als Alduides i Lusaide/Valcarlos. Efectivament, França va obtenir amb més facilitat de la que es podria haver esperat, tal com s'ha vist, el terme d'Ondarolle. Sermet (1983:58 i nota 55) explica que els francesos que es van considerar afectats per aquesta cessió van cobrar una indemnització per part de l'estat francès. Curiosament, aquest fet no va quedar reflectit als Tractats de Baiona mentre que en altres casos si que es va fer. Malgrat que l'acord sobre el Monte de la Cuestión va evitar que la jurisdicció francesa arribés fins el riu Irati, tal com volien els plenipotenciaris, amb la línia de frontera actual es tracta de l'extensió de terreny francès, després de la Cerdanya, més extensa al sud de la carena principal dels Pirineus.

¹⁴¹ Acompanya l'informe de 1847 de Vidaondo i Salvá. Reproduït a l'Annex C4.

¹⁴² També es van defensar, sense èxit en aquest cas, zones al nord del riu Idor (els paratges anomenats *Jauregui-saurea* y *Michondo* segons Vidaondo i Salvá) y unes zones al nord del port de Betzula.

15.7 - Valle del Roncal/Pays de Soule i Vallée de Baretous

El tram de la frontera corresponent a la capçalera del Valle del Roncal, que limita amb el Pays de Soule i la Vallée de Baretous francesos, demarcat pel Tractat de 1856, va fer servir un afitament de 1695. De fet, aquest materialitza els límits resultants del que va estipular una sentència arbitral dictada el 6 d'octubre de 1375 a l'atri de l'església parroquial de San Pedro de Ansó, ja que van ser els del Valle de Ansó els que van actuar com a àrbitres mitjancers entre les dues valls. Fins aquell moment ni el vescomtat de Bearn ni el regne de Navarra havien pogut solucionar de forma satisfactòria el conflicte que tenia enfrontats a uns pastors d'Issor, per la part de Baretous, amb d'altres d'Isaba, per la part del Roncal. L'origen va ser la lluita per l'aprofitament de fonts i pastures sobre les quals ambdues comunitats consideraven tenir-ne el dret d'ús. Ja al 1375, els àrbitres van tenir la possibilitat d'estudiar diversa documentació sobre el plet, la qual cosa ve a demostrar que el problema venia d'antic. En aquell moment, però, la situació havia empitjorat arran dels enfrontaments sagnants que van tenir lloc al 1360. Sobre el desenvolupament dels fets hi han dues versions contradictòries¹⁴³, però el que està clar és que hi van haver, com a mínim, unes quantes desenes de morts per ambdues parts resultat de veritables batalles campals entre els veïns d'ambdós pobles.

La sentència de 1375 és l'origen, a més de la delimitació, de la tradició coneguda com El Tributo de las Tres Vacas. Els de Baretous van quedar obligats a pagar als del Roncal, cada 13 de juliol, tres vaques joves i en perfecte estat de salut. Aquest acte es continua portant a terme i s'escenifica a la data esmentada a la Piedra de San Martín, lloc on es troba la muga 262. L'únic que ha canviat amb el temps és el ritus tradicional. Antigament, aquest constava d'una posada en escena on els francesos s'havia de presentar desarmats i amb bandera blanca,

¹⁴³ Es descriuen breument a Gorría (1995:78) i Abel Bonada (2002). Una revisió actual de caire periodístic a Izagirre (2007).

mentre que els del Roncal els esperaven, armats i ben vestits. Aleshores els hi demanaven si estaven disposats a pagar el tribut i si volien que hi hagués pau, a la qual cosa els francesos havien de respondre, en castellà, tres vegades, “Si Señor”. A instàncies de la Comisión Internacional de los Pirineus al 1898, per pressions franceses que consideraven humiliant aquest guió de l’acte, avui en dia la cerimònia es limita a que tothom posa les mans sobre la pedra, amb la del batlle d’Isaba al damunt de totes, i es pronuncien les paraules rituals “Pax Avant”. Litúrgia apart, Antonio Jesús Gorriá destaca el fet de que les dues valls enfrontades acaptessin com a àrbitres als d’Ansó, una vall veïna, la qual cosa ve a demostrar que l’asimetria nord-sud no era més important que el sentit comunitari corresponent a cada vall. A més, també és de destacar que el mecanisme pacificador fos acceptat i respectat durant segles (Gorriá, 1995:79).

Pel que fa als límits, la sentència arbitral de 1375 va originar un afitament a les zones conflictives que va ser supervisat pels d’Ansó i va dictar les normes per un acord d’empriu encara vigent. És el segon acord d’aquestes característiques consagrat per l’article 13 del Tractat de 1856 i per l’Anejo III de les disposicions addicionals de 1858. El territori objecte de l’empriu es troba sota jurisdicció espanyola, tant sols és accessible per part francesa durant un mes i en la modalitat de sol a sol. També s’esmenta la tradició de reunir-se, cada 13 de juliol, a la Piedra de San Martin, on “Los baretoneses están obligados á entregar, conformándose con los antiguos usos, anualmente en el mismo dia y lugar, tres vacas de dos años cada una y sin tacha, á los representantes del valle de Roncal”¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Article 5è de l’Anejo III de les disposicions addicionals de 1858, reproduït a l’Annex D10.

16 - *El segon Tractat de Baiona (1862): Osca i Lleida*

A les províncies d'Osca i Lleida la frontera transita pels cims més elevats del Pirineu. Amb l'excepció de la Val d'Aran i altres terrenys més petits, el límit està marcat per la divisòria principal d'aigües, la carena principal o línia de crestes, aquesta darrera una denominació habitual als tractats. La majoria de fites o creus gravades es troben als colls i a les zones de pas més importants amb la finalitat bàsica d'informar sobre el canvi d'estat als viatgers, la qual cosa explica la baixa densitat de senyals fronterers existent a la zona¹⁴⁵. Això no vol dir, però, que no hi hagués relació entre les poblacions d'ambdós vessants. Com s'ha explicat, hi ha l'opinió de que aquesta era més intensa que les relacions, fins i tot, entre la capçalera de la vall i el seu peu de mont. El que aquí sí que canvia respecte la resta de la frontera és l'altura, que condiona el tipus d'aprofitament del medi, que queda circumscrit a les pastures i al comerç. Per tant, malgrat no quedi reflectit al traçat de la ratlla fronterera, es pot observar com en el Tractat de Límits de 1862¹⁴⁶ (veure la taula 10) i els seus annexos de 1863¹⁴⁷ (veure la taula 11) es recullen múltiples disposicions sobre drets de pastura, d'abeuraments i de pas resultat d'una llarga i intensa tradició de relacions de passeries i d'emprius¹⁴⁸. La documentació que ens ha quedat de les reunions de la Comisión Mixta de Límites mostren la intensitat de les discussions que hi van

¹⁴⁵ 0,33 mugues per quilòmetre a Osca i 0,77 a Lleida. Càlculs a l'Annex A.

¹⁴⁶ *Tratado ajustado entre España y Francia para fijar los límites de ambas naciones en la porción de frontera correspondiente á las provincias de Huesca y Lérida*, signat a Baiona el 14 d'abril de 1862. Reproduït a l'Annex D11.

¹⁴⁷ *Anejos al tratado de límites de 14 de Abril de 1862 entre España y Francia*, signats a Baiona el 27 de febrer de 1863. Reproduït a l'Annex D12.

¹⁴⁸ Veure el treball de Christian Desplat (2000) sobre les relacions entre el Bèarn i Aragó durant l'època moderna, on es resumeixen els acords de pau i d'emprius entre comunitats entre els segles XVI i XVIII. Per exemple, en un treball de Jean-François Le Nail (2002) es transcriu un acord d'emprius de 1384 entre les valls de Bielsa i Baréges. Les relacions entre aquestes dues valls no van ser preses en consideració per part dels plenipotenciaris de la Comisión Mixta de Límites.

haver sobre aquests aspectes, abundantment recolzades en proves documentals. Un cop superada la urgència per resoldre els assumptes plantejats a Navarra van canviar els ritmes: al sector donostiarra i navarrès hi hagueren vint reunions en cinc anys, mentre que pel tram que abasta Osca i Lleida es van reunir cinc vegades en quatre anys, entre el 31 de març de 1859 i el 27 de febrer de 1863. També va canviar el procediment: les reunions van passar de ser un lloc de discussió a ser actes formals per a intercanviar-se memòries i documents primer, i la proposta de tractat després. Per això disposem de la Memòria presentada per la part espanyola a la sessió 21, de 31 de març de 1859¹⁴⁹, i la Resposta donada per la part francesa a la sessió següent, de 23 de maig de 1861¹⁵⁰. A més, també són d'utilitat les consideracions que van fer els plenipotenciaris espanyols quan van enviar a Madrid el projecte de tractat¹⁵¹, així com l'informe elaborat pel Consejo de Estado sobre l'esmentat projecte de tractat¹⁵². No entrarem aquí en les tortuositats de les argumentacions i opinions emprades per cada part, però si esperem poder transmetre les dificultats amb que es van trobar davant qüestions d'una gran repercussió social, que tenen llargues arrels històriques, sempre sobre la base, ineludible, d'una geografia excepcional.

Passada la Mesa de los Tres Reyes (2448 m), la frontera segueix per la divisòria que separa el riu Veral, a la vall d'Ansó, del Gave d'Aspe, a la vall d'Aspe. Durant uns 16 km transita per cims i collades situades, la majoria, per damunt dels 2000 metres.

¹⁴⁹ A partir d'aquí l'anomenarem Memòria de 1859. S'ha transcrit a l'Annex C8.

¹⁵⁰ A partir d'aquí l'anomenarem Resposta de 1861. S'ha transcrit a l'Annex C9.

¹⁵¹ Carta de 22 de desembre de 1861 dels plenipotenciaris espanyols al Primer Secretario de Estado, A partir d'aquí l'anomenarem Informe de 1861. S'ha transcrit a l'Annex C10.

¹⁵² Document signat pel President accidental del Consejo del Estado, de 9 de març de 1862, on s'autoritza la signatura del tractat i es comenten algunes qüestions relacionades. A partir d'aquí l'anomenarem Comentaris de 1862. S'ha transcrit a l'Annex C11.

Secció	Contingut
Preàmbulo	Declaració d'intencions
Art. 1 - Art. 7	Descripció resumida del traçat
Art. 8 - Art. 9	Afitament i manteniment de les fites
Art. 10 – Art. 11	Regulació de les pastures entre Ansó i Aspe
Art. 12	Aprofitament de pastures per part de Jaca
Art. 13	Es confirmen els drets de refugi pels de la vall de Tena
Art. 14	Aprofitament de pastures per part de Baños de Panticosa
Art. 15	Propietat de la muntanya d'Usona
Art. 16	Es conserven els drets del poble d'Aubert
Art. 17	Drets de Bagneres-de-Luchon
Art. 18	Confirmació de les possessions de diversos pobles de la Val d'Aran
Art. 19 - Art. 20	Autorització de pastura pel bestiar de Bossòst
Art. 21	Propietat compartida entre Bausen i Fos
Art. 22	Regulació de les pastures entre Canejan i Fos
Art. 23 - Art. 26	Disposicions generals per la regulació de pastures compartides
Art. 27 - Art. 29	Derogació dels acords anteriors i ratificació del present

Taula 10. Esquema del contingut del Tractat de 1862, corresponent al tram fronterer d'Osca i Lleida. Reproduït a l'Annex D11. Elaboració pròpia.

Secció	Contingut
Anejo I	Acta d'afitament de la frontera (de la muga 273 a la 426)
Anejo II - 1	Afitament de diverses zones: muntanya compartida per Ansó i Aspe, zona d'ús comú de la vall de Tena, pastures al nord de Baños de Panticosa, muntanya d'Usona, territoris a Bagneres-de-Luchon.
Anejo II - 2	Relacions entre els pobles de Bossòst i Montauban-de-Luchon
Anejo III	Regulació del comís de bestiar

Taula 11. Esquema del contingut dels Annexes de 1863, corresponents al tram fronterer d'Osca i Lleida. Reproduït a l'Annex D12. Elaboració pròpia.

Del Collado de Acué, muga 279, la ratlla puja fins al Pico de Gabelallos (2245 m)¹⁵³ i després continua per l'aresta d'un contrafort que baixa fins el

¹⁵³ Aquí s'observa una incongruència entre el redactat de l'article 1 del Tractat de 1862 i la descripció de la línia entre les mugues 278 i 279 de l'acta d'afitament dels Anejos de 1863. Vista

Barranco de Escalé, entrant al vessant nord, al lloc conegut com Paso de Escalé, muga 280, i torna a pujar ràpidament fins arribar i seguir "...la orilla alta de un escarpado de piedra casi vertical..."¹⁵⁴. Les terres altes queden per Espanya i la zona més baixa per França, al fons d'una depressió definida per una paret sobre la qual la frontera llisca primer cap al sud i després gira cap a l'est fins a la muga 284, punt on desapareix la paret, i la part alta i la part baixa es confonen. Entre aquesta i la muga 295 la frontera es defineix mitjançant una poligonal de trams que varien de 200 a 500 metres. De la muga 295 la frontera continua, aquest cop, pel peu d'un cingle fins arribar al Paso de Aspe, muga 296. D'aquí, "...va la demarcacion por la ladera de la montaña de Aspe, siguiendo una faja de rocas blanquecinas..."¹⁵⁵ a un paratge anomenat el Calcinar fins arribar a la muga 297, que es troba amb la carena principal del Pirineu, per on va fins al Puerto de Somport, muga 305. Aquest traçat peculiar es justifica al Tractat de 1862 per ser el que fins aleshores existia entre els pobles d'Ansó i Borce (article 2on) i per deixar la muntanya d'Aspe dins de jurisdicció espanyola (article 3er).

Des del Puerto de Somport fins al Port de la Picada, al límit amb Catalunya, la frontera va per la carena principal, que deixa a banda francesa les aigües del Gave d'Ossau, el Gave de Gavarnie ou de Pau i el Neste d'Aure, i a banda espanyola la conca drenada pels rius Aragón, Gállego, Cinca i Ésera. Són 145 km per l'eix dels Pirineus, en el sentit expressat al Tractat dels Pirineus de 1659. Tal com s'ha dit, però, tant al Tractat de 1862 com als Annexes de 1863 estableixen tota una sèrie de regulacions sobre aprofitaments que tractarem en quatre apartats: les corresponents al Valle de Ansó, la del Valle de Canfranc, la del Valle de Tena i la del Valle de Broto.

Ja a Catalunya, continua per la divisòria principal d'aigües fins al Tuc dera Escaleta (2464 m), on gira cap al nord tot seguint una divisòria menor (article 4t

la cartografia de la zona, sembla més verídica la descripció de 1863 tal com, altrament, seria lògic.

¹⁵⁴ Descripció entre les mugues 280 i 281, Acta d'afitament als Annexes de 1863.

¹⁵⁵ Descripció entre les mugues 296 i 297, Acta d'afitament als Annexes de 1863.

del Tractat de 1862), la que separa la part alta de la conca del Garona, que conformarà la Val d’Aran, de la vall de Luchon, drenada pel riu La Pique. Hi han dues excepcions al traçat en aquesta zona: tant la muntanya de Poilanèr com el Col de Barèges han de quedar al costat espanyol (article 5è del Tractat de 1862). Per tant, des del Pic de Ribassetes (2139 m, muga 339) fins el Tuc de Poilanèr (2219 m, muga 343) la frontera segueix una poligonal que descriu un arc per l’oest. Continuant per la cresta cap al nord, s’arriba a la muga 355, passat el Pic d’Aubàs (2072 m). Amb dos segments rectes s’aconsegueix deixar al costat espanyol el Col de Bareges. Després, entre la muga 357 i la 359 es segueix per la divisòria menor, que s’abandona mitjançant una altra poligonal per deixar un paratge al costat espanyol. Es retorna a la carena a Eth Portillon (muga 366). L’acta d’afitament informa que es tracta d’un límit antic entre els pobles de Bossòst i Saint-Mamet que el Tractat conserva¹⁵⁶.

Des de Eth Portillon la frontera continua cap al nord pel mateix contrafort. A la muga 407, superat el Tuc de Sacauba (1774 m) i girant cap a l’est, la frontera va a cercar el riu de Terme. L’article 6è del Tractat de 1862 descriu el trajecte fluvial de la ratlla per arribar al contrafort oposat, que tanca la conca del Garona: baixa pel riu de Terme, puja un tram pel riu Garona, continua cap a l’est pel riu d’Aigüetes, puja al Pas de Trentenada (muga 411) i, mitjançant una poligonal, arriba a la muga 413, on la frontera pren altra divisòria d’aigües menor, que separa les conques de les fonts del Garona del vessant francès. Als 23 km, al Port d’Òrla, muga 420, la frontera es troba de nou amb la carena principal del Pirineu. La peculiaritat de la Val d’Aran bé mereix que li dediquem un apartat propi més endavant.

A la cresta principal, la ratlla avança en sentit est i paulatinament va girant cap al sud fins arribar al Pic del Medacorba (2913 m), després d’un

¹⁵⁶ Anotació a la muga 359 a l’acta d’afitament dels Annexes de 1863: “Desde este punto la línea internacional abandona á la divisoria de aguas hasta el Portillon, cayendo primero sobre la ladera occidental para atravesar despues á la opuesta siguiendo los antiguos límites entre Bosost y San Mamés, hoy marcados con cruces nuevas esculpidas donde habia otras desde tiempo remoto”.

recorregut de 60 km, passada la muga 426, on es troba el punt triple on coincideixen els límits de França i Espanya amb Andorra. Cal apuntar que la frontera lleidatana arrenca de nou, un cop passada Andorra, a la Portella Blanca, muga 427 al sud del Pas de la Casa, en direcció sud per un contrafort rocallós tot cercant una divisòria menor, on gira cap a l'est fins al Pic de Camp Colomer (2871 m), límit entre les províncies de Lleida i Girona¹⁵⁷.

16.1 - El Valle de Ansó: les muntanyes d'Estanés i d'Aspe.

El Valle de Ansó és el drenat pel riu Veral, però a les zones altes el seu terme tradicionalment s'ha engrandit pels cim dels voltants del Puerto de Somport, per la qual cosa la zona de contacte amb la vall septentrional, la vall d'Aspe, és força gran. La conflictivitat que ens interessa s'ha centrat a les zones de pastura de quatre ports fronterers: Gaberrallos, Espelunga, Estanés i Aspe. Els dos darrers es van solucionar amb la signatura de sengles acords d'emprius.

Des del Paso de Escalé, muga 280, fins el Paso de Aspe, muga 296, l'article 10 del Tractat de 1862, reglamenta l'aprofitament de la muntanya d'Estanés: els francesos de Borce tenen l'exclusivitat d'ús un any cada sis, mentre que els cinc restants corresponen als d'Ansó. Per altra banda, tant els de Borce com els d'Ansó comparteixen la pastura, a la modalitat de dia i nit i amb dret a l'aprofitament de fusta tant per cabanes com per a l'ús quotidià, en dues faixes de terreny contigües a l'Estanés en territori francès. Una es troba a la part superior del Bois d'Espelunguère, al colze que fa la línia fronterera entre les mugues 280 i 286, a la que es pot accedir pel Paso de Escalé, però "...sin que pueda tomar otro [camino] fuera del territorio comun". L'altra abasta part del paratge d'Anglus i el Bois de Sansanet, proper al Paso de Aspe, entre les mugues

¹⁵⁷ Aquest tram a l'est d'Andorra és descrit al tercer tractat de límits, el de 1866, però s'ha descrit aquí ja que pertany a la província de Lleida. Es tornarà a veure al capítol 17.

287 i 296. Existeix una tercera zona al costat espanyol, al voltant de la línia de frontera entre les mugues 285 i 296, on “Las reses mayores pertenecientes á Borce, que por cualquier accidente se encontrasen extraviadas en esta tercera zona, podrán ser echadas á territorio francés, pero no estarán sujetas para ello á prendamientos ni multa, siempre que no hayan sido introducidas por los pastores”. Aquestes tres zones foren convenientment afitades, tal com es descriu a l’Anejo II dels Annexes de 1863, amb dues creus dins de la primera zona, dotze a la segona i nou a la tercera.

Gorría (1995:79-80) esmenta com a raó per aquests acords el fet de que a la part d’Ansó hi ha bona disponibilitat de pastures, però no de boscos on els pastors es puguin proveir de llenya i fusta per a la construcció de refugis. A l’altre costat, en canvi, es dóna la situació contrària. Es tracta d’acords antics i diversos. En el cas que ens ocupa tant sols es van sancionar els que afecten al traçat fronterer i que han pogut ser demostrats documentalment¹⁵⁸. Tots i cadascun dels arguments que presenten els espanyols a la seva Memòria de 1859 són contestats pels francesos a la Resposta de 1861. Segons els primers, l’aprofitament de la muntanya d’Astanés es basa en la donació d’aquests terrenys feta per Jaume I el 1234. Segons els francesos, el rei no estava en posició de concedir aquesta donació i interpreten el document com un privilegi de pasturatge que no implica cap jurisdicció¹⁵⁹. També es pren en consideració una sentència arbitral de 1445 estesa pel jutge Juan de Borau, on es delimiten els terrenys aprofitats pels espanyols. Per aquest aprofitament s’ha de pagar una quantitat anual a perpetuïtat als francesos. Segons la Memòria de 1859 això prova que els d’Aspe no hi tenien ni dret ni servitud. Segons la Resposta de 1861 això tant sols prova el domini que la vall espanyola posseïa sobre la zona i com s’aprofitava de la seva preponderància. Els problemes continuaren i al 1581 i al

¹⁵⁸ La prova documental és essencial. Als Comentaris de 1862 el Consejo de Estado es lamenta que no s’hagi pogut conservar pels d’Ansó l’aprofitament a la Contenta de Amandon per haver “...perdido la memoria de la demarcacion de estos parages y del antiguo derecho de disfrute”.

¹⁵⁹ És a dir, se’ls hi dóna permís per emprar les pastures però no tenen la propietat del terreny. Segons la versió francesa, el rei no era sobirà d’aquests terrenys (no formaven part del seu patrimoni), per la qual cosa no tenia la potestat de concedir-les en propietat. Però si que podia tenir altre tipus de drets, que són els que concedeix en forma de privilegi.

1588 hi hagueren sengles arbitratges. Segons la Memòria de 1859, que tant sols esmenta la de 1581, al no poder pagar els espanyols la renda acordada es va permetre als de Borce un aprofitament de la muntanya d'Astanés un any cada sis. Segons la Resposta de 1861, que prefereix basar-se en la sentència de 1588, aquest any de cada sis no es deu a cap canvi compensatori sinó a l'esforç que van fer els de Borce per evitar perdre tots els seus antics drets sobre el terreny. Segons els francesos, la renda va ser rescatada mitjançant un pagament de 200 lliures jaqueses imposat per una sentència de 1527. En la mateixa Resposta els francesos aporten una acta de 1627 que els permet afirmar que als drets dels d'Ansó sobre aquests terrenys no hi figura la jurisdicció. En aquesta acta es porta a terme un nou afitament de la zona per mirar de calmar els ànims d'ambdues parts. Al 1679 les dues valls es veuen obligades a signar una Carta de Paz ja que les diferències continuen sense ser superades. Al 1757 es fa una darrera revisió de les fites, però els francesos aporten una acta de reconeixement de 1691 en la que s'afirma que "el puerto y montaña del Astanés es territorio propio del lugar de Borce"¹⁶⁰. Segons els espanyols, després de la guerra de 1793 a 1795 els de Borce van pretendre prendre possessió del terreny. Els d'Ansó es van queixar a les autoritats franceses i van aconseguir l'status quo d'abans de la guerra. Segons els francesos, en aquell moment els de Borce no van reclamar els seus drets per intentar mantenir la pau signada a la Carta de Paz de 1679. Durant tot el segle XVIII foren nomenades comissions per a que aquests drets poguessin ser restituïts i s'ha de lamentar que la comissió Caro-Ornano es dissolgués just en el moment que anava a enfrontar-se amb aquesta problemàtica. Un cop acabada la guerra hi hagueren disturbis. El període de pau estipulat al 1679 havia acabat i el jutge francès que va obligar a retirar-se als de Borce sembla ser que es va equivocar degut a la "ignorancia del verdadero estado de las cosas"¹⁶¹. En aquest punt queden les argumentacions presentades i que van donar lloc al traçat descrit a l'article 10è del Tractat de 1862 i les demarcacions de l'Anejo II dels Annexes de 1863.

¹⁶⁰ Citat a la Resposta de 1861.

¹⁶¹ Resposta de 1861.

A l'article 11 del Tractat de 1862 es reglamenta l'aprofitament del vessant septentrional de la muntanya d'Aspe. Es deixa clar que es tracta d'una propietat d'Ansó, qui l'aprofitarà dos de cada tres anys, mentre que la resta del temps en traurà profit els membres de l'anomenada Asociación Vecinal de Aspe¹⁶². No està delimitada als Annexes de 1863.

Els plenipotenciaris es van basar en dos documents: una sentència arbitral de 1507 i una altra de 1535. Aquí la discussió es va centrar en els àmbits abastats per aquests documents. Segons els francesos, les sentències tant sols afectaven l'usdefruit mentre que els espanyols volien entendre en elles decisions sobre la propietat i la jurisdicció. El Tractat de 1862 acaba estipulant una solució intermèdia: la jurisdicció és francesa, la propietat espanyola i l'usdefruit espanyol es porta a terme mitjançant el pagament d'una renda.

16.2 - Acords entre el Valle de Canfranc i la Vallée d'Aspe.

Encara que s'hagi comentat que l'àmbit d'influència del Valle de Ansó arriba fins el Puerto de Somport, muga 305, aquest es troba al Valle de Canfranc, drenat pel riu Aragón i amb capitalitat a Jaca. Els de Jaca són els que comparteixen interessos amb els d'Aspe a la zona fronterera. L'article 12 del Tractat de 1862 regula l'accés a les pastures del Monte Astún (muga 309, figures 30 i 31), el Monte de la Raca i el paratge de La Raqueta, que es troben a la part espanyola de la frontera i estan situades al voltant del Puerto de Somport, per part de l'Asociación Vecinal de Aspe, que ja s'ha comentat a l'apartat anterior, i els habitants de Jaca. A cada muntanya els aprofitaments són diferents i es dona el cas que, per accedir-hi, cal que els de Jaca facin un pagament anual de "...130 sueldos jaqueses, que en moneda actual corresponden próximamente á 122

¹⁶² Aquesta Asociación Vecinal de Aspe està conformada, segons l'article 11 del Tractat de 1862, per les comunitats de "Cette-Eygun, Etsaul y Urdos".

reales de vellon ó 32 francos”. Aquestes muntanyes, però, no estan delimitades als Annexes de 1863.

Figura 30. Muga 309 al Puerto de Jaca, al Monte de Astún.

Figura 31. Ibón del Escalar o de las Ranas, Monte de Astún. Fotografies de l'autor.

Als Comentaris de 1862 el Consejo de Estado es congratula pel bon acord aconseguït. El resultat és molt semblant al que es va proposar a la Memòria de 1859, que va ser presentat per la part espanyola malgrat l'argumentació francesa exposada la seva Resposta de 1861. A mode de resum, es tenen presents els acords subscrits entre les valls aragoneses i les bearneses al 1514 mitjançant les quals proven d'evitar involucrar-se en la guerra oberta entre Ferran el Catòlic i Joan d'Albret pel control de Navarra. Aquests acords proposen mantenir la pau a la zona amb una sola excepció: la corresponent al Monte Astún sobre el que hi havia un litigi pendent entre els de Jaca i els d'Aspe. Una sentència de 1524 atorga la propietat de la muntanya a Jaca mitjançant un rescat concret. La part francesa de la Comisión Mixta de Límites, a la seva Resposta de 1861, aporten forces documents relacionats amb conflictes originats per aquests pagaments però, finalment, acaben renunciant a qualsevol pretensió al constatar sobre el terreny la bona harmonia existent en base a la pràctica en aquells moments establerta.

16.3 - Els acords d'emprius entre el Valle de Tena i la Vallée d'Ossau.

El Valle de Tena es adjacent al Valle de Canfranc per l'est i al nord limita amb la Vallée d'Ossau. Mitjançant l'article 13 del Tractat de 1862 es reconeix el dret recíproc del bestiar d'ambdues parts per allotjar-se en determinats paratges, un a banda francesa i altre a banda espanyola. A més, a l'Anejo II dels Annexes de 1863, es defineixen dos petits terrenys propers a El Portalet, muga 310: el francès per a pastura i l'espanyol, a unes penyes del Puerto Viejo de Sallent, "... porque en ellas se da la sal á los ganados de ambos valles". A l'article 14 del Tractat de 1862 s'estableix que els del Quiñón de Panticosa¹⁶³, al mateix Valle de Tena, i els de Saint-Savin, de França, continuaran amb el gaudi compartit d'una porció de la muntanya Jarret, que es troba a la banda francesa, seguint amb el costum de donar-la en arrendament, en igualtat de condicions i en pública subhasta, als pastors d'ambdós costats. Aquesta porció de la muntanya es delimita mitjançant tres creus a l'Anejo II dels Annexes de 1863.

Segons Gorría (1995:81) les relacions entre les dues valls daten del segle XIV i són de les que menys conflictivitat han generat. Així també queda reflectit als documents que s'han consultat on els plenipotenciaris de la Comisión Mixta de Límites estableixen els seus posicionaments. Però això no vol dir que no es presenti la documentació acreditativa de les jurisdiccions, propietats i drets defensats per cada part i que no es discuteixin les afirmacions fetes per cada part. És interessant destacar de la Resposta de 1861 de la part francesa la seva opinió de que la baixa conflictivitat existent entre els de Tena i els de Saint-Savin es basa, en bona part, en la substitució d'una complexa sèrie de drets pel pacte d'arrendament conjunt tal com va quedar estipulat al Tractat de 1862.

¹⁶³ El *quiñón* és una antiga divisió administrativa del Valle de Tena (Gorría, 1995:81).

16.4 - Valle de Broto/Vallée de Baréges: la muntanya d'Usona

Continuant cap a l'est la vall següent és la de Broto, solcada pel riu Ara, que limita amb el francès de Baréges per una carena dominada per grans altures, entre les que destaquen cims com el Vignemale (3299 m) i el Monte Perdido (3348 m). Segons Gorriá (1995:81), tradicionalment la vall aragonesa ha tingut una cabanya ramadera superior a la francesa, la qual cosa explicaria la raó per la que es van haver d'endinsar a l'altra vessant tot cercant noves pastures. L'article 15 del Tractat de 1862 estableix que set quintos¹⁶⁴ de la muntanya d'Usona, al costat francès, són de propietat comú de les dues valls. Aquests set quintos limiten amb el tram fronterer situat entre el Pic de Vignemale (3299 m) i la Brecha de Rolando (2807 m), tram que va de la muga 315 a la 319. A l'article mencionat s'aclareix l'abast del que s'entén per propietat : és el dret a donar els terrenys en arrendament de manera pública i en igualtat de condicions, repartint-se el benefici. L'ús d'aquests quintos es farà de la forma que es reglamenta¹⁶⁵. A més, per acabar amb antics conflictes, el bestiar de Broto pot pasturar a partir del 22 de juliol en algunes zones franceses i la Vallée de Baréges ha de pagar al Valle de Broto per l'abandó perpetu i voluntari dels drets que posseïa en altres llocs del vessant francès. El pagament és de 33.600 rals de billó. A l'Anejo II dels Annexes de 1863 es descriu de forma més detallada el territori que abasten els set quintos. Una part d'aquesta descripció comprèn una línia que ha calgut demarcar amb 26 creus. A més, en aquest mateix anejo s'estableix la llibertat d'aprofitament, per a tot el bestiar, de les aigües del Ibón de Bernatuara, proper a la muga 317.

Al seu Informe de 1861 els plenipotenciaris espanyols es congratulen per l'acord aconseguit, ja que, a més de codificar legalment la pràctica establerta a la

¹⁶⁴ Unitat territorial. Els *quintos* aquí mencionats s'anomenen: Puasper, Especierres, Puirrabin, Secras, Plana, la Coma, Puimorons i la Cuasta, segons el Tractat de 1862.

¹⁶⁵ A l'article 21 de l'*Acta adicional á los tres tratados de límites entre España y Francia anteriores al que precede*, signada a Baiona el 26 de maig de 1866 (reproduïda a l'Annex D14), es modifica la redacció del tercer paràgraf d'aquest article per adaptar-lo al "... uso á la sazón existente".

zona al Tractat de 1861, han obtingut una compensació econòmica a la que els de Broto feia temps havien renunciat. Als arxius del Ministerio de Asuntos Exteriores y Cooperación espanyol hem trobat una llista de tots els documents consultats per a la negociació (veure la taula 12).

Data	Document
1389	Sentència establint pactes de comerç entre Broto i Baréges i delimitant el territori. A l'afitament verificat el mateix any es va fer una esmena a la sentència.
1390	
1460	Sentència d'arbitratge confirmant l'anterior.
1574	Concòrdia celebrada per comissionats dels reis de Navarra i de França confirmant la de 1390, i establint que els de Broto paguin als de Baréges 60 ducats anuals, redimibles per 1200. Va ser ratificada per Enric, rei de França, i de Polònia de Blois, any de 1577.
1531	Altre concòrdia on es tracta també sobre l'exercici de la jurisdicció.
1616	Reconeixement de termes, on s'estipula que es faci cada 10 anys.
1624	Acord per suplicar als Monarques que nomenin comissionats i que, mentrestant, segueixi Broto en possessió de les seves muntanyes.
1634	Especificant les muntanyes i les seves fites, i que aquestes es revisin cada dos anys.
1639	Altra afitament, corregint una muga.
1646	Confirmant els contractes i que s'enderroqui una cabana construïda sense permís al territori comú de Gavarnie.
1648	
1688	
1693	Diversos acords i afitaments.
1694	
1697	
1712	Conveni internacional que no es necessita.
1718	Afitament en compliment del tractat de 1712.
1723	Confirmació i enderroc de les casetes fetes pels de Bareges a les muntanyes de Broto.
1739	Confirmació i altres providències.
1744	Un altre contracte.

Taula 12. *Indice de documentos relativos a puertos y montañas del valle de Broto*¹⁶⁶. La llista s'ha transcrit amb fidelitat. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones Siglo XIX – 185-01 (TR64/65 – 3).

¹⁶⁶ En una nota al documento es diu: “Aunque no tienen el caracter de documentos justificativos, son de mucho interes para la comision española de límites los textos integros de tres escritos del

Encara que el resultat de les negociacions va acabar considerant, com el més convenient, el manteniment de la situació actual, simplement formalitzant una delimitació dels quintos esmentats, cal dir que la discussió sobre l'assumpte presentada a la Memòria de 1859 i, sobre tot, la de la Resposta de 1861 és meticulosa pel que fa als detalls i a les situacions. Els francesos no deixen passar l'oportunitat per fer veure que aquests drets que tenen els de Broto es fonamenten en la força que antigament van fer servir per obtenir-los i que consenten en acceptar els acords tal com ho fan per ser la forma més segura de preservar la pau.

16.5 - La Val d'Aran

La Val d'Aran és una vall al vessant septentrional del Pirineu, a la part alta del riu Garona, envoltada per serres abruptes llevat pel pas obert pel riu. Això ha condicionat tant la seva geografia com la seva població: el clima i la vegetació són el resultat de la influència atlàntica; el seu idioma, l'aranès, és una reminiscència del gascó, variant dialectal de l'occità; la seva forma de vida, els tipus d'explotació i la seva economia van ser tributaris del seus veïns francesos, principalment Bordeus i la regió del Haute-Garonne, al menys fins que al 1948 es va posar en marxa el túnel de Vielha. El fet de que es tracti d'un territori espanyol és degut tant sols a circumstàncies històriques i polítiques. Lladonosa (2001:8-13) explica com durant l'Edat Mitjana aquesta vall va estar gravitant a les òrbites dels comtats de Comminges, Ribagorça i Pallars en funció de diferents canvis de vincles feudals. L'any 1192 el rei Alfons el Cast va retenir el domini de

año 1771, á saber: 1º: el informe ó certificacion del ingeniero D. Rafael Firmat, del reconocimiento de mojones hecho por él; 2º: el informe de D. Pedro Rot, secretario del corregidor de Jaca, sobre el mismo asunto; y 3º: la informacion de 4 testigos mandada hacer por el mismo corregidor. Los escritos á que se refiere esta nota no necesitan legalizarse". El document té dues dos rúbriques.

la Val d’Aran quan va concedir el comtat de Ribagorça com a dot d’una neboda seva. Els comtes de Comminges van provar de recuperar el control sobre la vall però no ho van aconseguir. Fins i tot després del Tractat de Corbeil, signat el 1258, en Jaume I va continuar mantenint el domini sobre la Val d’Aran malgrat el canvi que va experimentar el seu paper geopolític: va passar de ser punta de llança catalano-aragonesa al vessant francès a ser la primera defensa davant els seus veïns del nord. A finals del segle XIII els francesos van envair la vall, però una mediació del Papa la va restituir a la Corona d’Aragó. Al 1313 el rei Jaume II els hi va atorgar el privilegi de La Querimònia, una recopilació d’usos i drets que va dirigir la vida aranesa més de cinc-cents anys. Entre aquests cal citar el dret a continuar amb les relacions econòmiques amb els francesos en cas de conflicte i de disposar d’un període de deu dies entre el moment de la declaració de guerra i l’inici de les bel·ligeràncies. Lladonosa considera que bona part de la raó per la qual la Val d’Aran va restar sotmesa a la jurisdicció aragonesa va ser l’expressa voluntat dels seus habitants, ja que allunyant-se dels seus veïns més accessibles aconseguien una relativa autonomia de fet. Els monarques aragonesos respectaren aquesta autonomia com a agraïment per les nombroses mostres de fidelitat que reberen per part dels aranesos. Tot i això, precisament aquesta accessibilitat i els seus vincles amb els francesos degueren ser una de les raons per les quals a la Val d’Aran es van donar el acords d’emprius més importants del Pirineu català (Brunet, 2002). A la zona entre el Pallars Jussà i l’Arieja la presència d’acords és mínim, reduint-se pràcticament als casos de Salau i Era Montanhòla. Una altra regió que té diferents acords és la de la Cerdanya, degut tant a la situació de la seva frontera en una zona plana com a la presència de l’enclavament de Llivia, on s’ha hagut de pactar el pas lliure dels ramats. Cap l’est, tant sols val la pena mencionar els usos comunals de pastures a Setcases i Albanyà (Roigé *et al.*, 2002).

Un fet remarcable va ser l’oblit de la situació aranesa durant la signatura del Tractat dels Pirineus de 1659 i a les posteriors converses que tanta repercussió van tenir, com veurem, als Pirineus Orientals. Lladonosa (2001:42) està convençut que Richelieu no hagués perdut aquesta oportunitat per estendre

el domini francès, però ni Mazarino ni Pierre de Marca van considerar d'interès tractar el tema. El negociador espanyol, Luis de Haro, va expressar després de pactar la Pau dels Pirineus que, amb aquesta actitud, els francesos havien reconegut l'espanyolitat de la Val d'Aran ja no tan sols de facto sinó també de jure (Sermet, 1983:29).

Deixant de banda les vicissituds polítiques que van portar als aranesos a situar-se sota jurisdicció espanyola, cal apreciar que el territori de la Val d'Aran no s'ajusta de forma perfecte a la conca alta del Garona. Tal com es comenta a la Memòria de 1859, el terme jurisdiccional "... por varios parages se desborda sobre las faldas opuestas", cosa que va acabar comportant un cert grau de conflictivitat que els comissionats plenipotenciaris de la Comisión Mixta de Límites van haver d'encarar. Malgrat tot, el resultat és una delimitació fronterera força propera a les carenes que tanquen la parta alta de la conca, acompanyada per la delimitació i reglamentació de l'ús de diversos territoris adjacents.

L'article 16 del Tractat de 1862 estableix una possessió "... exclusiva y perpétua..." pels habitants d'Aubèrt al vessant francès, molt propera al Tuc dera Monjòia (2164 m, muga 337). L'article 17 del mateix Tractat estipula que Bagnères-de-Luchon conservarà el domini directe sobre alguns territoris adjunts al Tuc de Poilàner (2219 m, muga 343) i Pic de Campsaure (2138 m, muga 348). Aquest domini s'adquireix mitjançant el pagament d'una determinada quantitat, satisfeta a Aubèrt per la primera i a Benós, Begós i Es Bòrdes per la segona. Aquests territoris sota domini francès semblen coincidir amb els enclavaments municipals de les Bordes de Vilamós (Vilamós) el primer i el de la Muntanyeta d'Arró (Es Bòrdes) el segon¹⁶⁷.

Mitjançant l'article 18 del Tractat de 1862 es confirma la possessió per part d'uns quans pobles del Val d'Aran de terrenys situats al vessant francès. Amb l'objectiu de clarificar la seva extensió, a l'Anejo II dels Annexes de 1863 es

¹⁶⁷ Veure el full 148-IV *Vielha* del Mapa Topogràfic Nacional a escala 1:25.000 del Instituto Geográfico Nacional.

dóna compte de la delimitació i de l'afitament amb fites identificades amb una lletra gravada: un primer territori a la part francesa entre la muga 333 (figura 30) i la 339 (6 fites) i que es pot identificar al mapa com el paratge anomenat Pales de Miche, on es deixa clar que el bestiar d'Aubert pot passar per un terreny francès per anar a veure als estanys del Coth de Lunfern (muga 333); una altre terreny a la part francesa de la falda del Tuc de Poilàner (2219 m, muga 343) que està controlat per Benós, Begós i Es Bòrdes (7 fites) on es dóna la particularitat de que existeixen vàries zones en funció dels drets de pastura per part dels de Bagnères-de-Luchon, per la qual cosa s'ha partit aquest terreny en dos mitjançant les fites K' y K'' (figures 31 i 32); els de Vilamós disposen d'un terreny de pastura a l'est del tram fronterer entre les mugues 344 i 346 (3 fites); el poble d'Arró té la pertinència exclusiva de la zona francesa anomenada Pales de Campsaure, limitada per l'oest pel tram entre la muga 346 y la 348 (3 fites); altre territori que pertany al poble d'Arres és el que els francesos anomenen Pales de l'Artigue i que limita amb la frontera per l'oest entre les mugues 349 y 351 (3 fites); altre territori és el corresponent a la Coma d'Arres, que pertany a Bossòst i que limita a l'oest amb el tram fronterer entre la muga 351 i la 356 (3 fites); un terreny a l'oest de la Coma d'Arres, que pertany a Bagnères-de-Luchon però sobre el que pot pasturar també el bestiar de Bossòst, que limita amb les mugues 356 i 357 i els termes marcats per 5 fites.

Al mateix annex es parla del permís de pas per diversos camins, que es cedeix per a poder arribar a tots els territoris descrits sempre tenint molt present de quin poble són els transeünts i el tipus d'activitat que porten terme (trànsit de bestiar, tragí de fustes, tràfic comercial).

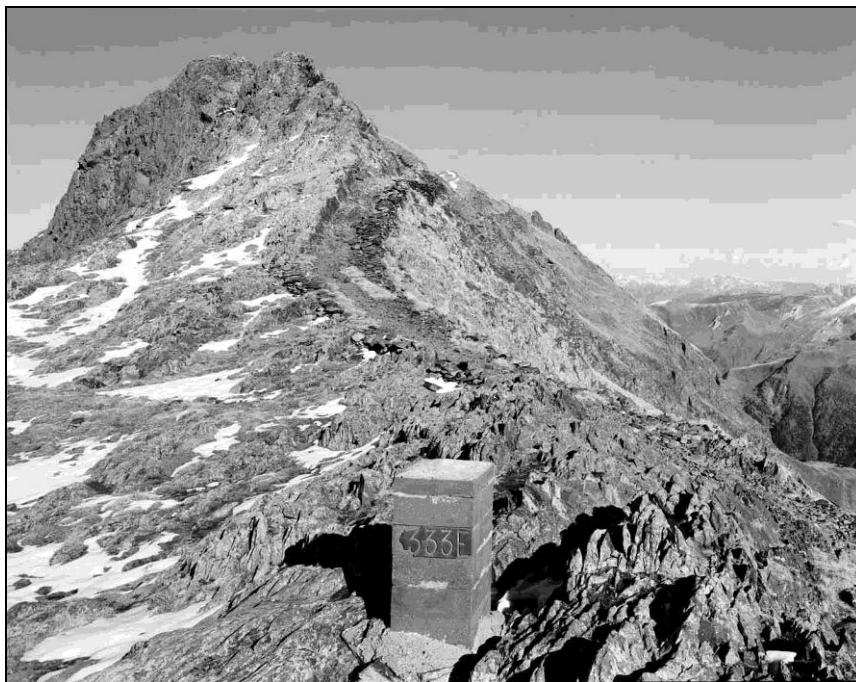

Figura 30. Fita corresponent a la muga 333 al Coth de Lunfern. Fotografia: Enrique Carbó.

Figures 31 i 32. A l'esquerra, la fita K' tombada i a la dreta la fita K'' delimitant la zona de pastures a la falda del Tuc de Poilàner, vessant oest. Per aquests afitaments es fan servir o creus gravades sobre roca o petites fites de pedra amb la lletra gravada. Fotografies: família Darrieu.

Tota aquesta reglamentació fa referència al domini i ús de terrenys que són reclamats pels de Bagnères-de-Luchon. A la Memòria de 1859 els plenipotenciàries espanyols presenten documents de 1731, 1740, 1750 i 1761 per defensar la propietat per part dels d'Aubèrt del Tuc dera Monjòia i del Tuc de Poilàner. De forma similar argumenten la propietat del Pic de Campsaure pels pobles de Benós, Begós i Es Bòrdes. Aquests documents solen ser contractes d'arrendament, actes de delimitació i resolucions arbitrals o judicials on es sol fer menció de la manera com els pobles esmentats disposen dels terrenys. Segons

els plenipotenciaris espanyols, aquestes propietats i els drets d'ús mai s'havien posat en dubte fins que, durant la guerra de 1793, es va instal·lar un campament militar francès a la zona de Romingau i Campsaure, a l'empara del qual els de Bagnères-de-Luchon es van poder beneficiar dels terrenys. Acabada la guerra i al provar els aranesos tornar a disposar de les seves pertinences, foren hostilitzats i desposseïts pels de Bagnères. En la seva Resposta de 1861, els plenipotenciaris francesos no estan d'acord amb aquestes suposades propietats i com argument empren una carta de 1315 en la que el comte de Comminges concedeix als de Bagnères-de-Luchon:

... el goce entero de los bosques, prados y montañas (nemora, pascua et montanaea) situados en la circunscripcion de dicha municipalidad, y da á conocer esta circunscripcion fijando la estension de la jurisdiccion de Bañeras desde el territorio de Montajou hasta el puerto mas elevado en todo su circuito (a territorio Mountacione usque ad summum portum in toto sup determinio) es decir hasta la linea de cumbres.

No hi han hagut modificacions posteriors, llevat durant el període de 1812 a 1814 quan tota la Val d'Aran va ser annexionada a l'Imperi francès. Es conclou, doncs, que els de Bagnères mai han tingut la propietat. Això significa que aquesta va ser retinguda pels comtes i després va recaure a la corona. Els de Bagnères tant sols poden reclamar l'ús, al que si tenen dret, però tots els actes que han tingut per objecte la propietat d'aquells terrenys han de declarar-se nuls al no estar en possessió de la capacitat pertinent. Aleshores, els francesos porten la discussió tant sols a l'àmbit de l'ús. En aquest si que troben punts de contacte amb l'exposició espanyola.

Ens falten els detalls de les negociacions ja que, tal com es pot deduir del traçat fronterer, en alguns llocs s'ha mantingut la carena com a frontera però, en altres, s'hi han fet petites modificacions. Aquests no afecten a tots els llocs citats, per la qual cosa és de suposar que les converses continuaren més enllà del que s'ha escrit a la Memòria de 1859 i a la Resposta de 1861. En alguns casos la

solució ha passat per un pagament pel domini pretès. És de destacar el que s'arribés a delimitar set terrenys diferents, alguns adjacents, per precisar les zones d'aprofitament. Als seus Comentaris de 1862, el Consejo de Estado es fa ressò de les protestes de les municipalitats espanyoles, que ja sabien que la Comisión Mixta de Límites estava intentant ajustar un Tractat. Diu el batlle d'Es Bòrdes que “a Bañeras ningun derecho le asiste, sino el de la posesion violenta” i que considera aquests terrenys com indispensables pels seus veïns. Es van negar a percebre la compensació estipulada i es van reservar el dret d'acudir a la justícia francesa ja que “... nada pretende del Gobierno Español”. Per la seva part, els plenipotenciaris espanyols sustenten la transacció en que “... sus cólegas franceses daban por rotas todas las transacciones acordadas respecto á las demas cuestiones entre los pueblos de que va hecha relacion, si los Españoles no renunciaban á cualquier derecho de se estimáran asistidos en punto á la montaña de Cansaure”¹⁶⁸.

Continuant l'anàlisi del Tractat de 1862, l'article 19 autoritza l'entrada de bestiar de Bossòst en algunes zones franceses el primer de juliol tant sols per a les segones herbes. L'article 20 estableix el gaudi exclusiu de boscos i pastures a la zona coneguda com Plagnat des Creus, propera a Eth Portillon (muga 366) per part de Saint-Mamet, qui va haver de pagar per aquesta raó a Bossòst.

Sobre els terrenys discutits entre els de Bossòst i els de Saint-Mamet, els plenipotenciaris francesos mantenen, en general, igual argument que en el cas de Bagneres-de-Luchon, contraposant-lo a la documentació presentada pels plenipotenciaris espanyols. Això provoca que la discussió hagi de centrar-se novament al voltant dels drets d'ús. Aquí la línia si que resulta afectada, fent que entri dins del vessant francès entre les mugues 360 i 366. A la Memòria de 1859 els plenipotenciaris espanyols fan referència a una compra per part de Bossòst als de Saint-Mamet del terreny, de la que sospiten disposar una escriptura de

¹⁶⁸ Comentaris de 1862.

propietat de 1491¹⁶⁹. Per altra banda, existeixen terrenys de pastures comuns al Plagnat des Creus, vessant espanyol, que els de Saint-Mamet reclamen per al seu ús exclusiu i que finalment aconseguen previ pagament. Els Comentaris de 1862 es fan ressò de les protestes de Bossòst¹⁷⁰ per aquesta cessió. Al final consenten. Hi va haver, però, una dura negociació on es possible, a la vista dels resultats, que es compensés una jurisdicció arrelada a través del traçat d'una frontera internacional amb la pèrdua d'un dret de gaudi de pastura, encara que fos mitjançant un pagament.

L'article 21 del Tractat de 1862 deixa sense dividir entre Bausen i Fos una propietat en sòl espanyol limitada al nord pel Riu de Terme i que es delimita més tard a l'Anejo II dels Annexes de 1863. Aquest ús, segons els informes emprats, no afecta al traçat fronterer ni a les relacions entre els veïns, que ho tenen acceptat. Els espanyols es basen en una escriptura de 1619 reconeixent tant la frontera al riu com l'ús del terreny. Els francesos no donen gaire importància al terreny, arribant a dir que Fos sol·licita "... q. se haga cesar la indivision con Bausen de un pequeño territorio pedregoso y sin importancia, llamado Bidabus, y situado en la orilla derecha del riachuelo del Término que, segun una sentencia de amojonamiento de 1619 marca el límite actual de los dos Reinos"¹⁷¹. Però tant el traçat com els drets francesos es conserven al tractat i els seus annexes.

Per acabar, l'article 21 tracta diferents drets de pastura entre els pobles de Canejan i Fos a la zona d'Era Montanhòla, al costat espanyol, i el seu corresponent al costat francès, entre les mugues 413 i 414. Aquí no existeixen modificacions de la línia de frontera però si un interès especial en regular situacions potencialment conflictives. Així es pot deduir, per exemple, dels comentaris sobre les pastures compartides entre Canejan i Fos. Els

¹⁶⁹ El text de la Memòria de 1859 on es fa aquesta alusió és el següent: "Tal vez se refiere á esto una escritura de 1491, cuyo obscuro texto podrá acaso aclararse algo examinandolo en presencia de las localidades".

¹⁷⁰ Aquests expliquen que les pastures van ser usurpades pels francesos pocs anys abans "...á mano armada tambor batiente...", expressió recollida de l'informe que sobre els límits a Catalunya va fer Carlos Llauder al 1851. Transcrit a l'Annex C5.

¹⁷¹ Resposta de 1861.

plenipotenciariis espanyols donen a entendre a la seva Memòria de 1859 que els francesos porten a terme aquest ús “... solo por voluntad y consentimiento del pueblo español, sin que los franceses tengan derecho á ello”, a la qual cosa els francesos repliquen a la seva Resposta de 1861 que això és així però “No sin derecho, como suponen los Sres. Plenipotenciarios de España, [...] sinó por reciprocidad del mismo derecho concedido á los ganados de Canejan en lugares determinados de Fos”. La seva opinió és que “Deberan los interesados reglamentar el uso de esta recíproca compascuidad, [...] á fin de que desaparezcan las causas de desacuerdo que parece existen hoy dia, por cuanto esta especie de contratos es de la entera incumbencia de las municipalidades”. És a dir, es tracta d’un assumpte que pertoca tant sols a les autoritats locals encara que acabi sent estipulat en un tractat de caire internacional.

A l’Anejo II dels Annexes de 1863 es descriuen les relacions entre fronterers des del binomi Bossòst-Montauban cap l’est: permís per a que el bestiar de Bossòst i Montauban puguin beure als estanys que hi han entre les mugues 377 i 378, permís per passar per determinats camins, etc. Como en tants altres punts, hi queden plasmades pràctiques ancestrals que calia mantenir amb el vist-i-plau legal proporcionat pel Tractat.

17 - El tercer Tractat de Baiona (1866): Girona

Des de la Portella Blanca d'Andorra fins a la Mediterrània la frontera va quedar delimitada al tercer i darrer Tractat de Límits de 1866¹⁷² (a la taula 13 es fa un resum del seu contingut). L'acta d'afitament amb la demarcació es va publicar a l'Acta Final de 1868¹⁷³ (taula 14). A més, al mateix any 1866 es va publicar una Acta Addicional on es rectificaven alguns punts de tractats anteriors i es legisla sobre diversos aspectes generals que afecten tota la frontera¹⁷⁴ (taula 15) a mode de conclusió, harmonitzant algunes de les normes dictades anteriorment. Amb aquest tram es van tancar els treballs de la Comisión Mixta de Límits a la reunió número 26, que va tenir lloc a Baiona el 11 de juliol de 1868, quinze anys després que fos constituïda formalment.

A diferència del que s'ha vist fins ara, el traçat de la frontera a la província de Girona és el resultat de processos de caràcter històric que s'originen principalment a la Pau dels Pirineus de 1659. És paradoxal el fet de que el límit que s'hi va definir hagi perdurat, en allò més essencial, fins avui si tenim en comte que els tractats de l'època solien ser més aviat efímers, pensats com estaven tant per assolir una pau com per preparar la guerra. La signatura del Tractat dels Pirineus va significar la cessió a França d'una part de la Cerdanya, el Conflent i tot el territori de l'antic comtat del Rosselló, que en aquell moment

¹⁷² *Tratado de límites entre España y Francia desde el Valle de Andorra al Mediterráneo*, signat a Baiona el 26 de maig de 1866. Reproduït a l'Annex D13.

¹⁷³ *Acta final del arreglo de límites entre España y Francia por el Pirineo*, signada a Baiona el 11 de juliol de 1868. Reproduïda a l'Annex D15.

¹⁷⁴ *Acta adicional á los tres tratados de límites entre España y Francia anteriores al que precede*, signada a Baiona el 26 de maig de 1866. Reproduïda a l'Annex D14.

estaven ocupats per les tropes franceses¹⁷⁵. Dels 124 articles del Tractat tant sols es refereixen a la frontera el 42 i el 43 del tractat públic¹⁷⁶ i el 8 del secret¹⁷⁷. Les negociacions que van portar a aquest resultat són ben conegudes¹⁷⁸ i no les repetirem aquí. Tant sols cal apuntar la importància que es va donar al control dels passos dels Pirineus per aquella zona: la sobirania dels comtats del Conflent i de la Cerdanya, a més de les places de Roses i Cadaqués també ocupades pels francesos, van ser el motiu d'amplis debats en base a argumentacions de caire militar. Fins el darrer dia d'octubre, set abans de la signatura definitiva, es va discutir sobre el control de les dues places costaneres (Usunáriz, 2006:343).

Secció	Contingut
Preàmbulo	Declaració d'intencions
Art. 1 - Art. 16	Descripció resumida del traçat
Art. 17	Afitament i manteniment de les fites
Art. 18 - Art. 19	Llibertat de pas i compartició de pastures entre Guils de Cerdanya i La Tor de Querol
Art. 20	Aprofitament del canal de Puigcerdà
Art. 21 - Art. 25	Llibertat de pas de francesos i propis per Llúvia
Art. 26	Relacions entre Llúvia i Angostrina per les pastures
Art. 27	Aprofitament d'aigües per part de Llúvia
Art. 28	Relació de camins de lliure circulació
Art. 29	Disposicions generals per la regulació dels tractes existents
Art. 30	Confiscació de bestiar
Art. 31 - Art. 32	Derogació dels acords anteriors i ratificació del present

Taula 13. Esquema del contingut del Tractat de 1866, corresponent al tram fronterer de Girona. Reproduït a l'Annex D13.

¹⁷⁵ Hi han hagut peticions de retrocessió que, evidentment, no han reeixit. Veure, per exemple, el treball de Fàbrega (1994).

¹⁷⁶ *Tratado definitivo de paz, y comercio entre las Coronas de España, y Francia, comunmente llamado de los Pirinèos...*, signat a la Isla de los Faisanes el 7 de novembre de 1659. Fragments reproduïts a l'Annex D1.

¹⁷⁷ *Artículos secretos ajustados entre las Coronas de España y Francia...*, signat a la Isla de los Faisanes el 7 de novembre de 1659. Fragments reproduïts a l'Annex D2.

¹⁷⁸ Veure, per exemple, els treballs del historiador Josep Sanabre (1981; 1995), que es centren en la cessió dels territoris catalans.

A l'article 42 va quedar fixat el mite de la identificació de la frontera amb l'eix principal de la serralada al dir "...que los Montes Pyrinèos, que havian dividido antiguamente las Galias de las Españas, harian tambien en adelante la divifion de eftos dos mijmos Reynos". La vaguetat d'aquesta definició no va passar inadvertida i es va decidir el designar comissionats "... los quales juntos, de buena fé declararán quáles fon los Montes Pyrinèos, que fegun lo contenido en efte Articulo, deben dividir en adelante los dos Reynos, y feñalarán los límites que han de tener". Així es va fer, però els resultats segurament no van ser tant reeixits com es devia esperar a l'escriure aquelles línies: de fet, els límits no van quedar assenyalats adequadament i completa fins als treballs de la Comisión Mixta de Límites a mitjans del segle XIX. Com es veurà, durant les converses posteriors al Tractat dels Pirineus, els francesos van ser capaços de forçar l'entrega de part de la Cerdanya, cosa que no estava contemplada ni a l'articulat del Tractat ni formava part del seu esperit. Cal fer notar, a més, que la pugna es va centrar plenament en aquest territori ja que, per una banda, la idea de cessió del Rosselló feia temps que havia pres peu entre els negociadors d'ambdues parts i, per altra, l'exigència de que la frontera fos la marcada per l'eix del Pirineu no es va aplicar a altres llocs, com és el cas de la Val d'Aran o Andorra. El resultat va ser un traçat completament convencional ja des del seu punt d'inici. Des de la Portella Blanca fins a l'altre costat de la vall ceretana, al Coll de la Creu de Meians, el repartiment territorial té com origen les reunions posteriors a la signatura del Tractat dels Pirineus. Per conèixer com es va portar a terme i la seva evolució fins la solució de 1866 se li dedicarà tres apartats: un corresponent al traçat de la frontera per la vall i voltants fins recuperar la carena principal, un altre dedicat a Llivia i les circumstàncies de la seva delimitació, i un tercer que es centrarà a la solució donada pels plenipotenciaris del segle XIX als problemes d'aprofitament de fonts i cursos d'aigua entre els veïns.

Secció	Contingut
Anejo I – 1ª Secció	Acta d’Afitament de la frontera (de la muga 427 a la 602)
Anejo I – 2ª Secció	Acta d’Afitament de Llivia (de la muga 1 a la 45)
Anejo II	Modificació dels art. 18 i 19 del Tractat de 1866
1ª Anejo III	Ampliació dels camins de pas lliure
Anejo IV	Sobre usos entre pobles veïns: Setcases amb Prats de Molló, Albanyà amb Costoja, Colera amb Banyuls
Anejo V	Ampliació de l’art. 30 del Tractat de 1866 sobre confiscació de bestiar
Reglamento de aguas I	Riu Reür
Reglamento de aguas II	Font Bevedor
Reglamento de aguas III	Riu Tort i Riu Tarteres
2ª Reglamento de aguas IV	Canal de Puigcerdà
Reglamento de aguas V	Reglament per la gestió del Canal de Puigcerdà
Reglamento de aguas VI	La Llavanera
Reglamento de aguas VII	Canal d’Angostrina i Llivia
Reglamento de aguas VIII	Reglament per la gestió del Canal d’Angostrina i Llivia

Taula 14. Esquema del contingut del l’Acta Final de 1868 al Tractat de 1866. Reproduït a l’Annex D15.

Ja s’ha comentat el tram que fa el recorregut des de la Portella Blanca d’Andorra (2521 m, muga 427) fins el Pic de Camp Colomer (2871 m), al límit entre les províncies catalanes de Lleida i Girona. El Tractat de 1866 afirma que la ratlla segueix la carena que deixa al nord la vall del Carol però de fet es tracta d’un traçat poligonal entre la Font Bevedor¹⁷⁹ (muga 429, figura 33) i la muga 434 en un altiplà situat a uns 2400 metres d’altura. En aquest punt comença la baixada a la vall de la Cerdanya, primer seguint una divisòria d’aigües, després per diferents rierols¹⁸⁰, un tram de la Carretera Mitjana (avui quasi desapareguda en aquesta zona), un canal i una poligonal de trams molt curts fins arribar al lloc

¹⁷⁹ Com veurem més endavant, aquesta font té la seva importància. Totes les qüestions corresponents a l’aprofitament d’aigües compartides van haver de ser tractats per una Comissió Internacional de Ingenieros que en van fer les reglamentacions. En aquest cas, no va ser possible.

¹⁸⁰ Aquests rierols són el riu Tarteres i el riu Tort, que desaigüen al riu d’Aravó a zona francesa. La captació de les seves aigües per part dels habitants de Guils de Cerdanya va ser reglamentada per la Comissió Internacional de Ingenieros, tal com es veurà més endavant.

conegut com Creu de Ferro¹⁸¹ (muga 459). Aquest darrer tram està relacionat, segons l'article 2on. del Tractat de 1866, amb el límit cadastral de La Tor de Querol. Com veurem més endavant, a la vall es va equiparar la línia de frontera a la línia formada pels termes jurisdiccionals de determinats pobles, la qual cosa va acabar permetent, com diu l'historiador Peter Sahlins al seu treball dedicat a la frontera ceretana, que la ratlla deambulés per tota la vall fins al moment en que es va formalitzar una delimitació independent (Sahlins, 1993:249).

Secció	Contingut
Art. 1 - Art. 3	Conservació de l'afitament internacional
Art. 4 - Art. 6	Bestiar i pastures
Art. 7	Propietats dividides per la frontera
Art. 8 - Art. 20	Aprofitament de les aigües d'ús comú entre ambdós països
Art. 21	Rectificació de l'art. 15 del Tractat de Baiona de 1862
Art. 22	Ratificació de la present acta

Taula 15. Esquema del contingut de l'Acta Addicional de 1866. Reproduïda a l'Annex D14.

L'article 3 fa referència al traçat des de la Creu de Ferro fins al riu d'Aravó (muga 466), que es correspon amb el límit entre l'antic terme de Saneja i el dels municipis francesos de La Tor de Querol i Enveig. Entre aquest punt i el Pont de Llivia sobre el Reür (muga 477) es segueixen els límits municipals existents entre Puigcerdà i Enveig primer (article 4) i Puigcerdà i Ur després (article 5). Es tracta d'una zona ja a la part plana de la vall i molt aprofitada agrícolament. El límit passa entre propietats privades, que la poden haver alterat amb el pas del temps, tal com sospita Carlos Llauder a la seva Memòria de 1851¹⁸², ja que forma part de la picaresca local el registrar propietats en una banda o l'altra en funció de les càrregues fiscals de cada Estat.

¹⁸¹ Al tractat apareix aquesta creu com a límit municipal entre Guils de Cerdanya i Saneja. Aquest darrer terme va ser agregat el 1846 a Guils de Cerdanya (Burgueño *et al.*, 2002:145). A l'Acta Final de 1868 es parla que la creu ha desaparegut però que es conserva el nom del lloc. A la fita fronterera actual hi ha una petita creu de ferro.

¹⁸² *Memoria acerca del actual estado de los límites divisorios de España y Francia en la frontera de Cataluña y cuestiones a propósito de la misma suscitadas y pendientes entre los pueblos fronterizos*, signada a Girona el 3 de desembre de 1851. Transcrita a l'Annex C5. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 185-03 (Tr 64-65 – 2 – Caixa 123).

Figura 32. Font Bevedor, amb la creu 428 en primer terme i una fita de límit municipal en segon. Fotografia de l'autor.

El tram que va pel centre del Reür fins a l'aiguabarreig amb el Segre (muga 482) no va ser regulat al tractat. L'article 6 deixa aquesta part en mans d'una futura Comisi3n Internacional de Ingenieros, que tractarà del traçat fronterer per la llera del Reür al mateix temps que haurà de considerar sobre usos i aprofitaments de l'aigua compartida. Més endavant es parlarà del treball d'aquesta Comissió, ara per ara tant sols cal dir que van delimitar la frontera al riu de forma geomètrica, definint punts al centre del canal prenent com a referència fites testimoni col·locades a cada ribera. Es va procurar que la poligonal així definida seguís el trajecte del riu. El principal avantatge d'aquest procediment és que, d'aquesta manera, les variacions del traçat del riu, força freqüents, no afectaven el dibuix de la ratlla. Val a dir que la idea no era nova, ja al 1750 s'havia fet una delimitació acurada per prevenir els efectes de les rierades¹⁸³.

¹⁸³ *Fixation des limites des royaumes d'Espagne et de France, dans le territoire d'Ix*, signat a la Guingueta d'Ix el 12 de desembre de 1750. Reproduït a l'Annex D5.

Passat el Segre, l'article 7 del Tractat de 1866 fixa com a límit internacional el corresponent entre Age¹⁸⁴ i la Guingueta d'Ix¹⁸⁵. Es tracta d'una successió de trams que van seguint límits de finques particulars, camins i un rierol o "ribazo"¹⁸⁶. La muga 489 s'ha fet coincidir amb el límit entre la Guingueta d'Ix i Palau de Cerdanya. La frontera segueix per la partió de l'antic municipi d'Age amb el de Palau de Cerdanya, però amb la particularitat de que la primera part d'aquest tram s'ha substituït per una delimitació que eviti el "irregularísimo trazado" existent¹⁸⁷. En aquell moment es va definir una poligonal. La frontera continua resseguint una sèrie de murs que encerclen propietats privades fins arribar al riu Lllanera (muga 495). La ratlla surt de la vall tot remuntant el corrent del riu Vilallobent primer i després el Torrent del Mal Pas fins al Coll Marcer (muga 501)¹⁸⁸. Després segueix per la traça de l'antic camí reial que va de Puigcerdà a Barcelona, on va caldre col·locar sis senyals intermèdies, fins al Coll de la Creu de Meians (muga 502), molt a prop de la cota 2000¹⁸⁹.

La frontera torna als cims i a un recorregut tot resseguint els perfils orogràfics. Rere seu deixa una vall partida per la meitat i amb un enclavament a França: el municipi de Llivia. Abans de seguir endavant, es pot veure com va ser demarcat. Com ja s'ha comentat, se li dedicarà un apartat concret ja que la seva singularitat anirà acompanyada de problemàtiques particulars en la seva relació amb els veïns, demarcació dels límits inclosa. Ara per ara aquí s'esmentarà que la

¹⁸⁴ Age va ser agregat a Puigcerdà el 1846, però al Tractat sembla que encara se'l considera com un territori amb entitat pròpia (Burgueño *et al.*, 2002:148).

¹⁸⁵ En francès, Bourg-Madame, batejat amb aquest nom pel duc d'Angulema al juliol de 1815 ja que va ser el primer poble francès que va trepitjar al tornar de l'exili. El va fer cap del municipi d'Ix i li va donar el nom en honor a la seva dona, filla del guillotinat Lluís XVI, a qui li corresponia el títol de Madame Royale.

¹⁸⁶ Així es designa a la muga 486 de l'Acta d'Afitament de l'Acta Final de 1868.

¹⁸⁷ Article 8 del Tractat de 1866. Es tracta del que avui en dia s'anomena "racionalització de la línia límit", és a dir, la simplificació del traçat, prèvia acceptació de les parts implicades, tot aprofitant una delimitació nova però sense que impliqui una alteració formal del terme.

¹⁸⁸ El darrer tram és poligonal. Article 9 del Tractat de 1868.

¹⁸⁹ Article 10 del Tractat de 1866. Els senyals entremetjats són addicionals, numerats del 501-I al 501-VI, i la seva col·locació va ser deguda a que el camí, que era de ferradura, podia estar mal definit en algun tram o variar amb el temps. Descripció de la muga 501 a l'Acta d'Afitament de l'Acta Final de 1868.

delimitació es va consignar a l'article 16 del Tractat de 1866 i a una Acta d'Afitament específica a l'Acta Final de 1868. Es van definir 46 mugues¹⁹⁰ prenent com a referència principal els límits cadastrals existents en aquell moment. A la major part del perímetre el traçat es fa seguint una poligonal, amb trams rectes de muga a muga, però també hi han trams que segueixen camins i part del curs del riu d'Estañja. Són 18 quilòmetres que cal afegir als de la línia contínua que separa els dos països des del Cantàbric a la Mediterrània, amb l'excepció d'Andorra¹⁹¹.

Tornant a les muntanyes i seguint una divisòria menor, la que separa la conca francesa del Segre de la conca del Ter, la ratlla puja del Coll de la Creu de Meians fins al Puigmal (2910 m), avançant cap al nord-est per les crestes fins reprendre, al Pic d'Eina (2789 m), la divisòria principal¹⁹². Al nord queda el Conflent, solcat per la Têt, de vocació clarament mediterrània. Uns 20 quilòmetres més a l'est, tot seguint la carena, es deixa el darrer representant dels dos mil, el Costabona (2464 m), a la capçalera de la vall de Camprodon.

L'article 13 del Tractat de 1866 explica que el traçat seguirà pels cims de la serralada principal fins el Coll de Panissars, a la rodalia de La Jonquera, amb dues excepcions: un tram que s'endinsa al vessant meridional per envoltar el municipi francès de Costoja, ja que el poble es troba sobre la carena, i un altre tram que passa al vessant septentrional per deixar al costat espanyol el santuari de la Mare de Déu de les Salines, a Maçanet de Cabrenys.

La primera excepció s'inicia al Coll de Maçanes (muga 524) on la línia de la frontera abandona la divisòria per anar a cercar el riu La Muga baixant per entre boscos tot seguint trams rectes, fent poligonal. La frontera té un recorregut fluvial durant uns 7 quilòmetres fins que, a la muga 537, gira al nord-

¹⁹⁰ Numerades del 1 al 45. Entre la 21 i la 22 es va definir la 21-I. La major part de les mugues estan marcades amb una fita, llevat de 6 casos, en que calen dues fites per muga.

¹⁹¹ Veure l'estudi estadístic del traçat de l'Annex A.

¹⁹² Articles 11 i 12 del Tractat de 1866.

est i pren una cresta rocallosa sobre la qual s’han gravat quatre creus. A la muga 541 (figura 34) es baixa en línia recta fins al riu Major, per on es remunta uns 5 quilòmetres fins arribar al seu origen, lloc des d’on es puja de nou a la carena principal, a la muga 543 (figura 35). Aquest és el “trapecio irregular” descrit per Carlos Llauder a la seva Memòria de 1851, del que diu no trobar-ne el sentit.

Figura 34. Fita 541, al Puig d'en Roger. Fotografia de l'autor.

Figura 35. Fita 543, al naixement del riu Major. Fotografia de l'autor.

L'altra excepció citada es troba a uns 10 quilòmetres a l'est, on la frontera abandona la carena al Roc de Frausa (1443 m) per tirar per un estrep rocallós que entra al vessant septentrional, arriba al Puig de les Salines (1333 m) i gira al sud-est fins arribar al Puig del Faig (921 m), on reprèn la divisòria principal. A la part espanyola queda, d'aquesta manera, el santuari de la Mare de Déu de les Salines.

Abans d'arribar al Coll de Panissars, a una zona de restes arqueològiques, ens trobem amb la muga 567 (figura 36), la primera de les construïdes al 1764 amb motiu de l'afitament fronterer que es va fer per envoltar el Fort de Bellaguarda, una fortalesa de l'època moderna situada just a la carena¹⁹³. Aquest afitament va ser conservat per la Comisión Mixta de Límits, que es va limitar a fer-hi gravar la numeració corresponent. Les fites són diverses piràmides¹⁹⁴

¹⁹³ Article 14 del Tractat de 1866.

¹⁹⁴ Es tracta del mateix tipus de senyals (piràmides de 2,4 m d'altura de base quadrada, de 1,5 m de costat) que van ser emprades als treballs geodèsics necessaris per a fer l'aixecament del

situades a la costa del vessant espanyol, prop dels contraforts situats més al sud de la fortalesa. Entre piràmides la ratlla va en línia recta fins arribar a la zona poblada situada al voltant de la carretera que creua el Coll del Pertús. A banda francesa hi ha el poble del Pertús, a banda espanyola es troba el barri Els Límits del municipi de La Jonquera. Dues fites monumentals (figura 37) es van plantar als dos costats de la carretera, que va de Barcelona a Perpinyà, just passat el lloc on abans hi havia hagut un pont que donava sentit a aquesta posició¹⁹⁵. La frontera encara recorre l'antic camí, avui carretera, gira a l'est abans d'arribar a la collada i segueix per la llera de la riera de la Comtessa. A la muga 577-l puja en línia recta cap al nord uns 45 metres fins trobar la piràmide número 578, ja de nou sobre la divisòria principal. En un altre apartat es veurà amb més detall aquest traçat i el seu origen.

Figura 36. Fita de la muga 567, destacant per damunt de les restes arqueològiques. Fotografia de l'autor.

Figura 37. Monument que marca la muga 571, a l'entrada del barri Els Límits de La Jonquera. Fotografia de l'autor.

Passat el Coll del Pertús, la frontera no abandonarà la divisòria principal fins arribar a la Cova Foradada¹⁹⁶, als penya-segats entre la Punta de l'Ocell i Cap de Cervera, a la Mediterrània, on va que quedar allotjada la muga 602 (figura 38). Aquest darrer tram és convencional, ja que també es podria haver optat seguir la divisòria que surt cap al nord des del Puig dels Quatre Termes (1158 m), la qual cosa hagués deixat les poblacions costaneres d'Argelers, Cotlliure, Portvendres,

famós mapa topogràfic de França o Mapa de Cassini, la primera sèrie cartogràfica moderna a mitjana escala amb la que es va cobrir tot el país (2007:170).

¹⁹⁵ Descripció a la muga 571 de l'Acta d'Afitament de l'Acta Final de 1868.

¹⁹⁶ Article 15 del Tractat de 1866.

Banyuls de la Marenda i Cervera al costat espanyol, com que s’hagués tirat cap al sud des del Puig d’en Jordà (757 m), amb el resultat de deixar al costat francès tot el territori de la conca al nord de Cap de Creus: Portbou, Colera, Llançà i El Port de la Selva (amb el dubte de Cadaqués).

Figura 38. Cova Foradada, entre Portbou i Cervera, on va quedar definida la muga 602. Fotografia de l'autor.

Conclou aquí el treball de 15 anys de negociacions, el traçat de 685 km de línia fronterera i la construcció de 663 senyals de demarcació. Amb totes les aportacions que van influir a la seva delimitació, els diferents tipus de traçat emprats i la diversitat d'elements que hi van intervenir, el promig no deixa de ser sorprenent: en bona aproximació, es va definir una muga per quilòmetre de frontera.

17.1 - La Cerdanya: el traçat per la vall

El 22 de març de 1660 es van iniciar les converses a la localitat de Ceret entre els comissionats nomenats per ambdues corones¹⁹⁷ per desenvolupar l'article 42 del Tractat dels Pirineus de 1659. De bon principi es van plantejar dues interpretacions completament diferents, que ja es podien percebre en les subtils diferències de redactat entre la versió espanyola i la francesa del tractat (Sahlins, 1993:57). Els espanyols van mantenir una postura de caire historicista, en la que consideraven que el Rosselló estava definit per tots els territoris que havien estat tradicionalment, de forma generalment acceptada, sota la seva jurisdicció. Per la seva banda, els francesos van defensar la tesi de les “fronteres naturals”, de caràcter racionalista, assegurant que eren les crestes orogràfiques les que, començant pel Cap de Cervera, havien d'assenyalar la frontera. La base d'aquesta postura residia en la creença de que els Pirineus ja havien servit de línia divisòria en època romana¹⁹⁸. Les discussions que van seguir tingueren un caràcter marcadament erudit, tant en el vessant geogràfic com en el històric, interpretant els textos llatins per esbrinar el traçat del límit que separava la Gàl·lia de la Hispania. No hi va haver acord, segons Sahlins, tant per la tossuderia del comissionat espanyol Miquel de Salbà, com per la poca escrupolosa manipulació de la història feta pel comissionat francès Pierre de Marca (Sahlins, 1993:59). En menys d'un mes la reunió es va suspendre.

La historiografia catalana tot sovint ha defenestrat en Pierre de Marca¹⁹⁹ titllant-lo de sofista, més interessat per agradar als seus superiors que per negociar amb equitat. Però val a dir que la discussió sobre quines parts de la

¹⁹⁷ Veure la composició d'aquesta comissió al capítol 13. Els principals protagonistes foren, per part espanyola, Miquel de Salbà i Vallgornera i, per part francesa, Pierre de Marca.

¹⁹⁸ Defensada sobretot per Pierre de Marca al seu llibre *Marca hispanica sive limes hispanicus*. La seva obra ha estat estudiada en profunditat per Villanueva (2004).

¹⁹⁹ Segons l'historiador Josep Sanabre en Marca era, d'entre els negociadors, el millor coneixedor dels antecedents històrics i de la geografia de la zona, i sempre va portar la iniciativa a les reunions de forma enèrgica. En canvi, els representants espanyols van adoptar un paper bàsicament defensiu (Sanabre, 1981:81).

Cerdanya quedaven a una o altra banda del Pirineu tenia la seva raó de ser. En Sermet comenta que la Cerdanya, efectivament, es perllongava més enllà de la divisòria d'aigües, per una banda per la zona de l'alt Capcir, on es forma l'Aude superior, i per altra banda a la Vall de Querol, ja que incloïa tant el Puymorens com la vall de l'Arieja superior que està en contacte amb Andorra. Aquesta és la raó per la qual en Pierre de Marca reclama per a França els terrenys al vessant nord de la Cerdanya (Sermet, 1981).

La desil·lusió pel fracàs de la comissió a les dues Corts va ser tant gran que el cardenal Mazarino²⁰⁰, malalt de gota, va decidir entrevistar-se amb Luis de Haro al Bidasoa per arreglar l'assumpte. Els dos reis no volien tirar endavant amb el casament pactat sense que tots els punts del Tractat no estiguessin arreglats. Però tenien data fixada: juny de 1660. Les converses entre els dos primers ministres van tenir lloc a mitjans de maig. Van deixar de costat les argumentacions de caire històric i geogràfic i van plantejar una negociació directa basada en satisfer els respectius objectius per mitjà de concessions territorials mútues, sense oblidar que bona part del territori en discussió estava ocupat per tropes franceses i que els espanyols no estaven en condicions de plantar cara. Per començar, en Haro va entregar el Conflent a canvi de que Mazarino renunciés a Ribes i a l'Urgellet. A continuació, els francesos van exigir tota la Cerdanya. Tenien clar que els hi suposaria un avantatge estratègic, tal com havien plantejat ja durant les converses prèvies i a la signatura del Tractat dels Pirineus. Finalment, en Mazarino va renunciar al control de Bellver i Puigcerdà, principals places fortes ceretanes, a canvi de que Haro concedís algunes poblacions al nord de la vall. Per una banda, no volien renunciar a la vall de Querol, a la part occidental de la Cerdanya. Per altra, aquesta condició els

²⁰⁰ El cardenal Mazarino, successor com a primer ministre del cardenal Richelieu, va ser un veritable continuador de l'obra del seu predecessor, propugnant la idea de límits naturals per definir la frontera als Pirineus. Tot i així, no va dubtar en canviar la seva argumentació quan li va venir bé: ni a les primeres converses amb Pimentel per ajustar el Tractat dels Pirineus ni les posteriors amb Haro després del fracàs de Ceret es va considerar la teoria de les fronteres naturals. En aquesta mateixa línia, la de l'ús interessat d'un pretesos límits imposats per la natura, cal emmarcar l'actitud negociadora de Pierre de Marca, qui va voler pretendre fer passar l'eix dels Pirineus prou al sud com per abastar Roses. La resistència dels negociadors espanyols ho va impedir.

obligava a tenir pas lliure fins al Coll de la Perxa, el millor accés al Conflent i al Rosselló. Mantenir aquesta postura, per Mazarino, va esdevenir una qüestió d'honor irrenunciable.

L'acord es va signar el 31 de maig de 1660 i es va redactar com un aclariment de l'article 42²⁰¹ del Tractat dels Pirineus. S'estipulava que la Cerdanya quedava sota jurisdicció espanyola llevat trenta tres pobles a la part nord de la vall. La identificació d'aquests pobles es va deixar pendent de converses futures. Es va considerar que s'havia resolt la qüestió de l'assignació territorial més urgent, que portava implícita la delimitació fronterera, i el casament entre Lluís XIV i Maria Teresa d'Àustria es va poder celebrar finalment quan estava previst. L'11 de juny Luis de Haro va renunciar a que el rei espanyol continués usant el títol de comte de Rosselló.

A finals de juliol es van reunir Miquel de Salbà i el bisbe Hyacinthe Serroni, amb la destaca absència de Pierre de Marca, a Llivia per concretar els pobles afectats per l'acord. S'havia determinat que cada poble havia d'anar acompanyat del seu terme jurisdiccional²⁰². El representant francès es va aprofitar d'aquest fet per aconseguir una part de territori molt més gran del que s'havia pretès originalment per a garantir el pas entre el Querol i el Coll de la Perxa (Sahlins, 1993:61). Com a resposta a aquesta sangria territorial, en Salbà va defensar a capa i espasa el mantenir al costat espanyol el terme de Llivia, que en aquells moments tenia una població d'uns 700 habitants. L'argumentació espanyola es va fonamentar en un tecnicisme: a l'acord de maig s'havia parlat de la cessió de *aldeas* (*villages* en francès, recollit al text espanyol com a *villajes*, un neologisme) però Salbà va mantenir que Llivia era una *vila* (una *villa* en castellà), per la qual cosa formalment no podia ser escollit com un dels termes

²⁰¹ *Ratificacion hecha por S. M. Christianissima de la declaracion, y explicacion que sobre el Artículo 42. de la Paz de los Pyrinèos hicieron los Plenipotenciarios de ambas Coronas en 31 de Mayo de 1660, signada a Saint-Jean-de-Luz l'1 de juny de 1660. Reproduït a l'Annex D3.*

²⁰² "Y para que no pueda ofrecerse contestacion sobre la calidad de dichas Aldèas, se ha quedado de acuerdo en que por Aldèas se deben entender las que han sido tenidas por tales en lo pasado, y con jurisdiccion...", veure Annex D3.

jurisdiccionals entre els qual se n'havien d'escollir els trenta tres. Tal com destaca en Sahlins, després de perdre la guerra, un territori prou important com el Rosselló i, poc a poc, una bona part de la Cerdanya malgrat allò pactat al Tractat dels Pirineus, Espanya estava decidida a conservar Llúvia fos com fos (Sahlins, 1993:62). Els arguments eren prou sòlids: Llúvia havia sigut colònia romana amb dret llatí concedit per Juli Cesar (*Colonia Julia Lybica*) i etapa principal de la Strata Ceretana. El comte de Fuensaldaña, ambaixador espanyol a Paris, ho va defensar davant el rei (Sermet, 1981). Les discussions van continuar durant els mesos de setembre i octubre amb intercanvis de tot tipus: per part espanyola s'oferia bescanviar els trenta tres pobles per territoris a Flandes, per part francesa es va voler comprar Llúvia per 1000 lliures, fins i tot hi van haver moviments de tropes per intimidar als negociadors, etc. Des de les capitals els hi arribaven instruccions de mantenir-se fermes. Malgrat no es pogués demostrar que Llúvia no fos un vila (una *cit * en franc s), semblava clar que tampoc era una *aldea*. Finalment Mazarino va cedir i el 12 de novembre de 1660 es va signar l'Acord de Ll via²⁰³. El resultat de la negociació no va trigar a ser reproduït cartogr ficament (veure figura 39).

No hi va haver afitament específic per demarcar la frontera a la vall. El principi t cic va ser el considerar com a frontera els límits respectius dels termes dels pobles escollits²⁰⁴ llevat del cas d'Ix, el terme del qual abastava terrenys als dos costats del Re r. En aquest cas es va decidir que el riu fos la frontera, quedant per a cada estat la meitat del Pont de Ll via. La partició d'Ix tant sols es va donar a efectes de sobirania:

²⁰³ *Tratado de Límites de la Cerdaña, distinguidos, y amojonados entre las dos Coronas de España, y Francia, en consecuencia del Articulo ajustado en 31. de Mayo de 1660. entre D. Luis Mendez de Haro, y el Cardenal Mazarini, por D. Migu l de Calba y Vallgornera, y el Obispo de Orange, Comisarios nombrados a este fin por sus Magestades Catholica, y Christianissima, signat a Ll via el 12 de novembre de 1660. Reproduït a l'Annex D4.*

²⁰⁴ Querol, Enveitg, Ur i Fleury, Villeneuve i Escaldes, Dorres, Angoustrine, Targassonne, Palmanill,  gat, Odeillo, Via, Bolqu re, Vilar de Ovanza, Estavar, Bajande, Saillagouse, Ro, V drignans, La Perche, Rouet, Llo, Eyne, Saint-Pierre-dels-Forcats, Sainte L ocadie, Llus, Err, Plan s, Càdegues, Onz s, Nahuja, Oss ja, Palau-de-Cerdagne i Hix. Llistat obtingut de Nordman (1998:189).

... no pretendiendo por esta divijion separar el dicho Territorio de la referida Aldèa de Yx, en lo que mira al Dominio, Propriedad, Frutos, Pastos, ni algun otro ufo, que le pertenezca: debiendo se entender solo esta separacion de la Francia, y la España, y no del Dominio, y Propriedad particular del expreffado Territorio, el qual quedará siempre unido à la dicha Aldèa de Yx.

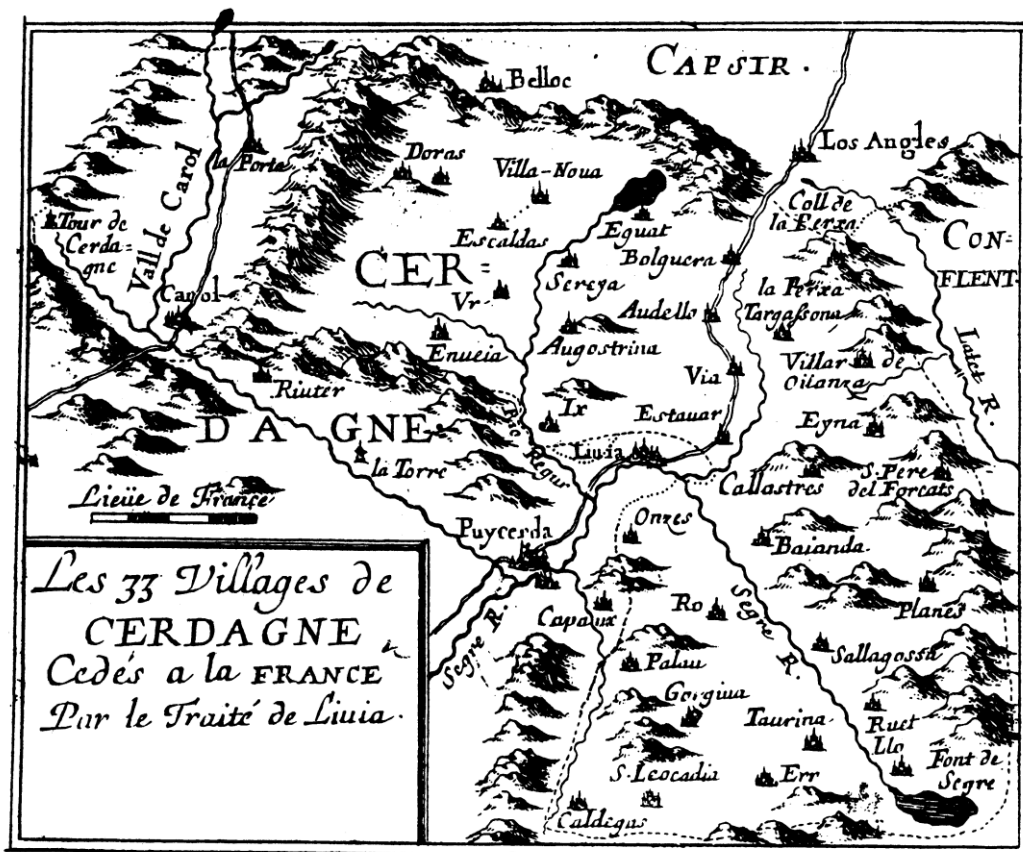

Figura 39. Mapa amb la divisió de la Cerdanya publicat a l'època del Tractat dels Pirineus. Font: Sahlins (1990).

A la seva Memòria de 1866 Carlos Llauder explica que bona part de les problemàtiques que més tard es van presentar relacionades amb el traçat de la frontera, van tenir la seva base en el fet de que al segle XVII es decidís que els termes jurisdiccional dels pobles limítrofes fessin aquest paper. Així doncs, es va donar a les fites de demarcació una funció doble i, a la pràctica, que la línia internacional quedés sota la responsabilitat de les comunitats locals, perdent "... la garantia de constant y perpétua conservacion, quedando espuesto á ser facilmente alterados por el interés y el descuido respectivo de los pueblos, alteracion tanto mas fácil quanto que en lugar de ser altos padrones no eran mas

que señales apenas perceptibles”²⁰⁵. Una mostra d’això ens la proporciona Peter Sahlins quan parla de discussions relacionades amb el desplaçament de fites²⁰⁶. En el cas de la Cerdanya aquesta problemàtica va ser important ja que els diferents traçats que es van anar considerant com equivalents de límit fronterer (de propietats i termes jurisdiccionals) estaven definits segons poligonals, és a dir, estaven formats per rectes entre fites, per la qual cosa un canvi de posició d’una d’aquestes senyals podia modificar la nacionalitat de més d’un territori.

A partir de 1660, doncs, va començar la normalització de la vida jurídica i política a la vall sota cada sobirania, la qual cosa va significar la col·laboració de les dues corones per a la resolució de la infinitat de problemes i reclamacions que aparegueren. No sembla, malgrat tot, que es provés de fer una delimitació més precisa de la frontera. Les principals pugnes que hi va haver foren degudes a la distribució de competències jurisdiccionals (administració de la justícia, assumptes eclesiàstics, activitats econòmiques i comercials, finances) a la zona, moltes de les qual, segons l’apreciació de Peter Sahlins (1993:64-68), no acaben de coincidir territorialment amb la frontera política²⁰⁷. En canvi, la frontera militar, la definida a partir de l’equilibri de les forces desplegades per a cada bàndol, va evolucionar en funció de les guerres que van continuar mantenint ocupades ambdues corones fins la segona dècada del segle XVIII: el 1667 i el 1673 els espanyols van conquerir la Cerdanya francesa, mentre que al 1678 i la dècada dels noranta van ser els francesos el qui controlaren tota la vall. Durant cada ocupació, els aparells administratius corresponents s’apressaven a exercir les prerrogatives inherents a la sobirania, començant per la recaptació d’impostos. El desig d’estabilitzar aquestes fronteres militars va portar a la idea de la seva fortificació, el que Sahlins anomena una “política de barreres”. El seu

²⁰⁵ *Memoria acerca del actual estado de los límites divisorios de España y Francia en la frontera de Cataluña y cuestiones a propósito de la misma suscitadas y pendientes entre los pueblos fronterizos*, per Carlos Llauder, a Girona el 3 de desembre de 1851, transcrita en Annex C5.

²⁰⁶ Veure, per exemple, el cas entre Angostrina i Llivia a Sahlins (1993:249).

²⁰⁷ Per la solució de moltes reclamacions i de les diferents controvèrsies suscitades per la redistribució territorial, es van nomenar comissionats per ambdues parts. Des de 1660 fins a 1666 hi van haver diferents reunions a Figueres per discutir sobre aquestes qüestions. En cap moment sembla que hi hagués interès per especificar amb més detall el traçat fronterer (Serna i Coba, 1988).

principal dissenyador i impulsor va ser l'enginyer militar Vauban, qui va proposar abandonar els punts difícils de defensar, encara que fossin llocs destacats del territori, per altres més segurs i de caràcter més estratègic des d'on poder exercir el control sobre el seu entorn. Durant trenta anys es va dedicar a la construcció d'aquest sistema de barreres, tant reforçant les fortificacions existents com construint-les de nova planta tot seguint els nous preceptes de la poliercètica militar, molts d'ells desenvolupats pel mateix Vauban²⁰⁸. Així doncs, a partir d'una visita de l'enginyer a la zona, entre 1679 i 1682 es va portar a terme la construcció de la fortalesa de Montlluís. La seva missió: defensar l'entrada al Rosselló per la Cerdanya, dissuadir a l'enemic d'endegar aventures militars i fixar la frontera militar, posant tota la vall ceretana sota el seu radi d'acció immediat.

A partir de tot el que s'ha explicat es pot entendre el que la Cerdanya sempre hagi estat un bon termòmetre per mesurar el grau de tensió entre els dos estats i, amb freqüència, ha sigut l'escenari d'operacions bèl·liques, encara que la major part fossin de caràcter secundari o mers entreteniments. Durant la guerra de Successió, la comarca va ser ocupada primer per les tropes dels austriacistes, el 1705, i després pels exèrcits borbònics al 1707, que es van mantenir a la zona fins el 1713. Malgrat la famosa proclama de Lluís XIV sobre la desaparició dels Pirineus, el 1719 en Berwick ocupava la vall com a mesura de força per a que el nou rei espanyol renunciés als seus drets sobre el tro francès. Sis mesos després va ser l'exèrcit espanyol qui va ocupar completament la vall i, fins i tot, va establir un cordó sanitari a les collades del nord davant la notícia de que la pesta marselesa amenaçava amb passar a costat espanyol. Els tractats internacionals i les pressions diplomàtiques franceses van aconseguir, a finals de 1721, portar el cordó a la frontera estipulada el 1660 i encara així hi hagueren moltes queixes sobre la posició de les posts militars (Sahlins, 1993:87-89).

²⁰⁸ Alain Ayats ha estudiat el desplegament de França als territoris guanyats a finals del segle XVII i la construcció de fortificacions portat a terme per Vauban, tant de forma general (Ayats, 2002) com a la Cerdanya en particular (Ayats, 1998).

Superades les tensions militars el 1722, a la zona hi va haver pau durant la major part del segle XVIII, fins els conflictes revolucionaris de 1793. Però les tensions provocades per la indefinició de la frontera no van cessar i es van fer paleses sobretot a les operacions de recaptació de tributs, tant eclesiàstics com fiscals, a la zona. Així, al 1717, una nova divisió de finques a la part espanyola i les exigències del sistema cadastral imposat per Felip V va topar amb el fet de que, al 1660, no s'havien traçat uns límits precisos de la frontera. A principis de la dècada de 1730 es va provar d'afitar els termes de les comunitats locals per solucionar aquesta problemàtica. L'operació va ser promoguda pel superintendent de Catalunya Antoine Sartine i no se'n va sortir. Davant les protestes sorgides arran d'aquella operació, es va concloure portar a terme la recaptació d'impostos en funció de la nacionalitat dels propietaris en lloc de fer-ho en funció de la situació de les finques. És adir, el criteri de selecció de finques a gravar va ser de caràcter merament jurisdiccional: depenia de a quin lloc estigués registrat el propietari. Aquest situació es va intentar modificar el 1764 per iniciativa de l'intendent espanyol, però el seu col·lega francès no es va deixar convèncer (Sahlins, 1993:95).

A finals del segle XVIII fins aquestes terres van arribar notícies del treballs endegats a Navarra per la comissió Caro-Ornano i aquest cop va ser l'intendent del Rosselló, Raimon de Saint Saveur, qui va considerar d'interès superar la confusió generada per aquell cadastre jurisdiccional i va proposar tornar a la divisió acordada el 1660, delimitant i demarcant la frontera de manera independent, sense recolzar-se en els límits relacionats amb propietats privades. Les finques havien de ser gravades en funció de la seva localització respecte les línies estatals (Sahlins, 1993:106). Però la comissió de Caro-Ornano es va dissoldre abans d'arribar a terres gironines i aquestes bones intencions no van tenir continuïtat. La Revolució francesa va acaparar a partir d'aleshores tota l'atenció.

Amb la Revolució la Cerdanya va tornar a ser escenari de moviments de tropes i enfrontaments. El 1793 els espanyols van ocupar la part francesa i poc

després van ser derrotats a la batalla del Coll de la Perxa, passant els francesos a controlar tota la vall. La política del Comitè Revolucionari de París passava per la defensa de les seves fronteres traslladant-les a les muntanyes, la qual cosa per ells equivalia a apropiar-se de tota la Cerdanya i la Val d’Aran. Les forces espanyoles van recuperar la Cerdanya espanyola a l’abril de 1795 (Sahlins, 1993:185-191).

Una altra conseqüència de la Revolució francesa va ser la desaparició dels drets senyorials pels ciutadans francesos i l’aparició de la contribució territorial, la qual cosa va provocar una important asimetria a la zona fronterera pel que fa al pagament de delmes i tributs. Així queda reflectit en la sol·licitud que el Consell General del Departament del Pirineus Orientals eleva al govern francès per a que s’aclareixin els límits a la Cerdanya²⁰⁹:

Les seigneurs espagnols prétendaient que certaines parties de terrain comprises dans les rôles de la contributions foncière devaient faire partie du territoire espagnols, et qu’ils avaient par conséquent le droit d’y percevoir la dême et les autres droits féodaux; d’autres propriétaires espagnols, à leur tour, soutenaient que des fonds compris en France aux matrices de rôle de la contribution foncière, étaient situés sur le territoire espagnol

El Tractat de Pau de Basilea, signat el 22 de juliol de 1795 entre tots dos països, recupera els límits anteriors a la guerra i fins i tot recupera la idea de les fronteres naturals: al seu article 7 es diu que “Se nombrarán inmediatamente por ambas partes Comisarios que entablen un Tratado de límites entre las dos Potencias. Tomarán estos, en cuanto sea posible, por base de él, respecto á los terrenos contenciosos antes de la guerra actual, la cima de las montañas que forman las vertientes de las aguas de España y Francia”²¹⁰. Però això no es va dur a terme abans de 1853.

²⁰⁹ Acta de la sessió de 18 de juny de 1828 del Consell General del Departament de Pirineus Orientals. Font: AMAEE, Fons Callier – Caixa 08.

²¹⁰ *Tratado definitivo de paz, ajustado entre su Magestad Católica y la República Francesa*, signat a Basilea el 22 de juliol de 1795. Reproduït a l’Annex D8.

Entre 1808 i 1814 tot el nord-oest català va ser annexionat per Napoleó. Al 1811 es va proposar una nova línia de demarcació al Pirineu entre l'imperi francès i la monarquia espanyola, que va ser decretada a l'any següent²¹¹. Els Tractats de Paris de 1814 i 1815 recuperen les fronteres de 1792 i continuen considerant la necessitat d'una delimitació precisa de la frontera (Sahlins, 1993:245). Amb motiu de la guerra civil espanyola de 1821 i el cordó sanitari que les tropes franceses van establir el 1822 per frenar el brot de còlera que s'havia declarat a Barcelona, les tensions van tornar a fer pressió sobre el traçat fronterer a la vall. El cordó sanitari es va aixecar a finals del mateix any però l'exèrcit francès es va mantenir al lloc actuant com a "exèrcit d'observació", amatenent a que les renovades lluites entre lliberals i reialistes espanyols no s'estenguessin a França. Els francesos van optar per refusar de forma contundent la possible entrada de tropes espanyoles en sòl francès, independentment del bàndol. La possibilitat de que l'enclavament de Llivia pogués ser considerat com una reraguarda d'interès pels carlins va fer que els francesos despleguessin les seves tropes al llarg de la ruta neutral i al perímetre municipal. En aquesta ocasió, la frontera militar va ser redefinida per acomodar-se a la frontera política (Sahlins, 1993:207-216), la qual cosa feia més peremptòria la necessitat de delimitar-la. En una memòria²¹² sobre els límits de la Cerdanya espanyola, el tinent coronel del Cos d'Enginyers Juan Bautista de Ponsich²¹³ escriu que "...la linea es arbitraria, y pasa por donde quieren é interesa á los fines particulares de los Pueblos fronterizos, originandose de aqui los continuos disturbios..." i recomana fortificar la Cerdanya, tot discutint les possibles ubicacions d'instal·lacions militars en funció de la geografia i de les fortificacions que

²¹¹ En el seu desig per annexionar-se Catalunya, Napoleó va redefinir els seus límits administratius el 1812, convertint Puigcerdà en la capital d'un dels nous departaments creats (Burgueño, 1995:46).

²¹² *Memoria sobre la demarcacion de Limites de la Cerdaña Española*, pel tinent coronel Juan Bautista de Ponsich, 30 de setembre de 1820. Transcrit a l'Annex C2 Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr. 149 – 031).

²¹³ Juan Bautista de Ponsich y de San Joan (1783-1857). Va participar la guerra contra Portugal a partir de 1801 i a la Guerra de la Independència amb l'Exèrcit de Catalunya a partir de 1808. Es va distingir a les guerres carlistes.

http://www.ingenierosdelrey.com/personajes/ingenieros/laureados/ponsich_sanjoan.htm

històricament hi havien hagut. Li preocupa que “el exceso de facultades con que obraron los Comisionados del Rey” hagi deixat la comarca sense les defenses que opina que necessita per poder “asegurar aquel territorio de toda invasion y privar al enemigo de los grandes recursos que su feracidad le proporciona segun ha acreditado la experiencia”.

A això s’hi ha d’afegir l’augment en intensitat i duració dels conflictes entre comunitats veïnes entre 1820 i 1870. La lluita pels recursos d’una població cada cop més gran va portar a restringir la presència de bestiar estranger, van augmentar les denúncies per l’usurpació de terres comunals i també pels desviaments d’aigües dels seus territoris, en un moment en que es començava a discutir sobre la construcció i control dels canals d’irrigació (Sahlins, 1993:231).

Aquesta és la situació amb la que es va trobar la Comisión Mixta de Límites quan van començar els seus treballs a la zona. Com a hipòtesi de treball es va considerar que la millor solució, tant per les comunitats locals com pels comissionats, era la de traçar línies rectes entre fites frontereres consensuades. Malgrat tot, d’aquesta manera es donava avantatge als francesos, ja que durant la dècada dels anys 20 i començaments dels 30 havien establert uns límits a efectes fiscals, per la qual cosa disposaven d’una documentació per recolzar els seus arguments. Aquests cadastres francesos s’havien portat a terme sense tenir present una col·laboració espanyola als voltants de la frontera. Això va donar lloc a protestes, tant formalment com destorbant els treballs de mesura. Des d’un punt de vista pràctic, però, el cadastre francès va acabar sent la base sobre la que es va establir la línia fronterera, llevat del cas de mitja dotzena de punts contestats per les comunitats veïnes. Amb una excepció: aquestes línies presentaven la problemàtica de tenir un traçat excessivament complex, per la qual cosa es va optar per simplificar-lo, tallant les propietats i procurant repartir-

les per parts iguals entre els dos països²¹⁴. A partir d'aquí, es va seguir el criteri, a tots els efectes, de la nacionalitat territorial pel registre dels bens immobles.

A la seva Memòria de 1851, Carlos Llauder explica els principals punts de conflicte amb els que va haver de barallar-se la Comisión Mixta de Límites. Els de La Tor de Querol havien superat de forma il·legal la divisòria que els separava dels de Guils de Cerdanya. Segons Llauder, els francesos s'havien enriquit amb el contraban, havien guanyat en població i al no disposar de recursos propis en una vall tant estreta, es van estendre per la part alta de la carena, lloc per on passa la frontera. Un concòrdia de 1565 dóna fe dels drets dels de Guils en algunes zones, però amb el pas del temps les disputes van acabar amb alguna violència. En novembre de 1848, quan els de Guils van retenir bestiar dels de La Tor que havien trobat pasturant al terme dels primers, els francesos van organitzar un grup armat per recuperar els animals. Hi van haver trets a l'aire. Un cop denunciat el cas, les autoritats franceses van assegurar que els fets no es tornarien a repetir, per la qual cosa els de Guils es van sentir recolzats en les seves reclamacions. Per altra banda, els cordons sanitaris instal·lats tant el 1721 com cent anys més tard, el 1821, el primer per part espanyola i el segon per part francesa, van coincidir a l'hora de considerar quina era la línia que separava ambdues monarquies, que és la que Guils van considerar com a correcta. Però l'article 2on. del Tractat de 1866 menciona els aixecaments cadastrals com la base documental que han seguit per fixar els límits en aquesta zona i els articles 18è. i 19è. regulen l'accés del bestiar de les dues parts a les zones conflictives. S'hi reconeix que s'arriba a uns acords diferents dels que, en dret, segurament els hi correspondria i "Para legitimar este estado actual de cosas que difiere del antiguo y anular toda pretensión en contrario..." es decideix que els francesos han de compensar econòmicament als espanyols. Aquests dos articles són

²¹⁴ Durant la delimitació fronterera es va procurar mantenir intactes les propietats, però no sempre va ser possible. La Cerdanya és el lloc on es va donar més aquest fenomen (Sahlins, 1993:255-257). L'article 7 de l'Acta Addicional de 1866, reproduït a l'Annex D14, es dedica a aquesta qüestió, reglamentant sobretot el dret dels propietaris a circular i recollir els fruits dels seus terrenys.

modificats i ampliat més endavant a l'Anejo II de l'Acta Final de 1868²¹⁵. Al capítol 21 es fa una descripció més detallada de com va anar la negociació.

Raons del mateix tipus van argumentar els de Saneja quan van assegurar que els francesos estaven usurpant part del seu terme sense cap altre raó que la seva prepotència. Malgrat el no disposar de documents recolzant les seves posicions, existia el coneixement del desplegament portat a terme durant els dos cordons sanitaris, cosa que confirmava les seves afirmacions. També Rigolisa²¹⁶ i Puigcerdà van considerar els seus interessos afectats per la pressió francesa, però no ho van poder argumentar documentalment. Llauder opina que, donat que molts d'aquests terrenys de jurisdicció dubtosa estaven en mans privades, és molt possible que hi hagués hagut canvis de nacionalitat per part dels propietaris per aprofitar-se d'avantatges fiscals. La picaresca consistia en que, donat que els propietaris francesos pagaven menys impostos, alguns propietaris espanyols es relacionessin o entressin a l'administració comunal francesa, des d'on podien maniobrar per registrar les seves propietats com a franceses. Altres conflictes van estar relacionats amb l'ús de terrenys comunals, com és el cas de la Muntanya de Saltèguet, els vessants meridionals de la qual havien sigut propietat tradicionalment de Puigcerdà però des de començaments de segle, de forma gradual, els de Palau n'havien anat fent ús. En aquest cas l'assumpte mai es va poder aclarir ja que les diverses intervencions militars a la vall podien haver servit de cobertura als francesos, que se n'havien aprofitat per treure fusta i emprar les pastures. Per altra banda, per part espanyola s'havien practicat algunes detencions per contraban sense que hi hagués queixa per banda francesa. Aquí sí que es disposava de documentació històrica de caire legal: una informació de 1741 amb testimonis per un cas criminal, on es va haver d'acordar de qui era jurisdicció en aquell moment; un ban del batlle de Puigcerdà de 1754 prohibint fer llenya i pujar bestiar a la muntanya. Observem, malgrat tot, que el traçat de la frontera tal com es defineix a l'article 10è. del Tractat de 1866 es

²¹⁵ Reproduïda a l'Annex D15.

²¹⁶ Rigolisa va ser agregat a Puigcerdà el 1846, però al Tractat sembla que encara se'l considera com un territori amb entitat pròpia (Burgueño *et al.*, 2002:148).

troba al vessant meridional, per la qual cosa és d'imaginar que les peticions espanyoles no varen ser ateses. Aquest cas es veurà amb més detall al capítol 22. També els de Vilallobent van voler que se'ls reconegués els terrenys a la ribera francesa del riu de Vilallobent, però no van poder aportar documents que ho acreditessin de forma fefaent.

17.2 - La Cerdanya: l'enclavament de Llivia

Tal com ja s'ha dit, el fet de que Llivia i el seu terme restés sota sobirania espanyola va ser degut a la tenacitat amb que Miquel de Salbà la va voler retenir a les converses on es va concretar el repartiment territorial entre les dues monarquies a la Cerdanya. A l'Acord de Llivia de 1660, a més, s'imposa que aquesta vila no podia ser fortificada. Però aquesta clàusula va ser molt mal rebuda a Madrid i es va reclamar a Paris per anul·lar-la, cosa que va ser acceptada a mitjans d'abril de 1661 (Sanabre, 1981:90).

La frontera, en aquest cas, coincideix amb el terme jurisdiccional de la vila, que es troba del tot a territori francès, per la qual cosa també es va acordar el pas franc pel que camí que uneix Llivia amb Puigcerdà. A les conferències que hi va haver a Figueres entre 1665 i 1668 entre comissionats de les dues Corones per arreglar les diferents reclamacions aparegudes amb l'aplicació del Tractat, els de Llivia van demanar que se'ls reconegués formalment els seus drets sobre territoris que havien quedat a la banda francesa, com el canal i la muntanya de Carlit, la possessió de l'ermita de Belloch i l'usdefruit del bosc de Bolquera. No van obtenir resposta (Sahlins, 1993:68).

A la dècada de 1730 els límits de Llivia romanien sense definir de forma objectiva i independent de les finques dels fronterers de la zona. En Antoine Sartine va pretendre portar a terme l'operació d'atermenament citada a l'apartat

anterior ja que necessitava aclarir l'adscripció administrativa de cada finca abans d'aplicar el Real Catastro de Cataluña instaurat per Felip V el 1715. Fins aquell moment tant sols eren gravades les finques que tenien la seva part principal clarament inscrita dins del terme, per la qual cosa les terres de propietaris francesos que hi fossin no eren comptabilitzades a efectes fiscals. Això alterava el perímetre de l'enclavament, ja que per l'estat l'extensió del territori tant sols era la suma total de les parcel·les gravades (Sahlins, 1993:95-96). El resultat va quedar plasmat al mapa de 1732 titulat *Descripción o plan del término de la Villa de Llívia (...)*, on es poden apreciar les diverses línies referents als límits de Llívia, així com dels diferents nuclis de població dins del terme (Nadal, 2009). Aquests límits es van basar en antigues fites i en les descripcions d'origen medieval dels territoris dels pobles. Moltes fites es van unir mitjançant línies rectes, la qual cosa va afectar diverses finques franceses, que van protestar. Finalment, els dos intendants de Catalunya i Rosselló van deixar les coses tal com estaven abans de la temptativa d'afitament.

A finals del segle XVIII, amb motiu de les operacions d'afitament fronterer portades a terme per la comissió Caro-Ornano al Pirineu occidental, fins Llívia van arribar els rumors de que es podia plantejar la seva cessió a França. El consell de la vila va reaccionar de forma immediata tot fent arribar a Floridablanca una memòria amb tota una argumentació en defensa de la seva espanyolitat, l'excel·lència de la seva posició tot pensant en una possible fortificació, etc. (Sahlins, 1993:107). El 1857 els rumors de que els plenipotenciaris de la Comisión Mixta de Límites pensaven cedir Llívia a França van fer que Fernando del Pino, diputat per Puigcerdà, els escrivís amb alarma. En Monteverde li va respondre negant els rumors, dient-li que encara no s'havia estudiat l'assumpte i que, per a la seva tranquil·litat, les seves intencions eren les de vetllar pels interessos d'Espanya i els seus habitants²¹⁷. Com es veu, tant la possibilitat de ser incorporats a França com la pressió exercida pels seus veïns sempre ha mantingut als de Llívia en alerta. Durant el cordó sanitari francès de 1821 aquests

²¹⁷ AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 145 (Tr 97 – 10).

es van queixar de que els francesos havien aprofitat l'avinentsesa per moure fites i usurpar terres (Sahlins, 1993:234). A la seva Memòria de 1851, Carlos Llauder assegura que el terme de l'enclavament va ser disputat tant pels d'Angostrina pel seu costat occidental com pels de Càdegues pel sud. Amb la informació cadastral i les fites plantades al terreny, els de Llivia es van adreçar a les autoritats franceses i van obtenir el 1832 una providència a al seu favor. Un altre exemple d'aquestes pressions va ser el cas del camí que els francesos van voler obrir al terme de Llivia per connectar la vall de Querol amb el coll de la Perxa. Per parar l'obra, que ja estava endegant els treballs de desmunt necessaris dins del terme espanyol, els locals van haver de fer ús de la força.

A més de delimitar clarament el perímetre de l'enclavament i afitar-lo, es van haver d'encarar i reglamentar per part de la Comisión Mixta de Límites diverses qüestions al llarg de la segona part de la dècada dels seixanta del segle XIX. Les que estan més presents a l'articulat dels Tractat són les relacionades amb la llibertat de pas. La peculiar posició de Llivia dins França i les necessitats de trànsit tant dels locals com dels transeünts van obligar a l'establiment de zones de pas franc. L'article 21 del Tractat de 1866 garanteix el pas lliure de nacionals francesos a través de Llivia i d'espanyols entre el terme de Llivia i el territori espanyol mitjançant el camí neutral que els uneix amb Puigcerdà. L'article 23 estableix, per virtut d'una transacció de 1745, el pas lliure dels bestiaris de Llivia pel terme d'Angostrina per tal d'accedir a la zona de pastures del Carlit. Donada la destrossa que això comporta, s'establiren dos camins, un pels anys parells i un altre pels senars, i s'exigeix als propietaris francesos que deixin en guaret els camps de conreu que es trobin a la trajectòria dels ramats. Aquestes regles s'havien de mantenir fins que els d'Angostrina oferissin als de Llivia un camí per on poder portar el seu ramat al Carlit sense necessitat de passar per zones de conreu. L'article 24 dóna llibertat de pas als de Llivia per alguns camins que els permet accedir al Bac de la Bolquera per l'extracció de

llenya²¹⁸. L'article 25 autoritza als de Llivia l'arranjament d'alguns passos en camins situats a França. L'article 28 estableix diversos punts i camins a les rodalies de la frontera on es gaudeix de franquícia de pas. D'aquests hi han vuit casos al llarg de tota la frontera de Girona, degut en bona part al traçat irregular de la ratlla. I, finalment, a l'Anejo III de l'Acta Final de 1868 es defineixen sis punts més de pas lliure per la frontera, establerts un cop es va acabar l'afitament fronterer.

Pel que fa als aprofitaments a zona francesa, l'únic que sembla que va ser contestat davant els plenipotenciaris de la Comisión Mixta de Límites va ser el de la zona de pastures del Tudó, entre Llivia i Angostrina. A l'article 26 del Tractat de 1866 es manté en vigor aquest empuu, definint el seu perímetre mitjançant una succinta descripció. Al capítol 20 es tractarà amb més detall aquest assumpte.

A part d'això, destaca el breu article 22, que estableix que no es fortificarà cap part de l'enclavament tot recuperant una qüestió ja plantejada (i superada en el seu moment, tal com ja s'ha explicat) als acords de 1660. Tant sols hi ha hagut una excepció: del 24 de març de 1874 fins al 28 d'octubre de 1875 el comandant militar de Puigcerdà ocupà Llivia per evitar que ho fessin les tropes carlistes, la qual cosa provocà protestes per part de l'ambaixador francès a Madrid. També al 1938 alguns milicians republicans que havien arrestat gent a Llivia els van voler portar per la carretera neutral. Quan els nacionals entraren a Puigcerdà el febrer de 1939 van demanar permís a les autoritats franceses per passar a Llivia. A la mateixa tarda els soldats van tornar a Puigcerdà. L'ocupació alemanya tampoc es va atrevir a entrar a l'enclavament, simplement van posar

²¹⁸ Entre els de Llivia i els de Bolquera hi hagueren diferències, com a mínim des de 1574, sobre el dret dels primers a treure llenya del Bac, situat al terme dels segons. Aquesta lluita no es va resoldre fins 1832 quan un tribunal d'apel·lació francès va resoldre a favor de Llivia. Un altre nivell d'aquest conflicte va ser el que va mantenir Llivia amb la corona francesa primer i l'estat francès després. El govern de l'Antic Règim havia prohibit l'extracció de llenya del país, però els de Llivia aconseguiren al 1723 i al 1788 les autoritzacions adequades per fer-ho. Aquest dret va ser vist pel govern revolucionari com un privilegi, però els de Llivia van aconseguir de nou permís per aquesta activitat (Sahlins, 1993:232). Tal com es pot observar, al Tractat de 1866 aquesta activitat no es posa en dubte, tant sols es reglamenta el trànsit per zona francesa.

un cordó de vigilància al seu voltant per evitar que fos una via d'escapatòria (Sermet, 1981).

La resta de la reglamentació establerta fa referència a l'aprofitament comú de fonts i cursos d'aigua, la qual cosa, degut a la seva complexitat, es tractarà a l'apartat següent.

17.3 - La Cerdanya: la gestió de l'aigua

Al repartiment de la vall, que està situada a la conca alta del riu Segre, les poblacions espanyoles van quedar aigües avall i, per tant, tot sovint pendents de les decisions dels seus veïns francesos pel que fa a aprofitaments hídrics, especialment els derivats dels canals de Puigcerdà i de Llivia. A l'Acord de Llivia de 1660 i a les conferències següents no es va tractar sobre aquesta problemàtica, per la qual cosa els plenipotenciaris de la Comisión Mixta de Límites van considerar oportú el preparar un projecte general d'aprofitament de les aigües que corrien d'un país a l'altre. Es van haver d'estudiar i arranjar diversos casos que seran tractats en detall que es faci l'estudi local del treball de la Comisión Mixta de Límites, a la part V. En aquest apartat es mencionen tant sols els casos que es contempen a les disposicions del Tractat de 1866 i a l'Acta Final de 1868.

A l'Acta Addicional de 1866²¹⁹ s'estableixen entre els articles 8 i 20, sota l'epígraf "Régimen y aprovechamiento de aguas de uso comun entre ambos estados", una sèrie de normes generals d'aplicació arreu de la frontera. Consideren la jurisdicció que és d'aplicació segons diferents casos, es garanteix la continuïtat de l'estat dels usos en el moment de la signatura de l'Acta si no es diu

²¹⁹ Reproduïda a l'Annex D14.

una altra cosa, s'insta a que s'informi a la part contrària de qualsevol canvi que pugui afectar al seu aprofitament, es protegeixen de ser modificats tant els cabals com els cursos dels rius fronterers, es donen instruccions per a l'encaminament de reclamacions i es deroguen les convencions fins aleshores vigents. Es tracta, per tant, d'una reglamentació bàsica que vol homogeneïtzar totes les normes sorgides al llarg dels treballs de la Comisión Mixta de Límites.

A més, a l'article 18 de l'Acta Addicional de 1866 es crea una Comisión Internacional de Ingenieros amb l'objecte de fixar, per cada cas, els cabals i els períodes de gaudi per cada part, establint els reglaments que consideri oportuns i proposant els organismes de control necessaris per portar a terme el bon compliment d'aquests reglaments. A aquesta comissió també se li dóna la tasca de portar a bon terme la delimitació de la frontera al tram corresponent al riu Reür tal com queda establert a l'article 13 de l'Acta Addicional ("... tomando por base lo estipulado entre los dos Gobiernos en 1750, y renovado en 1820") i l'article 6 del Tractat de 1866. A més de la delimitació mitjançant testimonis a ambdues riberes, s'estableix la zona on es prohibeixen plantacions i construccions.

Els resultats dels treballs de la Comisión Internacional de Ingenieros²²⁰ es troben a la Segona Part de l'Acta Final de 1868. Anem a veure quins són els diferents temes tractats i com es van resoldre.

Es va portar a terme la delimitació de la frontera al riu Reür, que s'inicia al Pont de Llivia, muga 477, i acaba a l'aiguabarreig del Reür amb el Segre, muga 482. Es tracta d'una poligonal definida mitjançant cinc trams. Els nodes de cada tram es troben al mig del riu, sigui per estar materialitzat al damunt del Pont de Llivia o al Pont del Reür, sigui per ser el punt mig geomètric entre dues fites situades a cada ribera del Reür. A l'Acta d'Afitament queden consignades tant les longituds com les orientacions relatives de cada tram (veure la taula 16). A més,

²²⁰ Més informació sobre aquesta comissió al capítol 19.

es reglamenten algunes qüestions relacionades amb les riberes del riu i es decideix que cada cinc anys es nomenin delegats per les autoritats competents ver a verificar les alineacions²²¹.

Alineació	De la muga	Distància	Angles
Primera	477	398,80 metres	167º 13' 40"
Segona	478	485,70 metres	175º 13' 00"
Tercera	479	332,55 metres	168º 6' 40"
Quarta	480	66,15 metres	171º 18' 20"
Cinquena	481	292,70 metres	
Prolongació de la cinquena	482	47,50 metres	

Taula 16. Trams de la delimitació al Reür adaptats de la taula de l'Acta d'Afitament de l'Acta Final de 1868. La primera columna fa referència a la denominació que es fa servir per a cada tram. La segona indica la muga on comença cada tram. Elaboració pròpia.

Pel que fa a la font Bevedor²²², muga 429, no es va establir cap norma específica. Simplement es va acordar que l'accés a les seves aigües quedava a càrrec de "... los dos Gobiernos si en lo sucesivo viniera á reconocerse ser ella indispensable para prevenir conflictos entre los interesados de uno y otro país"²²³.

Es regula l'aprofitament dels rius Tarteres i Tort²²⁴, que neixen al terme de Guils de Cerdanya i desaigüen al riu d'Aravó, a zona francesa. Un altra reglamentació important es la del riu Llavanera²²⁵, que és aprofitat aigües amunt, a zona francesa, pels de Vallcebolera, Osseja i Palau de Cerdanya, i abans

²²¹ Al 1820 es va constatar que el riu havia canviat de traçat, la qual cosa havia provocat alguna controvèrsia entre els veïns. Amb aquesta mesura es pretén que la delimitació esdevingui permanent.

²²² Aquesta font té la seva importància: se la menciona als articles 18 i 19 del Tractat de 1866 i a l'Anejo II de l'Acta Final de 1868. A més, coincideix amb un límit municipal sobre el que hi ha hagut forces discussions entre els dos municipis veïns, Guils de Cerdanya i Ger, interessats pel tenir-hi accés.

²²³ Capítol II de la Segona Part de l'Acta Final de 1868. Reproduïda a l'Annex D15.

²²⁴ *Reglamento para el uso de las aguas de Riu-Tort y Riu-Tartarés*, capítol III de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

²²⁵ *Reglamento para el uso de las aguas del rio Vanera*, capítol VI de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

d'arribar al Segre, a la part espanyola, pels de Vilallobent, Age, les Pereres i Queixans.

Les regulacions més complexes són les corresponents al canal de Puigcerdà²²⁶ i al canal d'Angostrina i Llívia²²⁷. La primera tracta sobre el repartiment d'aigua entre els usuaris francesos, La Tor de Querol i Enveig, situats aigües amunt, i els espanyols de Puigcerdà²²⁸. La segona recull disposicions sobre el proveïment de Llívia via un canal també aprofitat pels d'Angostrina. Per cada cas es crea una Comisión Internacional per a portar terme el compliment d'aquestes normes: una pel de Puigcerdà²²⁹ i una altra pel d'Angostrina i Llívia²³⁰. A tots els casos es tracta de preveure l'arribada d'un cabal d'aigua suficient a la part espanyola, la qual cosa s'aconsegueix mitjançant l'establiment de torns per a la captació de l'aigua o exigint l'arribada aigües avall d'un cabal mínim.

Segons Sahlins (1993:258) aquest acord internacional va ser el primer d'aquesta classe en un tractat modern de límits fronterers.

17.4 - El Pirineu mediterrani

Passada la vall, la resta del traçat fronterer fins arribar a la Mediterrània transita per la carena, també anomenada als textos legals divisòria d'aigües, cresta o línia de cims de la serralada principal. Viatjant cap a l'est, un cop

²²⁶ *Reglamento para el uso de las aguas del canal de Puigcerdá*, capítol IV de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

²²⁷ *Reglamento para el uso de las aguas del canal de Angostrina y Llivia*, capítol VII de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

²²⁸ Sahlins (1993:235) explica les picabaralles entre els Puigcerdà i els de La Tor de Querol per esporàdics talls de l'aigua del canal per part dels francesos. El 1825 hi van haver seriosos enfrontaments. Al capítol 22 es tractarà aquest tema amb més detall.

²²⁹ *Reglamento para la organización de la Comision Administrativa Internacional del Canal de Puigcerdá*, capítol V de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

²³⁰ *Reglamento para la organizacion de la Comision Administrativa Internacional del Canal de Angostrina y Llivia*, capítol VIII de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

superades les altures que tanquen la Vall de Núria y bona part de la capçalera del Ter, al Costabona es deixen les altures superiors a 2000 metres. Per sota d'aquesta cota es suavitza el relleu i la influència mediterrània és fa evident al clima i a la vegetació. El Pirineu torna a oferir facilitat de pas i la població es troba cada cop més a prop de la frontera.

Ja s'han citat els tres punts on el traçat de la ratlla fronterera es separa de la norma orogràfica: el tram que separa el municipi d'Albanyà del de Costoja, el que circumval·la el santuari de la Mare de Déu de les Salines, a Maçanet de Cabrenys, i el que deixa a la banda francesa el Fort de Bellaguarda, situat entre el Coll de Panissars i el Coll del Pertús.

A la seva Memòria de 1851 Carlos Llauder informa sobre aquestes anomalies, sense donar-ne les raons. Destaca que les dues primeres es compensen entre si, amb un petit avantatge per a França, però no assegura que sigui resultat de cap negociació de bescanvi territorial. Comenta que, en el cas del terreny de Costoja que s'endinsa al vessant espanyol, el cordó sanitari francès de 1821 es va instal·lar a la carena i que les tropes franceses no van avançar fins a la cornisa rocallosa entre els rius Muga i Major, actual línia de frontera, fins que les funcions del desplegament de tropes no van passar a ser "d'observació". Sembla ser que les diferents faccions que corrien per terres catalanes a l'època de les guerres carlistes cercaven refugi en aquella zona, el que va motivar l'alerta dels francesos. Llauder assegura que no hi han litigis pendants entre les comunitats locals citades. Aquesta conclusió també és la que se'n pot treure de l'articulat dels Tractats ajustats per la Comisión Mixta de Límites. A l'Anejo IV de l'Acta Final de 1868, dedicat als usos entre pobles limítrofs, es pot llegir: "La rectificacion de frontera amigablemente consentida por el distrito español de *Albaña* y el pueblo francés de *Costoja*, no modifica en nada el estado actual de posesión y goce en los territorios que han cambiado de jurisdiccion". En aquestes zones es situen alguns dels camins de pas franc citats a l'article 28 del Tractat de 1868 i a l'Anejo III de l'Acta Final de 1868. Es tractarà aquest tram al capítol 24.

El cas del Fort de Bellaguarda té més substància. L'historiador del Rosselló Alain Ayats (1998; 2002) ha estudiat com l'antic comtat català va ser integrat a l'estructura política i militar francesa. Amb el Tractat dels Pirineus de 1659 el vell castell de Bellaguarda va adquirir sobtadament un gran protagonisme, passant a controlar un dels passos més estratègics de la serralada. Però no és fins al 1667 que es plantegen, per part del senyor de Clerville, millores al castell. El treball comencen al 1668 i al 1674 el castell és capturat pels espanyols. Els francesos el recuperen en menys d'un any. A partir de 1678 es porten a terme millores de qualitat, pensades per a no deixar-se ocupar tant fàcilment, i al 1698 la fortificació queda operativa i amb capacitat de controlar el pas pels colls de Panissars i del Pertús (Hernàndez, 2003:206).

La frontera en aquesta zona havia quedat poc definida, ja que a les converses de 1660 els francesos desitjaven portar la frontera de la divisòria orogràfica, a l'est de Bellaguarda, fins al curs principal del riu Llobregat, que corre d'est a oest després de néixer a peus del Puig de Llobregat (923 m). Els representants espanyols es van negar a acceptar-ho i finalment es va arribar a la solució de compromís de declarar la zona com "indivisa" entre els dos països. Un segle més tard els francesos van renunciar a qualsevol dret de sobirania sobre la zona indivisa. L'acord es va complementar amb una operació de delimitació de la frontera als voltants de la fortalesa. El resultat en fou el Conveni de Límits de 1764²³¹, del que se'n parlarà de forma més detallada al capítol 26.

La descripció del traçat de la frontera s'inicia al pont per on passa el camí reial que va d'Espanya a França passant pel Coll del Pertús. Al costat nord del pont s'hi van erigir dos pilars monumentals²³². Mirant en direcció nord, la frontera per l'esquerra segueix una poligonal, assenyalada amb piràmides d'uns

²³¹ *Convenio de limites entre España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll de Pertús*, signat a Perpinyà el 12 de novembre de 1764. Reproduït a l'Annex D6.

²³² A la seva Memòria de 1851, Carlos Llauder informa que las làpides dels pilars eren "...apenas legibles sus inscripciones por haberlas picado los repúblicanos franceses en el año 1789 en odio á ser procedencia monárquica".

dos metres d'altura, que envolta la fortalesa pel vessant meridional de l'altiplà sobre la que està assentada, fins arribar al Coll de Panissars (article 2). Des del pont, per la dreta, la frontera puja cap al nord pel costat oriental del camí i arriba a la divisòria d'aigües vorejant els jardins que els de El Pertús van construir a la zona (article 3). A més, s'assenyalen els camins de pas franc per on els veïns podran circular.

Aquest Conveni va ser pactat 104 anys després de les converses de 1660. L'article 14 del Tractat de 1866, 102 anys després, ratifica la delimitació feta i a l'Acta d'Afitament de l'Acta Final de 1868 es descriu com es restauen i s'aprofiten, gravant-hi la numeració corresponent, les fites de 1764. Donats els canvis operats per l'urbanització dels voltants del camí reial, es modifica el traçat fronterer que puja pel seu costat oriental. Poc abans d'arribar al Coll del Pertús, abandona el camí reial per seguir la riera de la Comtessa cap l'est fins passar prop de la carena. A la figura 40 es dibuixa sobre una imatge aèria el traçat de la frontera actual i la divisòria de les aigües a la zona.

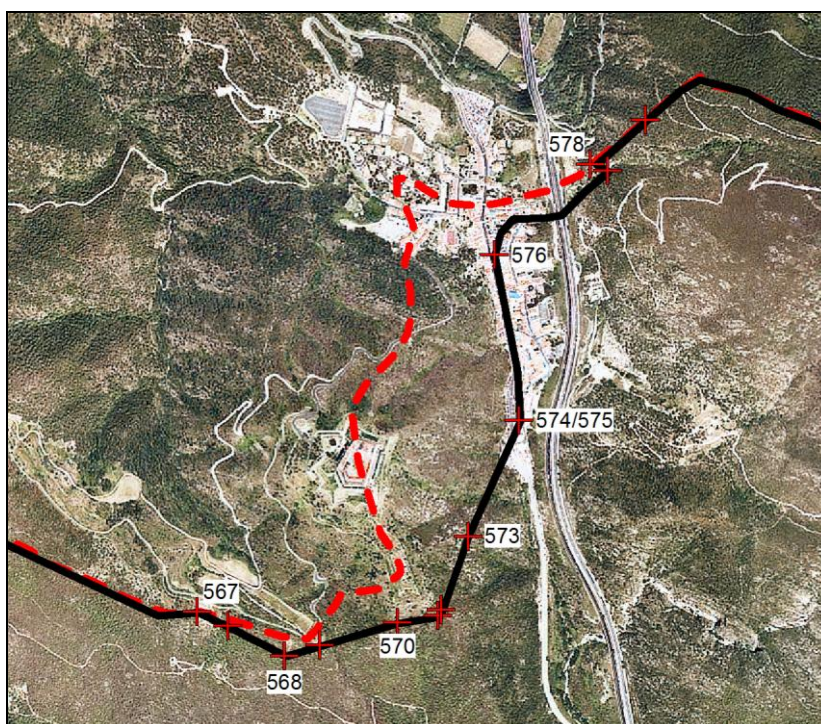

Figura 40. A la zona del Fort de Bellguarda i el barri de Els Límits de la Jonquera, a Girona, el traçat de la frontera (en negre), es separa de la carena (en vermell a traços) a la muga 567 fins retrobar-se a la muga 578. Ortoimatge de l'Institut Cartogràfic de Catalunya a escala 1:25.000 (77-19). Espanya al sud y França al nord. Elaboració pròpia.

Per últim, la ratlla fronterera acaba arribant a la Mediterrània entre Portbou i Cervera. Ja s'ha destacat el caràcter convencional d'aquest traçat, el resultat de fer la bisectriu entre les dues posicions extremes possibles. A les converses de Ceret de 1660 sembla ser que els espanyols van apostar per la versió nord de la divisòria, que arribava fins la plaça forta de Cotlliure, mentre que els francesos, per la seva banda, defensaren un traçat que finalitzava al Cap de Creus. El terreny ho permetia. Així que la discussió es va centrar en la clàusula que exigia que es restaurés el límit que antigament havia separat "las Galias de las Españas". Per fer-ho es va intentar ubicar els detalls descrits als texts llatins, destacant en aquest sentit l'erudició de Pierre de Marca que, citant a Pomponi Mela, va identificar el Promontori d'Afrodita amb el Cap de Creus. Donat que a l'article 118 del Tractat dels Pirineus de 1659 es deia explícitament que es restituïen a Espanya les places fortes de Cadaqués i Roses, Marca va proposar que tota la costa al nord del Cap de Creus, llevat aquestes dues places, passés a sobirania francesa. Després del fracàs de les converses de Ceret, els espanyols, tement que poguessin acabar perdent la zona al nord de Llançà, van acabar acceptant que la frontera acabés al punt més destacat de la costa al nord de Cap de Creus. Aquest va resultar ser Cap de Cervera (Sermet, 1983:20; Nordman, 1998:185). Així va quedar establert a l'Explicació de l'article 42 signat al 1660, on es diu que "... para evitar todas contestaciones, y dificultades, se declara, que el Lugar de Banyuls del Marefme, y todo su distrito es de las pertenencias de dicho Condado de Rofellón". En aquell moment Cervera estava dins de la jurisdicció de Banyuls de la Marenda, per la qual cosa el redactat s'ajusta efectivament al que es va acordar.

Des del Puig de Cervera (208 m) la ratlla de la frontera cau a la Mediterrània en direcció est, fins la muga 602, situada dins de la Cova Foradada. No es tracta de l'opció més coherent amb l'orografia si es continua mantenint el criteri de la carena com a límit. Les solucions possibles podrien haver estat seguir en direcció nord-est, acabant a Cap de Cervera, o, com alternativa, cap al sud-est, a la Punta de l'Ocell. Jean Sermet (1983:21) suggereix la hipòtesi que es

tracta d'una decisió presa per la Comisión Mixta de Límites relacionada amb el fet de que la cova era un lloc que permetia el refugi dels agents de duana, facilitant les tasques de control i les accions de repressió del contraban, molt actiu a la zona fronterera durant tot el segle XIX.

18 - *Una nota al marge: Andorra*

No es pot acabar de parlar de la delimitació de la frontera als Pirineus sense dedicar unes paraules a Andorra. Aquest microestat, no reconegut com a membre de la comunitat internacional de ple dret fins molt recentment²³³, té el seu origen tant en la seva marginalitat geogràfica com en el zel dels andorrans per mantenir la seva independència. La primera raó és en bona part la causant de la poca capacitat o interès per part de les corts hispana i francesa en estendre la seva sobirania a aquelles valls. La segona, juntament amb un complex i encara discutit entramat jurídic-històric, ha permès a la república pirinenca perviure al marge dels seus dos grans veïns. Sense haver disposat de la plena sobirania sobre el seu territori, ja que residia de forma indivisa entre el bisbe de la Seu d'Urgell i el cap de govern francès, l'andorrà ha gaudit de pau durant més de set segles, amb molts pocs deures envers un aparat estatal que es restringia, bàsicament, a l'organització parroquial, l'equivalent als municipis espanyols. El govern més immediat era exercit pel Consell de les Valls, format per vint-i-quatre consellers escollits²³⁴ entre els regidors parroquials cada dos anys, a raó de quatre consellers per cadascuna de les sis parròquies que conformen el territori andorrà. Els consellers, per la seva banda, escollien al síndic, que ostentava el caràcter de cap de govern.

A falta de constitució, reglaments o lleis modernes, la base jurídica per la que es regien les valls es fonamentava en el *Manual Digest*, un manuscrit en sis parts de 1748 on Antoni Fiter i Rossell va recopilar tant els documents més

²³³ L'abril de 1993 es va aprovar per plebiscit popular la seva Constitució i el juliol del mateix any va ser admesa a l'ONU.

²³⁴ El vot estava reservat als caps de casa, que havien de ser casats, tenir més de 24 anys, sense deutes i que no els hi sigui conegut el vici d'emborratxar-se (Guilera, 1993:22).

antics, on es recullen els privilegis concedits per Carlomagne i Ludovic el Piadós, com els usos i costums ancestrals. El *Manual Digest* no era públic, es guardava a la Casa de les Valls i es posava sobre la taula a les reunions del Consell. Al *Llibre 6 y ultim* del *Manual*, Fiter va redactar una *Serie de Máximes de la millor Política Christiana per la millor conservació de estes Valls* on queda plasmada l'actitud amb les que els andorrans consideraven aleshores les relacions amb els seus veïns. Per exemple, a la màxima 44 es defensa que els camins dels ports i collades, al contrari que els interiors, siguin fangosos i dolents, per evitar el pas de tropes:

Los caminos dels ports no han de esser molt bons, ans be fragosos y dolents, sols se puga transitar meramen. A diferencia dels camins reals de dins les Valls, los quals es molt conforme á tota rahó y al comers que estigan ab la millor disposició que los dels ports ó que travessen los Pirineus, y que estos han de estar de tal forma que tan solamen si pogue passàr, porque de eix modo sempre se evite lo pas de tropes, majormen en temps de guerras entre Fransa y Espanya ...

o a la 49, on es recomana no fer ostentació de poder i riquesa per evitar que hi hagin enveges que puguin posar en qüestió els seus privilegis²³⁵:

No demostrar jamay fausto, ni riquesas ni propalar poder ni forsas; sino predicar sempre la miseria i pobresa de les Valls; com es aixi. Ab aquest motiu lograren los antichs Andorrans los insignes privilegis y exempcions de que ara logren les Valls. Així se llegeix en dits privilegis, los quals especulativamen parlant no aurién lograt si aguessen expressat riquesas y fausto ...

És evident que en un estat d'aquestes característiques la frontera ha d'estar present de forma constant en la vida dels seus habitants. Tant a nivell econòmic com social podem parlar de societat transfronterera (Domingo, 1997). Durant el període que ens ocupa el territori es va organitzar en funció de la

²³⁵ Els dos fragments s'han transcrit de Guilera (1993:296-297).

necessitat d'aprofitament dels recursos naturals. Els conflictes territorials i els problemes de límits van derivar de la recerca d'un equilibri entre l'accés a les pastures (les *herbes*) i les limitacions imposades per l'orografia. Andorra està formada per dues valls, la corresponent a la Valira del Nord o d'Ordino i a la Valira d'Orient o de Soldeu, envoltades per cims que superen els 2500 metres. Les valls s'uneixen a la zona on es troba la capital, Andorra la Vella, a uns 1000 metres d'altura, i les aigües es troben al Valira, que viatja cap al sud tot cercant el Segre, obrint amb el seu pas el millor accés a aquestes valls. Amb 460 km², les fronteres amb Espanya i França transiten per les altures que envolten les valls, però amb notables excepcions, com es veurà més endavant. La pressió pels recursos en algunes zones va originar certa conflictivitat que es va intentar apaivagar amb la delimitació precisa de la frontera.

L'origen dels límits territorials andorrans ha sigut estudiat per Joan Becat (1993). A Andorra cal distingir dos nivells de pastures: les de mitja muntanya i les pastures d'estiu (també anomenades de muntanya o peixenes). Aquestes darreres seran les protagonistes dels conflictes de frontera. Cada comunitat ha de tenir la propietat o ús de les pastures necessàries per alimentar la seva cabana durant l'estiatge. Algunes parròquies estan molt ben equilibrades territorialment, com és el cas d'Ordino, que disposa de tots els ingredients necessaris en les proporcions suficients. Altres, en canvi, tenen importants carències, com és el cas de La Massana, que les obliguen a cercar territoris suplementaris fora del seu espai particular.

La definició territorial d'Andorra ja estava assentada a l'alta Edat Mitjana. Es coneixen documents del segle IX que tracten Andorra com una part del comtat d'Urgell, que s'acolliria en aquella època a la sobirania carolíngia (Baraut, 1988:11-14). A l'acta de consagració de la Catedral d'Urgell del segle X es parla de les parròquies que la formen. A l'any 988 es detallen els límits de les valls a una acta de permuta entre el comte Borrell i el bisbe Sala. A l'any 1007 es descriuen els seus límits en una donació que el comte d'Urgell concedeix en favor del monestir de Sant Sadurní de Tavèrnoles. Amb la signatura dels

pariatges de 1277 i 1288 es decideix el repartiment del control de les valls entre els coprínceps i es marquen els límits fronterers amb Catalunya (Guilera, 1993:74). Per part francesa es coneixen documents similars de 1304 entre el rei de Mallorca i el comte de Foix. Amb aquestes premisses, segons Jean-François Bladé (1875:5), s'explica que les valls andorranes no es veiessin afectades per les estipulacions de l'article 42 del Tractat dels Pirineus. A partir de la segona meitat del segle XVII es va donar un important increment de la producció cartogràfica, però les delimitacions comentades no s'hi van dibuixar de forma precisa. Als mapes del Rosselló, Catalunya o el Pirineu, fins ben entrat el segle XIX, les valls andorranes eren incloses a la vegueria de Puigcerdà i al comtat de Cerdanya, o bé dins de França. La imatge més antiga que es coneix és la que correspon al full 15 de la *Carte General des Monts Pyrenées* de 1717, sèrie coordinada per Roussel i La Blottiere. Posteriorment es porta a terme un aixecament corresponent als fulls 40 i 40bis de la *Carte Générale de France* dirigida per la família Cassini, aixecades per l'enginyer Lengelée el 1777 i publicades el 1788. Un altre mapa que ha estat molt usat és el que va publicar Dalmau de Baquer el 1849, titulat *Mapa de los Valles de Andorra*. A destacar també els treballs de Jean-François Bladé, del comte de Saint-Saud i del geògraf francès Franz Schrader (Pujal Carabantes, 1997).

Als dos apartats següents es descriuran les dues díades frontereres andorranes. En primer lloc la septentrional, amb França, que té una longitud d'uns 57 km, i després la meridional, amb Espanya, de 65 km. En cap dels dos casos existeix un acord de tipus internacional que les validi. Ni França ni Espanya disposen d'una frontera oficialment establerta amb el país pirinenc. Això no vol dir, però, que no hi hagin polèmiques ni s'hagi provat de fer, com es veurà.

18.1 - La frontera septentrional: el conflicte de la Solana

La frontera entre Andorra i França transita pels alts cims que separen les dues conques: d'oest a est, des del punt triple del Pic de Medacorba (2912 m) fins el Pic de la Cabaneta (2818 m)²³⁶ la frontera passa per entre els vessants del Valira al sud i l'Arieja al nord. En aquesta zona existeixen aprofitaments de pastures estiuenques per part dels andorrans al vessant nord, per la qual cosa cada any la parròquia d'Ordino envia una delegació per retre homenatge als cònsols dels pobles francesos afectats (Becat, 1993). Al capítol 12 s'ha reproduït una descripció de la cerimònia.

A la part oriental el traçat abandona la divisòria d'aigües i es dirigeix cap l'est fins trobar-se amb l'Arieja, per on puja en direcció sud (veure el mapa de la figura 41)

Aquesta zona tradicionalment ha estat un punt conflictiu. Si es comparen les cartografies andorrana i francesa s'hi poden observar, avui en dia, discrepàncies . És l'anomenada Solana d'Andorra, que a efectes de la frontera contestada queda compresa pel vessant meridional definit entre el Pic de la Cabaneta (2818 m), el Coll dels Colts, la Font de la Palomera i el riu Arieja fins la població del Pas de la Casa i el punt triple situat a la Portella Blanca (2521 m)²³⁷.

²³⁶ La frontera transita pel Pic de Racofred (2838 m), el Port d'Arinsal (2733 m), el Port de l'Angonella (2817 m), el Pic de Tristaina (2876 m), el Pic de la Font Blanca (2904 m), el Pic de Ransol (2733 m), el Pic d'Escobes (2781 m) fins el Pic de la Cabaneta (2818 m).

²³⁷ Des del Pic de la Cabaneta (2818 m), la frontera va per la divisòria menor del Roc Melé (2816 m), el Coll dels Colts, el Roc de Carroux, des d'on baixa fins trobar l'Arieja. Després puja pel riu fins l'Estany de les Abelletes, passant per la població del Pas de la Casa, per on passa la carretera francesa N22. Continua la línia cap al sud passant pel Pic de les Abelletes (2598 m), el Pic d'Envalira (2827 m) fins la Portella Blanca (2521 m). A destacar com a la cartografia de detall publicada pel Ministeri d'Urbanisme i Ordenament Territorial d'Andorra desvia la frontera al nord del Pas de la Casa para abastar un tram de carretera que porta a una rotonda de la carretera francesa N22. Es tracta d'un recent acord amb els francesos per acomodar el traçat fronterer a la nova xarxa viària.

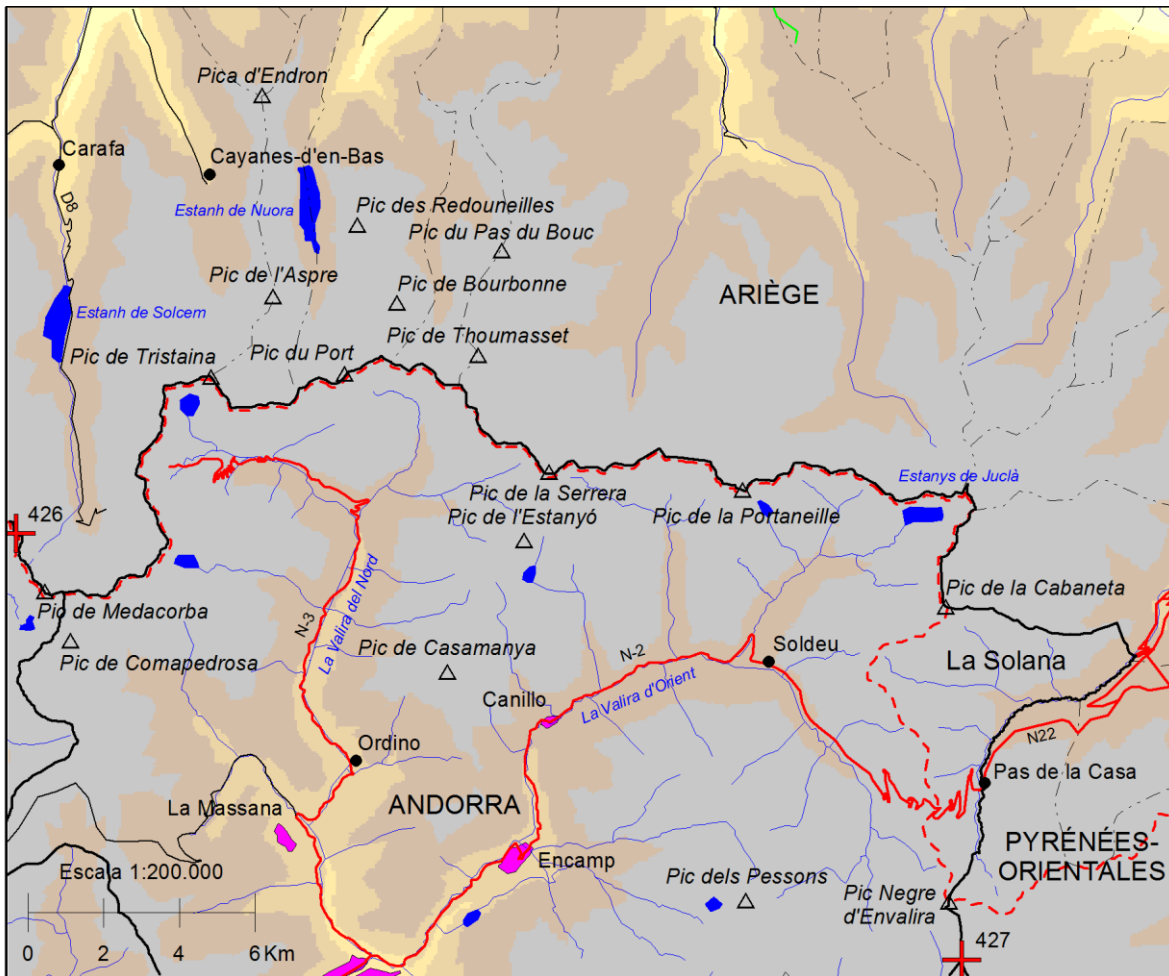

Figura 41. Traçat de la frontera (línia negra) entre Andorra i França. La zona de la Solana, a l'esquerra, comprèn des de la divisòria d'aigües (línia vermella discontinua) fins la frontera, que segueix el curs del riu. Elaboració pròpia.

Els francesos consideren que el límit fronterer va per la carena entre el Pic de la Cabaneta (2818 m) i el Pic d'Envalira (2827 m). Aquest conflicte ha estat estudiat per l'historiador Jacinto Bonales (2003:10), qui ha localitzat documents del segle XI relacionats amb la qüestió, encara que en la seva opinió la lluita entre els veïns pel control de les pastures i els boscos de la zona havia de ser anterior. El fet de que la Solana fos aprofitada pels andorrans va fer que s'identifiqués o confongués el límit entre les zones d'ús de la Solana amb el límit entre les valls, enteses aquestes com grans unitats de jurisdicció senyorial dins del particular desenvolupament feudal andorrà. Cosa que no va succeir en altres zones, com és el cas dels emprius al nord del Coll dels Colts sobre els territoris del veí L'Ospitalet, que van desaparèixer al consolidar-se el territori andorrà. Una qüestió diferent és la propietat de la muntanya, que va tenir múltiples

pretendents al llarg del temps. A la situació actual es va arribar amb la concòrdia de 1835 entre les parròquies andorranes de Canillo i Encamp i els municipis francesos de Merenç i l'Ospitalet, mitjançant la qual es reconeixia la sobirania andorrana de la Solana i com propietat de les dues parròquies (que la van dividir en tres, una d'elles indivisa), arrendant-se el seu ús per 18 anys i 450 francs anuals als veïns dels dos pobles francesos. Malgrat tot, això no va impedir que continuessin donant-se episodis de violències, com quan, al 1839, alguns guardes d'Andorra van disparar a pastors francesos que portaven bestiar a la zona. El 1850 el govern francès va designar una comissió per a la delimitació de la frontera i va proposar que la Solana fos comprada per França, cosa que no va prosperar degut al desinterès mostrat pel ministre de Finances ja que no hi havien jaciments de ferro. Al vèncer el termini dels 18 anys establert per la concòrdia de 1835 van aparèixer diferents interessats per fer-se amb l'arrendament, la qual cosa va provocar la confiscació del bestiar francès que intentava pasturar a la zona fins que la qüestió es resolgués. Un altre mecanisme que van considerar les autoritats franceses va ser el d'aprofitar el pas per la zona de la Comisión Mixta de Límites, que estava portant a terme la delimitació de la frontera hispano-francesa, per a que afités de manera que la Solana quedés a la banda francesa, cosa a la que es van negar els comissionats francesos al considerar que no es tractava d'un problema de la seva competència²³⁸. El darrer intent important per part del govern francès per fer-se amb la Solana va ser un projecte de 1884 mitjançant el qual es volia comprar la muntanya, però va ser desestimat per l'administració de boscos al no considerar-se d'interès públic (Bonales, 2003:65-67).

²³⁸ El 1867 es designa una nova comissió per a la delimitació de la frontera, que remet als membres de la Comisión Mixta de Límites, els oficials d'Estat Major Baró Hulot i Bruno Boudet, les qüestions de la Solana (Bonales, 2003:66).

18.2 - La frontera meridional: delimitació amb resultat nul

Per l'oest, la frontera arranca del punt triple del Pic de Medacorba (2912 m) i segueix la divisòria d'aigües cap al sud fins el Pic de la Bassera o dels Llacs (2695 m)²³⁹ (veure mapa a la figura 42). En aquest punt la frontera segueix una divisòria menor de manera que deixa fora d'Andorra el recorregut alt del riu d'Os de Civís i no torna a trobar la divisòria original fins arribar, després de donar una volta per l'est, a la Serra Plana²⁴⁰, punt on el traçat fronterer expressat per les cartografies espanyola i andorrana és diferent. Continua per aquesta carena cap al sud passant pel Coll de Vista (1923 m), la Collada de Prat de Porceller (1973 m), la Collada de Canòlic (1901 m) fins als voltants del poble espanyol d'Arduix. En aquest punt segueix un tram poligonal que passa pel nord d'Argolell i porta directament, a mig vessant de la Feixa de la Pallola, fins la Valira, principal punt d'accés a Andorra. Aquest darrer tram de la frontera és el resultat de les pugnes entre la parròquia de Sant Julià de Lòria i el poble espanyol de Civís pels emprisus de la zona del Bosc del Teix. Els conflictes van tenir com a resultat unes sentències sobre límits que posteriorment van ser assumides com fronteres per les comissions de delimitació hispano-andorranes, com es veurà més endavant (Llobet, 1986:159).

Al sud, des del punt on creua la Valira i la carretera N-145 que ve de la Seu d'Urgell, la frontera continua cap l'est pel riu Runer, puja a la Collada de Pimes (2141 m) i va fins la Font Bullidora, gira al nord i puja fins el Pic Negre

²³⁹ La frontera va pel Pic de San Fons (2891 m), el Port Vell (2583 m), el Pic del Port Vell (2657 m), el Port Negre de Pallars (2496 m), el Pic del Port Negre (2573 m), el Coll Petit (2437 m), el Port de l'Ovella (2339 m), el Port de Cabús (2305 m), per on passa la carretera que connecta Tor (Espanya) amb Pal (Andorra) i el Pic de la Bassera (2695 m), també anomenat dels Llacs a la cartografia andorrana.

²⁴⁰ La frontera gira al Pic de la Bassera al nord-est i segueix per la divisòria, que va girant cap el sud fins trobar-se amb l'Alt del Covil (2358 m), segueix pel Coll de Montaner (2078 m), el Pic d'Enclar o Bony de la Pica (2402 m), creua el riu d'Os de Civís i la carretera que porta d'Os de Civís (Espanya) a Bixesarri (Andorra), segueix per la part alta de la Solana dels Llimois i segons la cartografia andorrana porta fins el Coll de Laquell (2169 m) per girar després a l'est i reprendre la divisòria principal al punto superior de la Serra Plana (2279 m). Al MTN50 la Font de l'Arsola queda a la part espanyola.

(2642 m) seguint un trajecte poligonal que és diferent segons la cartografia considerada. Des d'aquí continua la frontera cap l'est seguint la carena fins el Port de Vallcivera (2518 m)²⁴¹.

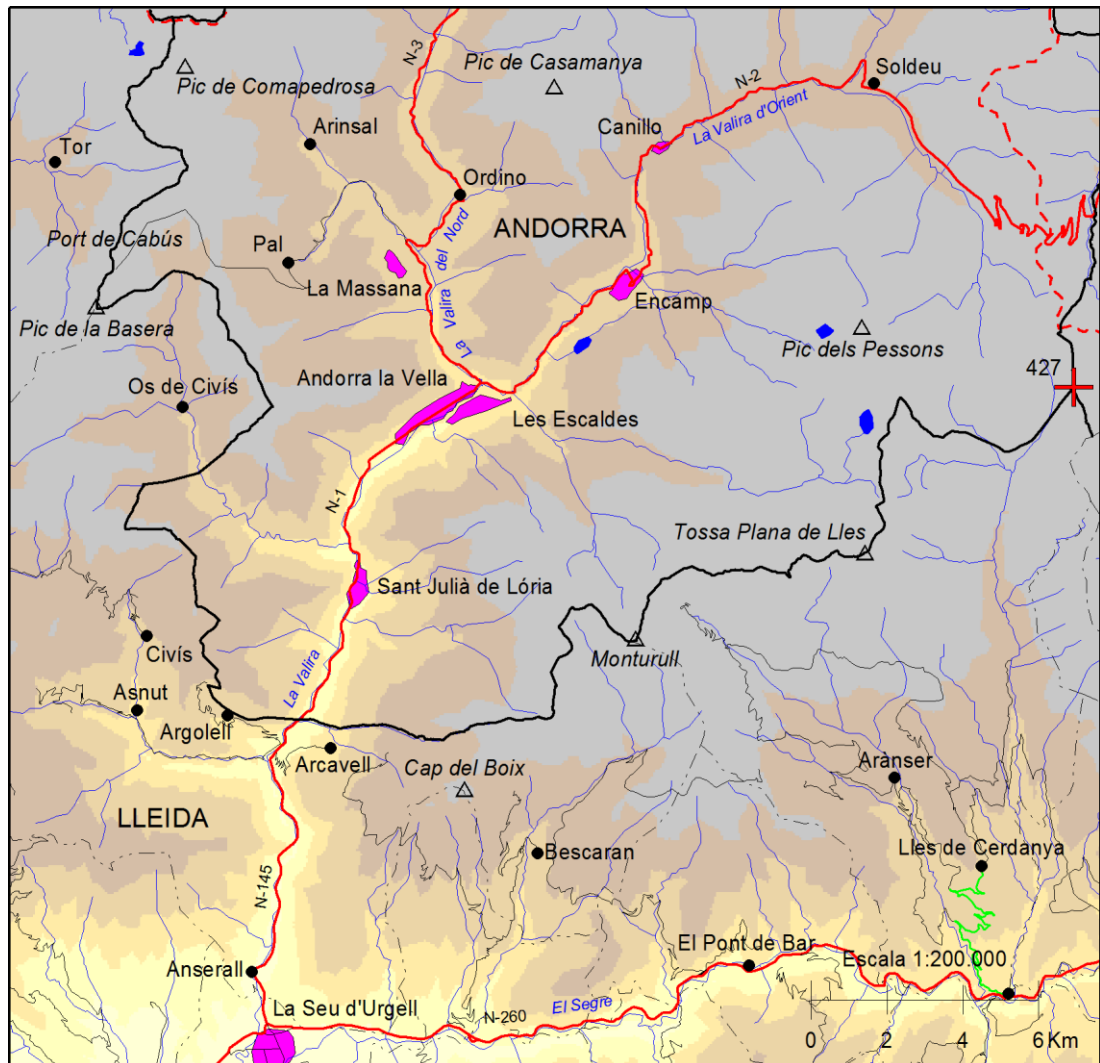

Figura 42. Traçat de la frontera (línia negra) entre Andorra i Espanya. Elaboració pròpia.

En aquest tram la cartografia espanyola porta la ratlla fins prop del Pic de Ribús (2826 m), per damunt de l'Estany de Montmalús, mentre que la cartografia andorrana s'estalvia aquest pic i porta la línia fronterera directament a l'est, passant al sud de l'estany citat. La ratlla circula a mig vessant cap el Pas de Rabadans, per girar al nord-est tot seguint un trajecte paral·lel al curs del riu

²⁴¹ Sortint del Pic Negre (2642 m), es segueix pel Monturull o Torre dels Soldats (2761 m), el Coll de Claror (2569 m), el Pic de Perafita (2752 m), el Port de Perafita (2588 m), el Pic de la Raconada de la Maiana (2749 m), el Pic dels Estanyons (2837 m), la Portella de Setut (2865 m), la Collada de la Portelleta (2763 m), el Tossal de la Muga (2848 m) fins el Port de Vallcivera (2518 m).

d'Engaït, que abandona per pujar al punt triple de la Portella Blanca (2521 m). Aquest tram entre el Port de Vallcivera (2518 m) i la Portella Blanca (2521 m) és un avanç andorrà fora de les seves conques, superant les altures del Montmalús que portarien directament al Pic d'Envalira (2827 m). La mala definició d'aquest traçat va provocar més d'un drama a la persecució de refugiats polítics durant la Guerra Civil espanyola (Sermet, 1983:26).

No existeix cap tractat de límits entre Espanya i Andorra, encara que si que es van fer els treballs necessaris per bastir-lo. Al 1856 es va organitzar una comissió mixta hispano-andorrana (veure la taula 17) de delimitació fronterera que va estendre una acta delimitant el tram corresponent a la parròquia de Sant Julià de Lòria²⁴². La comissió va prendre coneixement dels títols legals que aportaren les parts, van reconèixer les fites i senyals encara existents en un tram de la línia, van indicar la posició on s'havien de construir noves senyals i van tractar d'algunes qüestions relacionades amb els emprius comuns a la zona. El treball van quedar interromputs:

... no habiendo sido posible a causa de la mucha nieve de que los montes que han de recorrerse para continuar el establecimiento de la referida linea; están cubiertos, y del mal tiempo que en esta estacion en ellos se esperimenta ...

Al 1858 es va torna a constituït la comissió (veure la taula 18) per continuar amb els treballs, completant tot el que quedava de frontera²⁴³.

²⁴² *Acta de deslinde entre Andorra y la provincia de Lleida*, signada a la Seu d'Urgell el 24 de desembre de 1856. Transcrita a l'Annex C6 i parcialment reproduïda a la tesis de Salvador Llobet (1986:annex 17).

²⁴³ *Acta de deslinde entre Andorra y la provincia de Lleida*, signada a la Seu d'Urgell el 7 de novembre de 1858. Transcrita a l'Annex C7.

Espanya	Andorra
José Mellid de Bolaño Brigadier d'infanteria i governador militar de la Seu d'Urgell	Francesc Duran Segon síndic i procurador general de les Valls
José Alviña Advocat i diputat provincial de Lleida	Joan Moles Subsíndic
Pedro Jover Administrador de Rendes	Josep Périch Conseller
Alcaldes d'Arcavell, Argolell, Civis i Os	Representants de Sant Julià de Lòria i la Massana

Secretari : Luis Dalmau de Baquer, notari de la Seu d'Urgell

Taula 17. Composició de la comissió de delimitació hispano-andorrana de 1856. Font: Bladé (1875:36) i l'acta de delimitació de 24 de desembre de 1856 transcrita a l'Annex C6. Elaboració pròpia.

Espanya	Andorra
José Mellid de Bolaño Brigadier d'infanteria i governador militar de la Seu d'Urgell	Francesc Duran Segon síndic i procurador general de les Valls
Antonio de Moner Advocat i diputat provincial de Lleida	Joan Moles Subsíndic
José López Administrador de Rendes	Josep Povida Conseller

Secretari : Joan Cervós, notari de la Seu d'Urgell

Taula 18. Composició de la Comissió de delimitació hispano-andorrana de 1858. Font: Acta de delimitació de 7 de novembre de 1858 transcrita a l'Annex C7. Elaboració pròpia.

Els treballs foren presentats a la reina per a la seva ratificació, però en el seu lloc es va ordenar al Capità General de Catalunya que es traslladés l'expedient a la Comisión Mixta de Límites, que en aquell moment estava acabant amb la demarcació de Lleida, per a que ho estudiés. Gil Areny, el síndic andorrà va escriure²⁴⁴, amb un cert to de desesperació, que:

La necesidad imprescindible del deslinde de dos territorios confinantes y que habían venido á confundirse; las muchas dudas y cuestiones a que esto daba lugar entre los agentes de los respectivos Gobiernos; los litigios que entre los

²⁴⁴ Carta al President del Consell de Ministres, 27 de setembre de 1860. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 185-03 (Tr 64/65 – 5).

particulares y las Universidades de los pueblos se promovieron con frecuencia sobre pastos y demas aprovechamientos; y sobre todo el esquisito celo que tanto S.M. como su ilustrado Gobierno habian manifestado para que la Comisión nombrada llevase á efecto su cometido con toda actividad y venciendo cuantos obstaculos se ofreciesen, hicieron concebir al Consejo de la Republica de Andorra la plausible esperanza de que recaeria en breve la R[elación]. Aprobacion sobre unas operaciones, que fijando los limites territoriales de ambos Estados, habían de evitar en lo sucesivo conflictos y disgustos, por desgracia demasiado frecuentes en los pueblos fronterizos, que no tienen bien marcada la linea divisoria.

La reina no va donar el seu vist-i-plau fins a començaments de 1863 i al desembre del mateix any el Capità General de Catalunya va informar al ministre de la Guerra de la finalització de l'afitament²⁴⁵.

Aquest afitament es va portar a terme per una comissió hispano-andorrana (veure la taula 19) que va revisar de nou tota la frontera entre Andorra i Espanya. Es va constituir el 8 d'agost de 1863 i entre el dia 9 i el 12 va portar a terme els treballs de reconeixement necessaris sobre el terreny (veure la taula 20). Posteriorment es va afitar on va ser considerat necessari, atenent totes les reclamacions que van sorgir. El resultat va ser una acta d'afitament²⁴⁶ de tota la frontera entre Espanya i Andorra, on es ratificaven els treballs fets al 1856 i al 1858 i es regulaven algunes dificultats que havien hagut de ser aplaçades en el seu moment: la delimitació d'una zona²⁴⁷ al voltant de la font de la Rabassa (a la capçalera del riu Runer) com a territori comú i en empriu entre Sant Julià de Lòria i Arcavell; l'oficialització de l'acta d'una transacció recent entre Civís i Sant Julià de Lòria per l'aprofitament forestal per igual d'una zona determinada i la decisió de compartir una part del territori de Lles amb el de Sant Julià de Lòria. A la seva memòria sobre aquesta frontera, on estudia la

²⁴⁵ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 185-03 (Tr 64/65 – 5).

²⁴⁶ *Acta de amojonamiento de límites entre España y Andorra*, signada a la Seu d'Urgell el 22 d'agost de 1863. Transcrita a l'Annex C13.

²⁴⁷ La zona es defineix mitjançant un cercle de 100 barres de Castella de radi, centrat a la font.

documentació històrica relacionada, Jean-François Bladé (1875:41-42) dóna la seva conformitat al que es va pactar. Però no li falten errors, per exemple el comte de Saint Saud (1886) s'adona que el Pic de Coma Pedrosa (2944 m) en realitat es troba a l'interior d'Andorra i no a la frontera, tal com queda descrit a la documentació.

Espanya	Andorra
Antonio Marquez y Galvez (President) Brigadier d'infanteria y governador militar de la Seu d'Urgell	Joan Moles y Villarrubia Segon síndic i procurador general de les Valls
Francisco Maria de Martorell y de Salat Advocat i diputat provincial de Lleida	Josep Périch Gelabert Conseller
José Lopez Administrador de Rendes	Pere Santuré Conseller
Joan Cervós (Secretari) Notari de la Seu d'Urgell	Anton Tomas Palmitjavila (Secretari) Notari i secretari de les Valls d'Andorra

Taula 19. Composició de la Comissió d'afitament hispano-andorrana de 1863. Font: Bladé (1875:37) i l'Acta d'afitament de 22 d'agost de 1863 transcrita a l'Annex C13. Elaboració pròpia.

Malgrat tot, la delimitació i l'afitament no van prosperar. Sembla que no se'ls hi va donar la força jurídica necessària com per a que es formalitzés internacionalment. Jean Sermet (1983:27) ho explica basant-se en les peculiaritats del govern compartit de la vall. Fins la proclamació de la constitució de 1993, la sobirania andorrana residia en la persona dels dos coprínceps. La major part de les seves competències eren delegades a una sèrie d'institucions, però no les relacionades amb assumptes internacionals (Bascompte, 1997-1998). Segons els usos, era el copríncep francès, com a braç secular, qui assumia la representació internacional de la vall a tercers països, mitjançant el seu cos diplomàtic i consular, portadors de les credencials signades pel Cap d'Estat francès, ja que l'altre copríncep, el bisbe de la Seu d'Urgell, no disposava ni dels instruments ni del reconeixement internacional necessari per a desenvolupar aquestes tasques. Com els francesos no van intervenir als treballs, no els van ratificar. Els acords de límits no van ser convenientment endossats per assolir la categoria de tractat internacional.

Dia	Terme espanyol	Parròquia andorrana
	Tor ¹	La Massana
9 d'agost	Os de Civís ²	Andorra la Vella
	Os de Civís ²	Sant Julià de Lòria
10 d'agost	Civís ²	Sant Julià de Lòria
	Argolell ²	Sant Julià de Lòria
	Arcavell ²	Sant Julià de Lòria
11 d'agost	Bescaran ²	Sant Julià de Lòria
	Bescaran ²	Andorra la Vella
	Arànsers ³	Andorra la Vella
	Lles de Cerdanya	Andorra la Vella
12 d'agost	La Llosa ³	Andorra la Vella
	La Llosa ³	Encamp

Taula 20. Calendari dels treballs de la comissió d'afitament de 1863. Notes: 1. terme municipal d'Alins; 2. terme municipal de les Valls de Valira; 3. terme municipal de Lles de Cerdanya. Font: Bladé (1875:37) i l'Acta d'afitament de 22 d'agost de 1863 transcrita a l'Annex C13. Elaboració pròpia.

PART V – ESTUDI LOCAL: EL PIRINEU ORIENTAL

“Puisque la moindre usurpation sur le territoire d’autrui est une injustice, pour éviter d’y tomber, et pour éloigner tout sujet de discordie, toute occasion de querelle, on doit marquer avec clarté et précision les limites des territoires”

Emer de Vattel, diplomàtic suís de mitjans del XVIII, citat per Nordman

(1998:303)

19 - La Comisión Mixta de Límites a Girona (1863-1868)

A l'estudi regional de la delimitació de la frontera, al capítol 17 anterior, s'han vist les dificultats a les que es van haver d'enfrontar els comissionats a l'arribar al límit gironí i com les van solucionar. En aquesta part es durà a terme un estudi de més detall, d'abast local, centrat en els mecanismes que els comissionats i els seus agents sobre el terreny van emprar per encarar la delimitació.

Per a fer-ho, primer s'ha dut a terme un inventari de les 233 mugues definides mitjançant el Tractat de Límits de Baiona de 1866²⁴⁸ i demarcades posteriorment segons l'Acta d'Afitament publicada a l'Acta Final de 1868²⁴⁹. També s'ha dibuixat la frontera tal com està descrita al Tractat i l'Acta Final sobre una cartografia a escala 1:25.000. El resultat es pot veure a l'Annex B.

A partir d'aquest treball i de la documentació recopilada als arxius dels ministeris d'assumptes exteriors tant a Madrid (AMAEC) com a París (AMAE), es vol entendre el traçat fronterer i la posició dels senyals que es van definir entre 1863, quan la part espanyola de la Comisión Mixta de Límites fa la petició de documents a diferents arxius, i 1868, quan es signa l'Acta Final i es dissol la Comisión. Per estructurar l'explicació s'ha dividit el tram fronterer entre Andorra i la Mediterrània en vuit sectors (figura 43) en funció de les diferents problemàtiques a les que es van enfrontar, sempre prenent com a unitat

²⁴⁸ *Tratado de límites entre España y Francia desde el Valle de Andorra al Mediterráneo*, signat a Baiona el 26 de maig de 1866. Reproduït a l'Annex D13.

²⁴⁹ *Acta final del arreglo de límites entre España y Francia por el Pirineo*, signada a Baiona el 11 de juliol de 1868. Reproduïda a l'Annex D15.

territorial el municipi, ja que van ser les autoritats locals de l'època els principals interlocutors dels comissionats i els seus agents.

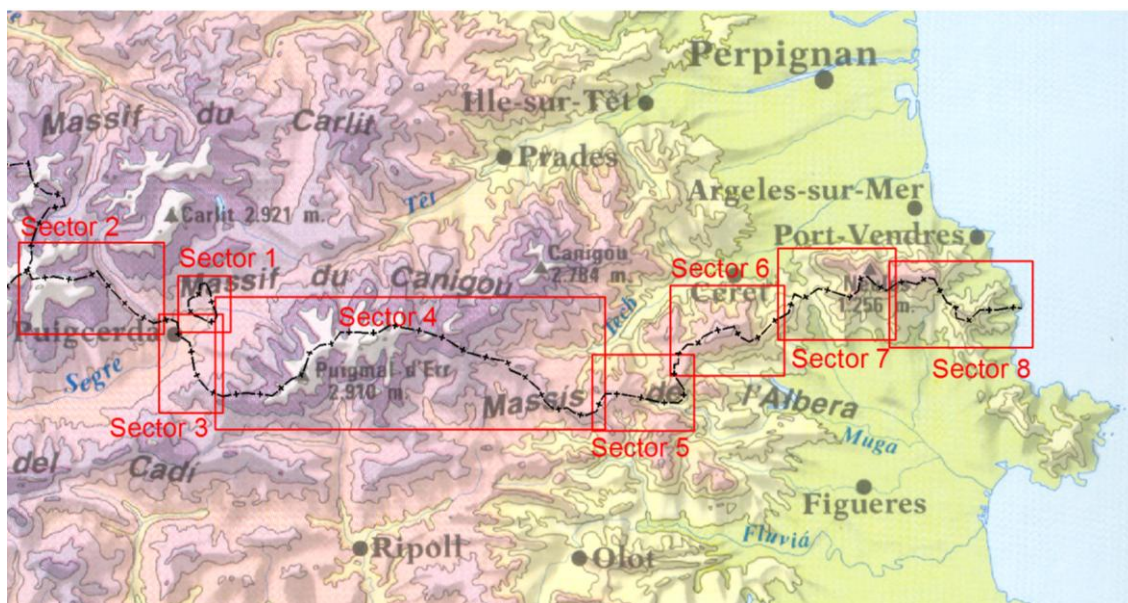

Figura 43. Distribució dels sectors en que s'ha organitzat l'anàlisi de la frontera gironina. Elaboració pròpia sobre el mapa físic extret de *El Pirineo. Presentación de una montaña fronteriza*. Madrid: MOPU, 1989, pàgina 29.

En els propers capítols s'aniran desgranant, sector per sector, les vicissituds de la delimitació fronterera. Primer, però, es descriuran en aquest capítol alguns aspectes generals de l'arribada de la Comisión Mixta de Límites a la zona gironina i de com van dur a terme la seva missió.

Cal tenir present que, quan els comissionats van encarar la tasca de la delimitació del darrer tram fronterer, ja feia deu anys que treballaven ensem, havien resolt amb èxit alguns conflictes greus i havien subscrit quatre acords internacionals. Amb poques diferències, la composició de la Comisión Mixta de Límites que es va encarregar del tram oriental de la frontera va ser la mateixa que va fer la delimitació del tram central del Pirineu. Per part espanyola, l'encapçalava el ministre plenipotenciari Francisco María Marín amb l'ajut del mariscal de camp Manuel de Monteverde, que ja s'han presentat al capítol 13. El

treball de camp el van portar a terme el tinent coronel Ángel Álvarez de Araujo²⁵⁰ i el capità Juan Pacheco y Rodrigo²⁵¹. Per part francesa, al capdavant s'hi trobava el comte Sérurier amb l'ajut del general de brigada Camille-Antoine Callier, de qui també s'ha parlat al capítol 13. El treball de camp el van fer el capità baró Hulot²⁵² i el capità Bruno Boudet. El 27 de febrer de 1863 es va reunir la Comisión Mixta de Límites a Baiona per donar el vist-i-plau al conveni addicional al segon Tractat de límits, amb el que es tancava l'afitament de la zona d'Osca i Lleida. Era la 24ena sessió de la Comisión i tant sols en van necessitar dues més per complimentar el tram gironí: una el 26 maig 1866, per confirmar el tercer tractat de límits de Baiona, sota presidència de Callier, i una altra i última el 11 juliol 1868, per formalitzar l'acta final, sota la presidència de Marin. Això no vol dir que no es trobessin amb dificultats. Cal interpretar-ho com que, amb la pràctica, havien desenvolupat una dinàmica de treball basada en una relació més personal entre ells, limitant les reunions formals a les mínimes indispensables. A partir de la documentació recopilada es pot observar una comunicació fluïda i intensa tant entre les dues parts com entre cada part i els seus agents al camp, que tot sovint es reuneixen per discutir detalls i, fins i tot, acordar estratègies per encarar les negociacions amb les autoritats locals.

²⁵⁰ Ángel Álvarez de Araujo y Cuéllar (Madrid, 1821-1894). Va ingressar a l'Estat Major com a tinent el 1844 i al 1853, amb el grau de tinent coronel, va ser nomenat secretari de la Junta Directiva de la Carta Geogràfica de España i, al mateix any, auxiliar de la Comisión Mixta de Límites, on va servir fins 1866. Al 1868 va ser nomenat cap del Depósito de la Guerra. Al 1881 va passar a comandar l'Estat Major de la Capitania de Catalunya, al 1886 fou superintendent de les mines d'Almaden i al 1888 va passar a la reserva. Font: AGM, Expediente personal(A-620) i García-Baquero (1986).

²⁵¹ Juan Pacheco y Rodrigo (Valencia, 1835-Madrid, 1917) El 1856 va ingressar a la Escuela Especial de Estado Mayor i va entrar al cos l'any 1859 amb grau de tinent. Al 1862 va rebre l'ordre d'incorporar-se a la Comisión Mixta de Límites "... a fin de auxiliarla en los trabajos facultativos que exigiera el amojonamiento...". Al 1867 fou nomenat professor de l'Academia de Estado Mayor. Posteriorment va participar activament a les guerres carlines, cosa que va impulsar la seva carrera fins al 1878, quan va ser nomenat Ajudant de Camp del Rei. Pels serveis prestats, al 1890 va ser ascendit a General de División i tres anys més tard passar a comandar el Real Cuerpo de Guardias Alabarderos fins a 1907. Al 1902 va ser premiat amb el títol de Marqués de Pacheco. Font: AGM, Expediente personal (P-59).

²⁵² Pierre-Gustave, baró Hulot (Donchery, 1818-Saint-Jean-D'Angel, 1885), va participar com a topògraf militar a les campanyes que l'exèrcit francès va fer als Pirineus entre 1849 i 1851 per a la seva *Carte d'Etat-Major*. Va participar en la delimitació francesa els anys 1858 i 1859, després va participar en la delimitació fronterera entre França i Itàlia els anys 1860 i 1861 i va ser reclamat de nou als Pirineus per participar al tram gironí (Beraldi, 1908b; a).

La missió i el treball de la Comisión Mixta de Límites era conegut abans de que arribessin a la zona i comencessin amb la recopilació de documentació. Als arxius s'acumulen les denúncies enviades pels municipis i les autoritats duaneres fent referència a picabaralles als voltants de la zona fronterera: al 1860 hi ha un incident a Llivia pel pas de bestiar que destrossa uns camps al municipi veí d'Angustringa²⁵³, incidents entre carrabiners i contrabandistes al Pertús al 1862²⁵⁴, captura de mercaderies a territori francès prop de Puigcerdà al 1860²⁵⁵, etc. La major part d'aquests fets s'etiqueten com a "violació territorial" de forma completament exagerada i injustificada quan, tot sovint, es tractava d'abusos, actuacions desmesurades o, bàsicament, petits delictes. En una resposta a una denúncia de 1859 queixant-se de violació territorial per un furt de llenya fet per veïns de Costoja al terme d'Albanyà, els comissionats consideren²⁵⁶:

A nuestro entender, la resolución de este asunto compete exclusivamente á los tribunales de justicia que de él se han hecho cargo, refiriéndose la cuestión á un delito comun previsto en el código criminal. El hecho de que algunos franceses, burlando la vigilancia pública, se hayan introducido en una propiedad española cuya nacionalidad no es disputable ni está disputada, con objeto de robar leña ú otra cosa cualquiera, podrá llamarse "violación del territorio" en el sentido más lato de la palabra "violación" pero no en el concreto que se exigiría para entablar por ello una reclamación diplomática, como quiera que ni se desconocen ni se alteran los derechos de soberanía.

Els comissionats, doncs, saben que se'ls esperava amb una certa expectació. Fins i tot van contestar a una carta de 1857 d'un diputat de Puigcerdà preocupat perquè havia sentit rumors de que es pretenia cedir Llivia a França. En Marín i Monteverde el tranquil·litzen tot afirmat que encara no havien

²⁵³ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 185-01 (Tr 64/65 – 3).

²⁵⁴ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 185-01 (Tr 64/65 – 4, caja 122).

²⁵⁵ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 76 – 19).

²⁵⁶ LA carta d'Albanyà és d'agost de 1859 i la resposta de novembre del mateix any. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 146 – 19).

endegat l'estudi de la zona però que mai havia estat la seva intenció fer una cessió territorial d'aquesta envergadura²⁵⁷.

El primer pas dut a terme per enfrontar-se a la delimitació i a les diferents problemàtiques que hi podien haver associades va ser la recopilació dels documents i títols que justificuessin la posició de les parts. La part espanyola de la Comisión va fer les seves peticions el març de 1863 al governador civil de Barcelona, ja que de la seva experiència dels treballs anteriors sabien que "...en varias ocasiones ha confiado el Gobierno español á los Intendentes de Cataluña el arreglo de las cuestiones suscitadas entre los fronterizos"²⁵⁸. En aquest cas s'interessaren pel cadastre de Patiño i per un dictamen de 1785 relacionat amb la captura d'un vaixell espanyol a un punt de la costa suposadament francès. Una petició similar es va dur a terme a l'arxiu de la Corona d'Aragó, aquí interessant-se per documentació relacionada amb les conferències de 1660 que van tenir lloc tant a Ceret com a la Isla de los Faisanes, per atermenaments dels pobles de la Cerdanya i qualsevol altra dada que pogués ser d'interès²⁵⁹. Reberen una resposta força decebedora de l'arxiver general, Manuel de Bofarull, en el sentit de que²⁶⁰:

...nada me es posible facilitar de este Archivo de mi cargo tocante á fechas posteriores al advenimiento de la dinastía Borbónica pues desde entonces en adelante cesan generalmente los depósitos de papeles en el mismo y la continuacion de los registros de cancilleria, quedan en poder del Gobierno todos los documentos concernientes al interés general de la Nacion, aun cuando sean relativos á determinadas provincias; y en cuanto a los demas documentos de anteriores siglos, que tengan relacion con los pueblos que se mencionan, es preciso recordar que, por lo comun, son dichos documentos relativos á

²⁵⁷ Carta de 1 de setembre de 1857 de Fernando Pino, diputat per Puigcerdà als comissionats espanyols i resposta. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 145 (Tr 97 – 10).

²⁵⁸ Carta al Gobernador Civil de Barcelona de Manuel Monteverde, a Baiona el 10 de març de 1863. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 148 – 28).

²⁵⁹ Carta a l'Arxiver General de la Corona d'Aragó de Manuel Monteverde, a Baiona el 13 de març de 1863. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 148 – 28).

²⁶⁰ Carta a Manuel Monteverde de l'Arxiver General de la Corona d'Aragó, a Barceiona el 19 de maig de 1863. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 148 – 28).

propiedad ó jurisdiccion, comprendiendose los números de pueblos que abrazan las propiedades ó territorios pero rara vez con expresion de su rodalia, y menos con la fijacion de límites, sobre todo los internacionales que son los que interesa saber á esa comision.

Els arxivers foren una bona font d'informació pels comissionats, tant per interpretar els diferents tipus de documents existents com pel seu coneixement del territori. Això es fa especialment palès amb la lectura de la correspondència que va mantenir el general Callier amb l'arxiver Alart, encarregat de l'arxiu del Departament dels Pirineus Orientals, a Perpinyà, i que va ser recollida per Pierre Vidal i publicada a la revista *Ruscino* (Vidal, 1913; 1914a; b; c; 1915; 1916). L'intercanvi epistolar començà el 26 d'abril de 1864 i va durar fins el 8 de maig de 1868. No tant sols se li demanaren documents sinó que també s'encarregà a Alart el portar a terme cerques en altres arxius, indagar en pobles i autoritats, interpretar frases i girs, decidir la millor grafia pels topònims i, en general, contestar les diferents preguntes que el general li fa arribar. Centraren les seves discussions els problemes relacionats amb les problemàtiques entre Llúvia i Angustringa (sector 1), els drets de Llúvia sobre diferents terrenys al Carlit (sector 1), les problemàtiques entre Guils i La Tor de Querol (sector 2), la pertinença i límits de Sant Pere de Sedret (sector 2), l'accés a l'aigua de la font Bevedor (sector 2) i el punt on acaba la frontera a la costa (sector 8). Els aspectes tocats foren molt diversos. Per exemple, el general demanà a l'arxiver la distinció entre els efectes d'una sentència judicial i un decret administratiu al 1659, cosa important per avaluar l'abast de determinats documents relacionats amb la problemàtica fronterera de Llúvia. La resposta, de 3 de novembre, és un exercici erudit sobre l'administració catalana de mitjans del segle XVII²⁶¹. Una altra qüestió per a la qual cosa l'ajuda de l'arxiver va ser inestimable fou la de la toponímia. El general es troba amb diferents fonts que empren noms geogràfics amb grafies lleugerament diferents, de difícil ubicació i dels que en desconeix el

²⁶¹ Carta VII, de 28 d'octubre de 1864 (Vidal, 1914a).

significat. L'arxiver l'ajuda, tot aclarint que no es fii massa de la toponímia dels mapes cadastrals ja que²⁶²:

... Ces plans ont été dressés et les noms ont été transcrits par des géomètres étrangers au département, et á la langue qu'on y parle. Ils ont traduit en patois auvergnant tous les noms catalans du Roussillon, ...

El general Callier sovint reitera el seu agraïment pel suport de l'arxiver, tot plantejant les negociacions com si fos un enfrontament militar²⁶³:

Les aveux et dénombremments que vous avez ajoutés a ceux que j'avais déjà me donneront l'avantage de gros bataillons; je tâcherai d'en tirer le meilleur parti dans les batailles que j'aurai à livrer

i plantejant estratègies de la mateixa manera²⁶⁴:

Nos adversaires sont loin d'être maniables, surtout quan il s'agit de l'interprétation de leurs titres (...) Nous devons tenir grand compte de cette susceptibilité si nous ne voulons pas compromettre le but que nous poursuivons.

Alart va obtenir el permís per dedicar-se a temps complet a la tasca de recolzar els treballs de la Comisión Mixta de Límites i al final dels seus treballs se li va agrair: al febrer de 1866 el prefecte del Departament dels Pirineus Orientals va escriure a Alart per explicar-li que²⁶⁵:

M. le général Callier me fait connaître que la Comisión a dû à votre érudition, à vos recherches et à votre zèle des documents et des commentaires qui n'ont pas peu contribué à la défense des intérêts de mes administrés dans leurs différends avec leurs voisins de la Cerdagne espagnole. En me priant de vous transmettre

²⁶² Carta XLIX, de 25 de març de 1865 (Vidal, 1915).

²⁶³ Carta XVI, de 28 de novembre de 1864 (Vidal, 1914b).

²⁶⁴ Carta XLVI, de 21 de març de 1865 (Vidal, 1914c).

²⁶⁵ Carta LXVIII, de 2 de febrer de 1866 (Vidal, 1916).

l'expression de sa vive satisfaction, M. le général Callier ajoute que la Commission recommande également à Son Excellence le Ministre des Affaires Etrangères les services exceptionnels que vous avez rendus.

Un document essencial per entendre la forma d'actuar de la Comisión són les instruccions generals que els plenipotenciaris espanyols adreçaren al capità Pacheco i al tinent coronel Álvarez²⁶⁶. A ambdós se'ls hi encarregà de reconèixer la frontera sobre el terreny, recopilar els documents i notícies que consideressin útils, executar les ordres que els hi fessin arribar els plenipotenciaris, fer de mitjancers en el seu nom en els conflictes on s'hagués d'intervenir i, finalment, dissenyar i portar a terme l'afitament definitiu. Al capità Pacheco se li va assignar el tram corresponent a la Cerdanya, des del punt triple amb Andorra fins a la part més oriental de la vall (sectors 1, 2 i 3). El tinent coronel Álvarez es va fer càrrec de la resta fins a la Mediterrània (sectors 4, 5, 6, 7 i 8).

La primera instrucció que volen deixar clara els comissionats fou la de com relacionar-se amb les autoritats locals. Cal fer saber als fronterers espanyols que s'està de la seva part però evitant que es facin il·lusions precipitades:

... conviene hacer conocer á los pueblos las circunstancias que les son adversas, así para evitar que se lisongeen infundadamente de que han de obtener lo que tal vez no se logre, como para empeñarlos en buscar con que destruir lo que les perjudique.

Sempre que sigui possible s'han de fer croquis de les zones en entredit i la documentació obtinguda ha de ser, de forma prioritària, reconeguda per les dues parts "...haciéndoles entender la poca fuerza de las declaraciones y testimonios procedentes de una sola de las partes sin intervencion de la contraria".

Per cada poble:

²⁶⁶ Sèrie de documents sense títol, segurament de 1864, reproduïts a l'Annex C14.

- s’ha d’esbrinar si s’està d’acord amb el límit actual amb cadascun dels seus veïns francesos,
- si hi ha desacord s’ha de demanar quins són els límits pretesos i com ho fonamenten,
- s’han de recopilar i copiar “... asignaciones oficiales de términos, de los catastros, sentencias, convenios celebrados entre los fronterizos, actos de jurisdicción y cuanto tienda á provar hasta donde se extendía el distrito del pueblo”, amb preferència aquells documents propers a 1660,
- s’ha de fer el mateix, sempre que es pugui, pel que fa als documents recopilats pels francesos,
- s’han d’examinar els arguments de cada part i s’han de documentar els drets dels pobles espanyols que puguin ser posats en dubte,
- s’ha d’esbrinar l’origen dels senyals de límits que puguin haver als trams de traçat disputat i
- quan la frontera es separi molt de la que es va establir al 1660, cal indagar la raó.

S’ha de parar especial esment en les qüestions relacionades amb les pastures, l’aigua i altres servituds adquirides en totes les seves possibles modalitats:

Si el derecho proviene de obligaciones ó contratos escritos ó verbales ó de uso inmemorial: si es perpetuo ó por determinado número de años: en toda estacion ó solo en ciertos meses: de dia y de noche ó únicamente de sol á sol: para toda clase de ganado, ó para determinada especie: se se paga algo por remuneracion de pastos, ó en otro concepto, y cuanto: si es ó no determinado el número de cabezas que disfruta este beneficio; y cualesquiera otras condiciones no previstas aquí.

Un cop plantejada la feina a fer, els plenipotenciaris passen a descriure les problemàtiques conegudes. Donat que la frontera hauria d’anar per “...las

jurisdicciones que á la sazón tenían los pueblos que quedaban fronterizos”, es poden considerar com a resoltes totes les qüestions de les que es pugui provar l'estat de coses en aquella data. Als següents capítols es descriurà amb més detall com es van encarar els diferents casos, que ja s'han indicat a l'estudi regional. Aquí tant sols cal dir que per cada municipi fronterer s'esmenten els diferents casos coneguts, la documentació recopilada i la seva força, i la documentació que s'espera poder trobar o que s'ha de cercar.

Amb les instruccions descrites, els agents de camp foren els que plantejaren el traçat a les autoritats locals i recolliren el seu parer. En el cas de que hi haguessin discrepàncies sobre la implantació de la frontera, sigui per no estar d'acord amb el traçat o sigui per desavinences sobre als aprofitaments a la zona, els agents de camp havien de procurar fer d'intermediaris entre les dues parts per veure de solucionar el problema de la forma més raonable possible. Les idees de justícia i equitat en aquest cas es redueixen a l'existència d'una base documental que fonamenti els drets i deures de cada part i, en darrera instància, a una negociació. Els agents de camp poden col·laborar entre si i es mantenen en contínua comunicació amb els comissionats, que els hi proporcionen instruccions. Per la seva banda, les dues parts de la Comisión Mixta de Límites també negocien entre si, sobretot en forma de discussions sobre l'abast i validesa dels documents que posseeixen, i es comuniquen amb les seves respectives Secretaries d'Estat per informar de les propostes i rebre instruccions i suport polític. En molts dels casos es pot considerar que la Comisión Mixta de Límites va actuar com una mena de tribunal arbitral, en altres casos foren els respectius estats els que assumiren, de forma subsidiària, les despeses derivades dels acords. Com es veurà, no és rar que es portin a terme compensacions econòmiques per acabar d'ajustar un acord. Algunes negociacions van ser especialment àrdues.

Un cop acordat un traçat, els plenipotenciaris redactaven una proposta de descripció, que després seria codificada en forma de tractat, i els agents de camp planificaven quines eren les mugues que calia definir i com assenyalar-les, i

s'encarregaven de la seva construcció, la qual cosa consistia en cercar un contractista, supervisar-ne el treball i gestionar el pagament.

Com s'ha vist en altres capítols, la funció de les mugues podia ser de tres tipus:

- com extrems d'un segment recte de línia fronterera,
- com a marca indicant un canvi en la forma de definir la ratlla (punts extrems d'un tram fluvial, per exemple) o en llocs de difícil interpretació del terreny, i
- com indicador de canvi d'estat en llocs de pas freqüent, com és el cas de les collades de muntanya més transitades o a les carreteres internacionals.

Val a dir que aquesta diversitat de funcions va generar alguna discrepància. Per exemple, el capità Boudet es va encarregar de construir el senyal de la Portella de Mentet (sector 4, muga 511) i immediatament els de Mentet es van queixar "... parce qu'il n'est pas sur la ligne de partage, ce qui a leurs yeux fait perdre a leur commune une quantité d'hectares de terrain au profit de celle de Setcases". En Boudet s'apresta a explicar "...leur role d'indicateur et non de delimitateur...". El resultat, però, és que va haver de refer el senyal més a prop de la carena, la qual cosa li va costar cent francs més dels previstos²⁶⁷.

Els senyals associats a les mugues poden ser fites de pedra o bé creus de braços iguals gravades a la roca. En cada cas, cal que hi hagi gravat el número de la muga que assenyalen. Hi han diverses raons per construir una o altra. Les fites es poden situar exactament al lloc on passa la frontera, però són més cares i són de molt mal transportar. Les creus són més barates però cal que hi hagi una roca

²⁶⁷ Cartes del capità Bruno Boudet al general Callier, del 1 i el 6 d'octubre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

adequada a la proximitat de la ratlla fronterera. En general, aquesta darrera opció es reserva pels casos molt clars, com una gran roca ben visible o en el cas de que la mateixa roca sigui la muga, i pels llocs de difícil accés, com a les grans altures. Quan el punt és important o no hi ha una roca adequada, es construeix una fita.

Hi ha una idea general de com han de ser els senyals i com han de ser construïts, que s'adapta a cada zona, segons les possibilitats dels contractistes locals, l'accés als materials, el cost del transport i fins i tot les opinions dels agents de la Comisión Mixta de Límites. Per exemple, a la zona d'Osca i Lleida es van construir fites d'obra perquè era més fàcil transportar el material i fer la construcció in situ que transportar una fita de pedra. La pedra natural del lloc no era de prou qualitat com per tallar la fita allí mateix. Quedava el dubte de si una fita d'obra aguantaria les condicions meteorològiques d'alta muntanya. L'enginyer que va fer la feina va proposar visitar-les l'any següent per veure'n l'estat però desconeixem si es va fer. En altres llocs les fites d'obra van donar bon resultat, com és el cas de les piràmides de La Jonquera construïdes al 1764 (sector 7). A la figura 44 es mostra un exemple de fita d'obra a una zona propera a Somport (Osca). Com a ciment es va emprar el Portland, que segons l'enginyer ja s'havia provat amb solvència a diferents obres hídriques a la zona i que es podia obtenir fàcilment via Bagnères-de-Luchon. Les fites grans, corresponents a les de mugues frontereres, costaren 96 francs; les fites petites (una tercera part de l'anterior), emprades per demarcar les zones de pastures, costaren 32 francs i una creu gravada, amb números de 10 cm d'alçada, 20 francs²⁶⁸.

A la zona de Girona es van plantar fites de pedra. Al pressupost²⁶⁹ preparat per a la demarcació entre Andorra i Coll de Pal es proposen, com a fites, prismes de 80 cm d'alçada i 50 cm de costat de la base quadrada, amb una part

²⁶⁸ *Rapport de l'Ingénieur des Pont et Chaussées chargé de l'établissement des repères*, 15 de desembre de 1862. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

²⁶⁹ *Délimitation de la frontière internationale le long des Pyrénées, entre la limite de la République d'Andorre et le Coll de la Pale. Devis des travaux à exécuter pour le bornage définitif*, signat a Sallagosa el 14 de juliol de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

enterrada de secció quadrada de 60 cm de costat i 80 cm de profunditat. Porten els números sobre dues cares oposades. Les creus, aquí anomenades "Médailles", consten d'una zona polida de 35x50 cm dins de la qual es grava una creu de braços iguals, de 10 cm de llargada cadascun, i el número amb una alçada de 10 cm. Acompanya el pressupost el croquis de la figura 45.

Figura 44. Fita d'obra corresponent a la muga 290, situada prop de l'Ibon d'Astanés, a la Sierra de Bernera, Osca. Fotografia: família Darrieu.

El cost serà important. Per una banda perquè es tracta d'una operació excepcional i, per altra, pel fet de que els treballadors estan tots ocupats durant el bon temps i caldrà pagar més per captar-los. El transport serà un problema, ja que al país no hi han contractistes especialitzats. Per altra banda, cal tenir present que els carros tenen un límit de càrrega entre 800 i 1000 kg tirades per vaques i de 1000 a 1200 kg quan son tirades per bous. Una sola fita de pedra, que ha de ser de granit, pesarà 1350 kg. En fa els comptes i en surt un preu per fita d'uns 50 francs. Pel que fa a les creus, que seran situades als punts més alts, no es pot preveure el temps que pot durar l'operació i s'ha de considerar un marge ampli de disponibilitat dels treballadors. El càlcul resultant és de 30 francs per creu.

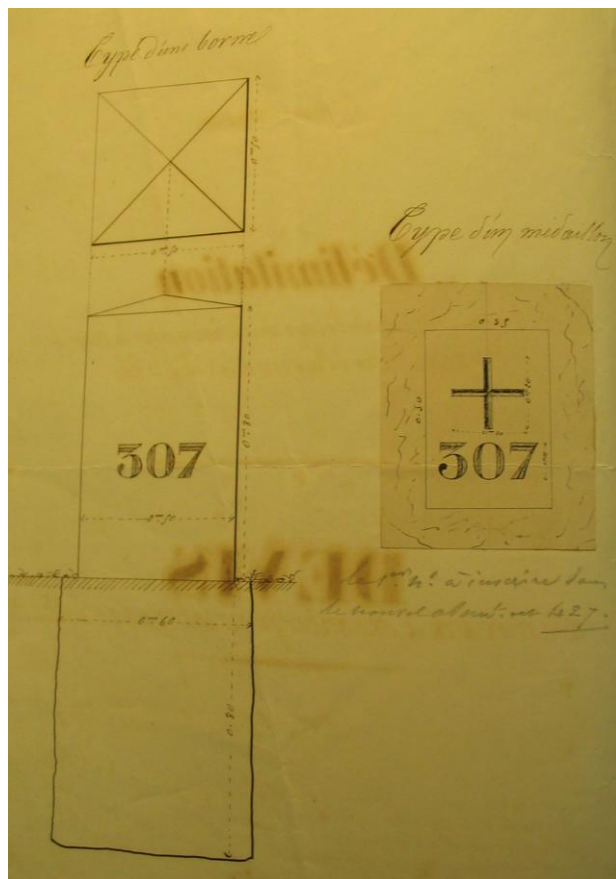

Figura 45. Croquis del model de fita i de creu gravada segons el pressupost *Délimitation de la frontière internationale le long des Pyrénées...* A llapis, sota la creu, es pot llegir que la darrera muga del tram pressupostat serà la 427. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

A Llivia, per economitzar, es van plantejar unes fites més petites²⁷⁰. El capità Boudet escriu que va plantar tres fites de granit a les mugues 521, 522 i 523. Les tres li van costar 100 francs però a aquest resultat cal afegir-hi quatre o cinc dies de treball del contractista de La Manera que li fa la feina, tot tenint present que són a principis de novembre i el mal temps pot allargar l'operació. En Boudet es resisteix a fer les fites d'obra i també procura evitar les creus. El seu raonament demostra que, per damunt del cost, és essencial que els senyals compleixin la seva funció²⁷¹:

²⁷⁰ El baró Hulot ho explica en una carta al general Callier. S'ha posat d'acord amb Pacheco per construir fites de 60x35x35 cm, la qual cosa economitjarà sobretot el transport. Carta de 10 de juliol de 1866, a Bour-Madame. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

²⁷¹ Carta de Boudet al general Callier, a Sant Llorenç de Cerdans el 9 de novembre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

Je me suis décidé à faire mettre des bornes au lieu des croix parce que plus je sais, plus je reconnais l'utilité de mettre sur ces points de la frontière qui sont très fréquentés et où les Français se plaignent des violations fréquentes du territoire, des repères bien visibles et aussi parceque l'entrepreneur consent á les faire á tres bas prix.

Fins i tot hem trobat una proposta²⁷² datada de 1864, sense signar, escrita en castellà, per emprar fites de ferro inoxidable. Parteix de la impressió del capità Pacheco de que les fites d'obra duren poc, ja que han hagut de reconstruir algunes fites a la zona de la Val d'Aran.

Finalment, cada agent de camp redactava una proposta d'acta de l'afitament que havia construït. Cal dir que en el cas de la frontera gironina el pes d'aquesta operació va recaure en el agents de camp francesos ja que Ángel de Araujo va ser cessat per Real Orden de 24 de setembre de 1866 i no va ser substituït. Es va encarregar a Pacheco fer-se cas de la seva zona però aquest estava ocupat en les negociacions pendents a la Cerdanya. L'afitament des del Coll de Pal fins al Mediterrani el va haver de fer en Boudet quasi en solitari entre novembre de 1866 i l'estiu de 1867. També va ser en Boudet qui va fer l'esborrany de l'acta d'afitament un cop en Pacheco va poder donar el vist-i-plau al seu treball²⁷³.

Segurament la marxa d'Álvarez de Araujo també va afectar a la representació cartogràfica de la delimitació. No s'ha trobat cap menció a la intenció de dibuixar de forma conjunta la línia frontera tal com es va fer al Conveni de Límits a Bellaguarda de 1764 (Capdevila, 2008) o als treballs de la Comisión Caro-Ornano 1784-1792 (Capdevila, 2011). Pel tram corresponent al primer tractat, el corresponent a Guipúscoa i Navarra, s'ha trobat una sèrie de 16 fulls a escala 1:20.000 titulada *Carta Topográfica de los territorios fronterizos de*

²⁷² Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 14.

²⁷³ Esborrany de l'acta afitament, A Baiona el 12 de agost de 1867, signat per Boudet. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

*Guipuzcoa, Navarra y Bajos Pirineos, con el amojonamiento internacional conforme al Tratado de Límites de 1856, ajustada con Francia por los Excelentísimos señores D. Francisco Marin y D. Manuel Monteverde y signada per Ángel Álvarez de Araujo y Cuellar al 1863*²⁷⁴ (figures 46 i 47). L'acompanya un mapa guia a escala 1:120.000. El redactat i la tècnica són molt semblants a la de la sèrie mencionada de la Comisión Caro-Ornano, que també és a escala 1:20.000. De fet, cobreixen la mateixa zona. Es pot suposar que Álvarez de Araujo s'hi va basar per fer la seva representació. Però no s'ha trobat el mateix treball per la resta de la frontera. En una carta de l'agost de 1866 de la Dirección General de los Cuerpos de Estado Mayor del Ejército y Plazas, es demana als plenipotenciarios una còpia de la feina feta per Álvarez de Araujo. Se'ls hi contesta pocs dies després que disposen del següents mapes²⁷⁵:

... un plano exactísimo, en escala 1 por 20000, que comprende en 16 hojas la frontera de Guipuzcoa y Navarra y el terreno de las dos naciones contiguo á ella en una zona de una a dos leguas de ancho; y ademas otro plano tambien en varias hojas en menor escala, que aunque no esta enteramente concluido, y representa toda la porcion rayana del Pirineo de mar á mar, y la línea internacional amojonada.

Però cal esperar que s'acabin els treballs en curs ja que sobre la zona no tenen ni el temps ni els materials adequats.

²⁷⁴ S'han trobat dues còpies. Una a l'AMAEC (Planero 01 Cajon 03 Número 03) i una altra a la cartoteca del Centro Geográfico del Ejército, Madrid (Arm. H Tabla 5 Carp 8 nº248).

²⁷⁵ Les dues cartes es troben a AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 148 – 28).

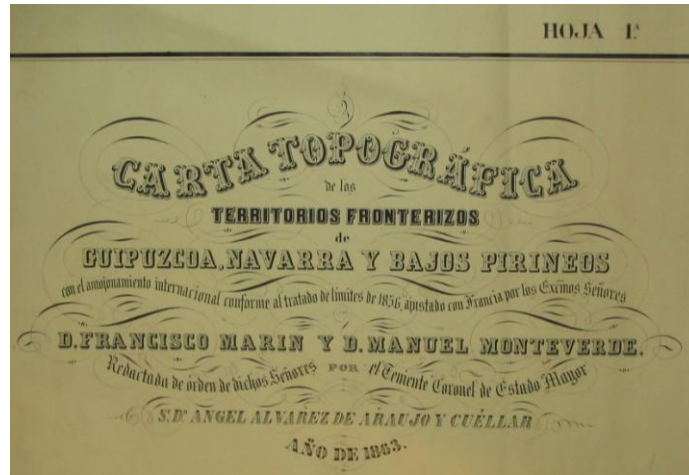

Figura 46. Cartel·la corresponent al primer full de la sèrie *Carta Topogràfica de los territorios fronterizos de Guipuzcoa, Navarra y Bajos Pirineos...* 1863. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Número 03.

Figura 47. Zona fronterera al Bidasoa. La frontera és representada per dues línies paral·leles, la blava a zona francesa i la vermella a zona espanyola. La línia fronterera pròpiament dita és línia puntejada entre les dos, on estan indicades les mugues amb número i nom. Detall del full 3 de la sèrie *Carta Topogràfica de los territorios fronterizos de Guipuzcoa, Navarra y Bajos Pirineos...* 1863. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Número 03.

L'altra obra esmentada fa referència a la sèrie a escala 120.000 trobada als arxius en dues versions. Una sèrie de 5 fulls titulada *Territorio fronterizo de Guipuzcoa, Navarra y Bajos Pirineos*, assignada pels arxius a la Comisión de

Límites con Francia, datada entre 1860 i 1869²⁷⁶, i una de 4 fulls titulada *Línea fronteriza de Aragón y Cataluña con Francia. Hojas 17ª a la 20ª*, també assignada per l'AMAEC a la Comisión de Límites con Francia, datada entre 1860 i 1869²⁷⁷. Les dues sèries estan bastant desgastades i en un estat de conservació precari (figura 48). Pels apunts a la Cartoteca del Centro Geográfico del Ejército, aquestes dues sèries són les que han servit com a base per a representar la línia fronterera en la cartografia militar posterior.

Figura 48. Detall del full 20 de la sèrie *Línea fronteriza de Aragón y Cataluña con Francia*, 1860-1869, escala 1:120.000. S'indica la línia fronterera en vermell. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Número 04.

Finalment, cal mencionar el treball en paral·lel que va portar a terme la Comisión Internacional de Ingenieros per regular tota una sèrie d'aprofitaments hídrics a la zona de la Cerdanya. És mencionada als articles 6, 20 i 27 del tractat de 1866, que tracten sobre el traçat fronterer al Reür (sector 3) i sobre l'ús compartit de les aigües del canal de Puigcerdà (sector 3) i el canal d'Angostrina (sector 1). La Comisión es va constituir mitjançant els articles 18 i 19 de l'acta addicional de 1866. En aquest acord hi ha tot un apartat titulat *Régimen y*

²⁷⁶ Hi ha una còpia a l'AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Número 05, i una altra a la Cartoteca del Centro Geográfico del Ejército, Madrid, Arm. H Tabla 4 Carp 7 nº230 y 230 bis.

²⁷⁷ Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Número 04.

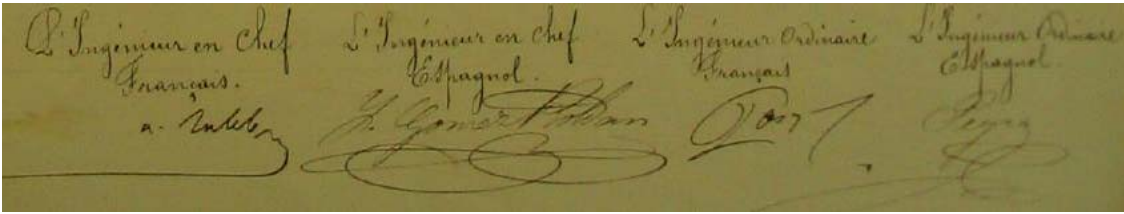
aprovechamiento de aguas de uso común entre ambos Estados, on es donen una sèrie de regles generals sobre jurisdicció en aigües compartides, sobre abusos, sobre els excedents estivals, sobre les actuacions a les lleres que puguin afectar al cabal o al traçat del corrent, sobre resolució d'assumptes contenciosos i sobre la capacitat de regulació de les administracions. La missió encomanada a la Comisión Internacional va ser la d'examinar l'ús de les aigües per cada part i decidir com fer-ne el repartiment a partir del resultat dels aforaments estivals i la mesura de l'extensió de les terres regades. Per fer-ho, podrà establir els reglaments que cregui convenient i "... propondrá las medidas y precauciones conducentes á asegurar la ejecucion por ambas partes de los reglamentos, y á prevenir en cuanto sea posible toda querella entre los ribereños".

Segons la introducció a la Segona Part de l'acta final de 1868, la Comisión Internacional de Ingenieros va estar formada per:

... por parte de España, de D. Inocencio Gomez Roldán, Ingeniero Jefe de Caminos, Canales y Puertos, Vicesecretario de la Junta consultiva de los mismos, y de D. Federico Peyra, Ingeniero primero, afecto á la provincia de Barcelona; y por parte de Francia, del Sr. Augusto Labbé, Ingeniero Jefe del departamento de los Pirineos Orientales, y del Sr. José Bauer, Ingeniero ordinario del distrito de Prades, reemplazado despues de la demarcacion del lecho del rio Reur por el Sr. Alfredo Pasqueau, Ingeniero ordinario del distrito de Perpiñan.

A cada sector es descriuran els resultats de la seva feina, que va tenir lloc al llarg de l'any 1867. Van reglamentar²⁷⁸ l'ús de les aigües del canal de Puigcerdà (sector 3), l'accés al torrent de Malforat i a Font Bevedor (sector 2), els aprofitaments del Tort i el Tarteres (sector 2), el Llavanera (sector 3) i el canal d'Angostrina (sector 1). A més, van fer mesures d'aforament en altres rius de la zona fronterera, tals com el Segre, la Ribera d'Err, l'Arabó o la riera de les Salines (veure figura 49) i van ajudar a la delimitació de la frontera al Reür.

²⁷⁸ Els reglaments es van publicar a l'acta addicional de 1868 i s'han reproduït les memòries justificatives a l'Annex C17.

The image shows a horizontal strip of aged paper with four columns of handwritten text and signatures. The text is written in French and identifies the roles and nationalities of the signatories: 'Le Ingénieur en Chef Français.', 'Le Ingénieur en Chef Espagnol.', 'Le Ingénieur Ordinaire Français.', and 'Le Ingénieur Ordinaire Espagnol.'. Below each title is a large, stylized signature. The paper has a yellowish tint and some creases.

Figura 49. Signatura dels membres de la Comisi3n Internacional de Ingenieros al document *Rivières internationales de la Ségre, de l'Err, de l'Angoustrine et Raour, de l'Arabo, du Rigal Maureil derivé de la Ségre et de l'Angoust d'Egat ou d'Estaugé, des Ribals, de Salinas*, a Perpinyà el 29 d'octubre de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 5.

20 - Sector 1: l'enclavament de Llúvia

Com s'ha vist als darrers capítols, l'origen del fet de que Llúvia sigui un territori amb nacionalitat espanyola enclavat dins França cal cercar-lo a les negociacions posteriors a la signatura del Tractat dels Pirineus de 1659. Al 1866 se'n va definir el perímetre i al 1868 es va afitar amb 46 mugues numerades del 1 al 45 (hi una muga 21-I entre la 21 i la 22)²⁷⁹.

Geogràficament, al municipi es poden distingir dues grans zones naturals: una part plana al sud, amb una altura mitjana de 1200 m i una zona muntanyosa al nord, més elevada, amb cotes entre els 1350 m i els 1550 m. El contacte entre les dues zones es caracteritza per un fort pendent, entre les mugues 35 a 38 per la banda occidental i entre la 21 i la 22 a l'oriental. A la part sud es troben els llocs de Gorguja, a l'est, i Cereja, a l'oest. La major part de la producció agrícola es troba aquí, gràcies a les aportacions al·luvials del Segre i la Ribera d'Er. La muga 39 s'instal·la en un gran bloc aïllat (la Cova de la Guilla) a les feixes, al sud del canal d'Angostrina. La muga 40 s'assenyala amb una creu gravada a una roca (figura 50) on queden restes d'inscripcions força més antigues, possiblement medievals, que semblen demostrar el seu ús continuat com a referència de límit (Campmajó, 2005). La part nord està formada per plataformes rocalloses elevades, al mateix nivell, esquerdades per les profundes gorges excavades per diversos rius. Alguns dels granits erosionats han estat aprofitats per a plantar-hi fites fronteres, com és el cas de les creus de les mugues 25 i 26 (Sermet, 1981).

²⁷⁹ Veure Annex B, Sector 1: Llúvia, per un inventari de les mugues i el dibuix de la línia límit a escala 1:25.000.

El territori en qüestió ocupa uns 12,83 km², una grandària semblant a la que solen tenir els municipis, la qual cosa fa suposar a Jean Sermet que es correspon al territori que històricament van ocupar els seus habitants i del que n’havien d’extreure els principals mitjans de subsistència. Llúvia sempre ha depès molt de l’exterior, del seu entorn. La neu i el fred han obligat a mantenir estabulat el bestiar durant l’hivern, mentre que a l’estiu han hagut d’accedir a pastures fresques, les quals van haver d’anar a cercar a redós del Carlit. Per altra banda, l’agricultura s’havia de basar en bona part en el regadiu, donada l’escassetat de pluges. Cal tenir present que la seva configuració orogràfica provoca que la pluviometria anual sigui relativament baixa. Però tota l’aigua ve de França i, aigües avall, torna a terres franceses, la qual cosa obliga a posar-se d’acord amb els veïns sobre el seu aprofitament.

Figura 50. Senyal de la muga 40 a la Serra Calbera, al terme de Llúvia). Fotografia: l’autor.

La definició fronterera es va haver d’afrontar a tres problemàtiques ben diferents: els propietaris de les zones de conreu, ja que la ratlla ha de creuar per camps i camins; l’accés a les pastures i boscos del Carlit que són propietat dels de Llúvia, part del qual s’ha de fer per zones conreades a la banda francesa; i la compartició d’aigües, on s’ha de prendre en consideració tant la propietat de les infraestructures i el seu manteniment, com la forma de repartir els cabals.

20.1 - Propietats particulars i límit jurisdiccional

Com s'ha comentat, el límit jurisdiccional local i frontera es van confondre des de mitjans del segle XVII fins als Tractats de Baiona. Això és especialment important pel cas de Llivia. La conseqüència més immediata d'aquest fet és la de que, a la pràctica, la frontera quedava fixada en funció de les propietats d'uns particulars segons la seva adscripció a un o altre estat. Quan hi havien problemes per fixar els límits d'aquestes propietats en quedava afectat el traçat fronterer i, per tant, s'implicaven les autoritats d'ambdues bandes a nivell estatal. Va passar al 1717 quan, per raons fiscals, es va pretendre fer un inventari de les finques de Llivia i d'altres municipis ceretans (Sahlins, 1993:61-64).

Es va provar d'encarar el problema esbrinant quins eren els límits jurisdiccionals. El Superintendent de Catalunya Antoine Sartine va donar instruccions a un grup d'enginyers i geòmetres espanyols per a que comencessin a afitar les terres de la vila de Llivia i dels nuclis de població que estaven sota la seva jurisdicció: Cereja, Gorguja i Gorguja petit. Les mesures van quedar representades en un mapa de 1732 titulat *Descripción o plan del término de la Vila de Llivia ...*, on es poden apreciar diverses línies referents als límits municipals de Llivia, així com dels diferents nuclis de població existents al municipi (Nadal, 2009). D'aquest mapa es conserva a l'AMAEC un original²⁸⁰ que conté, a més, una relació dels terrenys en disputa entre els de Llivia i els veïns d'Ur, Onzés, Angostrina i Ro. Partint de la línia límit "habiendo seguido para dicha medicion las rodalias que en dicha Villa se encuentran, y por ella las señales que encima del terreno se han hallado, y reconocido ser mas ciertos y fijos" (en color vermell al mapa de la figura 51), s'han assenyalat amb línies de punts els terrenys dins de Llivia que volen els veïns i que han estat ben mesurats, i les línies fora de Llivia que volen els d'aquest municipi però que no han estat

²⁸⁰ Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 02 Numero 16

ben mesurades. En total, els de Llivia demanen 289 jornals de terres de diferents qualitats i els veïns en reclamen 116 5/6 jornals²⁸¹. Val a dir que el document tant sols afecta a la zona oest i sud del terme de Llivia i conserva l'escala²⁸² tant sols dins del terme municipal. Les poblacions veïnes no estan situades a les distàncies correctes. D'aquest mapa també es conserva una còpia reduïda²⁸³ a una escala aproximada de 1:26.000 que va ser enviada al Ministre d'Estat pel Superintendent Antoine Sartine al 1736, on s'assenyalen els terrenys que són pretesos per cada part. Aquest segon mapa és un document de caire informatiu, on no es va tenir la cura pel que fa a la precisió que es va esmerçar a l'anterior.

A mitjans del segle XIX, les autoritats municipals de Llivia van decidir aixecar un detallat atles parcel·lari del seu municipi. La principal raó tornava a ser la fiscal: al 1845 el govern espanyol havia aprovat una important reforma amb la Contribución de Inmuebles, Cultivos y Ganadería, i al 1848 es va establir, per Real Orden, la contribució territorial corresponent al municipi de Llivia. L'any següent les autoritats municipals van sol·licitar a l'Intendent d'Hisenda de Girona que els autoritzés la contractació d'un *Agrimensor Geòmetre* per portar a terme les operacions relatives a l'estadística territorial del municipi. L'encàrrec es va fer, després de descartar diversos candidats per ser francesos, a Agustí Puigvert, agrimensor amb activitat a la província. De fet, aquest va supervisar l'activitat del veritable autor, Jaume Padret, de nacionalitat francesa. Al contracte s'estipulava que²⁸⁴:

dos hombres que sean prácticos del terreno para que en unión con uno de los concejales le enseñen los puntos hasta donde alcance la línea divisoria y le den las demás instrucciones que sea menester, que se abise a las autoridades limítrofes para que asistan, si quieran, a presenciar las operaciones agrónomas y (...) de las fincas que toquen con las de su jurisdicción y por último que cada

²⁸¹ Les qualitats considerades en aquesta valoració son: tierra campà, tierra de prados, huertas y zocales, tierra de pasto y tierra hierma.

²⁸² Aproximadament l'escala és de 1:13.000. Hi ha una escala gràfica que arriba a les 2000 canes.

²⁸³ AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Número 10

²⁸⁴ Cita presa de Nadal (2009).

noche se abise por medio de pregón a los vecinos el punto donde se operará el día siguiente.

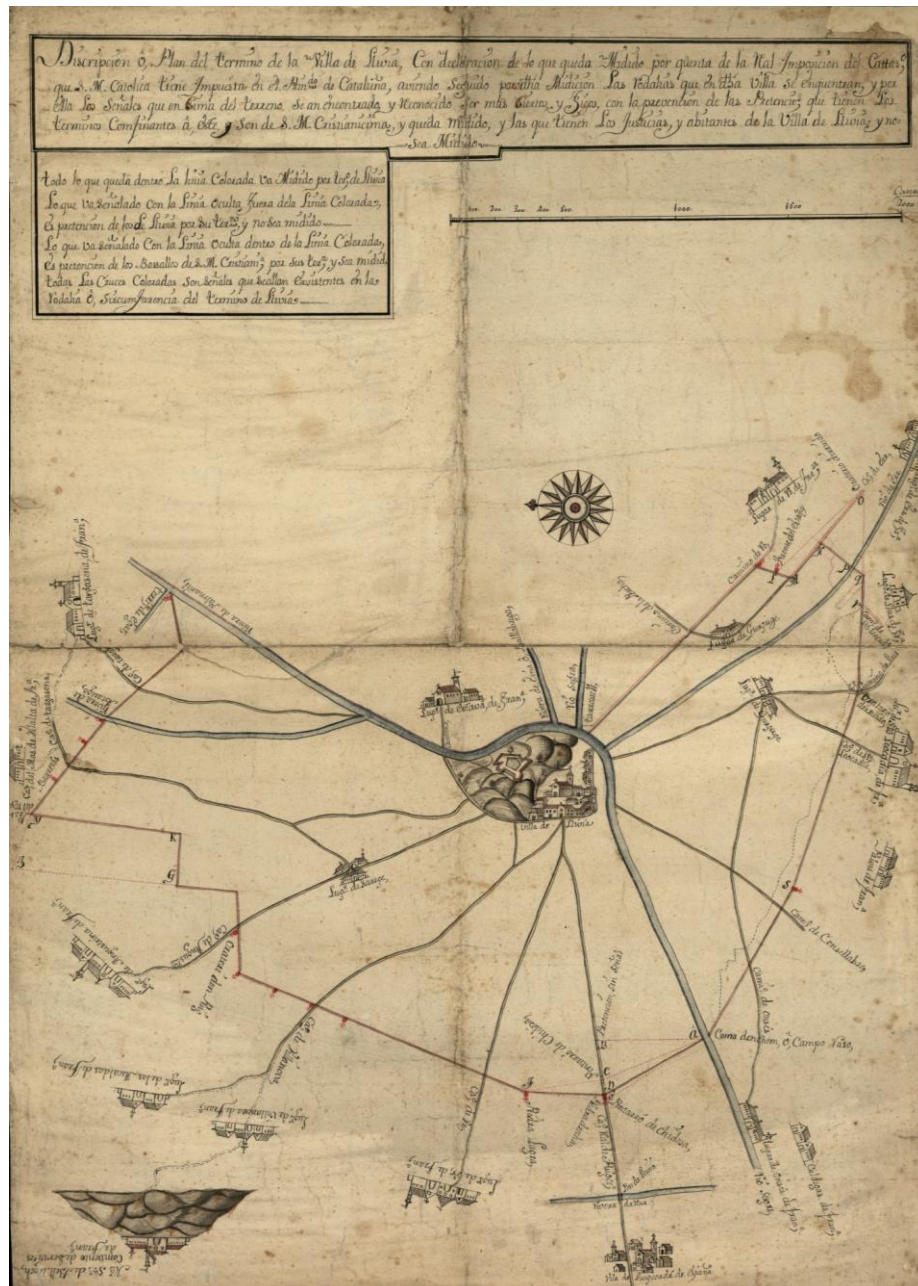

Figura 51. *Descripción o plan del término de la Vila de Llivia...*, 1732²⁸⁵. Font: Institut Cartogràfic de Catalunya, RM.129503.

²⁸⁵ A la cartela del títol diu: “Descripción o Plan del termino de la villa de Llivia, con declaracion de lo que queda Midido por cuenta de la Real imposicion del Cattasto que S.M. Catolica tiene Impuesta en el Principado de Cataluña, aviendo seguido para dicha Midición las rodalias que en esta Villa se encuentran, y por ella las Señales que encima del terreno se an encontrado y reconocido ser mas ciertos y fijos, con la prevencion de las Pretensiones que tienen los terminos confinantes á este, y son de S.M. Cristianisima, y queda midido, y las que tienen los justicias y abitantes de la Villa de Llivia y no sea Midido”. A la descripció diu: “Todo lo que queda dentro de la

El *Plan Catastral del término de la Villa de Llivia* de 1849 consta de 11 fulls a escala 1:2.000. És el primer atles parcel·lari municipal que es coneix a Catalunya i possiblement un dels primers d'aquest tipus a Espanya però no de la zona, ja que des de 1827 enginyers civils i geòmetres francesos havien aixecat el cadastre parcel·lari de tots els municipis de l'Alta Cerdanya (Sahlins, 1993:257). La posició d'algunes fites de frontera establertes al 1868 es pot explicar directament a partir de la configuració de les propietats de l'època. És el cas de les fites 12 i 13, que avui en dia no es poden explicar d'altre manera. O de la 23, situada en línia recte entre la 22 i la 24. Cal tenir present que la qüestió de les propietats dividides va ser tractat a l'article 7 de l'Acta Addicional de 1866 i que, per tant, era important saber per on passava la línia fronterera per les finques.

A l'arxiu del Ministère des Affaires Étrangères et Européennes s'ha trobat un document²⁸⁶ datat d'abril de 1862 que descriu els límits de Llívia. El document està acompanyat d'un mapa a escala 1:20.000 amb la traça de la frontera, del que també se n'ha trobat una còpia a l'arxiu del Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación (figura 52) i altres croquis. El document comença tot dient que "La rodalia de Llivia tal como se considera en la actualidad para la division de territorio y jurisdiccion difiere poco de las disposiciones de las escrituras y de la indicada en el plano" i a continuació comença a descriure el perímetre.

Hi han alguns casos peculiars que després es veuen reflectits als papers de la negociació portada a terme per la Comisión Mixta de Límites. És el cas d'una pedra prop del Tudó de Florí, nom que no apareix a la cartografia actual,

linia Colorada va midido por término de Llivia. Lo que va señalado con la linia oculta fuera de la linia colorada, es pretension de los de Lliva por su terreno y no sea midido. Lo que va señalado con la linia oculta dentro de la linia colorada, es pretension de los Basallos de S.M. Cristianisima, por sus terrenos y sea midido. Todas las Cruces Coloradas son señales que se allan existentes en la rodalia o circunferencia del termino de Llivia".

²⁸⁶ Reproduït a l'Annex C12. Font: AMAEE. Fonds Callier, Caixa 15.

Un cas semblant es troba a la Creu de l'Oratori²⁸⁸, un punt fronterer que s'ha de situar en una pedra que, segons els francesos, ha rodat i que s'hauria de traslladar més cap a l'interior de Llivia. Això dóna dues possibles ubicacions, que generen un rombe d'indefinió que apareix a molts croquis.

Més endavant ens trobem amb el terreny indecís del Tudó, on segons una concòrdia de 1754 s'exerceix jurisdicció per part de Llivia encara que la majoria dels propietaris a l'oest de la carrerada són francesos. La seva importància rau en que intercepten el pas del bestiar dels de Llivia per accedir a les zones de pastura estival del Carlit. Va ser un dels principals punts de conflicte amb el que es van haver de barallar els comissionats de la Comisión Mixta de Límites, per la qual cosa és un assumpte que es veurà més tard. Aquesta qüestió està ben descrita al plànol *Terreno disputado objeto de la transacción de 1754* sense datar, redactat en castellà i dibuixat a escala 1:10.000, trobat a l'arxiu del Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación (figura 53). Al plànol estan assenyalades la posició de les mugues tal com es van definir a l'acta final de 1868 i com continuen avui en dia, amb el matís de que el que aleshores va ser una carrerada, definida per les dobles fites 31, 32, 33 i 34, avui en dia és un canal de rec.

Continuant amb la descripció de la línia del document de 1862 s'arriba a la Creu de Ventolà, segurament l'actual Serrat de Cogull²⁸⁹. S'assegura que els francesos tenen la pretensió de que la frontera tiri en línia recta d'aquest punt fins l'esmentada Creu de l'Oratori. Al croquis de la figura 52 es dibuixa aquesta possibilitat amb una línia puntejada vermella. Aquesta qüestió és reiterada, en carta de 19 de novembre de 1864²⁹⁰, pel Ministère des Affaires Etrangères, Direction Politique, que opina que bé es pot reclamar la línia mencionada entre la Creu de Ventolà i la Creu de l'Oratori. A la mateixa carta també es menciona que s'espera que es pugui fer renunciar als de Llivia de fer servir els camins

²⁸⁸ Actual fita 36.

²⁸⁹ Actual fita 25.

²⁹⁰ Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

ramaders que passen pel terme d'Angostrina. Les dues postures franceses no van prosperar, com es veurà més endavant.

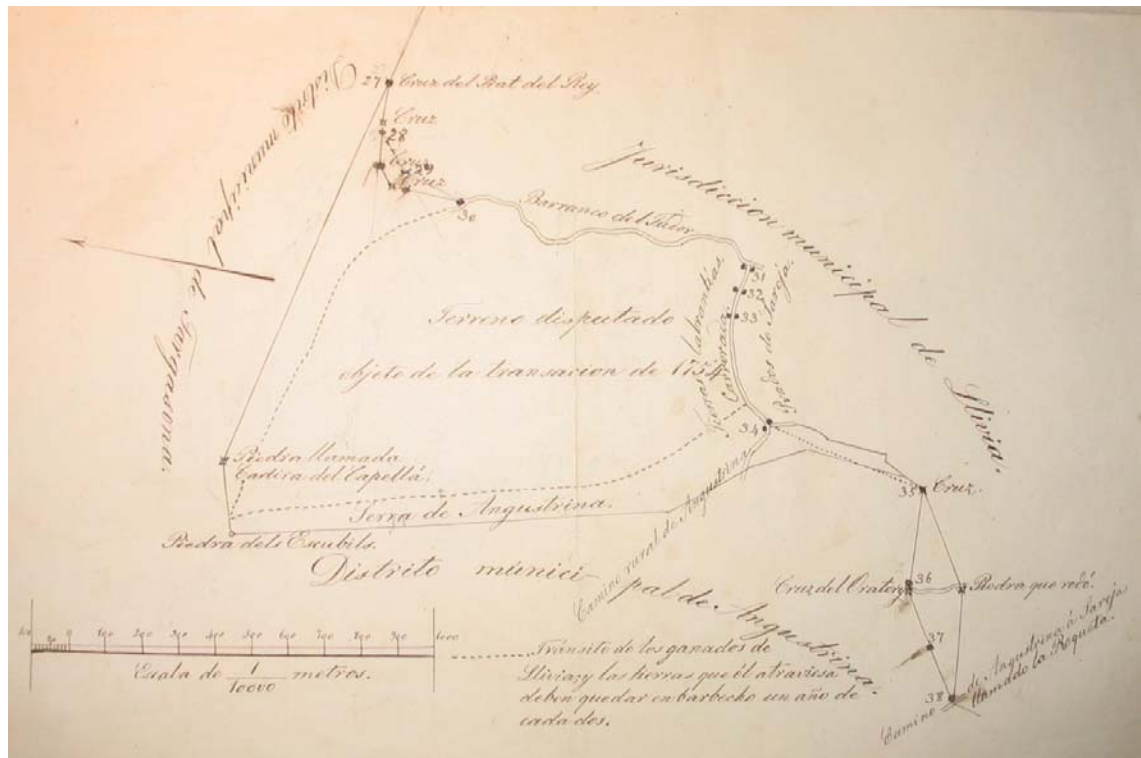

Figura 53. Terreno disputado objeto de la transacción de 1754. Croquis a escala 1:10.000. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 02.

Un altre punt sobre el que hi han dubtes és la forma com la frontera deixa el riu d'Estaüja (anomenat Palmanill al document), quan es troba amb el Segre:

Sigue atravesando este rio por el Turrón de tierra llamado Tarrosel, en donde existe la cuestion de si la linea debe circuir el turrón por la parte de Francia ó por la parte de España. En atencion a la poquisima extension de terreno que abraza dicha cuestion, puede zanjarse colocando un mojon sobre este pequeño promontorio.

La fita mencionada, al 1868, es va col·locar un cop ja s'havia fet la distribució de fites. Donat que estava situada entre la 21 i la 22 es va anomenar 21-l.

Prop de Gorguja, es planteja on és la font de l'Estany²⁹¹, ja que hi han dues fonts separades 30 metres. Hi devia d'haver un acord ràpid, ja que a la documentació no es torna a mencionar el cas.

Un altre problema és el traçat de la frontera a l'hora de creuar la Ribera d'Er i pujar a Picassola²⁹² ja que si es fa en funció de les propietats en resulta un dibuix molt irregular. Es plantegen diferents solucions:

... podría dirigirse en recto (...) á la piedra situada sobre la Sierra de Picasola, con lo cual no es probable que estuvieran de acuerdo los franceses, y dirigiendo la linea desde la fuente de Estañ al mojon de Picasola no esta de acuerdo los españoles, puesto que se dejan algunos campos de su propiedad dentro de Francia, asi como en el caso anterior se dejan campos de propiedad de individuos franceses dentro de España.

Pels resultats es pot deduir que va reeixir la versió espanyola.

La següent qüestió es troba a la part més occidental de la línia sobre la Serra de Concellabre, on els de Càdegues volen que es vagi en línia recta més cap al nord i els espanyols més al sud. En aquest punt

Aunque la jurisdiccion en dicho terreno pertenece á los de Llivia, los franceses hacen pagar la contribucion á los propietarios españoles y viceversa de modo que la mayor parte de dichas tierras pagan contribucion á las dos naciones: de esta regla hay que exceptuar á los Españoles que teniendo propiedades en el expresado terreno, no las tienen en el territorio frances, pues negandose á pagar dicha contribucion á los franceses, estos no tienen medio de obligarles como á los otros por medio de la confiscacion de sus demas propiedades situadas fuera del territorio español.

²⁹¹ Actual fita 16.

²⁹² Actual fita 11.

Del maig de 1862 està datat un plànol a escala 1:5.000 on es discuteix el límit entre Càldegues i Llivia²⁹³ (figura 54), titulat *Terrain en litige entre la Commune de Caldegues et celle de Llivia*. Abasta des de la carretera neutral a la part superior fins al camí que va de Concellabre a Llivia. La zona en discussió està situada entre dues línies: a la dreta "Limite prétendue" i a l'esquerra "Limite prétendue par le Baille de Llivia d'après la déclaration que nous en a faite le Marie de Caldegas". També hi apareixen el Segre, diversos camins i la propietat del sòl amb el nom dels propietaris.

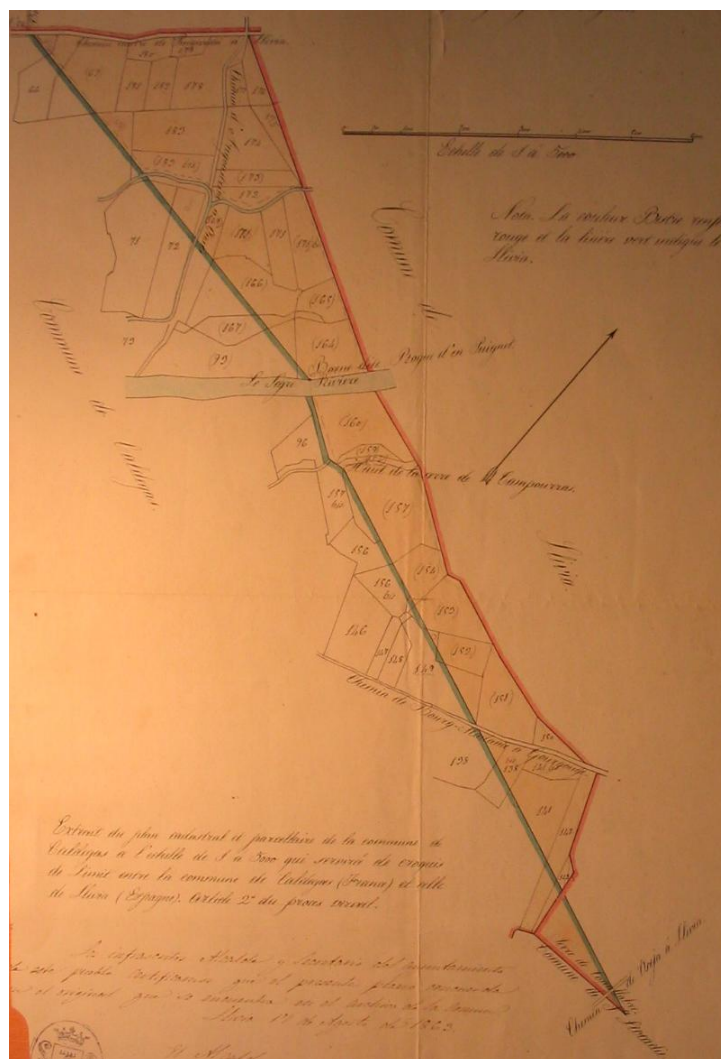

Figura 54. *Extrait du plan cadastral et parcellaire de la commune de Caldegues a l'echelle de 1 a 5000 qui servira de croquis de limit entre la commune de Caldegues (France) et celle de Llivia (Espagne). Article 2° du proces verbal, 1862.* La línia vermella és fins on arriben les pretensions franceses i la línia blava és la proposta espanyola. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 13.

²⁹³ S'ha trobat el document als dos arxius: a AMAEE, Fons Callier - caixa 12, i a AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 13.

No es coneixen els raonaments emprats per establir la línia actual en aquest punt però en sabem el resultat: va prevaldre la posició espanyola.

El document de 1862 acaba discutint sobre els drets de Llivia als boscos i pastures del Carlit i sobre la problemàtica de pas per territori francès per arribar-hi. Ho tractarem als apartats següents.

20.2 - L'accés al Carlit

Ja s'ha comentat que la necessitat de pastura i de fusta van fer que els pobladors de la zona de Llivia cerquessin aquests recursos al nord, allunyant-se de la vall, a redós del Carlit. D'aquest massís se'n coneixen concessions de nissagues senyorials locals a les abadies cistercenques de Poblet i Santes Creus. A partir del segle XIII es troba sota jurisdicció de la vila de Puigcerdà. Amb el Tractat dels Pirineus de 1659 i els acords de 1660 el Carlit queda a banda francesa i al 1715 la muntanya és venuda per la vila a la família dels veguers francesos de la Cerdanya, els Sicart, tot i que s'hi mantenen els drets d'ús de les comunitats veïnes, entre les quals hi ha Llivia. Segons Marc Conesa (2007) la venda per part de Puigcerdà seria deguda a una idea de coherència territorial i per a mantenir per part d'aquesta vila un cert prestigi davant la monarquia. Cal recordar que durant la guerra de Successió Puigcerdà va estar del costat de l'arxiduc Carles. En tot cas, enfront el nou propietari es contraposen els interessos de les comunitats que tenen drets adquirits a determinats aprofitaments. Tal com diu Conesa, "Si Sicart va comprar de veritat el Carlit, també en va recollir els conflictes". Més endavant, al 1853, una acta notarial parla de la venda a particulars de la zona del tros del Carlit dins del terme d'Angostrina. Les reaccions a aquest fet culminen el 1865 amb una decisió judicial que considera que 3.200 ha dels vessants de la muntanya s'han de

repartir entre 11 municipis de la zona, mentre la resta queda en mans de particulars. La part comunal, doncs, queda indivisa. Els Tractats de Baiona conserven els drets d'ús i de pas reclamats pels de Llivia. Al 1868 Vilanova de les Escaldes, Ur, Odelló i Llivia compren la part dels altres municipis per 95.000 francs i al 1898 es reparteixen el territori. Amb el temps, mercès a un projecte per construir una central elèctrica al Llac, es produeix un intercanvi de terrenys que acaba donant la configuració de propietats actual (Sermet, 1981).

Els terrenys de Llivia al Carlit abasten una superfície de 1.344 ha, que és superior a les 1.287 ha del municipi. Com es pot observar a la figura 55, aquesta zona es troba uns sis quilòmetres al nord de Llivia i se'n poden distingir dues parts: el Baix Carlit (1.156 ha) i el Bac de Llivia (188 ha).

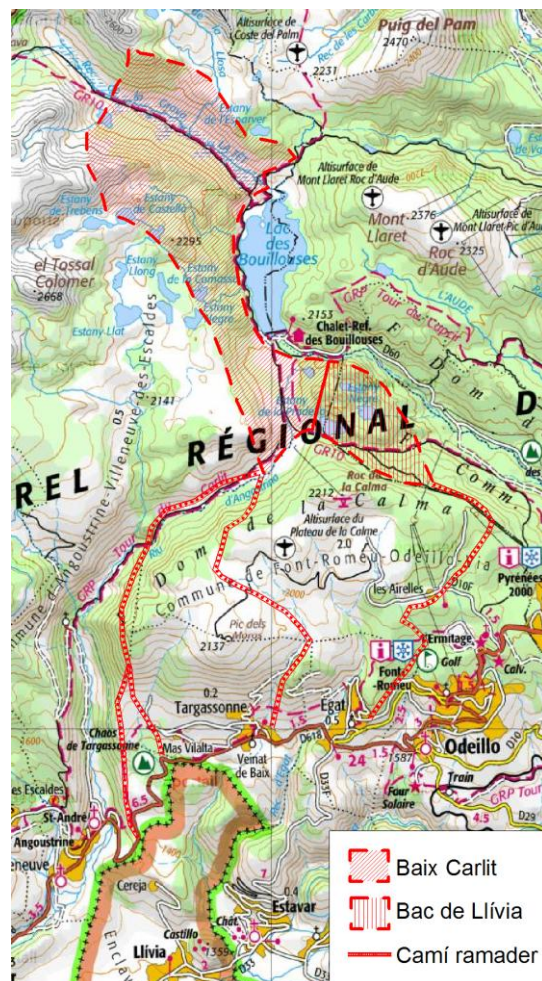

Figura 55. Possessions de Llivia a França i diferents camins per accedir-hi. Font: a partir de Sermet (1981) sobre cartografia 1:50.000 del IGN francès (<http://www.geoportail.fr/>).

El professor Sermet cita un document de 1175 que dóna fe de l'aprofitament del Baix Carlit pels de Llivia. L'article 23 del tractat de 1866 cita un document de 1754 mitjançant el qual els de Llivia tenen lliure pas per Angostrina per accedir a les zones de pastura. Dins els seus límits, els de Llivia són propietaris del sòl i de l'ús exclusiu de la pastura i de la fusta. Sembla que els treballs de la Comisión Mixta de Límites van ajudar a aclarir el dubtes que hi poguessin haver pel que fa als límits del Baix Carlit, tal como ho demostra el plànol *Montagne de Carlit*, a escala 1:40.000, trobat entre la documentació de la Comisión (figura 56). En Sermet destaca que hi ha una reserva explícita del dret d'abeurar bestiar als estanys del Carlit, que queda com a recurs públic. És a dir, el bestiar de Llivia circula sobre els seus terrenys però beu aigües del departament.

Figura 56. *Montagne de Carlit*, escala 1:40.000. Text en castellà: “La línea verde que partiendo de la Tour de Coll Roig corre al Norte y luego tuerce al Este á Buscar el pantano de la Bullosa es la que, segun la sentencia del tribunal de Prades, que ha subido en apelacion á Montpellier, debe dividir el territorio de Carlit, adjudicando en propiedad, in solidum, la porcion que está al Norte de la línea, a las otras municipalidades usuarias, y todo lo demas al actual propietario del Carlit”. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 33.

Pel que fa al Bac de Llivia, nom que fa referència a la zona obaga on es troba, és on s'ubica bona part del bosc de Llivia. A l'Edat Mitja es coneixia com "de Bolquère" i des de 1280 es sap que Llivia tenia un dret de compartir pastures i ús forestal amb els de Bolquera, la qual cosa provocà una gran litigiositat fins que al 1832 es va acordar que per Llivia se'n quedés tant sols un terç del territori però en plena propietat (figura 57). És un bosc de pi negre que està actualment protegit pel govern francès, de manera que si els de Llivia en volen fer un aprofitament han de demanar permís. L'extracció de fusta s'ha de fer per territori francès i el tractat de 1866 en contempla dues modalitats: la fusta petita es podrà portar a l'hom d'animals de càrrega, que ha de transitar pel camí anomenat de la Mola, mentre que la fusta de dimensions més grans ha de passar pel Coll de Pau, un camí d'uns quinze km, molt més llarg que l'altra. L'article 24 estableix que el camí es podrà canviar per acord entre les dues administracions, cosa que es va aconseguir al 1950 (Sermet, 1981).

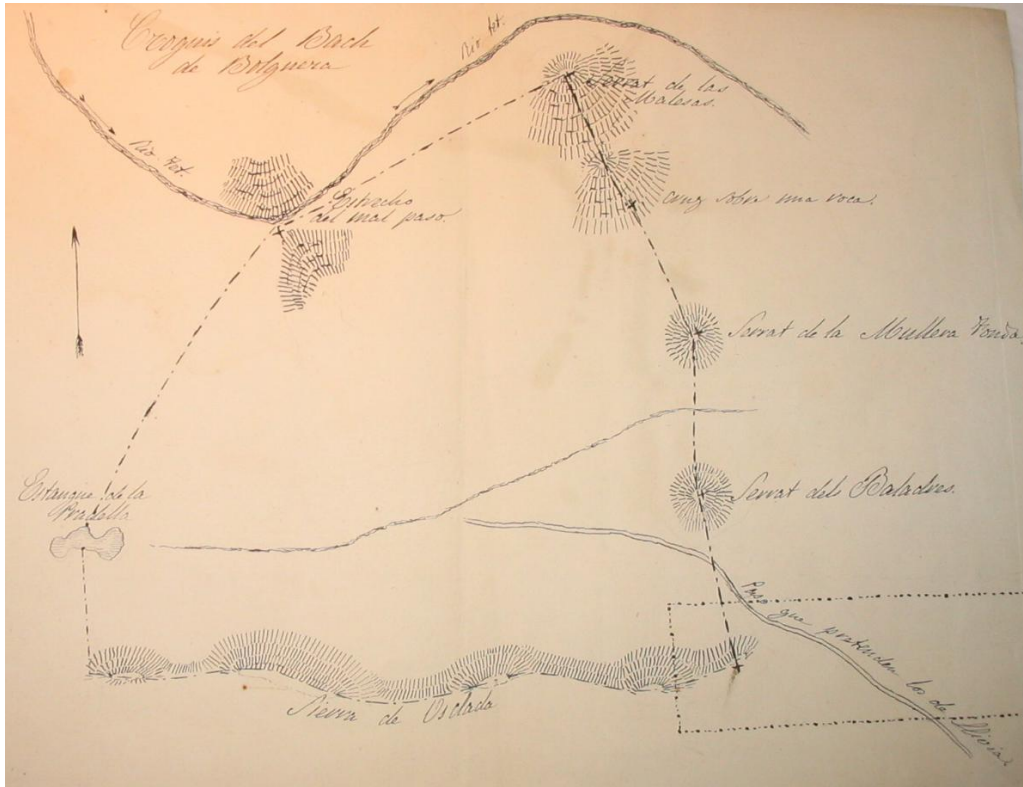

Figura 57. Croquis del Bach de Bolquera. A la part inferior dreta s'indica la zona de pas que pretenen els de Llivia. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 01

El principal problema, però, amb el que es van haver d'enfrontar els comissionats de la Comisión Mixta de Límites va ser el fet de que per a que els ramats poguessin arribar a les pastures del Baix Carlit havien de creuar el territori del municipi d'Angostrina per la zona del Tudó ja comentada. La solució adoptada es va basar en la concòrdia²⁹⁴ de 20 de juliol de 1754 celebrada entre els síndics de Llivia i els d'Angostrina en relació amb els drets de les partides anomenades el Tudó, Ensemirna i Nírvol, on s'establia que els habitants del terme espanyol podien anar i tornar al diferents emprius situats a la banda francesa fent servir el camí de la Tossa de Nambet, en dues modalitats:

per los llocs anomenats Tudor Nirvet y Encenirma tot llarch de la part exterior de la costa de Angostrina lo any que aquesta part no será sembrat y lo any despres lo dit camí pasará al altre part del Tudor puyant directament per los indrets dits lo home mort, y coma den Margall girantse despres á la esquerra envés la serra de Angostrina al desota del lloc dit lo roca de la cadireta ó la cadira del Capellá com era antes acostumat

Això els obliga a deixar en guaret les zones de conreus per on ha de passar el bestiar. A la figura 53 anterior s'ha reproduït el plànol *Terreno disputado objeto de la transacción de 1754* que va ser treballat per la Comisión Mixta de Límites i on es mostra el pas descrit en aquesta concòrdia. Al plec on s'ha trobat la concòrdia hi ha la versió francesa d'aquest croquis amb comentaris en castellà tot indicant els propietaris dels terrenys, la zona per on han passat els ramats recentment, el lloc per on han obert camí enmig dels camps d'ordi i els camins proposats que creuen el tros.

No ha de sorprendre que és fes l'esforç de dibuixar el plànol: no gaires anys abans el pas del bestiar dels de Llivia per territori d'Angostrina, concretament a la zona del Tudó, va acabar en enfrontament obert. Dels fets de

²⁹⁴ El professor Sermet assegura que aquest document s'ha perdut. Nosaltres hem trobat parts copiades literalment entre els papers de la Comisión Mixta de Límites. Veure AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 148 – 28).

l'any 1860 en coneixem la versió²⁹⁵ dels de Llivia gràcies a l'escrit que adrecen al Procurador Imperial de Prades, tot cercant l'empara de la concòrdia de 1754. Ho expliquen així:

Al entrar en el punto llamado Tudor se debe atravesar unas propiedades de individuos de Angustrina que tienen obligacion de dejarlas en barbecho (guaret) de un año estas, y de otro año otras de las partes opuestas de la misma partida dicha Tudor, Nirvol i Casermina, siguiendo la alternativa de cosechas usada en el Pola.

Quan es va avisar del pas del bestiar, tres o quatre dies abans, va resultar que dos propietaris francesos havien sembrat i es van negar a permetre el pas. Es va proposar enviar una comissió per veure com estava la situació i què s'hi podia fer. Però, com que no pogueren esperar més temps, finalment van decidir tirar endavant i fer passar el bestiar, unes dues-centes vaques, acompanyats d'autoritats de l'ajuntament de Llivia i de la Guàrdia Civil. A l'arribar a la zona del Tudó es van trobar amb autoritats del poble francès i el propietaris afectats. Per evitar mals majors, la comitiva de Llivia va proposar passar per una altra banda si es feia una declaració on es reconegués que tenien el dret de pas per aquell lloc. Per respectar la collita, aquell any no farien ús del dret. Els d'Angostrina no es van avenir al tracte i els de Llivia van fer passar el bestiar pels camps. Immediatament els d'Angostrina els van acusar de violació territorial amb força armada. Al mateix document els de Llivia esmenten algunes decisions judicials de la dècada de 1820 que consideren el Tudó, Ensemirna i Nirvol com a territori espanyol i mencionen un plànol aixecat el 1832 pel geòmetra francès Charvalier, que no coneixem, que sembla que els hi dóna la raó. El que s'ha trobat és un plànol (figura 58) sobre la zona en conflicte, sense títol ni autor ni data, però que es pot considerar fet al 1864 pels papers que l'acompanyen a l'AMAEE. La toponímia es força acurada, s'assenyalen els terrenys en discòrdia i els camins que empren els de Llivia i que els obliga a passar per territori d'Angostrina.

²⁹⁵ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 148 – 28).

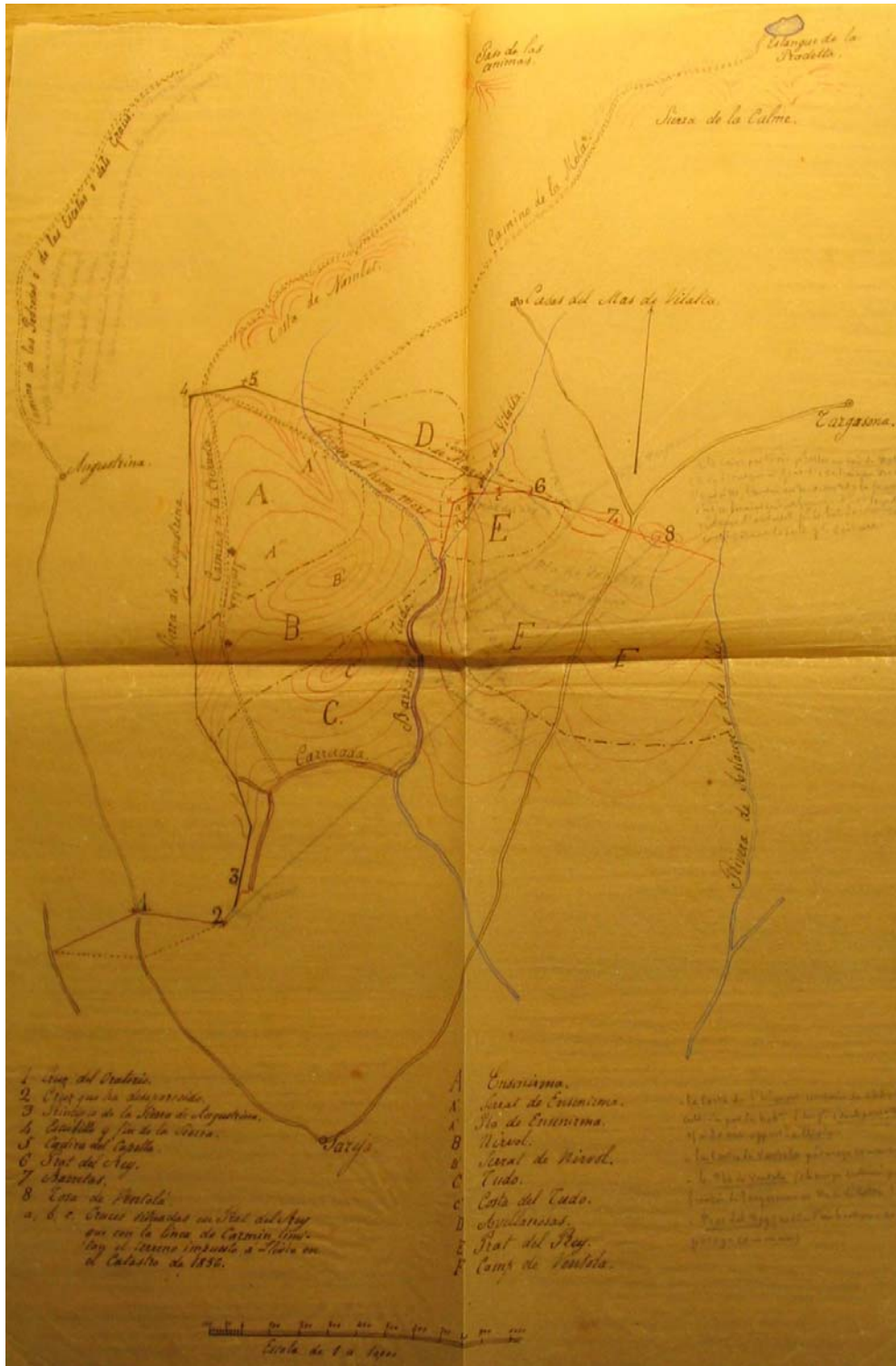

Figura 58. Plànol de la zona del Tudó a escala 1:10.000, trobat dins del plec *Nouveau croquis en grande partie tire du cadastre d'Angoustrine, et destiné á la Commision mixte chargé de la delimitation de la frontière des Pyrénées-Orientales*, 1864. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

La discussió estava servida i les solucions proposades foren molt diferents. Per exemple, de març de 1830 s'ha trobat un document²⁹⁶ sense signar que recomana la compra per part de França de Llivia. Empra diferents arguments: a) l'enclavament dificulta les comunicacions entre francesos, aïllant una part de la resta del departament; b) la incertesa en els límits sol provocar discussions, que acaben indefectiblement amb cessions dels pobles veïns als de Llivia (segons l'autor, als darrers 50 anys el territori enclavat ha crescut una sisena part); c) els territoris són tant incerts que els propietaris francesos paguen impostos tant a França com a Espanya i si no ho fan, poden patir vexacions al territori espanyol; d) les pastures donen lloc a discussions contínues i e) l'existència de camins neutrals promou el frau. De fet, assegura, si es cedeix en l'afer del Tudó, Ensemirna i Nírvol, la línia límit quedaria rere de la zona de duanes.

Un altre document interessant és el *Juicio sobre los documentos presentados en apoyo de las pretensiones de Angustringa y sobre las observaciones que han sugerido á los Señores Plenipotenciarios de Francia las escrituras españolas*, amb data de 20 de gener de 1865²⁹⁷. S'intenta explicar l'existència d'aquesta mena de situacions a partir, per una banda,

a la organizacion política que tenia á la sazón aquella parte del Pirineo sujeta al feudalismo de un mismo Señor, que en el desórden civil de aquellos tiempos, á trueque de percibir sus derechos de los vasallos, no prestaba grande importancia á los deslindes territoriales de los pueblos

i per altra

la vaguedad é indecision con que se fueron deslindando los términos de cada poblacion en una época cercana á la transición del sistema pastoral, en que se ocupaban los habitantes del Pirineo, á la cultura regular que fué dando origen

²⁹⁶ Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 08.

²⁹⁷ Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 12.

por las roturaciones á la ocupacion sucesiva de diferentes territorios cuya exclusivon del aprovechamiento comuno no inquietó por el pronto á los pueblos por la abundancia de yerbas que les quedaba, mas aumentadas despues las explotaciones agrícolas vino á despertarse en las municipalidades la codicia de absorver territorios.

També es diu que poc es pot esbrinar a partir dels llibres parroquials sobre els delmes recollits per cada parròquia, que podrien donar idea de les adscripcions territorials, ja que participen de les irregularitats provocades per la indefinició dels límits. Un argument semblant s'aplica a la matrícula cadastral de 1791 presentada pels francesos, ja que aquestes eren decidides unilateralment pel poble sobre el que es feia la recopilació d'informació, sense contrastar-ho amb el veïns de l'altre estat. A més, "la cuestion entre ambas municipalidades nada tiene que ver con la propiedad particular, es de jurisdiccion y nacionalidad". Els espanyols passen a centrar la discussió en la concòrdia de 1754. Intenten defensar de que no es tracta d'un reconeixement de propietat per part dels d'Angostrina, sinó tant sols d'articular una solució per una situació de fet. Finalment, queda la rodalia de 1540, considerada pels espanyols com el document més eficaç i decisiu, on el sobirà estableix i demarca la circumscripció territorial.

Per interpretar-ho millor es pot acudir al document *Artículos presentados por el Síndico de Llivia, recibidos y redactados por Juan Mor, Notario de Puigcerdá el 27 de Enero de 1541* on es diu que la línia Ventolà-Oratori també passa per la Costa de la Guerra, que es troba al Serrat d'Angostrina. La part espanyola vol demostrar de que es tracta d'un error. Aquest document és el resultat d'una informació judicial. Aquesta Costa és mencionada en un article concret però entra en contradicció amb altres articles. Conclouen que del Ventolà la línia va a la Serra d'Angostrina, baixant per la cresta. En nota final, es diu que s'han rebut informacions en el sentit que:

... permiten asegurar que las fincas pertenecientes a habitantes de Angustringa y que se hallan situadas en los territorios litigiosos pagaban las contribuciones a Llivia aun en el siglo pasado, como se acredita por medio de los llevadores.

Segurament pressionats pels comissionats que volen avançar en la delimitació de la frontera, cap a les darreries de 1865 es comencen a veure avenços cap a un acord. En una carta de 9 d'octubre²⁹⁸ els d'Angustringa estan disposats a oferir als de Llivia un pas per accedir al Carlit de forma permanent, que anirà per la part oriental de la Serra d'Angustringa passant per Nambet. Serà un camí de cinc metres d'ample i es construiran murs en el seu pas per camps conreats. Les despeses hauran de ser repartides entre les dues municipalitats.

La solució aconseguida va ser la reglamentada per l'article 23 del tractat de 1866:

...los ganados de Llivia tienen libre paso a través del territorio de Angustringa, con objeto de ir á los pastos de Carlit y regresar de ellos. Para tomar el camino de la Creueta ó de la costa de Nambet, que conduce á dichos pastos, van los ganados los años pares, partiendo de la Carrerada, confin del Tudor de Sareja, por los sitios denominados Tudor, Nivol y Encenirma, á lo largo del borde exterior de la cuesta de Angustringa; y los años impares van por el otro lado de Tudor, suben sucesivamente por los parajes llamados el Homemort y la Coma de Margall, y tuercen á la izquierda hácia la sierra de Angustringa, por debajo del sitio conocido por la Cadira del Capellá, para tomar el camino de la Creueta. A fin de que los ganados de Llivia tengan el paso libre por dicho sitio, están obligados los habitantes de Angustringa á dejarlos alternativamente en barbecho un año de cada dos, en concordancia con el paso de los rebaños. Mas como quiera que esta servidumbre de dejar los campos en barbecho ó exponerlos al pisoteo del ganado sea onerosa para Angustringa y no indispensable para satisfacer las necesidades de Llivia, quedará abolida tan pronto como Angustringa ofrezca a Llivia un camino permanente que á juicio de los péritos respectivos pueda reemplazar sin inconveniente los dos pasos actuales.

²⁹⁸ Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

Sembla que el camí mai s'ha obert. Quan Jean Sermet fa la seva recerca, l'aprofitament agrícola a la zona era escàs i la transhumància a peu minvava enfront a la practicada amb camió per carretera asfaltada. Per això conclou que no és probable que es faci l'accés previst al tractat (Sermet, 1981). Mentre no s'obri un camí permanent, el mateix article continua dient:

... ocho días ántes por lo ménos de que los ganados hayan de salir para Carlit, el Alcalde de Llivia dará conocimiento de la época precisa del paso al maire de Angustrina, para que se tomen oportunamente las medidas de precaucion que se crean útiles; pero llegado el dia prescrito, no se podrá impedir de modo alguno que los ganados de Llivia atraviesen las tierras designadas por donde deben dirigirse á Carlit, sea cual fuere el estado de cultura en que se encuentren las que no hayan quedado en barbecho.

Malgrat tot, l'aprovació del tractat de límits al 1866 no tanca del tot les reclamacions de les parts. Per exemple, llegim en una acta municipal²⁹⁹ d'Angostrina de 3 de gener de 1868 que es pretén anul·lar d'alguna manera l'empru que els de Llívia tenen a diversos terrenys d'Angostrina i que foren legitimats per l'article 26:

Queda subsistente la compascuidad que hoy existe entre Angustrina y Llivia en los pastos comunales del terreno circundado por el límite que divide las dos jurisdicciones, y por la línea que parte del Prat del Rey, pasa por la Cadira del Capellá y los Escubills, y sigue la cresta de la sierra de Angustrina hasta encontrar el territorio de Llivia.

Es proposa rescatar-los amb el pagament de 206 francs, càlcul fet per un perit francès. En document de 28 de gener de 1868³⁰⁰, la part espanyola de la Comisión Mixta de Límites diu que Llívia no accepta aquesta quantitat per insuficient, ja que correspon als guanys obtinguts per aquests terrenys en un sol

²⁹⁹ Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 12.

³⁰⁰ Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 12.

any. Ofereix la possibilitat de cobrar anualment aquesta quantitat o d'augmentar en 48 hores la dotació d'aigua consignada al reglament sobre el canal. Llivia considera indispensable l'accés a aquestes pastures entre abril i novembre per a mantenir la seva cabana ramadera, cosa confirmada històricament i que ha creat hàbit i costum.

No gaire més tard, a la seva resposta de 12 de març de 1868³⁰¹ els plenipotenciaris espanyols recorden al General Callier que “el reconocimiento en favor de Angustringa de la nacionalidad de los terrenos en que se egerce la compascuidad se hizo bajo la expresa reserva de quedar esta subsistente como indispensable para la poblacion española”. Els de Llivia ofereixen dues propostes de resolució: a) el govern francès perdona la indemnització de dos-cents francs que cada any ha de pagar Llivia per possibles invasions de bestiar en el seu pas cap al Carlit, b) dividir els terrenys on s'aplica l'empriu en dues parts i que cada municipi quedi com a propietari de cadascuna, cosa que provocaria que, donat que els terrenys són adjacents a la frontera, a la pràctica hi hauria un increment territorial de la jurisdicció espanyola, per a la qual cosa està disposada a oferir compensacions prou equitatives, al seu parer.

A l'acta final de 1868 no hi ha, però, cap modificació del tractat de 1866 en relació amb aquestes qüestions.

20.3 – El canal d'Angostrina

L'accés a l'aigua és una problemàtica especialment punyent pels de Llivia. El professor Sermet ho explica de forma ben clara: el 44% de la superfície de l'enclavament és ocupada per agricultura de regadiu en un lloc que pateix de manca de pluges per la seva configuració orogràfica, que fa que no es superin els

³⁰¹ Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 12.

500 mm anuals. Però tant les aigües que entren com les que en surten han de passar per territori francès, encara que amb interlocutors i aprofitaments diferents. Tot plegat obliga a l'establiment de reglaments de regadiu força estrictes. Des del segle XVII, i segurament abans, hi han hagut aquestes reglamentacions. Per aquesta raó sorprèn que, malgrat l'atenció amb que la Comisión Mixta de Límites va considerar les problemàtiques relacionades amb l'accés a l'aigua, tant sols es van tractar les aigües del riu d'Angostrina (article 27 del Tractat de 1866 i a la segona part de l'Acta Final de 1868). Ni paraula del Segre ni de la Ribera d'Er (Sermet, 1981). La *Memoria Justificativa* del Reglament per l'ús del canal d'Angostrina de 29 d'octubre de 1867³⁰² pot aclarir la qüestió.

El canal d'Angostrina pren l'aigua del riu d'Angostrina poc abans d'arribar a aquesta població i rega una part del seu terme i una part del terme de Llívia, del sud de Cereja fins a desaiguar al Segre³⁰³. Segons investigacions del professor Sermet, l'ús del canal ja havia estat acordat al segle XVIII entre les dues localitats, seguint una tradició que venia del segle XII, en la que es deia que Llívia tenia el dret de fer servir el canal cinc dies de cada set (Sermet, 1981). Ni la propietat ni l'acord sobre el repartiment d'aigua tal com està descrit a l'article 27 del tractat de 1866³⁰⁴ estan en entredit, malgrat que en aquest cas el període útil pels de Llívia hagi disminuït a quatre dies de cada set. Però els regants de Vilanova, d'Ur i de Guingueta d'Ix, situats aigües avall del riu Angostrina, havien dirigit algunes reclamacions a l'Administració francesa al considerar que es prenia massa aigua del riu. Per això es va decidir traslladar la qüestió, tal com també diu l'article 27 esmentat, a la Comisión Internacional de Ingenieros. Les deliberacions d'aquesta Comisión van concloure que l'aprofitament màxim de l'aigua del riu d'Angostrina a través del canal el feia el territori espanyol, ja que amb l'aigua de tres dies i quatre nits havia de regar unes 76 ha. de prats, la qual cosa volia dir que "... se

³⁰² Reproduïda a l'Annex C17. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

³⁰³ A la cartografia del Institut Cartogràfic de Catalunya el canal és anomenat Rec de Cereja.

³⁰⁴ Tendrán derecho á regar con las aguas de la acequia de Angustrina tanto los del pueblo de este nombre como los de Llivia, usando de ellas en cada semana, los franceses desde el domingo al salir el sol hasta el miércoles al ponerse, y los españoles desde este momento hasta la salida del sol el domingo siguiente.

necessita un gasto continuo de medio litro por segundo y por hectarea para asegurar el riego de los prados naturales, de pendientes medias, como son los del territorio de Llívia". Per assegurar-ho, la Comisión proposa dissenyar un desguàs de manera que l'aigua que es pugui desviar cap al canal que superi el màxim acordat, 76 litres per segon, retorni al riu. És cert que pel que fa al torn d'Angostrina rebran molta més aigua de la que necessiten, però la Comisión decideix que no cal complicar més l'assumpte

... por considerar: 1º que los prados de Angustringa situados en fuertes declives del terreno devuelven todo el exceso de agua al rio; 2º que los usuarios inferiores jamas han elevado quejas contra los regantes de Angustringa y 3º que la Administracion francesa podrá siempre, sin la intervencion de España, reducir el volumen de agua atribuido a Angustringa, si esto fuera necesario, para satisfacer las necesidades de las comunas francesas de Urr, Villanueva y Bourg-Madame, que parece deben ser las unicas interesadas en la cuestion.

Cal tenir present que aquesta reglamentació tant sols es posa en pràctica de l'u de juliol a l'u d'octubre, que es quan es considera que el cabal del riu és inferior. Al capítol VII de l'Acta Final de 1868³⁰⁵ es descriu aquest reglament i s'institueix la Comisión Administrativa Internacional del Canal de Angustringa y Llívia.

Finalment cal dir que s'ha trobat mostres d'interès, als arxius, per altres aigües. En un comentari a una sèrie de cartes es llegeix³⁰⁶:

En 1847 los pueblos franceses de Err y Sta Leocadia solicitaron permiso de su Gobierno para desviar parte de las aguas del rio Err de su cauce natural, con el fin de regar tierras q^e hasta entónces habian sido de pan llevar y de secano contra cuya pretension representó Llívia por el perjuicio q^e ocasionaba á los regantes del anejo de Gorguja. Se pregunta si los pueblos de Err y Sta Leocadia en dicha época ó despues de ella, han hecho y hacen uso del escaso caudal del rio con el objeto indicado, si es muy considerable el menoscabo q^e sufren las

³⁰⁵ Reproduit a l'Annex D15.

³⁰⁶ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 147 – 25).

tierras de la Gorguja por esta causa, y las demas noticias q^e á cerca del estado actual de estas cosas juzgue conveniente la villa.

21 - Sector 2: entre Guils de Cerdanya i la Vall de Querol

El tram comprès entre la Portella Blanca, punt fronterer triple amb Andorra, i el riu Aravó separa la Vall de Querol del tram de la Vall del Segre que connecta Puigcerdà amb Bellver de Cerdanya. Com es pot observar a les descripcions topogràfiques de l'Annex A i Annex B el traçat fronterer és tortuós, amb moltes fites i una gran varietat de maneres de definir la línia. Hom pot sospitar fàcilment que tot plegat amaga una situació d'equilibri fràgil entre les comunitats veïnes.

En Carlos Llauder, a la seva Memòria de 1851³⁰⁷, dóna alguna de les claus per interpretar la situació. Per part espanyola la major part de la frontera és terme de Guils de Cerdanya, un poble:

... situado como todos de la Cerdaña á mitad de la ladera del Monte que sirve de estribo á la cordillera; sin duda para evitar el ímpetu de las aguas que corren en el fondo del valle, estiende su término por la espalda hasta tocar casi con los límites de Andorra...

Els punts més importants de divergència són amb el terme de La Tor de Querol. Segons en Llauder:

El contrabando con España ha enriquecido a La Tour caserío antes insignificante y en el día pueblo de alguna importancia. A medida que se ha enriquecido ha ido creciendo, y aumentándose la poblacion han aumentado sus necesidades.

³⁰⁷ *Memoria acerca del actual estado de los límites divisorios de España y Francia en la frontera de Cataluña y cuestiones a propósito de la misma suscitadas y pendientes entre los pueblos fronterizos*, 1851. Transcrit a l'Annex C5.

Estrechado por las paredes del valle, casi sin sol, sin terrenos de cultivo, sin pastos, sin bosques ha querido estenderse por lo alto del monte para procurarse todo esto á costa de sus vecinos y no pudiendo despojar á los connaturales Franceses, que no se lo hubieran permitido, ha usurpado y tiende á usurpar constantemente á los de Guils que no podían resistirle.

Els de La Tor havien superat de forma il·legal la carena, que ancestralment servia de partió amb els de Guils. Segons Llauder, els francesos s'havien enriquit amb el contraban, havien guanyat en població i, al no disposar de recursos propis en una vall tant estreta, es van estendre per la part alta del costat occidental de la vall, lloc per on passa la frontera. Una Concòrdia de 1565 dóna fe dels límits i dels emprius dels de Guils. La Concòrdia va ser un mecanisme per posar fi a les disputes d'aleshores, però continuaren i van acabar en violències que van deixar de nou el conflicte obert. Un altre element que Llauder considera que pot ajudar, sobretot recolzant la posició espanyola, a reconstruir els límits tradicionals és la posició dels punts de control dels cordons sanitaris instal·lats tant el 1721 com cent anys més tard, el 1821, el primer per part espanyola i el segon per part francesa. Ambdós van coincidir a l'hora de situar-se sobre la hipotètica línia que separava ambdues monarquies, que és la que els de Guils consideraven com a correcta en el moment de l'arribada de la Comisión Mixta de Límites.

Però els francesos tenien la seva pròpia versió de l'assumpte i la van defensar amb intensitat, de ben segur esperonats per les exagerades pretensions espanyoles. La situació de fet en aquells moments era una de ben diferent i calia tenir-la ben present.

Per entendre la problemàtica i, sobretot, les negociacions amb que les es van d'haver els membres de la Comisión Mixta de Límites, pot ser útil distingir les següents zones, d'oest a est:

1. Tram entre la Portella i el Puigpedrós, que comprèn el límit dels municipis de Lles de Cerdanya (província de Lleida), de Meranges i Ger. El límit ressegueix la cresta orogràfica. Aquí destaca el cim del Puigpedrós (2915 m.) com punt on conflueixen els municipis de Meranges, Ger i Guils de Cerdanya.
2. La part alta de Campcardós i el Pla dels Empedrats, zona de pastures d'estiu cobejades tant pels de Guils com els de Ger i els de Porta. Es tracta d'un altiplà situat per damunt dels 2400 m., que conserva, amb la fossa de la neu, zones humides a l'estiu. Les disputes es centren en l'aprofitament de la pastura d'aquesta zona i l'accés a la Font Bevedor.
3. Baixada per la carena de la Serra de la Tosa fins trobar-se amb el riu de Tarteres i el camí antigament conegut com Carretera Mitjana. Al vessant pel costat francès, actualment sota jurisdicció del municipi de Porta, hi han dos antics empius que van ser molt discutits a l'hora de traçar la frontera: el Prat Redon sota el Roc de l'Àliga³⁰⁸ i el Pla de Llauró més al sud.
4. El tram entre la muga 439, al riu de Tarteres, i la muga 449, al rec de Sant Pere, que fa passar la frontera pel mig de la zona anomenada la Socarrada, una zona cobejada tant per les pastures com per la fusta. El rec de Sant Pere capta l'aigua del riu Tort, que neix a la banda de Guils. L'accés a l'aigua del Tarteres i del Tort va ser un altre motiu d'enfrontament.
5. Entre la muga 450, a escassos metres de l'anterior, i la muga 459, coneguda com la Creu de Ferro, hi ha el territori de l'antiga parròquia de Sant Pere de Sedret, avui en dia abandonada. Aquest territori va ser cobejat tant pels de Guils de Cerdanya com pels de La Tor de Querol.
6. El tram entre la Creu de Ferro i l'Aravó, limítrof amb el municipi de Puigcerdà, també va ser disputat entre els de La Tor de Querol i Saneja, en aquell

³⁰⁸ Pic de la Tosa segons la cartografia francesa. En canvi, la cartografia espanyola identifica com a Pic de la Tosa un punt alt més al nord del Pla de la Tosa.

moment territori recentment integrat a Guils³⁰⁹ però que va tenir veu pròpia en les discussions sobre el límit fronterer. Aquests pretenien com a propis els llocs de Senillers i Santa Eulària.

A les instruccions generals³¹⁰ de 1864 donades al capità Juan Pacheco es descriuen les dades i documents que es tenen per certs per banda espanyola:

- Ger té el dret d'aprofitament de les aigües de la Font Bevedor, avalat per una sentència de 12 de juliol de 1565 que assenyalava els seus límits amb Guils, i una concòrdia de 23 de maig de 1752.
- El terme entre Guils i els francesos va per la carena fins prop de Sant Pere de Sedret. Cal tenir present, però, els diferents acords existents per aprofitar les herbes d'estiu de la zona. Els de La Tor poden portar el seu bestiar tant sols de dia a la zona entre Sant Pere i el començament de la Serra de la Tosa, i de dia i nit a la zona del Pla de la Tosa. Els de Guils també poden accedir a les mateixes zones en condicions similars. Un punt que cal deixar clar és la posició de la Fuente Vidalia, esmentada com a límit a la documentació històrica i que està perfectament identificada segons els comissionats:

Hubo en un tiempo dudas ácerca de la situacion de la fuente Vidalia, donde habia una piedra en que estaban grabados una barra y dos agujeros; pero hoy está reconocida la verdadera posicion, donde existen la fuente y la piedra en que no se ven la barra y los agujeros; pero sí la huella del martillo que los ha borrado.

En aquesta zona es disposa dels documents següents: la donació feta al 1210 per Pere II d'Aragó, la confirmació feta per Martí l'Humà el 15 de desembre de 1397, dues sentències arbitrals entre Guils i La Tor de 1561 i 1706, molt

³⁰⁹ Saneja i Sant Martí d'Aravó es van unir a Guils de Cerdanya el juny de 1846 (Burgueño *et al.*, 2002:145).

³¹⁰ Transcrits a l'Annex C14.

valorades pels comissionats ja que una és d'abans de 1660 i l'altre és posterior, i escrits notariais de 1688 i 1717 que descriuen la posició de la Fuente Vidalia.

- Passat Sant Pere, el límit entre Saneja i La Tor és dubtós ja que els de Saneja no accepten el límit marcat pel cadastre francès. Es basen en un procés judicial de 1830 que va dictaminar al seu favor i que es basa en tota una sèrie de documents que es citen: fes de baptisme citant la pertinença dels batejats al segle XVII, escriptures de compra-venda del XVIII, certificat de recaptació del delme al 1801 on diversos propietaris francesos es neguen a pagar i l'expedient sobre la col·locació de les barraques del cordó sanitari de 1721 i 1722:

nº 23, barraca del molino de la Viñeta, término de Saneja y tierras de Migel Boris, dista 10 psos del término de Embeix y raya de Francia: nº 24, barraca del monte de Sanillés, en lo alto de dicho mote, término de Saneja, dista de la raya 10 pasos.

Els comissionats instrueixen al capità Pacheco sobre les indagacions que ha de portar a terme:

- I. Caldrà aclarir quins són els llocs citats per les sentències de 1561 i 1706, per la qual cosa "...habrá de examinarse el terreno, el acuerdo ó discordia de los colindantes y lo que disponen las escrituras". Com a dada interessant, cal esbrinar si els de Guils tenen molt bestiar i si necessiten en realitat els aprofitaments que reclamen.
- II. Cal veure si es pot sostenir la pretensió dels de Guils pel que fa a la propietat de Sant Pere de Sedret.
- III. Pel que fa a les aigües, no es pot fer costat a la pretensió dels de Guils de voler gaudir del riu Tarteres pel sol fet de que neixi dins del seu terme, ja

que hi ha constància que els de Sant Pere de Sedret sempre n'han fet ús³¹¹.

- IV. Pel que fa al territori de Senillers reclamat pels de Saneja, que consideren usurpat pels de Sant Pere de Sedret i Enveig, cal veure si aquesta afirmació és certa, la situació actual, les raons de l'usurpació i si hi haurien possibilitats de negociar una transacció de terrenys. Cal continuar cercant documents ja que:

... los hasta ahora conocidos establecen una presuncion en pro de Saneja, pero no tienen por sí solos para una demostracion tan incontrovertible como conviene.

- V. Cal investigar sobre la possibilitat de que els territoris de Santa Eulària i la Vinyola, aleshores adscrits a Enveig, poguessin ser reclamats pels de Saneja.

A l'informe presentat pel capità Pacheco³¹² es descriu el traçat de la línia que ha reconegut i explica la problemàtica, que centra en la zona 4:

Esta ultima parte de terreno comprendida por la Cresta de la Sierra de la Tor, la Carretera Mayana y el Rec del Mas, es el verdadero terreno en cuestion: en él egercen jurisdiccion los de la Tor al propio tiempo que los de Guils, puesto que unos y otros hacen aprehensiones en dicho terreno; pero los franceses no permiten la entrada de los ganados españoles pertenecientes á Guils, y estos se abstienen de conducirlos alli, por temor de que se apoderen de ellos, y no siendo atendidas sus reclamaciones tengan que pagar la cuota competente para su rescate. Dicha parte de terreno esta llena de cercas de piedra que marcan propiedades de los de uno y otro pueblo, pero segun los de Guils, los Franceses no tienen absolutamente ningun derecho á dichas propiedades.

³¹¹ S'aclareix que l'acceptació d'aquest principi aniria en detriment dels fronterers espanyols en altres zones, com és el cas proper de Llúvia.

³¹² *Frontera de Gerona*, sense datar, però possiblement escrit entre 1864 i 1865. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 12.

Sobre els emprius de les zones 2 i 3, assegura que:

Estos emprivos procedentes de uso inmemorial, solo los gozan en la actualidad los de la Tor. Estos han privado sin razon aparente á los de Guils de disfrutarlos, hace algunos años: la linea que marca los emprivos de la Tor se ha indicado anteriormente, y la que marca los de Guils, parte proximamente de Puig-pedros y va separandose poco de la linea internacional á atravesar el canal del Aguila, circuyendo Prat Rodon y Plana Llauro hasta la Comella Miro. En estos terrenos solo pueden entrar á pastar con sus ganados propios, sin que los de Guils tengan conocimiento de las demas condiciones particulares que pueden existir.

La negociació va ser dura. Cal tenir present, a més, el marc de relacions socials en el que s'havia de dur a terme la negociació: captures de bestiar, destrucció de fites, destrucció de recs, discussions amb gent armada i, en general, un clima de crispació. Per això, la Comisión es va esforçar per basar les seves propostes en la documentació legal existent, que era força abundant però ambigua i no sempre d'aplicació. Acordar quins eren els document que millor fonamentaven el límit i sobre els que s'hauria de treballar va ser el primer pas. El segon, el deduir-ne la delimitació descrita. En aquest punt va ser essencial l'anàlisi de la toponímia de la documentació històrica i el correcte emplaçament de les referències geogràfiques, que poc a poc permet perfilar la ratlla. Finalment, va caldre reorganitzar els emprius de manera que drets i usos es simplifiquessin i aclarissin, i es va encarar la reglamentació de l'aprofitament de l'aigua compartida. Als propers apartats s'aniran desgranant tots aquests punts.

21.1 - Conflictivitat

A l'hora de la veritat, a l'hora de cercar l'acord amb els límitrofs, el capità Pacheco es va trobar amb més dificultats de les que segurament havia previst.

Cal tenir present que les diferències entre les parts venien de lluny i que les posicions respectives s'havien extremat i enquistat. A la documentació estudiada hi han varis exemples de tensió i enfrontaments.

Hi han casos de confiscació de bestiar per part dels veïns. A la seva Memòria³¹³ en Carlos Llauder explica que al novembre de 1848, quan els de Guils van retenir bestiar dels de La Tor que havien trobat pasturant al terme dels primers, els francesos van organitzar un grup armat per recuperar els animals. Hi van haver trets a l'aire. Un cop denunciat el cas, les autoritats franceses van assegurar que els fets no es tornarien a repetir, per la qual cosa els de Guils es van sentir recolzats en les seves reclamacions.

Hi han casos de destrucció de fites. L'any 1849 els de La Tor acusen als de Guils d'haver arrancat una fita que marcava el límit entre els dos estats³¹⁴. El fet comporta una informació contradictòria entre les parts que sembla que no arriba a bon port. Hi ha un mapa, signat el 30 de gener de 1850, on queden expressades les dues postures. Hi han enfrontaments personals.

La lluita per l'accés a l'aigua també va comportar destrucció d'infraestructures. El comissari de vigilància de Puigcerdà explica³¹⁵ que el 21 de abril de 1856 el batlle de Guils es va presentar:

...quejándose de que algunos individuos del vecino Imperio, acompañados del alcalde de La Tour y el comisario de Bourgmadame (Francia) y tres gendarmes, se habían introducido como media legua en territorio español y destruido una acequia que los vecinos del pueblo de Guils, habían construido para regar las propiedades de su jurisdicción.- A las seis horas de esta mañana (22 de abril) me he trasladado allí con mis dos vigilantes y tres Guardias Civiles con objeto de averiguar la verdad del hecho; y luego de haber recorrido la línea, mirado el mapa y demás documentos que me han sido presentados (...) he visto

³¹³ Transcrita a l'Annex C5.

³¹⁴ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 148– 26).

³¹⁵ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 147– 25).

claramente que el terreno arriba citado es español; é informado de lo que había sucedido resultó:= que estando recogiendo leña el Regidor Sindico del citado pueblo de Guils, D. Jayme Casamitjana sobre las siete de la mañana de ayer, se le presentaron las autoridades francesas arriba citadas, revestidas de sus uniformes, intimándole para que se fuesen manifestándole que si desde aquel momento volvia á encontrar á él o á cualquier otro en aquel terreno, le conducirían atado a la Autoridad superior francesa, y al irse dicho Regidor á dar aviso al Alcalde, acto continuo se dirigieron á la mencionada acequia, cortaron el agua por donde mas les convenia y destruyeron como 1.600 varas de la referida acequia, causando un daño de bastante consideracion.

Tres anys més tard es repeteix el problema. En una carta³¹⁶ datada a Baiona el 23 d'abril de 1860, els plenipotenciaris espanyols plantegen als seus homòlegs francesos com abordar la problemàtica sorgida l'abril de l'any anterior, quan veïns de La Tor van destruir una sèquia que havien obert els de Guils i van foragitar uns homes d'aquest lloc que estaven tallant llenya. Ambdues parts consideraren estar dins de la seva jurisdicció i s'acusaren mútuament d'intromissió il·legal. El Capità General de Catalunya va fer inspeccionar la zona i va concloure que el canal destruït estava en zona espanyola mentre que reconeix que sobre els drets de tallar fusta no té prous elements de judici per a prendre una posició, ja que no es sap on es trobaven els llenyataires en el moment dels successos ni es tenen documentats els drets que assisteixen a una i altra banda sobre aquest assumpte.

Una mostra de la tensió existent es fa evident en dos casos en els que els de Guils van mostrar una certa hostilitat envers el capità Pacheco. Entre els documents del projecte de tractat de 1866³¹⁷ hi han dues cartes de l'oficial espanyol: en una es queixa d'actituds violentes per part dels de Guils negant-se a fer el reconeixement de límits proposat en dues ocasions, a l'agost de 1865 i al gener de 1866; en l'altre explica com el 20 de novembre de 1865 el van deixar sol

³¹⁶ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 149– 30).

³¹⁷ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 146– 21).

el no estar d'acord amb el nom del Canal de la Graille donat a la divisió del terreny de la Socarrada.

La publicació del tractat no va posar pau. En una carta³¹⁸ al general Callier datada el 30 de novembre de 1866, els plenipotenciaris espanyols descriuen l'enfrontament hagut quans els de Guils van recriminar a veïns de La Tor que esbrossessin una part de la Socarrada, cosa prohibida per l'article 19 del tractat³¹⁹. En aquesta situació:

...se presentaron allí dos gendarmes, dos aduaneros y el guarda de las tierras de La Tour, todos armados y llegando al Alcalde [de Guils] le hicieron varias amenazas con la intimacion de que los vecinos de La Tour irian allí á arrancar leña siempre y cuando quisiesen, pues contaban con mas bayonetas.

Aquesta situació la van presenciar el capità Pacheco i el baró Hulot. El general Callier ho tempera. Segons ell, es veu que gendarmes i duaners formaven part de la comitiva que acompanyava als dos oficials i els de Guils van pensar que venien a defensar els de La Tor. La intervenció de Pacheco frenant als de Guils va ser decisiva.

21.2 – Antecedents documentals

L'estudi dels diferents documents històrics que fan referència, amb més o menys força, és el primer pas per aclarir la fonamentació de les reclamacions. Així queda palès als papers de la Comisión Mixta de Límites consultada als arxius ministerials tant a Madrid com a Paris. I més important que els documents en si mateixos és la forma com se'n fa ús.

³¹⁸ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 148– 27).

³¹⁹ “Bien entendido que en todo este terreno facero ni franceses ni españoles podrán en adelante roturar, plantar, edificar ni emprender cosa alguna que cambie la naturaleza y destino del suelo”.

A mitjans del segle XVIII els francesos es queixaren que els de Guils els volien usurpar la zona fronterera de la Vall de Querol corresponent a Sant Pere de Sedret. En una Memòria³²⁰ redactada a partir de les deliberacions del Consell General al 1740 s'explica que aquesta parròquia fou donada pel comte de Cerdanya al convent de Notre Dame de Corneilla (al 778 o al 843). Al 1313 el rei Sanç assegurava que tots els habitants de Sant Pere estaven sota la jurisdicció de la Vall de Querol. També hi ha constàncies semblants al 1390³²¹. Però a partir de 1720 va començar l'ocupació dels de Guils aprofitant el cordó sanitari muntat pel govern espanyol per evitar la "Contagion de Marseille". Segons els redactors de la Memòria, les tropes espanyoles posaren la seva guàrdia "en deça de la montagne", formant la seva línia al territori de Sant Pere de Sedret, al vessant de la muntanya cara la vall francesa. A partir d'aleshores els de La Tor han hagut de pagar als de Guils per les pastures en aquest vessant. Més tard, al 1736, s'arribà a un acord entre dos representants dels governadors respectius on es quedava que la frontera passava per la cresta on havien estat posades les barraques a l'època de la pesta. Els francesos hi sortien perdent però s'acontentaren amb el ben entès de que es tractava d'un acord provisional. Aquest acord permetia, però, que els de la vall poguessin pujar els seus ramats a les pastures de la zona límit amb els de Guils, que continuaven considerant que era a la carena de la serra, tal com quedava ja clar des de la primera divisió feta pel Tractat dels Pirineus. Pel que fa a la delimitació de la frontera, els habitants de la vall diuen que per l'acord de 1736 no van ser consultats, que haurien dit que la línia del espanyols per la pesta estava mal posada i que el territori de Sant Pere de Sedret arriba fins la carena de la muntanya.

³²⁰ Memòria sobre la vall de Querol segons deliberació del Consell General de 26 de març de 1740. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 12.

³²¹ Sentència donada, sobre una defensa contradictòria entre els de Querol i els de Guils, el 19 d'agost de 1390, per Santiago Villalobant, jutge de Puigcerdà, de la Cerdanya i del Baseda. Entre altres coses diu que Sant Pere de Sedret confronta amb el lloc de Guils fins el cim de la més alta muntanya que separa aquests dos llocs als vessants dels dos costats: "quomodo aqua vergit et sesque in cacumine montis altiuvis cum jus aquis". Així ho expresen els comissionats francesos en una resposta, signada a Baiona el 5 d'abril de 1860, a un document espanyol sobre el tema. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 149–30).

Contemporani a les deliberacions del Consell General de 1740 citades pot ser el mapa (figura 59) trobat entre els papers de l'AMAEC. Es tracta d'una aguada sobre paper que representa els límits entre Guils i la Vall de Querol, la posició de diferents punts involucrats amb aquests límits (poblacions i elements de referència com camins, fonts, masies, etc.) i també els punts on es van situar “las tres barracas del tiempo del contagio” amb la lletra R.

Figura 59. Límit entre Guils i la Vall de Querol, possiblement de mitjans del segle XVIII. Aguada sobre paper, sense escala i amb les orientacions retolades als costats del dibuix. Mostra una planimetria amb les poblacions representades de forma iconogràfica i el relleu de perfil. A la llegenda es citen diferents elements de referència relacionats amb la delimitació del límit i les barraques del cordó sanitari de 1721 però no les de 1821. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 32.

El de 1735 va ser, doncs, un tancament en fals. Al 1749 els de Querol posen un plet als de Guils amb l'autorització de l'Intendent General del Rosselló i del Comtat de Foix tot cercant evitar que els de Guils portin el seu bestiar a les pastures de Querol conegudes com la baga de Prat Rodon i Pla de Llauroó. Com a prova presenten un reconeixement de les terres de la Vall de Querol de 23 de març de 1687³²², que els ve a donar el dret d'ús i possessió. Al maig de 1750 els de Guils respongueren en sentit contrari basant-se en una sentència arbitral de 1561. Durant les deliberacions de la Comisión Mixta de Límites s'estarà d'acord en privilegiar aquesta sentència com a element de judici, però les interpretacions de les dues parts seran diferents.

Al 1827 els de La Tor van fer fer una delimitació del seu terme. Entre els papers de la Comisión Mixta de Límites hem trobat la còpia de l'article de l'acta³²³ que fa referència al límit amb Guils, que s'ha de posar sota reserva ja que “por no haberse querido presentar los habitantes de Guils, el geómetra sobredicho y los indicadores de La Tour de Carol hicieron el deslinde.” La delimitació comença del Serrat de Sant Miquel, a l'actual muga 463, i es dirigeix cap a l'oest fins la Portella Blanca, muga 427 i punt triple amb Andorra³²⁴.

Aquest document és important perquè més tard es cita, encara que de forma no gaire clara, en un document³²⁵ signat a Puigcerdà el 28 de juny de 1858 per Martin de Belda, comissionat pel Governador Militar de Girona, i Pedro Martinez Quintanilla, comissionat pel Governador Civil de Girona. Ve acompanyat per un croquis força matusser que vol interpretar l'article esmentat de l'acta de 1827 (figura 60). Intenten determinar els límits entre Guils i La Tor

³²² *Respuesta francesa a un documento español sobre Guils*, a Baiona el 5 d'abril de 1860. Font: Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 149–30).

³²³ *Acta de deslinde extendida el 16 de julio de 1827 por Mr. Charbaillé, geómetra deslindador*. Font : AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr148-28).

³²⁴ A l'Annex B es fa una descripció cartogràfica i literal de la posició de fites i mugues.

³²⁵ *Informe presentado por D. Pedro Martinez Quintanilla y D. Martin Belda acerca de los terrenos cuya propiedad se disputan los pueblos colindantes de Guils y La Tour de Carol. Puigcerdá 28 de Junio de 1858*. Font : AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr148-28).

basant-se en documentació antiga: citen l'atermenament fet el 1210 per Pere II d'Aragó³²⁶ i una providència de 1750 i sobretot una de 1736 en la que:

...con el fin de que vivieren sus habitantes con buena paz, quietud, sosiego y concordia, se dispuso que sin perjuicio del derecho y acciones de cada una de las partes, pudiesen los habitantes del Valle de Carol apacentar sus ganados mayores y menores desde la Serra de Latour hasta el arroyo de Mas de las Casas que descende por el Quer del Mas á San Pedro de Cedret y á la Font Vidalia, pudiendo tambien llegar con sus propios ganados per no extraños ni á acorrallarlos ni dormir desde dicho arroyo de las Casas, subiendo la Montaña hácia Puig-pedrós, Tosas del Bebedó y Canal del Aguila, esto és, en las faldas de la montañas cuyas aguas bajan al valle de Carol. Y declararon tambien que los habitantes de Guils pudiesen apacentar sus propios ganados y extraños hasta el riachuelo del Mas, y desde este hasta la Sierra de Latour, subiendo hasta Castelló, pudiendo apacentar tambien sus propios ganados pero no extraños ni acorrallar, ni dormir, desde Castelló hasta Llaurahó, Prat rodó, Canal arriba hasta Molló ó Modelló de las Tosas.

³²⁶ “Extiendese dicho término hasta el Quer del Mas, y sube por la sierra de la Tour hasta la Comella Miró, y se extiende hasta el fin de la plana de Llauraó, y sube por Prat Rodon, y á las canales de Garner, y á la canal del Aguila, y hasta Camp Cardós, y sube hasta Monte Pedrós, y hasta Castrum del Riu Mal, y baja á la Vaca Morta, y hasta el Prado de Sobte, y al Tossal de la Llaguna, y por la cuesta Vadriana, y á los Pradells, y al Pujol de Massá, y hasta la orilla de Bolvir, y baja hasta el rio Segre, y sube por el rio de Aravó hasta Isavals, ascendiendo al Quer de Llinas”. Còpia i traducció obtinguda d’AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr147-25).

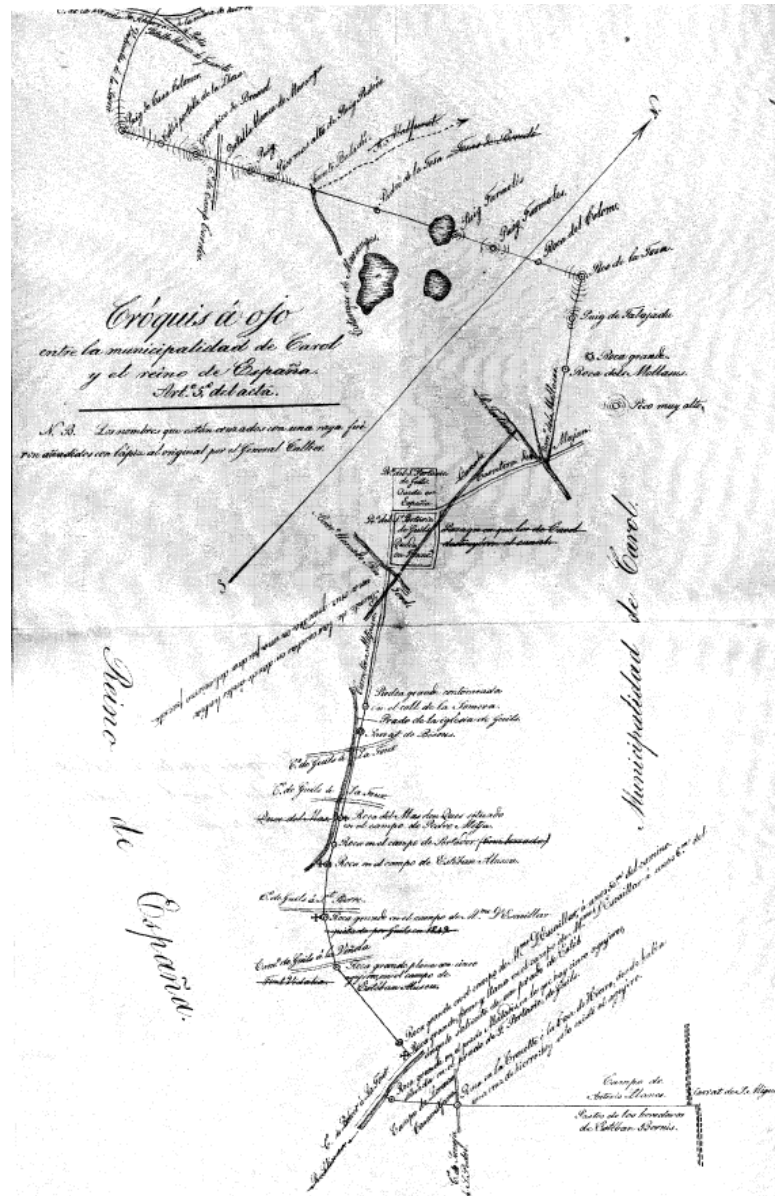

Figura 60. Cróquis á ojo entre la municipalidad de Carol y el Reino de España. Dins del document de 28 de juny de 1858 Informe presentado por D. Pedro Martinez Quintanilla y D. Martin Belda ... És la interpretació gràfica de l'acta d'atermenament de 1827 i incorpora anotacions amb llapis fetes pel general Callier. Font : AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr148-28).

Malgrat tot, sembla que hi han dubtes sobre els drets d'uns i altres pel que fa als terrenys entre la Serra de Tor i San Pere de Sedret i el que fan és resseguir la zona i dibuixar el plànol de la figura 61, on:

... la Sierra de Latour que marcamos con linea encarnada, es la que los habitantes de Guils y los hombres ancianos que nos acompañaron por aquellas asperezas tienen como linea divisoria de los Reinos; confirmandonos nosotros en su opinion, ya que por ser la linea natural que indudablemente se tomaria al

declararse los términos de dichos pueblos, ya porque la misma se cita como limites en las sentencias arbitrales, y ya porque en ella subsisten todavia restos de las barracas que los franceses establecieron en tiempos del contagio, barracas de que se habla en la providencia de 1736, que como se comprende y es natural colocarian en lo último de los límites de su término.

Figura 61. Escala 1:50.000 (aprox.). Sense datar, però l'hem associat al mencionat a l'informe de Martínez Quintanilla i Belda de 1858. El plànol vol indicar dues versions dels termes de Guils segons document de 1210 (línia vermella contínua) o de 1377 (línia vermella discontínua) i els empiris corresponents a Guils (línia groga) i els corresponents a La Tor (línia verda). També s'assenyalen la posició de les barraques espanyoles (B) i barraques franceses (b) durant els cordons sanitaris. Topònims interessants perquè surten als documents, de baix a dalt: Senillés, entre Saneja i La Vinyola; Fon Vidalia; Quer del Mas; Serra de la Tor farcida de (b) i que arriba fins Roca Castelló i Comella Miró; Plana Llauraó; Prat Rodon. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 07.

Conclouen que:

Si se dejara arrebatarse á los vecinos de Guils toda esta extension de terreno (que es la pretension actual de los de Latour) perteneciente ya á su comun y á varios particulares que tienen en su poder las escrituras de sus fincas y que otros posehen de inmemorial tiempos, quedaria dicho pueblo de Guils casi sin término municipal por el lado de Latour, y se extenderia este último considerablemente, cuando la naturaleza solo le ha concedido su valle y las vertientes de dicha Sierra de Latour.

21.3 - El problema de la delimitació

Per a posar sobre el terreny un traçat deduït de la documentació i sobre el que hi hagués consens calia anar pam a pam. El procés va ser llarg i complicat, va necessitar que els acords presos, en cada pas, fossin clars i fermes. Ara se'n pot fer l'anàlisi ordenada a partir de la documentació consultada però, en aquell moment, arribar a les conclusions que aquí s'exposaran va ser el resultat d'un procés de discussió, de tempteig, d'encerts i errors.

Va ser necessari, en primer lloc, acordar quina era la documentació útil pel cas. El document transcrit a l'Annex C15 és una carta d'agost de 1865 de la part espanyola de la Comisión Mixta de Límites a la francesa on s'exposa la seva posició. Es recolza principalment en les sentències de 1561 i 1706 esmentades, que volen emprar de forma anàloga com s'havia fet en altres llocs de la frontera amb Navarra i Osca. Ja al 1860 defensaven aquesta postura quan escrivien que els plenipotenciaris espanyols³²⁷

³²⁷ Carta datada a Baiona el 23 d'abril de 1860. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 149–30).

... tienen el honor de ofrecer al examen de sus honorables colegas las escrituras en que Guils funda sus pretensiones, y un croquis del terreno que aunque imperfecto, da toda la luz necesaria para conocer la situación relativa de las localidades y prescindirán de analizar otros documentos antiguos, que no teniendo relación con la época referida, podría solo servir para dar idea de algunas de las muchas vicisitudes que han experimentado en los tiempos históricos los términos jurisdiccionales de los pueblos de Cerdaña, y aun la Cerdaña misma; tampoco tomaran en cuenta las decisiones de los tribunales ordinarios, ni los catastros y determinación de límites hechos por funcionarios franceses y producidos en apoyo de las aspiraciones de La Tour, porque estas resoluciones tomadas por una de las partes interesadas contra la otra, sin anuencia de esta, son incompetentes y sin fuerza alguna en asuntos internacionales.

Els francesos acceptaven com a bon document la sentència arbitral de 1561, que podia donar idea dels límits als voltants de l'any 1660, moment en que els termes jurisdiccionals de Guils i La Tor esdevingueren també límits estatals. Però van proposar³²⁸ que s'havia d'harmonitzar el traçat descrit per la sentència amb la delimitació feta al 1827 a instància dels de Querol i a la qual els espanyols no van voler assistir. Els comissionats francesos proposen que la Comisión Mixta de Límites:

... podría decidir que los actos de 1561 y de 1827 son las verdaderas bases de los límites que hay que fijar entre Guils y Carol, y proponer á sus Gobiernos respectivos que inviten á las dos partes interesadas á que tracen ellas mismas (cada una asistida, y bajo la dirección, de un delegado de la Autoridad Superior civil) sus límites sobre esta base obligatoria mientras se hace el amojonamiento definitivo.

Cal recordar, però, que els de Guils estaven completament en desacord amb la delimitació de 1827 i que, fins i tot, havien mogut alguna fita de lloc l'any 1840.

³²⁸ Resposta francesa a un document espanyol sobre Guils, datada a Baiona el 5 d'abril de 1860. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr 149–30).

Més endavant, els francesos presenten una declaració de 1687 però els espanyols argumenten que no es pot provar l'acceptació i conformitat per part de Guils³²⁹, la qual cosa la invalida com a prova per a la delimitació.

La negociació esgotà tots els fronts, fins i tot perdent les formes pròpies de la diplomàcia de l'època. En algun moment els francesos havien posat en dubte la capacitat i coneixements dels participants a les sentències de 1561 i de 1706. El to de la resposta espanyola de 1865, reproduïda a l'Annex C15, és ferma i no deixa lloc a dubtes:

Los plenipotenciarios españoles no pueden convenir en la supina ignorancia atribuida por sus apreciables colegas imperiales á los jueces arbitros de las sentencias de 1561 y 1706 (...) Fueron los arbitros: un prebendado de la colegiata de Puigcerda, eclesiástica ilustrado, pues que estudio en un seminario; dos abogados, doctores en ambos derechos, avezados al examen y confrontacion de documentos y al procedimiento de los tribunales; y tres vecinos de Guils y de La Tour, que por ser los habitantes del pais terratenientes y propietarios pecuarios, recorren frecuentemente su reducido territorio; ademas de que consta que durante las deliberaciones recorrieron ad hoc mas de una vez los parages en cuestion. La asercion de tan idóneos y respetables peritos libres de espíritu de parcialidad, y aprobada por todo el vecindario, no puede recusarse, ni hay testimonio que merezca mayor confianza.

Els espanyols deploren l'actitud dels francesos:

Pretender rectificar en su aplicacion las disposiciones esenciales de un convenio juzgandole bajo el punto de vista de la idoneidad personal de los contratantes, suponer que no tuvieron inteligencia bastante para interpretar los documentos que tenian entre manos y que desconocian las tradiciones y localidades de los territorios en que vivian, seria establecer una nueva doctrina peligrosísima, del todo arbitraria, y que expondría la negociacion á no alcanzar jamas su termino.

³²⁹ Veure Annex C15.

Els de Saneja asseguraven que els francesos estaven usurpant part del seu terme sense cap altre raó que la seva prepotència³³⁰. Malgrat el no disposar de documents recolzant les seves posicions, existia el coneixement del desplegament portat a terme durant els dos cordons sanitaris, cosa que confirmava les seves afirmacions.

21.4 - La importància de la toponímia

Un altre punt important que calia solucionar, fos quina fos la documentació escollida com a vàlida, era el de la identificació dels punts esmentats en el terreny, tasca encarregada al capità Pacheco i que va fer “...acompañado del alcalde [de Guils] con varios vecinos de esta villa, y del alcalde de La Tour y algunos concejales de su ayuntamiento, para que designasen las localidades”. Identifiquen “la sierra de la Tor o de la Tour”, “la Comella Miro en un bajo al pie de la Roca Castillo”, “la Font Vidalia”, “el Rech del Mas”, “el Quer del Mas”. També s’assenyala el “Prat Rodon” i “Plana Llauraó” ja que parlar sobre el traçat de la frontera era indissociable de tractar sobre els drets d’ús d’aquests emprius. Creiem que la figura 62 correspon al croquis “a la ligera” mencionat pels plenipotenciaris espanyols al document de l’Annex C15, ja que mostra un traçat fronterer força allunyat del que va resultar i una coincidència notable en la forma d’escriure els topònims.

³³⁰ Memoria de 1851 de Carlos Llauder, transcrita a l’Annex C5.

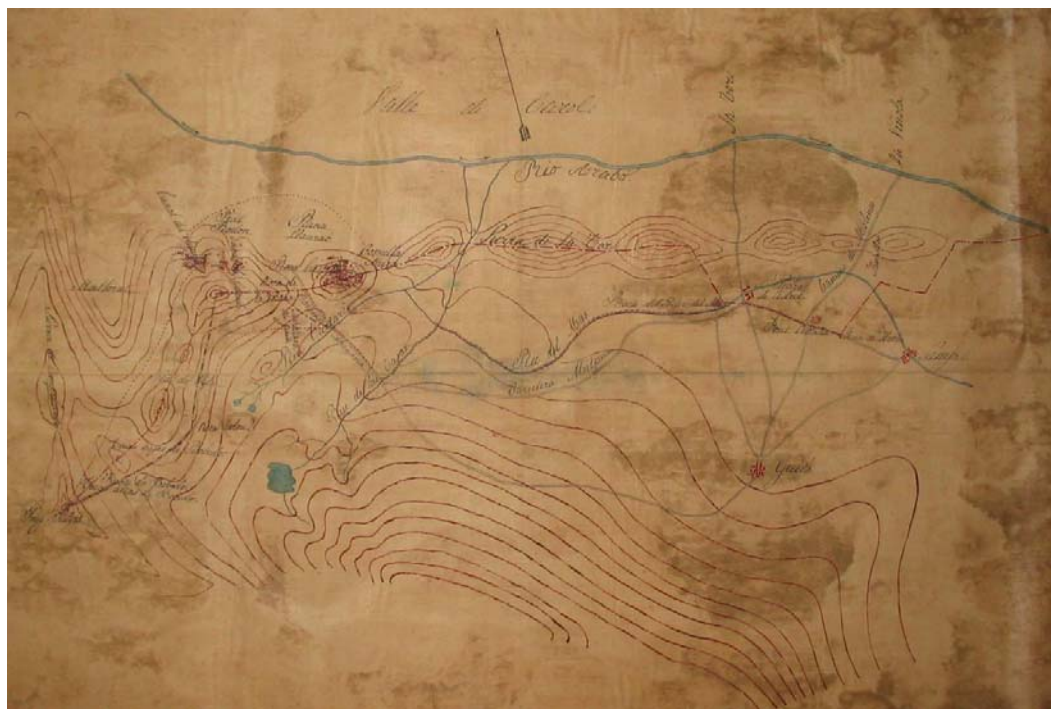

Figura 52. Croquis sense escala ni precisió de tot el terme de Guils. El relleu es representa amb corbes de nivell. El traçat fronterer està força allunyat del que finalment es va aprovar. Per la toponímia, el podem vincular al informe de Juan Pacheco que devia fer als voltants de 1865. Distingeix la carretera Mayana de la carretera Mitjana i assenjala els límits de Prat Rodon i Plana Lauraó. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 26.

La importància d'identificar la posició del noms que apareixen a la documentació es fa palesa quan consultem la correspondència que va mantenir el general Callier amb l'arxivista del Département des Pyrénées Orientales, Julien-Bernard Alart. El general troba en Alart a un erudit disposat a col·laborar i bon coneixedor de la contrada i, sobretot, dels seus costums. Les primeres comunicacions fan referència a la disponibilitat de documents als arxius, però de seguida descobreix que l'arxivista pot interpretar la geografia dels capbreus, les sentències, les concòrdies i tota mena de convenis. En citarem alguns exemples.

Un altre fet que reforça la importància d'arribar a un acord sobre els noms geogràfics dels documents i la seva posició son dos mapes que hem trobat entre els papers de la Comisión Mixta de Límites a l'arxiu del Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación. El primer (figura 63) està redactat en castellà, s'anomena *Territorio de Guils*, és a escala 1:20.000 i està orientat. Sembla reproduir la línia de la delimitació de 1827 però la toponímia és molt correcte, molt millor que als croquis anteriors. A més, s'hi destaca el Canal de la

Graille, per on es decidirà que passi la frontera dividint la partida coneguda com la Socarrada. Hi estan correctament ubicats i delimitats els emprius de Prat Rodon i Pla de Llauró. El podríem ubicar al 1865, sens dubte posterior als croquis que hem atribuït al capità Pacheco.

Figura 63. *Territorio de Guils*. Escala 1:20.000. Mapa redactat en castellà i sense presència de fites. La frontera està marcada amb una línia marró discontinua. La toponímia és molt correcta i sembla reproduir la línia delimitada al 1827. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 23.

El segon mapa (figura 64) és molt semblant en la forma de representació cartogràfica que l'anterior. Sense títol ni data, està redactat en francès, està orientat i és a escala 1:10.000. Mostra una zona centrada en la partida de la Socarrada i destaca la zona de Pardalís que està conreada pels de Guils. Més tard es va decidir deixar aquesta zona a banda espanyola tot fent baixar la línia pel Canal de la Graille fins al Rec de Sant Pere. Creiem que es contemporani de l'anterior.

Figura 64. Escala 1:10.000. Redactat en francès. No hi són les mugues. Assenyala la Font Vidalia (1562). La frontera no està dibuixada. S'indiquen els terrenys conreats pels de Guils, que arriben fins Pardalis (zona taronja), poc abans del Canal de la Graille. També es parla de la derivació al riu Tort oberta al 1859. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 24.

L'operació de demarcació no va ser senzilla. Una mostra ens la dona la carta³³¹ de 10 de novembre de 1866 enviada pels plenipotenciaris espanyols des de Baiona al capità Juan Pacheco. Se li diu:

Con el oficio de V. de 2 del actual, manifestándonos las disidencias que han surgido al ir á ejecutar el amojonamiento entre los pueblos de Guils y Latour, hemos recibido los dos planitos que le acompañan, relativos á las mismas dificultades, y nos pide V que le digamos como se han de resolver estas cuestiones.

El primer plànol és el de la figura 65, un croquis de la zona del Campcardós, que va del Puigpedrós fins un tram avall de la Serra de la Tosa, amb indicacions de distàncies i dels noms de diferents referències. Continua la carta:

Por lo que respecta al terreno comprendido con el croquis n.º 1 desde Puig Pedrós y la Roca del Talayador, es la primera vez que un reconocimiento hecho

³³¹ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr148-26).

...por cuya ultima circunstancia, aun cuando hubiera error en la designacion de las localidades, podria haber lugar á cambiar los nombres de estas, pero no la linea internacional en la extension á que nos concretamos.

El segon plànol (figura 66) és un croquis amb la resta del límit del terme de Guils tal com queda afitat. Però hi han dubtes sobre la toponímia. En Pacheco hi retola les diferents versions de noms: la Canal de la Graille en versió dels de Guils (més a l'oest) i dels de La Tor (més a l'est, que és la que s'ha mantingut); la carretera Mitjana en versió dels de Guils (més al nord) i dels de La Tor (més al sud, que és la que s'ha mantingut). Encara que no es mencioni a la carta dels plenipotenciaris, a la documentació hem trobat un altre croquis (figura 67) que sembla fet per la mateixa mà i en les mateixes condicions que els altres dos. Aquest croquis, escala 1:10.000, mostra la zona de la Socarrada, amb la posició de les mugues i amb la toponímia sobre la que es dubtava en el lloc que ha perdurat.

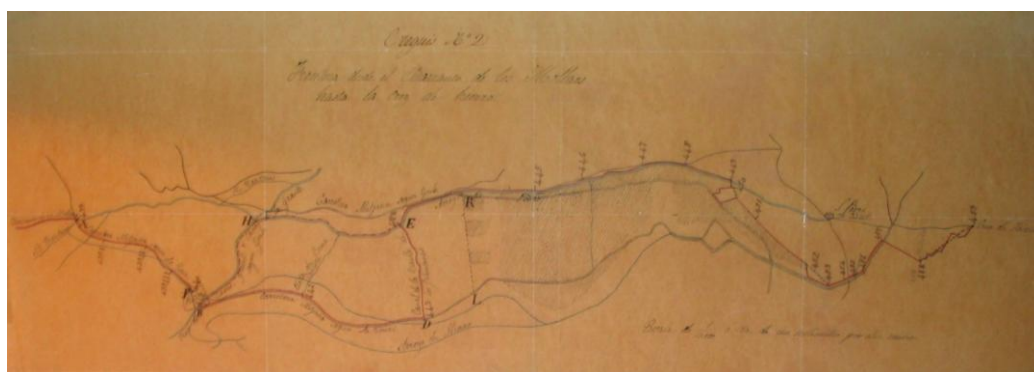

Figura 66. Frontera desde el Barranco de los Mollars hasta la cruz de hierro, capità Juan Pacheco, escala 1:10.000. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 05.

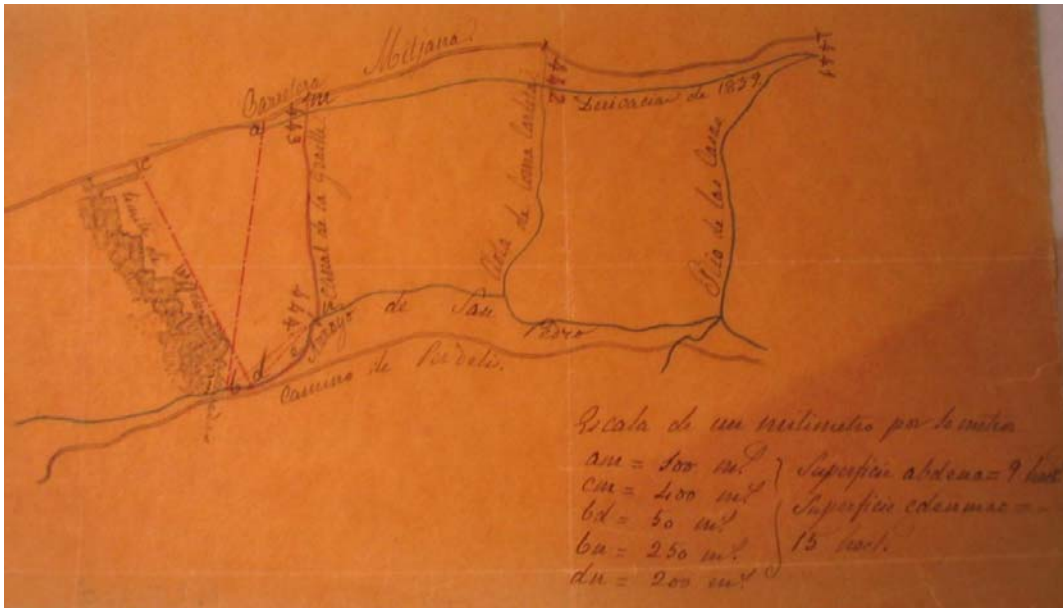

Figura 67. Escala 1:10.000. En aquest cas, la carretera Mitjana va per on deien els francesos (a mitja costa) i el camí inferior es diu de Pardalís, al costat de l'actual Rec de Sant Pere. El canal de la Graille és el que uneix la 443 i la 444. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 06.

21.5 - Delimitació de les zones d'empriu

Pel que fa als aprofitaments de pastures i de fusta, finalment es va optar per reordenar les activitats que cada bàndols hi podia portar a terme. Els de Guils varen perdre l'accés al Prat Rodon i Pla de Llauró que pretenien però el guanyen en bona part de la costa. Segons l'article 19 del tractat de 1866:

Los ganados de Guils y los de la Tour de Carol disfrutarán en comun de todos los pastos naturales, hoy existentes en el terreno circunscrito por la línea que, partiendo del punto en que la frontera internacional abandona el arroyo de San Pedro, un poco más arriba de la aldea de este nombre, sigue la frontera hasta el arroyo de Llinás, sube por este hasta el Coll de la Somera, toma en él por la carretera Mitjana hasta el rio Tartarés, cuyo lecho sigue contra corriente para ganar la cresta de una ligera ondulación que llega al Talayador; de aquí va á la roca del Aguila, y por la orilla meridional del bosque de Latour á encontrar la carretera Mitjana, por la cual vuelve al punto en que esta antigua via cruza al río

Tartarés: después descende por éste y el arroyo de San Pedro que se deriva de él, hasta el punto de partida.

No hi deixen d’haver contradiccions en aquesta decisió. Com a exemple, es pot citar l’acord de dividir la partida de la Socarrada en dues parts. La decisió es va prendre en el darrer moment, quan semblava que s’havien esgotat totes les vies de negociació, a l’octubre de 1865³³². Les reaccions no es van fer esperar. Des del departament dels Pirineus Orientals es va expressar³³³ la sorpresa per concedir drets d’empriu en una zona de propietat privada. Per a demostrar-ho, l’informe és acompanyat pel croquis de la figura 68, on hi han assenyalades les parcel·les de la zona i ressaltades en vermell aquelles que pertanyen a propietaris de Guils.

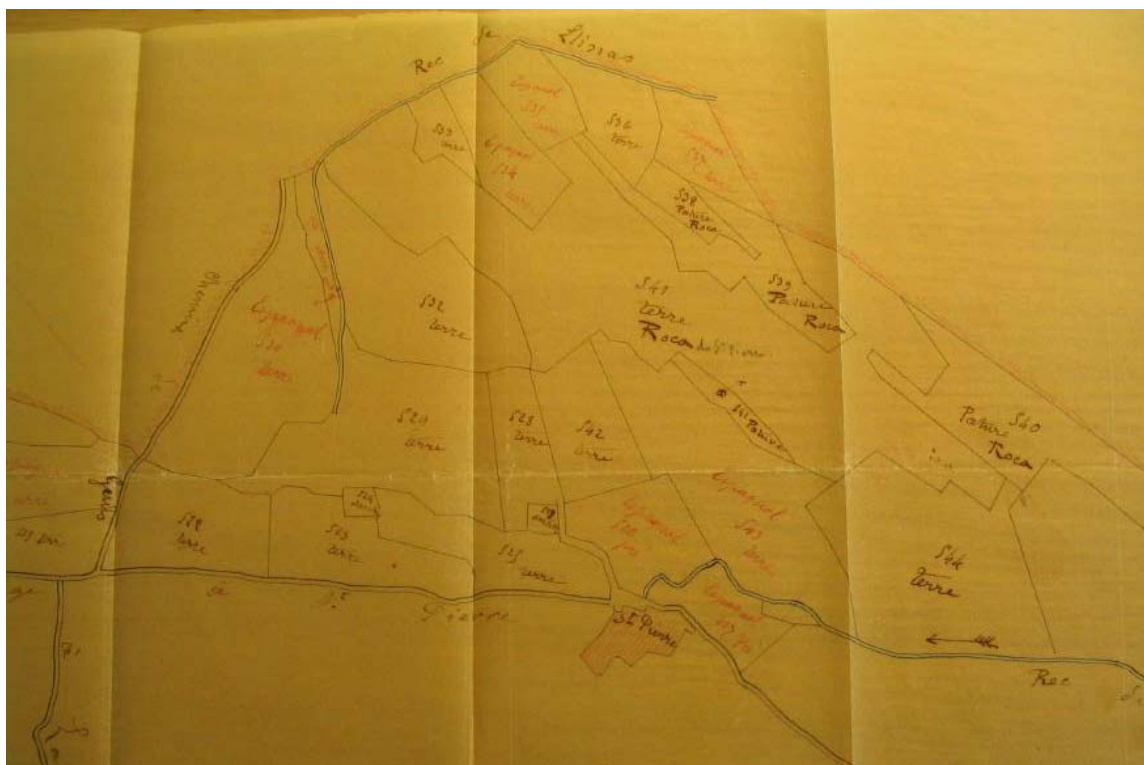

Figura 68. Croquis cadastral que acompanya un Informe sobre la titularitat de parcel·les de 21 d’octubre de 1865. Sense escala. Està centrat a Sant Pere de Sedret i a la part superior, que apunta en la direcció sud-oest, hi ha el Rec de Llinars, situat a zona espanyola. En vermell els propietaris de Guils i en negre els de La Tor. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

³³² Instrucció del Ministère des Affaires Etrangères, Direction Politique, de 9 d’octubre de 1865, pel general Callier i el Comte Sérurier. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 14.

³³³ Informe sobre la titularitat de parcel·les de 21 d’octubre de 1865. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

En tot cas, l'acord tira endavant. Per compensar als de Guils pels territoris perduts i per les servituds imposades en aquest nou acord, el govern francès va haver de pagar el primer any d'entrada en vigor del tractat una compensació equivalent a la meitat del valor de les pastures d'un territori determinat. Els taxadors van ser nomenats al setembre de 1866, D. Esteban Jambrú per part espanyola i M. Brilles per part francesa. A l'octubre varen rebre les instruccions³³⁴:

Los peritos nombrados por ambos Gobiernos deben segun lo estipulado en dicho articulo (el 19) hacer la tasacion de la indemnizacion y para el buen exito de su mision operar siempre juntos, inspirandose en sus relaciones del espiritu de conciliacion y benevolencia que ha guiado á ambos gobiernos en la negociacion; se haran acompañar de un delegado de la Tour y otro de Guils, los cuales no tendran otra mision que la de indicarles los limites descritos mas arriba debiendo en seguida dejar operar a los peritos con toda libertad y al abrigo de toda influencia de los intereses respectivos. La base para la tasacion sera probablemente el número de cabezas de ganado que los pastos pueden mantener convenientemente, el tiempo útil de aprovechamiento y el precio medio pagado por cabeza de ganado en iguales condiciones; no obstante los peritos quedan arbitros de escoger cualquier otra base que les parezca mas conveniente. Se consignaran en un informe redactado en frances y en español y firmado por ambos peritos el resultado y marcha seguida en el justiprecio...

La figura 69 mostra un fragment del *Plano de una porcion de terreno de Latour de Carol y Guils levantada por los peritos encargados de la valoracion prevenida por el artº. 19 del Tratado de Bayona de 26 Mayo de 1866* signat pels dos taxadors, a escala 1:10.000 i orientat. El fragment correspon a la partida de la Socarrada i les mugues ja hi són representades amb la seva numeració final.

³³⁴ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr148-27).

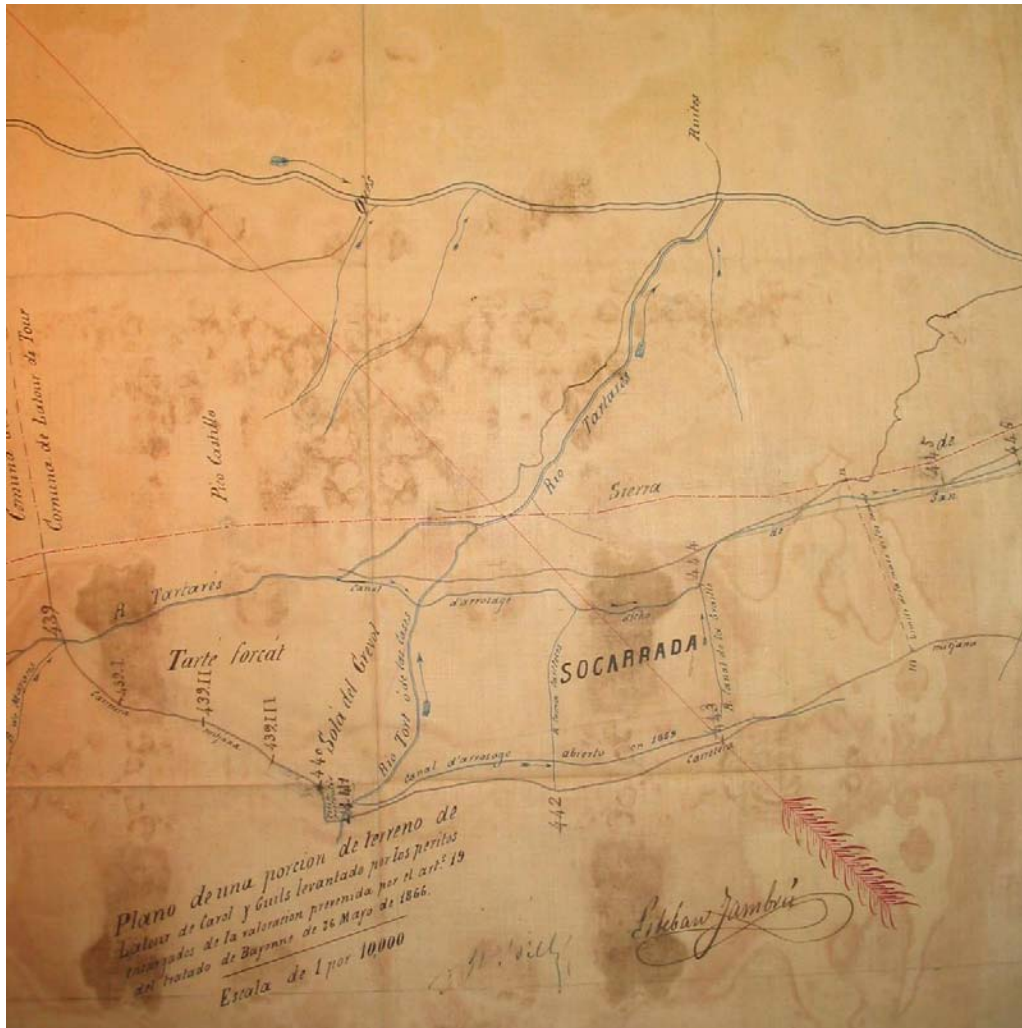

Figura 69. Detall del *Plano de una porcion de terreno de Latour de Carol y Guils levantada por los peritos encargados de la valoracion prevenida por el artº. 19 del Tratado de Bayona de 26 Mayo de 1866*, escala 1:10.000 i signat per Esteban Jambú i Mr. Brilles. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 27.

A l'Acta Final de 1868³³⁵ es modifiquen completament els articles 18 i 19 del tractat de 1866 ja que, tal com ho justifica el text:

Habiendo el pueblo español de Guils por una parte, y los franceses de Porta y Latour por la otra, dado á conocer más clara y completamente sus respectivas necesidades, concernientes á los pastos situados en sus fronteras, y deseando los Plenipotenciarios de ambos países satisfacer de un modo equitativo urgencias reales á fin de borrar toda huella de antiguas rivalidades, y de garantizar la paz y buenas relaciones entre los interesados.

³³⁵ Reproduïda a l'Annex D15.

Al Campradós es defineix millor la zona que correspon a les pastures dels de Porta. Es delimita la zona de pastures compartides entre els Guils i els de La Tor, incloent-hi alguns drets de pas pel bestiar francès per territori de Guils. Finalment, el govern francès ha de pagar 4.879 rals de billó, resultat del càlcul encarregat als pèrits.

21.6 - L'accés a l'aigua: Font Bevedor, Riu de Tarteres i Riu Tort.

La Comisión Internacional de Ingenieros nomenada³³⁶ per determinar els usos i reglamentar l'accés a l'aigua es va fixar en aquest sector en dos casos: la Font Bevedor i els aprofitaments del Riu de Tarteres i el Riu Tort.

Pel que fa a la font Bevedor³³⁷, muga 429, no es va establir cap norma específica. Simplement es va acordar que l'accés a les seves aigües quedava a càrrec de "... los dos Gobiernos si en lo sucesivo viniera á reconocerse ser ella indispensable para prevenir conflictos entre los interesados de uno y otro país"³³⁸. A l'informe de la Comisión Internacional de Ingenieros³³⁹ s'assegura que aquesta font alimenta les aigües del Clot de Malforat, a zona francesa, i també, mitjançant una derivació construïda pels de Ger, l'Estany de Malniu, al vessant espanyol. El rec està situat en una zona de molt mal accés i no és gaire útil per les pèrdues per filtració, la qual cosa va fer pensar als de Porta que la part espanyola renunciaria a aprofitar aquestes aigües però els de Ger van demostrar, amb documents de mitjans del segle XVIII, que ja aleshores les feien servir. Els comissionats es van plantejar fer un reconeixement sobre el terreny però la neu

³³⁶ Article 18 de l'Acta Addicional de 1866. Reproduïda a l'Annex D14.

³³⁷ Aquesta font té la seva importància: se la menciona als articles 18 i 19 del Tractat de 1866 i a l'Annex II de l'Acta Final de 1868. A més, coincideix amb un límit municipal sobre el que hi ha hagut forces discussions entre els dos municipis veïns, Guils de Cerdanya i Ger, interessats pel seu control.

³³⁸ Capítol II de la Segona Part de l'Acta Final de 1868. Reproduïda a l'Annex D15.

³³⁹ *Memoria Torrente de Mal Fournat y manantiales de Font Bovedó*, a Perpinyà el 29 d'octubre de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

els hi ho va impedir. Donat el mal accés a la font van decidir estalviar-se qualsevol reglamentació que, amb tota seguretat, no es podria complir.

Es regula també l'aprofitament dels rius de Tarteres i Tort³⁴⁰, que neixen al terme de Guils i desaigüen al riu d'Aravó, a zona francesa. Segons la memòria de la Comisión Internacional de Ingenieros³⁴¹ les derivacions que empraven els de Guils i Bolvir estaven a 554 i 1420 metres de la línia de frontera. Els de Sant Pere de Sedret en derivaven l'aigua transportada pel Rec de Sant Pere, que finalment també regava una part del terme de Saneja. Es veu que l'any 1860 els de Guils van establir un nou rec per sota de la frontera actual. Els de Sant Pere i Saneja protestaren i el governador de Girona els va manar tancar la captació. La Comisión en va proposar la destrucció. Per altra banda, vista la bona harmonia entre els usuaris del Rec de Sant Pere, la Comisión no va considerat necessari establir un reglament per a la distribució de les seves aigües.

³⁴⁰ *Reglamento para el uso de las aguas de Riu-Tort y Riu-Tartarés*, capítol III de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

³⁴¹ *Memoria Torrentes de Riu Tort y de Riu Tartarés*, a Perpinyà el 29 d'octubre de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

22 - Sector 3: Puigcerdà

La delimitació fronterera corresponent al terme de Puigcerdà es va centrar en quatre qüestions:

- El traçat per la plana, molt afectat pels interessos de propietaris, de forma similar al que s'ha vist per Llivia.
- El traçat per la Muntanya de Saltèguet, prop de la Collada de Toses, on va prevaldre la situació de fet enfront la manca d'una documentació jurídica adequada. Aquest tram va ser negociat amb l'ajuntament de Puigcerdà però, de fet, correspon al municipi d'Alp. En aquest capítol es planteja la problemàtica i al capítol següent la resolució.
- El traçat per un tram del Reür, el que separa Puigcerdà de la Guingueta d'Ix, poc abans de trobar-se amb el Segre. Aquest límit va ser l'únic que es va definir de forma explícita al 1660. Després, va ser delimitat i afitat formalment al 1750, i va haver de ser revisat posteriorment degut als estralls provocats per les crescudes del riu.
- Els conflictes per l'aprofitament de les aigües compartides, concretament per les del canal de Puigcerdà i del riu La Vanera.

A la seva memòria de 1851³⁴², en Carlos Llauder explica que la majoria de les terres de la zona baixa estan en mans privades, la qual cosa és positiva a efectes de traçat fronterer ja que "...no es fácil pues la usurpacion ya que tendría

³⁴² Memòria de Carlos Llauder, 1851, transcrita a l'Annex C5.

que luchar con intereses individuales reunidos contra el comun enemigo”. Tot i així, tant a Rigolisa³⁴³ com a Puigcerdà hi han dubtes de per on passa la frontera per la plana, “...es tan indecisa que son muy pocos los que la conocen bien...”, però no hi ha documentació que pugui acreditar les seves sospites. En Llauder troba a faltar una cartografia cadastral com la que tenen els francesos. Pensant en la raó de com ha estat possible aquest traspàs de propietats d’una banda a l’altra, en Llauder hipotetitzava d’una certa connivència administrativa. En paraules de Llauder:

Muchos años antes de abolirse en España la prestacion decimal estaba ya abolida en Francia, los propietarios de la Cerdaña que tenían tierras antiguas á las de los Franceses veían con envidia que estaban las de estos libres de un gravamen que ellos tenían que sufrir y deseosos algunos de librarse de él, sacrificando al interés el sentimiento de nacionalidad, aprovecharon la oportunidad de formar parte de la administracion comunal de sus pueblos ó de tener poderosa influencia para pasar aquellas al registro del pueblo Francés cuyo término era á las mismas contiguo. Inscrito en Francia no pagaban ya el diezmo y quedaban ademas perdidas para España, pues no era justo satisfaciesese aquí despues de haber pagado allí el impuesto territorial.

A les instruccions que va rebre el capità Juan Pacheco³⁴⁴, els plenipotenciaris espanyols aporten la informació de que la barraca 22 del cordó sanitari espanyol de principis del segle XVIII es va situar força a prop del nucli d’Enveig, al camí que porta a La Tor. Per altra banda, als arxius notariais de Puigcerdà hi ha documentació de com, al menys des de 1620, aquest municipi exercia jurisdicció sobre aquella zona. Al 1736, l’intendent del Bearn va fer ocupar cases i finques, la qual cosa va provocar una important correspondència amb l’intendent de Catalunya que va acabar amb la conclusió, per part del govern espanyol, de deixar en mans dels comissionats que s’encarreguin

³⁴³ Rigolisa va ser agregat a Puigcerdà el 1846, però al Tractat sembla que encara se’l considera com un territori amb entitat pròpia (Burgueño *et al.*, 2002:148).

³⁴⁴ Instruccions al capità Juan Pacheco, 1864. Annex C14.

d'arreglar les qüestions de límits. Es van fer esperar 150 anys, un temps suficient per a que la possessió hagués esdevingut un fet.

A la zona de muntanya, on hi han la majoria del terrenys comunals, es dóna el cas de la Muntanya de Saltèguet, ja a la zona més oriental de la frontera ceretana. Segons en Carlos Llauder, els vessants meridionals de la muntanya havien sigut propietat tradicionalment de Puigcerdà però des de començaments de segle XIX, de forma gradual, els de Palau l'havien anat ocupant fins arribar al Camí Ral de Puigcerdà a Barcelona (figura 70):

Opúsose Puigcerdá, desde luego, pero habiendo sido invadida y ocupada distintas veces la Cerdaña desde que empezó aquella usurpacion, sus reclamaciones, ó debieron cesar, ó no fueron atendidas, y el resultado ha sido que, para evitar mayores males y esperando el dia que se le hiciese justicia, consintió por el momento, y siempre protestando, á que se aprovecharan los de Palau, de los pastos y maderas haciendo Puigcerdá otro tanto.

Figura 70. Fragment de *Distrito municipal de Palau en el departamento de los Pirineos Orientales*, escala 1:20.000. Es mostra la zona discutida de la muntanya de Saltèguet. La línia vermella gruixuda és la frontera en versió francesa i de fet a l'època del tractat de límits, coincidint amb el Camí Ral de Puigcerdà a Barcelona. La línia discontinua que va per la carena és la petició de Puigcerdà. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 09.

També és cert que, per part espanyola s'havien practicat algunes detencions per contraban sense que hi hagués queixa per banda francesa. Aquí sí que es disposava de documentació històrica de caire legal: una informació de 1741 amb testimonis per un cas criminal, on es va haver d'acordar de qui era jurisdicció en aquell moment; un ban del batlle de Puigcerdà de 1754 prohibint fer llenya i pujar bestiar a la muntanya. A les instruccions donades al capità Pacheco s'aporta una escriptura de venda, de 1393, a favor de la vila de Puigcerdà de la muntanya i alguns documents notariais que donen testimoni del domini dels de Puigcerdà del lloc. Se li diu que, en tot cas, abans de decidir, cal assabentar-se de l'ús que s'està fent de la muntanya ja que, malgrat la suposada usurpació, sembla que els de Puigcerdà en fan aprofitaments sense oposició i no seria oportú estimular les pretensions d'uns i altres si, de fet, no hi ha una especial problemàtica sobre el terreny.

Els de Vilallobent³⁴⁵ van voler que se'ls reconegués els terrenys a la ribera francesa del riu de Vilallobent, però no van poder aportar documents que ho acreditessin de forma fefaent. A les instruccions a Pacheco es diu que hi han declaracions de:

...testigos franceses de que los límites entre Vilallovent y Palau, en el monte y su cuartel de la Solana, está en la parte mas alta en un monton de piedras con que se cubrió el cadáver de un hombre asesinado: siguen en línea recta hacia Palau, unos 800 ó 900 metros, á donde había un pilon de mampostería de cosa de 1 metro de alto y 0,60 m á 0,80 de lado, en donde todavía queda un rastro de mortero de cal, y á cosa de un metro del pilon hay una gran piedra plantada en tierra, muy visible que sirve de límite, y en la misma direccion bajando al N.O. á unos 500 metros hay otro mojon aun existente que sale de tierra unos 0,25 m.

Es tracta, però, d'una prova de poc valor, per la qual cosa es demana al capità que en cerqui més. En canvi, als arxius s'ha trobat un croquis on s'expressa

³⁴⁵ Informe de Carlos Llauder, 1851. Annex C5.

l'interès dels de Palau per uns terrenys a la banda espanyola del riu de Vilallobent (figura 71). Al croquis està també assenyalada la solució final, que en aquest cas és intermèdia entre les dues posicions.

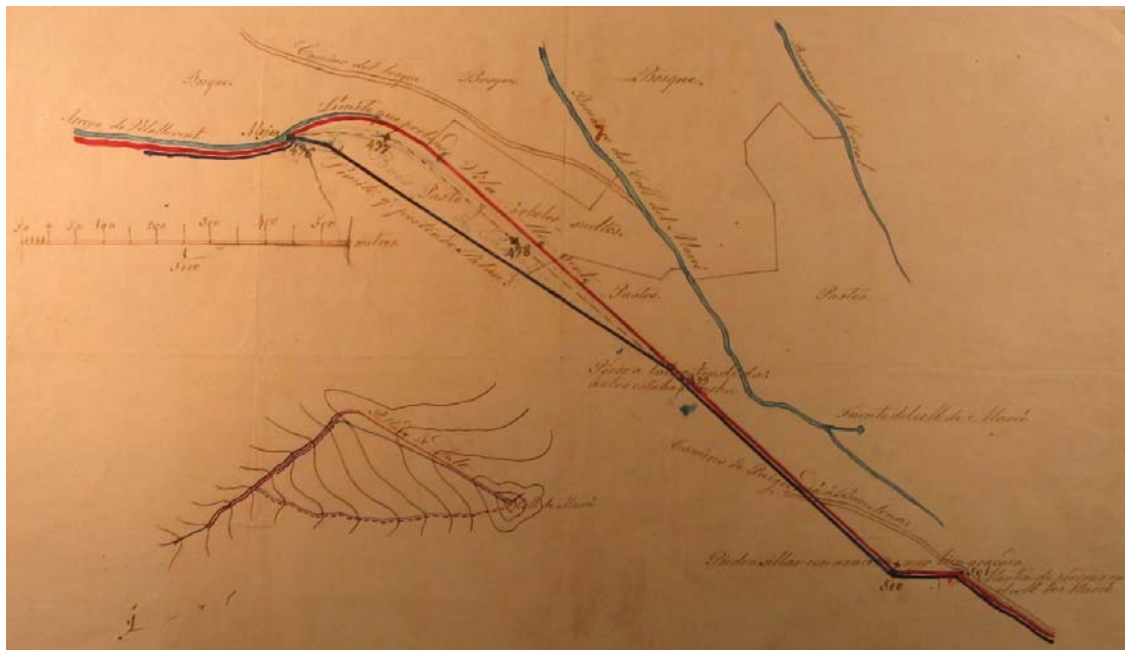

Figura 71. Croquis a escala 1:5.000 de les pretensions dels de Palau (línia blau fosc) i les dels de Vilallobent (línia vermella) prop del naixement del riu Vilallobent, per on puja la frontera. Les dues postures coincideixen on ara és la muga 499, on al croquis es diu "Piedra larga tendida: ántes estaba derecha". Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 19.

De la delimitació terrestre cal citar l'aprofitament d'antigues fites com a límit, de les que es troben uns quans casos. En Pierre Campmajó (2005) n'ha estudiat unes quantes amb marques i gravats que daten, com a mínim, d'època medieval. Un cas remarcable és l'anomenada Roca Basseda, muga 471 (figura 72), situada³⁴⁶ al mig d'un camp prop de Torre de Gelabert (Aliaga *et al.*, 2001). Entre la documentació de la Comisión Mixta de Límites hem trobat un croquis de la frontera en aquest tram on l'única muga retolada és la 471 (figura 73).

³⁴⁶ Veure ressenya i cartografia a l'Annex B.

Figura 72. Roca Basseda, on es va gravar al 1868 una creu i el número 471 com a fita frontera. Està situada al municipi de Puigcerdà (veure Annex B). Prop del número 4 s'observa una concavitat i en vermell un cruciforme amb múltiples braços que hom identifica amb gravats de caire dolmènic (Aliaga *et al.*, 2001). Fotografia: Police aux Frontières, Perpignan, 2004.

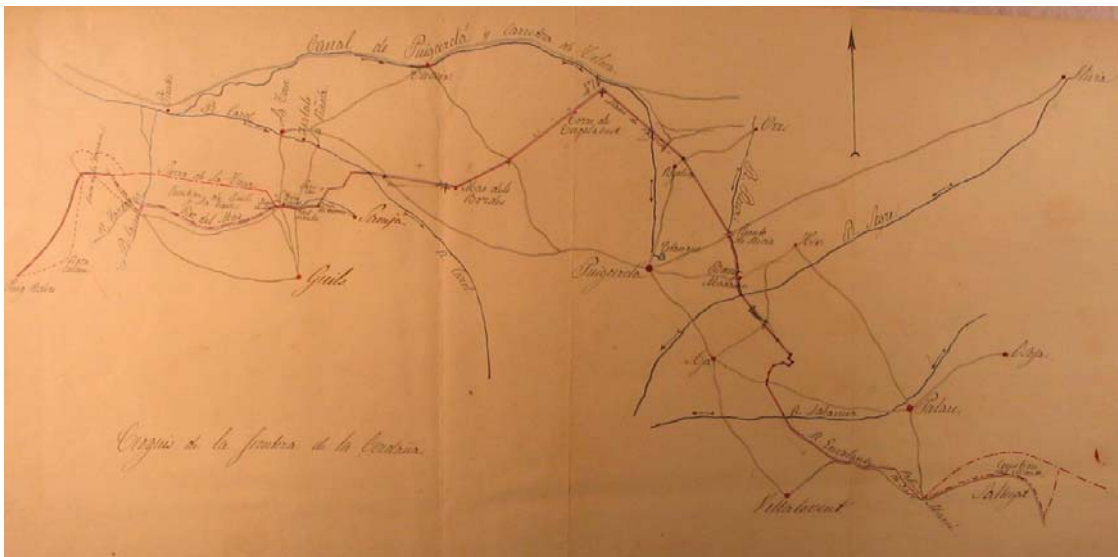

Figura 73. *Croquis de la frontera de la Cerdanya*. La Roca Basseda està senyalitzada amb el número 475. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 18

Un document curiós que hem localitzat al Arxivo de Deslindes del Instituto Geográfico Nacional és una acta de delimitació³⁴⁷ de 1890 de la línia del

³⁴⁷ Acta 5ª y última del deslinde y amojonamiento del término municipal de Puigcerdà con los pueblos franceses de Bourgmadam, Urr y Enveitg, 29 de gener de 1890. Font: Arxivo de deslindes del IGN.

terme de Puigcerdà amb els seus veïns francesos. L'origen del document és un Real Decret d'agost de 1889 instant als municipis a delimitar els seus termes municipals, una necessitat que es va fer sentir durant tot el segle XIX (Capdevila, 2005). Es tracta tant sols del tram que va de l'Arabó fins al Reür i s'esmenta com es porta a terme una visita sense presència francesa, ja que al no ser espanyols no se'ls ha convocat. Es comença per la fita 480, descrivint-la i esmentant el lloc on es troba. Es continua cap a l'oest fins al 466. Totes les fites estan unides amb línies rectes.

Als propers apartats es tractarà sobre la delimitació al Reür, la polèmica suscitada al voltant de la proposta de construcció d'un canal a Osseja, que obliga a estipular com repartir l'aigua de La Vanera, i la reglamentació formalitzada per l'aprofitament del canal de Puigcerdà.

22.1 - La delimitació del Reür

A l'Acord de Llivia de 1660 ja es deia que la frontera partia el pont de Llivia per la meitat i que era el riu Reür (fins arribar al Segre) el que marcava el límit entre Puigcerdà i Ix, en concret amb l'actual Guingueta d'Ix. Els d'Ix eren propietaris de terres a l'altre costat del riu però, a efectes de sobirania, es va quedar la frontera al riu a l'hora de fer la partició de la Cerdanya i decidir que els termes jurisdiccionals dels pobles farien el paper de límit internacional (Sahlins, 1993:62; Nordman, 1998:189).

A mitjans del XVIII es va plantejar portar a terme una delimitació més precisa. La raó era que calia evitar les picabaralles que provocaven les periòdiques avingudes del riu, que solien inundar les lleres i modificar-ne el traçat, cosa que afectava als camins ramaders que transitaven per ambdues riberes. Si els camins s'espatllaven, els ramats tendien a passar per les propietats

privades veïnes, cosa que provocava la indignació dels propietaris afectats. En particular, es citen les inundacions del 4 i 5 d'agost de 1750. Per a remeiar-ho, els màxims representant governamentals de Catalunya i el Rosselló, el marquès de la Mina i el comte de Mailly respectivament, manaren que es fes una delimitació acurada i permanent, amb fites. Hi participaren per banda francesa Pascal de Navas, capità d'infanteria i enginyer, i M. Desbordes de la Moulenerie, tinent coronel d'infanteria i enginyer. L'acta³⁴⁸ corresponent es va estendre el 23 de novembre de 1750. Entre altres coses, es deixaren 12 toeses d'ample de llera entre el pont de Llivia i l'aiguabarreig del Reür amb el Segre. A més, a cada banda es va reservar un ample de 4 toeses com a camí ramader. Es va acordar que si aquest camí s'espatllava per inundació:

...les confrontants à ladite rivière seront obligés de donner librement le passage par le chemin royal, plus près de ladite rivière, afin d'éviter des contestations entre les sujets des deux couronnes.

A més, dins d'aquestes zones no es podia fer cap mena d'obra i es van destruir les aleshores existents. Per la delimitació, es van definir uns quans punts a l'eix del Reür. S'aprofitaren com a referències diversos elements de l'entorn: ponts, cases adjacents, murs de propietat, etc. Tant sols es va plantar una fita. A partir de l'eix definit, la posició de les lleres oficials i del camí ramader s'obtenia mitjançant una reconstrucció geomètrica.

A primers de juny de 1817 una comissió va fer un recorregut pel Reür i en va estendre una acta de verificació dels límits³⁴⁹. Representants i dos tècnics del respectius ajuntaments van fer la visita i constataren que moltes de les referències originals havien desaparegut. Provaren de fer-ne el replanteig tot fent servir les indicacions geomètriques de 1750 però alguns angles no es van

³⁴⁸ Acord fixant els límits entre Espanya i França al territori d'Ix, al riu Reür, de 23 de novembre de 1750. Reproduït a l'Annex D5.

³⁴⁹ *Procès verbal servant à constater la vérification des limites qui furent établies le 23 novembre 1750 sur la rivière de Réur qui fait la séparation de la France et de l'Espagne, depuis le pont de Livia jusqu'à son embouchure dans la Sègre*, 1 de juny de 1817. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 08.

poder recuperar. Aleshores van optar per definir de nou els límits dels camins ramaders que hi ha a cada banda i reconstruir la posició de les lleres i l'eix del riu. Constataren que les riberes s'havien separat degut a la contínua acció erosiva del riu i a la manca de defenses. Un cop definit l'eix de riu, marcaren amb fites la zona exterior del camí ramader. Entre el pont de la Guingueta d'Ix, conegut com el pont del Reür, i el pont de Llivia l'operació de replanteig no es va poder fer de forma satisfactòria, la qual cosa va obligar a refer de bell nou els límits. El pont de Llivia estava en runes en aquell moment (veure una reconstrucció a la figura 74), però donat que el límit passava pel centre del pont i que la columna central del pont encara era visible, el punt es va poder replantejar sense ambigüïtat. Tot l'ampla format per la llera del riu i els dos camins ramaders va ser declarat zona neutral, on es va prohibir que cap propietari hi fes cap mena de construcció o d'aprofitament.

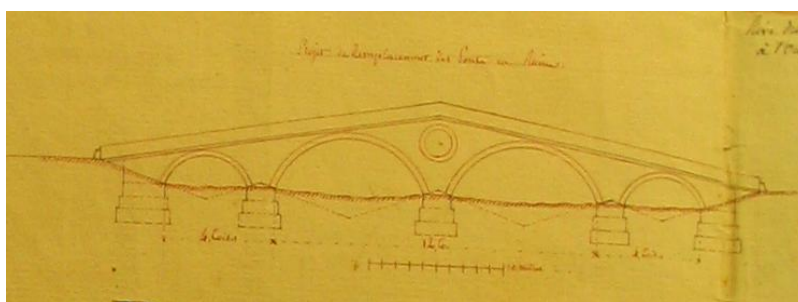

Figura 74. Fragment del *Plan de la Partie du lit de la Riviere de Reur...* 1818. Reconstrucció del pont de Llivia, en aquell moment en runes. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

A partir del reconeixement anterior es va fer el plànol de 1818, atribuït al cap d'enginyers de ponts i camins del departament de Pirineus Orientals, anomenat el *Plan de la Partie du lit de la Riviere de Reur au milieu du quel doit exister la limite réciproque des Royaumes d'Espagne et de France, et sur lequel est exprimée, en lignes rouges, la direction de cette limite, entre le Pont de Livia et la Confluence des deux fluviers, telle qu'il paraît convenable de la faire dans l'interes des deux Royaumes*. A les figures 75, 76 i 77 es mostra una selecció de fragments on es pot apreciar el traçat de l'eix del Reür i dels límits dels camins ramaders i la zona neutral.

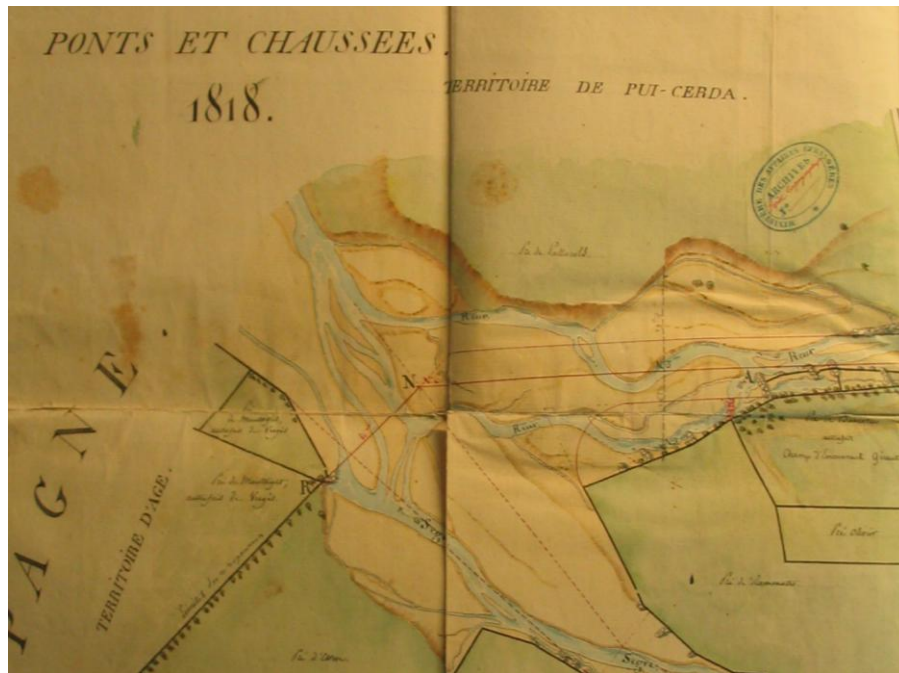

Figura 75. Fragment del *Plan de la Partie du lit de la Riviere de Reur...* 1818. Zona de confluència del Reür, a la dreta de la imatge, i del Segre, part inferior. Al Reür s'assenyala en vermell l'eix del riu i els límits de la zona neutral. França és a la part inferior. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

Figura 76. Fragment del *Plan de la Partie du lit de la Riviere de Reur...* 1818. Zona del pas del Reür pel pont de "Bourg-Madame (autrefois la Guinguette)". S'assenyala en vermell l'eix del riu i els límits de la zona neutral. França és a la part inferior. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

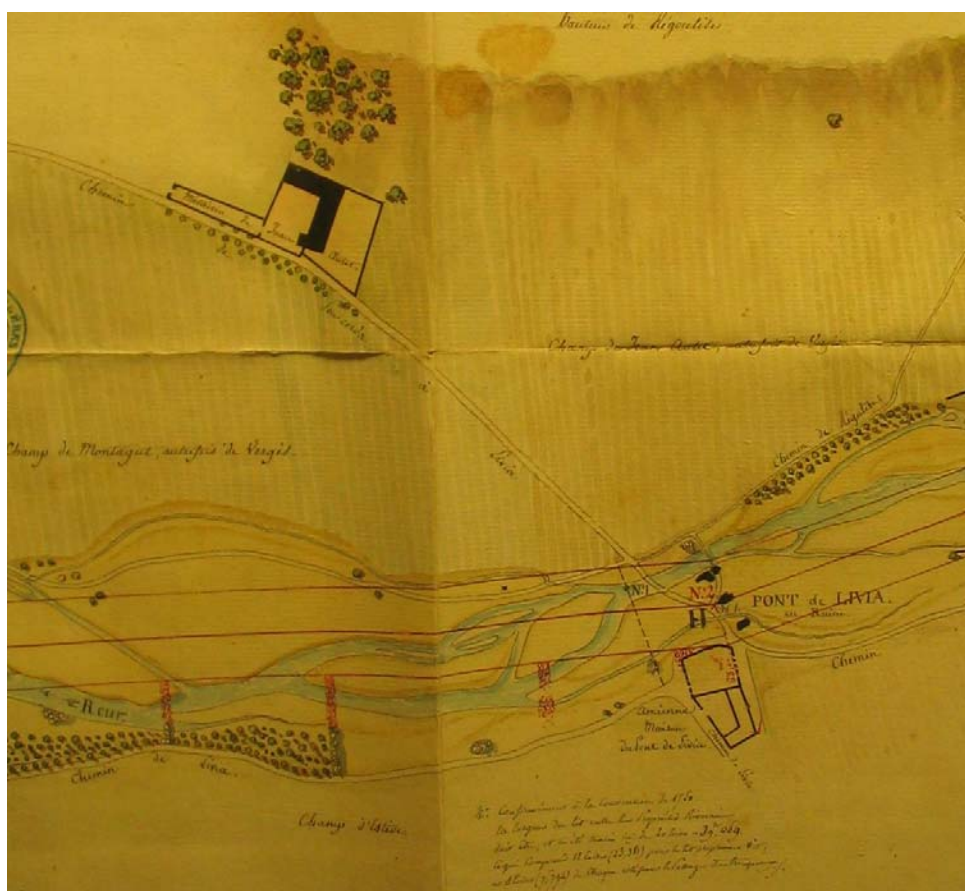

Figura 77. Fragment del *Plan de la Partie du lit de la Riviere de Reur...* 1818. Zona del pas del Reür pel pont de Llivia. S'assenyala en vermell l'eix del riu i els límits de la zona neutral. França és a la part inferior. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

Un dels motius del reconeixement de juny de 1817 va ser la sospita de que alguns veïns havien fet obres a la llera per protegir les seves propietats de l'acció del riu. En un informe³⁵⁰ del capità general de Catalunya a l'ambaixador francès de desembre de 1819, s'explica que els propietaris espanyols són els que poden sortir més perjudicats per l'acció del riu donada la forma del terreny. Per això preocupa el fet de que súbdits francesos hagin construït proteccions al riu, dins de la zona neutralitzada de 20 toeses d'ample. Al reconeixement de juny de 1817:

³⁵⁰ Correspondència de 27 de desembre de 1819. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr149-31).

... se convino unanimamente en que un tal Barrera habitante frances de Bourg-Madame tenia sus diques mas allá de la linea limite, y por consiguiente dentro de la extension de veinte toesas destinadas para el alveo del rio y camino ramadero; que siendo por naturaleza (y como es regular suceda en el declive gral de los Pirineos) el terreno frances mas elevado que el español debe siempre el agua inclinarse mas á este que al otro territorio, sin embargo de lo qual, los habitantes de dicho Bourg-Madame Barrera y Viel han construidos diques adelantados, con los que han empujado las aguas acia parte Española causando de este modo grave perjuicio á varios propietarios en su terreno.

Per tant, el capità general proposa que, donada la bona predisposició que observa per la part francesa:

... nombrandose Ingenieros en comision por ambos Gobiernos, en lo posible practicos del terreno, se trasladen al lugar de la question y con presencia del convenio de 1750 y audiencia de los interesados, determinen y fijen la distancia que corresponda para el alveo ó cuna del rio Reur, lo que pertenece para el camino ganadero, la distancia que ademas deba quedar sin ocupar por una y otra parte, y ultimamente planten los correspondientes mojones.

Al 1820 es va portar a terme el treball encomanat. A la seva Memòria³⁵¹ de maig del mateix any, el capità d'enginyers José Diaz explica el resultat. Juntament amb tinent coronel d'enginyers José Cortines i dos representants del govern francès van haver de reconèixer de nou la línia de frontera al Reür entre el pont de Llivia i la confluència amb el Segre, amb la consigna de que:

... se fijase interinamente el limite reciproco en el Alveo del Reur, el espacio que de una y otra parte deve ocupar este Alveo ó lecho y el camino ganadero, determinando asimismo los parages donde deven plantarse los mojones respectivos todo con presencia del convenio de 1750.

³⁵¹ *Memoria sobre el establecimiento del Alveo de la parte del río Reur desde el Puente de Lllivia hasta la confluencia de dicho río con el Segre que separa á España de Francia, hecho por los Oficiales de Ingenieros Dn. Jose Cortiens y Dn. José Diaz comisionados en virtud de Orden Superior.* Datada el 12 de maig de 1820 i signada per José Diaz. Transcrita a l'Annex C1.

Van comprovar que no es podien restablir els punts de 1750 amb la precisió desitjada i se'n proposen de nous, considerant que "... la diferencia entre los que se proponen y los de las bases de la citada convencion es casi insensible". Per evitar dubtes, s'aixeca i es signa per tot els enginyers representants dels seus governs un plànol³⁵² on es dibuixa en color groc el nou eix del riu i dues línies paral·leles a 10 toeses d'aquest eix, que defineixen la zona neutral que abasta la llera del riu i l'espai pels camins ramaders. Al plànol s'hi situen algunes de les obres fetes al riu i es demostra que estan dins de l'espai prohibit. Segons en Díaz la intrusió es força més important per part francesa que per part espanyola. Es disposa destruir les obres al riu, treure'n tots els arbres i s'estableix la possibilitat de fer noves defenses de forma que "...puedan las aguas seguir su curso natural y no obliguen a bariarle causando los perjuicios que son bien conocidos". També decideixen plantar fites sobre les línies que defineixen la part exterior de la zona neutral. Són quatre en total. A més:

... para evitar de que por algun accidente desaparezcan de su lugar estas fitas, y pueda hallarse en todos tiempos el verdadero punto del centro del rio, conviene se planten igualmente mojones en las tierras de cada orilla a treinta y quarenta toesas de distancia de dicho punto y que esten entre si con las del Albeo en una sola linea recta.

Cal esmentar que les activitats de delimitació dels oficials Díaz i Cortines no va passar desapercebuda a la resta de la comarca. En un escrit³⁵³ de mitjans de 1820 s'explica que els de Guils i Saneja van sol·licitar que es fes un treball semblant a l'Aravó i que el oficials espanyols hi estaven d'acord. De fet, van aprofitar la seva estança a la Cerdanya després de signat l'acord sobre el Reür per fer un reconeixement de la llera de l'Aravó. Però l'oportunitat ja havia

³⁵² No hem trobat el plànol entre la documentació consultada.

³⁵³ Escrit de 8 de juny de 1820. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr149-31).

passat, va argumentar el prefecte dels Pirineus Orientals, ja que els enginyers francesos se n'havien tornat als seus llocs d'origen.

En una carta³⁵⁴ al rei de la mateixa època s'explica el resultat de l'operació i es recomana signar l'acord i portar a terme les accions que s'hi proposen. S'assenyala que tota l'operació es va posar en marxa per les queixes dels francesos d'obres il·lícites per part espanyola i finalment va quedar demostrat que, en realitat, foren ciutadans francesos els qui van contravenir la prohibició de construir a la zona neutral establerta al 1750. Hi van haver peticions per part francesa de reduir l'amplada de la zona neutral però la part espanyola s'hi va oposar, ja que quedaven massa exposats a les inundacions. El Consejo de Estado dictamina³⁵⁵ més tard en aquest mateix sentit, tot argumentant a més que els abusos

... que sufren los fronterizos españoles son infinitamente superiores, y está en la naturaleza de las cosas que así suceda. Los españoles son pobres: no así los franceses: la frontera de estos está resguardada y defendida por guardas que ejercitan la vigilancia mas protectora, al paso que la nuestra sufre el mas completo abandono, y es por tanto de mayor interés para la España que para la Francia el acudir al remedio.

Els acords de 1750 i 1820 són recollits per Carlos Llauder al seu informe i les instruccions al capità Pacheco contempnen la possibilitat reduir la zona neutral de les 20 toeses d'amplada a 12, ja que segons els fronterers ja no eren necessaris els passos pel bestiar i es podrien estalviar el destruir les obres existents. S'encarrega al capità esbrinar si aquestes afirmacions són certes.

³⁵⁴ Carta de 16 de juliol de 1820. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr149-31).

³⁵⁵ Dictamen de 2 de febrer de 1822. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr149-29).

A l'acta adicional de 1866³⁵⁶ es disposa que es delimitin clarament les zones que han de quedar lliures de plantacions i construccions tot seguint les directrius establertes entre els dos governs al 1750 i al 1820, deixant, però, la possibilitat de modificar-ho "...sin perjudicar al régimen del río ni á los terrenos contiguos, á fin de que (...) se cause la menor extorsion posible a los ribereños" (art. 13). S'encarrega a la Comisión Internacional de Ingenieros portar a terme aquestes actuacions (art. 18).

L'acta de la delimitació³⁵⁷ del Reür per part de la Comisión Internacional de Ingenieros està signada al setembre de 1866 i descriu els punts i les mesures que més tard apareixeran a l'acta d'afitament de l'Acta Final³⁵⁸ de 1868. L'acompanyen dos plànols aixecats per la Comisión, un en francès i altra en castellà, signat per tots els enginyers. Els dos estan fets en paper vegetal, la qual cosa fa que sigui difícil de reproduir-los fotogràficament, estan signats per Federico Peyra i Inocencio Gómez Rohan, són a escala 1:1.000 i es presenten en un sol full plegat d'uns dos metres de longitud. El confeccionat per banda espanyola s'anomena *Demarcación del lecho del rio Ravour que sirve de frontera entre los territorios de Bourgmadame (Francia) y de Puigcerdá (España). Plano que acompaña al acta de la Comisión internacional de Ingenieros constituida con arreglo a lo dispuesto en el artículo 18 del acta adicional al Tratado de límites de la frontera Hispano Francesa*³⁵⁹ (figura 78). El francès s'anomena *Délimitation du lit de la rivière de la Raour qui sert de frontière entre les territoires de Bourgmadame (France), et de Puigcerda (Espagne) Plan annexé au procès verbal de la commission internationale d'Ingénieurs instituée en execution de l'article 18 de l'acte additionel aux traités de délimitation de la frontiere Franco Espagnole*³⁶⁰ (figura 79).

³⁵⁶ Annex D14.

³⁵⁷ *Acta de la comisión internacional de Ingenieros constituida con arreglo a lo dispuesto en el artículo 18 del acta adicional al Tratado de límites de la frontera Hispano-Francesa*. Data de 10 de setembre de 1866. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr147-23).

³⁵⁸ Annex D15.

³⁵⁹ AMAEC Planero 01 Cajon 03 Número 07.

³⁶⁰ AMAEC Planero 01 Cajon 03 Número 08.

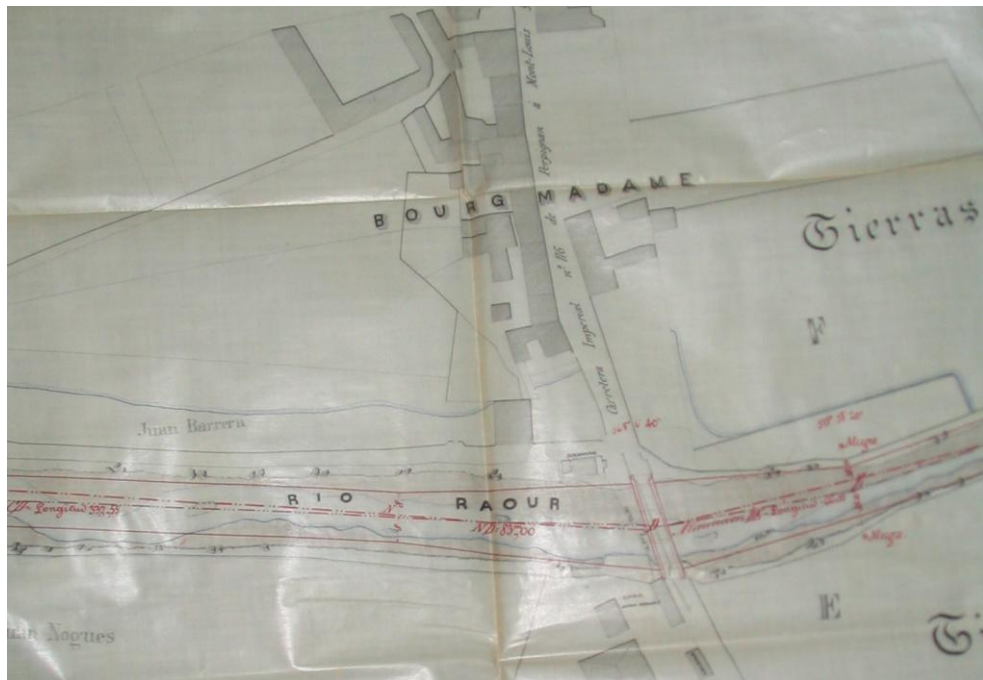

Figura 78. Fragment de *Demarcación del lecho del rio Ravour...*, de Federico Peyra i Inocencio Gómez Rohan, a escala 1.000, 10 de setembre de 1866. Es mostra la zona delimitada com a neutral i l'eix considerat com a frontera als voltants del pont del Reür. França a la part superior i Espanya a l'inferior. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Numero 07.

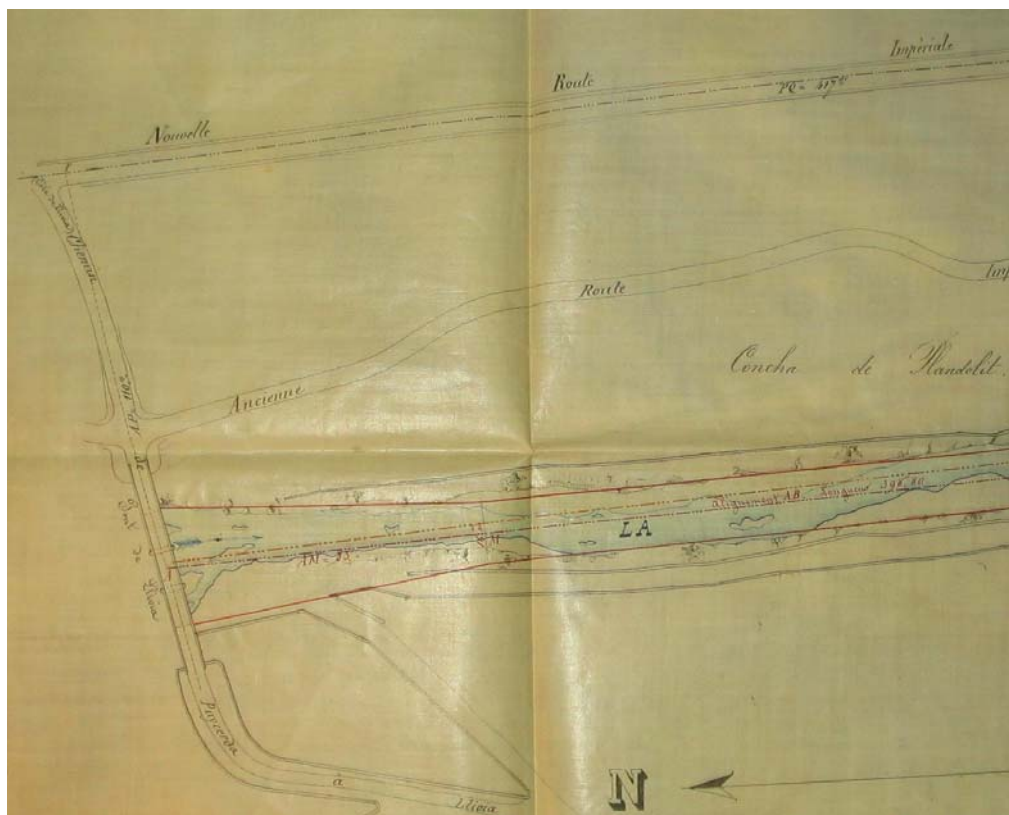

Figura 79. Fragment de *Délimitation du lit de la rivière de la Raour...*, de Federico Peyra i Inocencio Gómez Rohan, a escala 1.000, 10 de setembre de 1866. Es mostra la zona delimitada com a neutral i l'eix considerat com a frontera que s'inicia al pont de Llivia. França a la part superior i Espanya a l'inferior. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Numero 08.

Com en altres casos vistos en capítols interiors, immediatament després de l'acord ja apareixen infraccions. En un informe³⁶¹ d'octubre de 1866 d'un enginyer francès adscrit a l'administració regional francesa, es denuncia l'existència de construccions a banda espanyola dins dels límits de la zona neutral fixada un mes abans i es demana la participació per enretirar-les dels comissionats francesos.

Le Sr. Nogués (Jean), de Puycerda, vient de faire conduire, au pied d'un mur de cloture situé sur la rive droite de la Rahur á la monte de la passerelle de Bourgmadame, des arrocements en gros blocs, quin ont une longueur de 6.50 m sur una largeur de 2.00 m. Le terrain clôturé empiéte sur la zône comprise entre les alignements de la riviére, fixés par la Commission internationale d'Ingénieurs (Voir le plan adjoint), et les murs qui le soutiennent doivent être détruits dans una délai de 3 mois, à dater de la mise á exécution de l'acte général d'abornement de la frontière (voir les dispositions arrêtées dans la conférence du 10 setembre 1866).

Tal com s'esmenta, l'informe està acompanyat amb un plànol amb la posició de les obres sospitoses d'estar en zona il·legal (figura 80).

³⁶¹ Informe *Constructions d'arrochements par le Sr. Rogués (Jean) de Puycerda*, 1 d'octubre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 12.

Figura 80. *Plan des lieux*. Plànol que acompanya l'escrit *Constructions d'enrochements par le Sr. Roguès (Jean) de Puycerda*, d'u d'octubre de 1866. Tram del Reür que passa sota el pont que connecta Puigcerdà amb la Guingueta d'Ix amb unes obres d'escull a la banda espanyola, destacades en color vermell. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 12.

22.2 - L'aprofitament de La Vanera: el canal d'Osseja

El municipi francès d'Osseja plantejà³⁶² l'abril de 1846 la construcció d'un canal pel sanejament de carrers i la fertilització de terrenys veïns. Fonamentaren la seva pretensió en que es consideraven propietaris del rierols i fonts del seu

³⁶² *Extrait du Registre des deliberations du Conseil municipal de la Com[me] d'Osseja*. Fet el 26 d'abril de 1846. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 13.

territori, demostrant-ho amb un document de cessió datat de l'any 1030. Això inclou una bona part del recorregut del riu Llanvanera (anomenat La Vanera a la zona espanyola), quan passa pel seu terme, no gaire lluny abans de trobar-se amb el Segre. Consideraven que hi havia prou cabal com per no perjudicar els aprofitaments que en feien les poblacions espanyoles aigües avall, fins i tot en ple estiatge. La captació d'aigües seria a l'est del poble, aigües amunt, i correria paral·lel al riu (veure la figura 81).

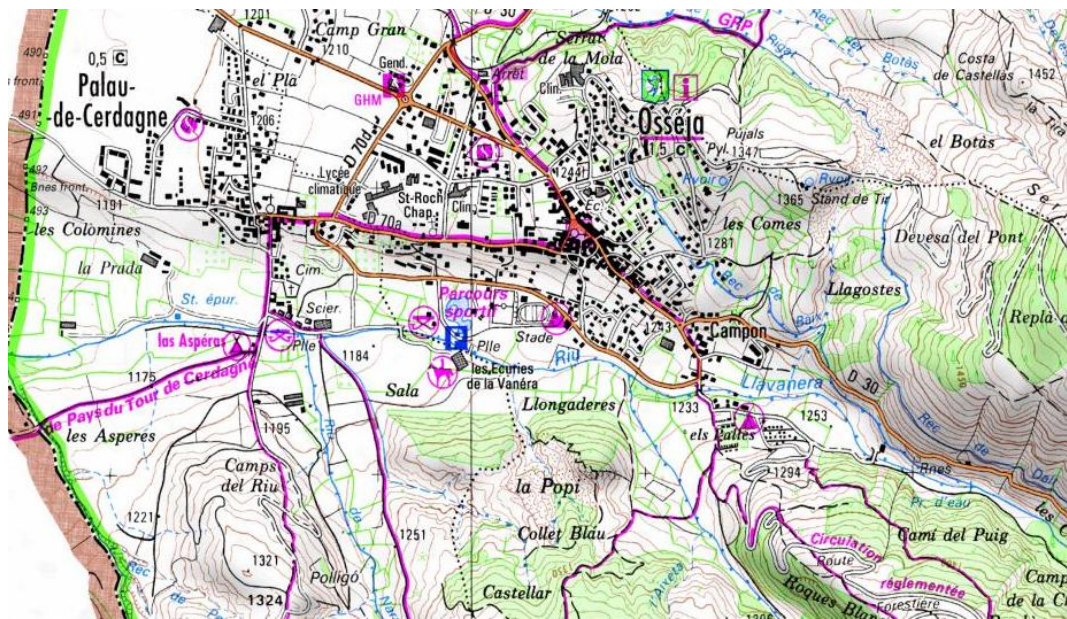

Figura 81. Pas del Riu Llanvanera per Osseja. La frontera és a l'esquerra, lloc cap on van les aigües. El canal planejat en aquella època coincideix amb el Rec de Baix del mapa. Font: www.geoportail.fr, cartografia a escala 1:25.000 de l'IGN francès [consultat l'1 d'agost de 2011].

No gaire temps després, diversos pobles espanyols es queixaren del canal de rec proposat pels d'Osseja i feren arribar la queixa a les autoritats franceses³⁶³. Els pobles foren Age, les Pereres i Vilallobent. Es proposava que tots els pobles de la zona fossin tractats per igual i que una comissió formada per un enginyer espanyol i un altre de francès en fessin les indagacions objectives oportunes.

³⁶³ Carta del Bureau de l'Ingénieur en Chef del Département des Pyrénées-Orientales signada a Perpinyà el 19 de gener de 1848. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 13.

A l'agost, en ple estiatge, de 1850 es van fer els treballs tècnics apuntats. D'aquests es conserva l'informe final³⁶⁴ fet per l'enginyer francès. Es va haver de determinar la superfície de camps que aleshores es beneficiaven de les aigües de La Vanera sota el punt de captació, una part dels qual estaven a França, als municipis d'Osseja i Palau, i altres a Espanya. A partir del cadastre, s'esbrinà que per França es regaven 122 hectàrees. Per part espanyola, els autors van haver de mesurar les parcel·les regades per La Vanera entre la frontera i el Segre: 117 hectàrees³⁶⁵. En total, s'havia d'assegurar, doncs, el rec d'unes 239 hectàrees per evitar que el nou canal perjudicés als propietaris que ja estaven aprofitant les aigües de La Vanera. Les mesures de cabals es van fer juntament amb un enginyer espanyol primer, i amb veïns d'Age després, quan l'enginyer espanyol se'n va haver d'anar. La conclusió va ser que, fetes les mesures entre el 22 d'agost i el 12 de setembre, hi havia prou cabal a l'estiu per satisfer tant les necessitats antigues com les noves. Però l'enginyer espanyol immediatament va presentar objeccions: argumentà que durant l'operació de mesura es van aturar alguns recs, es van obrir dics aigües amunt i, per tant, va augmentar el cabal de la riera de forma artificial. L'enginyer francès va assegurar que no podia constatar aquesta afirmació. També va dir l'espanyol que alguns dipòsits d'aigua podrien haver estat buidats. El francès intentà raonar que els números no es podien explicar si aquest era el cas. A més, els d'Age que van participar a l'operació també van criticar el resultat de les mesures ja que, "... depuis soixante ans on n'avait vu les rivières de la Cerdagne débitant tant d'eau [al mes d'agost]." L'enginyer francès argumentà que altres mesures fetes al 1847 eren coherents amb les fetes en aquell moment. I els d'Age li respongueren que aquell any també va ser extraordinari.

El malestar va acabar fent que s'elevés una protesta formal, que va rebre resposta per part d'un enginyer al febrer de 1851³⁶⁶. L'opinió del Cònsol General

³⁶⁴ Informe sobre els aforaments fets a La Vanera. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 13.

³⁶⁵ A l'informe es comenta que es tenia coneixement d'informació parcel·lària obtinguda a principis de segle però no es va trobar.

³⁶⁶ *Rapport sur les observations presentes pour M. le Consul Général d'Espagne et les habitants de Palau*, Prades el 13 de febrer de 1851. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 13.

d'Espanya era que s'haurien hagut de fer aforaments també al tram espanyol de La Vanera. Sembla que estava previst i que es van fer, juntament amb l'aixecament dels plànols del terrenys d'Age, les Pereres i Vilallobent, amb la presència de l'enginyer francès, "... mais des jaugeages sur le terrain Espagnol n'étaient nullement prescrits et ne pouvaient même être d'aucune utilite pour la decision de la question". El francès acusà als espanyols de no jugar net. Els del municipi francès de Palau també es van queixar de que no arribava prou aigua. L'enginyer francès els acusà de consumir massa aigua:

S'il est vrai que les prairies, les plus basses soient privées d'arrosage une partie de l'année, ne peut attribuer cette pénurie qu'à la consommation excessive qui est faite par les habitants même de Palau.

També es citen les al·legacions fetes sobre la quantitat d'aigua inusual que va baixar aquell any. La conclusió de l'enginyer francès fou clara:

Enfin les exposants persistent à demander de nouvelles études tant pour determiner la debilite de la Vanera pendant l'etiage, que pour determiner la quantité d'eau nécessaire à l'arrossage d'un hectare, quantité d'après eux doit être supérieure à celle qui est fixée par l'administration, ils demandent même que les études soient continues pendant deux ou troia ans. Ce ne sont la évidemment que des moyens dilatoires tendant a retarder indéfiniment la solution de l'affaire pour laquelle, les opérations de 1847 et de 1850 donnent tous les éléments nécessaires.

La Comisión Internacional de Ingenieros, encarregada de tractar les problemàtiques relacionades amb l'accés a l'aigua a la frontera, va elaborar un reglament per La Vanera³⁶⁷ per a que pugui ser aprofitat, a zona francesa, pels de Valcebollera, Osseja i Palau de Cerdanya, i abans d'arribar al Segre, a la part espanyola, pels de Vilallobent, Age, les Pereres i Queixans. A la Memòria

³⁶⁷ *Reglamento para el uso de las aguas del rio Vanera*, capítol VI de la Segona Part de l'Acta Final de 1868.

Justificativa³⁶⁸ corresponent s'explica el procediment seguit. Es van fer mesures d'aforament entre Valcebollera i el canal d'Osseja. Es va estar mesurant entre el 10 d'agost i el 10 de setembre de 1867 a hores variables i amb presència de testimonis. Segons els autors, aquest any "...puede ser considerado como de gran escasez para los afluentes del Segre, situados sobre la orilla izquierda de este rio". Després de fetes les mesures i haver reconegut els terrenys, la Comissió reconeix que:

1. el rec dels prats per sobre del canal d'Osseja no influeix al riu, conseqüència "... de la impermeabilidad del subsuelo y del fuerte declive de dichos prados".
2. la despesa del riu, al punt de contacte del canal d'Osseja,

... no es superior, en tiempo de gran escasez al necesario para asegurar el riego, á razon de medio litro por segundo de tiempo y por hectárea de los terrenos que en la actualidad se riegan en ambos paises con las aguas del Lavanera.

d'on dedueixen que no cal reglamentar l'aprofitament per damunt del canal d'Osseja i que, d'aquest en avall, es reparteixin les aigües per temps proporcionals a les seves necessitats i als drets respectius. La raó es que això permet:

...hacer abstraccion completa de las variaciones que experimenta el caudal del rio y repartir equitativamente entre los usuarios el exceso de agua que resulta en tiempo de abundancia, imponiéndoles la condicion de sufrir, en igual proporcion, los inconvenientes que resultan, en tiempo de sequía, de la escasez del río.

³⁶⁸ *Reglamento para el uso de las aguas del rio la Vanera. Memoria justificativa*, datada el 29 d'octubre de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

També es va fer una determinació de les superfícies regades: unes 132 hectàrees per França i 103 hectàrees per Espanya, la qual cosa dóna un total de 235 hectàrees per regar. A més es van tenir en compte dues coses: per una banda, les aigües obtingudes per escolament de recs i fonts, que beneficia als terrenys espanyols que es troben aigües avall; per altra, la llera del riu a la part baixa del seu recorregut és més permeable, la qual cosa fa que una part del cabal es perdi abans de passar la frontera. És difícil apreciar la magnitud d'aquests fenòmens, ja que depenen del "...caudal del rio, de la temperatura exterior, de la humedad del subsuelo, de la fuerza de la vegetacion y de varias otras causas que escapan á la observacion". Finalment, la Comisión va decidir que les aigües havien de ser repartides proporcionalment a les superfícies regades sense altres consideracions.

Per tant, es va establir que l'aigua havia d'anar quatre setenes parts per França i tres setenes parts per Espanya. D'aquí la distribució de temps que finalment va ser reglamentada.

Es destaca a la Memòria un fet que fins aleshores no havia sigut tingut en compte: la necessitat de nomenar vigilants o guardes per l'aplicació del reglament els va fer constatar que la legislació per a la repressió de les faltes eren diferents als dos països, ja que a França el jutges de pau eren els competents en aquesta matèria mentre que a Espanya calia donar una facultat especial als batlles. Davant això, la Comisión va decidir redactar l'article cinquè de forma general tot deixant als plenipotenciaris la tasca d'ajustar-lo convenientment. De fet, l'article 5è. final estableix que cada part nomeni els seus guardes jurats, de forma obligatòria a banda francesa i opcional a banda espanyola.

Finalment, es considera que amb un cabal de 220 litres per segon es garanteixen les necessitats de rec per sota el canal d'Osseja, de manera que es deixa oberta la possibilitat a nous aprofitaments sempre que s'asseguri aquest cabal mínim.

22.3 - El canal de Puigcerdà

La vila de Puigcerdà era, i és, propietària d'un canal que pren les seves aigües de l'Aravó, creua i rega els termes de les poblacions de La Tor i Enveig, entra a Espanya per la zona de Rigolisa i acaba a l'Estany de Puigcerdà (a la figura 82 es pot veure el traçat francès del canal).

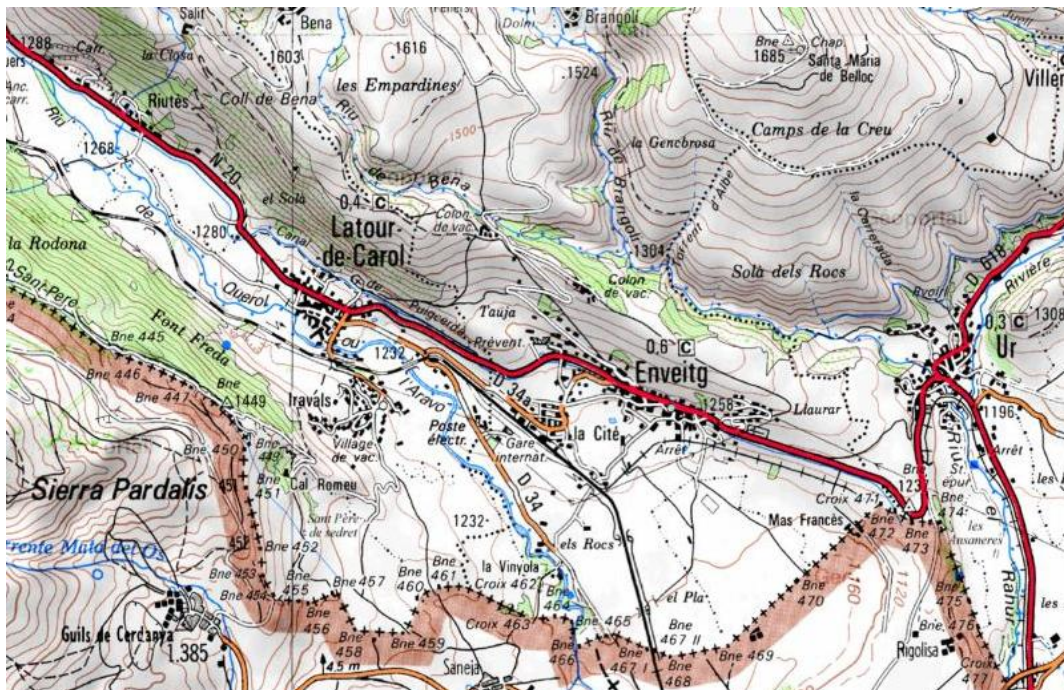

Figura 82. El canal o sèquia de Puigcerdà capta les aigües per la banda esquerre de l'Aravó, més amunt de Riutès, i passa per La Tor i Enveig seguint un traçat paral·lel a la carretera N-20. Entra en territori espanyol entre les mugues 472 i 473. Font: cartografia 1:50.000 de l'Institut Geographique National, www.geoportail.fr [consultat el 4 d'agost de 2011].

A les instruccions per a en Pacheco s'explica que la construcció de la nova carretera imperial a Tolosa de Llenguadoc s'havien emprat terres de la ribera del canal però que els de Puigcerdà foren degudament indemnitzats amb una extensió de terrenys de valor equivalent. La principal queixa en aquest cas era la de que els regants francesos preien més aigua de la que els hi pertocava, la qual cosa provocava talls en el subministrament. A la seva monografia sobre la

Cerdanya, en Peter Sahlins explica que l'ús i propietat del canal va ser un motiu continu de discòrdia entre els de La Tor i els de Puigcerdà. Un moment àlgid de les tensions es donà durant les respectives festes locals de 1825, quan grups de joves s'enfrontaren, primer a La Tor i després, durant la Festa del Rosari, a Puigcerdà. Sembla que rere tot plegat hi estaven els terratinents francesos, que negaven la propietat del canal per part de Puigcerdà i que consideraven més just el reconèixer a favor de la vila un dret d'usdefruit. Consideraven que els hi sortia massa barat: deien que després de 1660 hi hagueren lluites amb motiu del canal i que els de Puigcerdà aconseguiren els seus privilegis a molt bon preu: donar llenya cada any a l'Hospital de Montlluís i permetre al jovent de La Tor el poder participar lliurement a la Festa del Rosari a la plaça de Puigcerdà (Sahlins, 1988; 1993:235-236).

Sigui como sigui, de res d'això se'n parla a les instruccions del plenipotenciari ni a la Memòria³⁶⁹ de la Comisión Internacional de Ingenieros, la qual cosa és força significativa si considerem els altres casos que hem vist, on es descriuen els problemes que enfronten als veïns. Pels de la Comisión, queda clar que la propietat del canal per part dels de Puigcerdà està sòlidament documentada amb l'escriptura de venda de 1318 per Sanç I de Mallorca, comte de Rosselló i de Cerdanya, a la vila per 420 lliures catalanes. La propietat va ser respectada al 1660, reservant-se els de La Tor i Enveig alguns antics drets d'ús de l'aigua de la sèquia. Per provar d'aturar les discussions sobre l'ús de l'aigua, al 1732 i 1733 es van aprovar sengles convenis per fixar els drets de cadascú i assegurar als de Puigcerdà el cabal que necessitaven. S'establí qui devia fer-ne el manteniment i com havien de ser les connexions de servei. Es veu, però, que mai es van arribar a executar.

El tractat de 1866, a l'article 20, deixa clar que el canal és propietat de Puigcerdà. A partir d'aquest pressupòsit, la Comisión Internacional de Ingenieros va considerar adequades les estipulacions del conveni de 1732 i 1733 i van voler

³⁶⁹ *Reglamento para el uso de las aguas del canal de Puigcerdá. Memoria justificativa*, signat a Perpinyà el 29 d'octubre de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

proposar-ne de semblants. Però tenien alguns inconvenients: calia fer unes reparacions i un manteniment força cars. Aleshores van optar per reglamentar per temps, en lloc de fer-ho per cabals tal com ho feien els convenis esmentats. En primer lloc van determinar les necessitats de cada part (veure figura 83). Tenint en compte pèrdues tant per evaporació com per filtracions, s'arribà a la conclusió de que cada país necessitava el mateix cabal: 140 litres per segon. És a dir, calia repartir per igual. Donat que els de Puigcerdà necessitaven l'aigua per a qüestions domèstiques, es va decidir que ells tinguessin l'aigua de dia i els francesos de nit, ja que la vila de Puigcerdà, com a propietària del canal, tradicionalment sols havia permès als francesos l'ús de l'aigua per regar. A més, semblava equitatiu que es garantís per Puigcerdà la prioritat d'ús i assegurar-li un cabal mínim. La Comisión Internacional de Ingenieros considerà també que calia assegurar l'abastiment de les fonts d'Enveig i La Tor.

En Francia	}	Huertos	5 ^h 03 ^m 82 ^s
		Prados permanentes	154. 43. 30.
		Campos	166. 13. 63.
		<u>Total</u>	<u>325^h 60^m 75^s</u>
En España	}	Huertos	33 ^h 22 ^m 99 ^s
		Prados permanentes	60. 59. 57.
		Campos	196. 15. 94.
		<u>Total</u>	<u>289^h 98^m 50^s</u>

Figura 83. Resultat de la determinació de superfícies regades als dos països pel canal de Puigcerdà. Font: *Reglamento para el uso de las aguas del canal de Puigcerdá. Memoria justificativa*, signat a Perpinyà el 29 d'octubre de 1867. AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

Amb aquestes condicions, es va concloure que s'havia d'extreure de l'Aravó un mínim de 150 litres per segon i un màxim de 300 litres per segon. Per tal cosa, a l'article 2on. del reglament³⁷⁰ es va decidir la construcció d'un desguàs d'aforament per mantenir els cabals esmentats. La resta de les estipulacions són semblants a les dels convenis de 1732 i 1733, amb la diferència de que es reparteixen les despeses de conservació per igual entre els dos països. També es va considerar convenient el crear una Comisión Administrativa Internacional del Canal de Puigcerdà de composició paritària per:

...hacer ejecutar el aparato regulador del gasto; prescribir los trabajos necesarios para la conservacion y reparacion del canal; redactar los estados destinados á asegurar el reparto y la cobranza de los gastos, zanjar amistosamente las pequeñas dificultades que puedan ser resueltas sin la intervencion de la autoridad superior, y adoptar, en una palabra, las medidas necesarias para afianzar el cumplimiento de las disposiciones prescritas en el Reglamento.

³⁷⁰ *Reglamento para el uso de las aguas del canal de Puigcerdá.* Acta final dels tractats de Baiona, 1868. Annex D15.

23 - Sector 4: els cims

Aquest sector es caracteritza per ser el més llarg dels estudiats i també el que es troba a major altitud, generalment per sobre dels 2000 metres. Llevat excepcions que comentarem, el traçat va per la carena, primer una de menor entre el Coll de la Creu de Meians i el Pic d'Eina i després, a partir d'aquí, per la carena principal fins les fonts de la Muga. Els vuit municipis³⁷¹ del sector voregen 65 km de frontera, que va quedar definida mitjançant 27 senyals, numerades de la 501 a la 521 tot tenint present que entre la 501 i la 502 se n'hi van intercalar sis. És, per tant, un dels trams amb menor densitat de fites: abasta una tercera part de la longitud total de la frontera de Girona i tant sols hi ha el 10% de punts fronterers marcats³⁷². A més, aquesta distribució no es homogènia, de fet en podem distingir tres parts en funció de la natura de la línia i la distribució de mugues:

- El Camí Ral entre Puigcerdà i Barcelona³⁷³, a la Muntanya de Saltèguet. Va caldre afitar el camí per evitar que hi haguessin dubtes sobre el seu traçat.
- Les collades que envolten la Vall de Núria i la Vall Alta del Ter. La major part de les fites hi són per indicar el pas d'un país a l'altra als llocs més freqüentats. La densitat de fites és baixa.

³⁷¹ Alp, Toses, Planols, Queralbs, Setcases, Molló, Camprodon i Montagut.

³⁷² A l'Annex A fem una anàlisi del traçat i a l'Annex B s'inventarien les mugues.

³⁷³ Nom amb el que apareix a la cartografia consultada. A l'acta d'afitament final apareix com a camí de Puigcerdà a Ripoll.

- Les collades més baixes des del Costabona, on es perd la cota 2000, fins les fonts de la Muga. Es tracta d'una zona força aprofitada per a les pastures, el que va obligar a augmentar la densitat de senyals fronterers.

Al capítol anterior ja hem comentat el cas de la Muntanya de Saltèguet, emmarcat dins de les discussions entre els de Puigcerdà i els de Palau per aprofitar la fusta de la zona. Administrativament, aquest tram correspon al municipi d'Alp³⁷⁴. El resultat de les discussions va ser el que la frontera seguís el camí ral entre el Coll Marcer (muga 501) i el Coll de la Creu de Meians (muga 502). Segons l'acta d'afitament, la frontera va pel costat septentrional del camí “... pero como éste es de herradura, y su huella mal definida y sujeta á variaciones”³⁷⁵ s'hi van construir sis fites intercalades per evitar confusions (figura 84). Aquest interès per evitar cap mena d'error sobre la situació de la frontera bé prou pot ser degut al record encara relativament recent del que es coneix com el combat del Bosc de Palau, al juny de 1823, una topada entre les tropes constitucionalistes comandades per Espoz i Mina i una combinació de les tropes carlines del baró d'Eroles i les tropes franceses enviades per recolzar la causa carlina. Entrapat entre dos fronts, el resultat fou fatal pels constitucionalistes, amb més de cent morts, un nombre semblant de ferits i set-cents presoners. Tant sols escaparen cent cinquanta dels més de mil que formaven l'escamot (Blanchon, 2005).

³⁷⁴ Entre el 1832 i el 1842 el terme de Saltèguet fou agregat al d'Alp (Burgueño *et al.*, 2002:141).

³⁷⁵ *Acta final del arreglo de límites entre España y Francia por el Pirineo, firmada en Bayona el 11 de Julio de 1868*. Reproduïda a l'Annex D15.

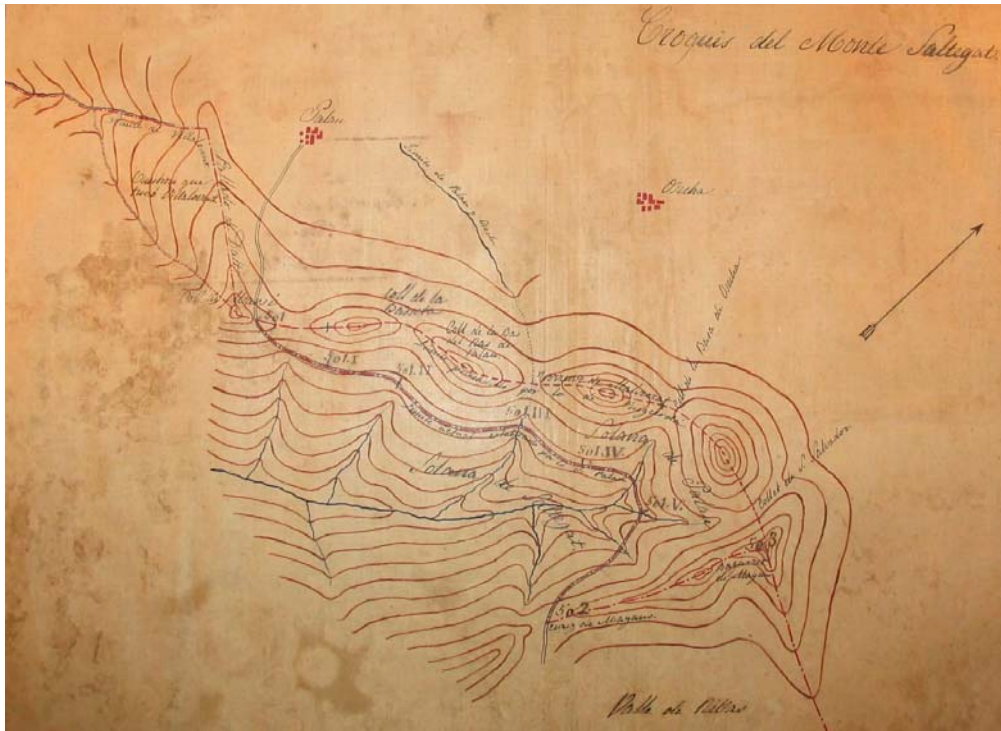

Figura 84. *Croquis del Monte Saltegat*, sense escala, voltants de 1868. Traçat de la frontera del Coll Marcer fins al Coll de la Creu de Meians. A la carena hi posa "línea pretendida por los de Puigcerdà" i al camí "límite actual establecido por lo de Palau". Hi estan situades les sis mugues entre la 501 i la 520. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 16.

Com s'ha dit, del Coll de la Creu de Meians la frontera tira per la carena cap als grans cims, encapçalats en primer terme pel Puigmal. Al seu informe³⁷⁶ de 1851, en Carlos Llauder explica el principi de límit per la divisòria d'aigües, és a dir, la zona d'intersecció dels vessants:

Este principio, si bien en algun punto de la frontera de España, ofrece dificultades de aplicacion, respecto á la que corre desde el Cabo de Creus hasta Cerdaña no presenta ninguna, puesto que se acomoda á la disposicion de los montes, siempre que bajo la palabra vertiente se entiendan las directas, esto es que empiece el límite allí donde las aguas toman la direccion hacia una de las dos Naciones, mientras que en su curso ulterior no pasese por territorio de la otra cedido ó conservado por los últimos tratados, de modo que la Francia llegue hasta el punto en que las corrientes pluviales ó fluviales empiezan á encaminarse al Conflans ó al Rosellon sin atravesar tierras que ahora

³⁷⁶ *Memoria acerca del actual estado de los límites divisorios de España y Francia en la frontera de Cataluña y cuestiones a propósito de la misma suscitadas y pendientes entre los pueblos fronterizos*. 1851. Reproduït a l'Annex C5.

pertenezcan, ni antes perteneciesen á Cataluña, ó alcance la frontera de España hasta donde las aguas se precipitan hacia Cataluña sin pasar por territorio que fuese antes (no actualmente) de Rosellon o Conflans.

L'única particularitat en aquest sector coneguda per part de Llauder és el camí ramader d'Oix:

...un camino neutral dentro el territorio Francés lindante con el término del pueblo de Oix (Español) por el cual pasan nuestros ganados no pudiendo verificarlo por el territorio Español á causa de su escabrosidad, siendo esta necesidad sin duda la causa y el origen de aquella cañada.

De ben segur el pas es faria pel Coll de Malrem (muga 521).

Malgrat l'altitud, veiem que hi han passos freqüentats i aprofitament de pastures. En Lluís Casassas en fa referència al parlar de la capçalera de la Vall del Ter. Les relacions entre les dues parts s'han mantingut amb el temps, cosa demostrada per l'existència d'edificacions construïdes al llarg dels camins tradicionals i la disposició de la xarxa viària a ambdós costats de la frontera, amb un traçat perpendicular a la línia fronterera, característic de zones amb unes interrelacions intenses. A la primavera, els ramats de vaques i vedells deixen els prats i estables de les valls altes de la capçalera del riu Ter i penetren a França a la recerca de "... les pastures ancestrals, molt més esponeroses, a les ombrívols i trencades terres del Canigó", on es reuneixen amb els ramats francesos procedents de les valls altes de les terres del Vallespir i del Conflent (Casassas i Simó, 1985). Molts d'aquests passos antics són presents a la cartografia antiga. Albert Barella distingeix la Portella de Mentet (muga 511) en el camí que va de Vilafranca de Conflent fins a Ribes que apareix al mapa *Théâtre de la Guerre en Espagne* per Pierre Mortier, editat a Amsterdam el 1694. També identifica el Coll d'Ares (muga 519) o el Coll Pregon com un punt del camí que va de Prats de Molló a Camprodon, i el Pas dels Lladres (muga 506) entre Camprodon i Age i Puigcerdà, segons el mapa *Exactissim a et Postomnes, Alias nuncdemun edita*

Tabula continens Perfectam descriptionem Regnorum Arragonae et Navarrae, Principatus Cataloniae, nec non partium conterminarum Biscajae utrisque Castellae ac Valentiae, signat per Luggert Van Anse amb dates entre 1690 i 1716. (Barella, 2001). Una altra mostra que reforça aquesta idea es pot trobar en una descripció militar de la frontera a finals del segle XVIII, especialment interessada en els camins i els passos, on es diu que³⁷⁷:

Siguiendo la frontera desde Puigcerda se encuentra a poca distancia el corregimiento de Vique, y en él las montañas que forman la frontera, son muy transitables, y tienen infinitos pasos para gente de a pie que se dirigen a la Cerdaña, y son siete comunicaciones que hay entre Coll de Tosas, y Coll de Montaña y seis desde este al Coll de Ares dos entre este y el de Mayans y otros dos desde aquí hasta el corregimiento de Gerona, (...); el Coll de Dozai, que esta sobre los límites de España y Francia, y por él pasan las gentes de a pie por una vereda, hay también veredas en los Collados de Falgueras, del Pregon, de Lestones, de Pauly y de Boix sobre los mismos límites, y pasan por ellos gente de a pie dirigiéndose por la parte de Rosellón a Prats de Molló y por la de España a Sadernas. Por el Coll del pla de la Muga transitan cavallerías, y también hay camino por el coll de rivellas el Coll de Reus tiene senda que encamina al Rosellón, y por el Coll del Rosts hay comunicación de herradura. Por el Coll de la Cruz del Canonge, y por el de Encina de Montsanet de Cabrenis pasan Cavallerias.

Als papers de la Comisión Mixta de Límites s'hi troben denúncies d'abusos a la zona malgrat no sembla que hi pogués haver gaire dubte de per on passava la frontera. Per exemple, al 1866 hi ha una queixa sobre abusos de carrabiners espanyols prop de Núria. La part francesa de la Comisión Mixta de Límites es queixa de que tenen el costum d'amagar-se a sòl francès, prop del camí que ve de França³⁷⁸.

³⁷⁷ Document sense títol estudiat per Maria Cristina Hevilla (2002).

³⁷⁸ Reclamació francesa sobre abusos de carrabiners espanyols prop de Núria, 1866. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr147-22).

Es tracta d'un tram amb molta menys conflictivitat que altres llocs. Aquesta zona de la frontera va ser encarregada al tinent coronel Ángel Álvarez. A les Instrucciones de 1864³⁷⁹ se li fa l'encàrrec:

...de recorrer nuestra frontera con Francia desde la extremidad oriental de la Cerdaña hasta el Mediterráneo para reconocer el terreno y recoger todas las noticias conducentes á que la Comision de límites se ponga en disposicion de establecer definitivamente la línea internacional, y arreglar las relaciones mutuas entre los rayanos de ámbos paises.

Se li demana que esbrini si els pobles espanyols estan d'acord amb el traçat i, en cas de que no, esbrinar les al·legacions d'uns i altres i obtenir còpia dels documents amb que ho fonamenten. La frontera va per la carena. L'única problemàtica de la que es té coneixement està relacionada amb les pastures:

Dícese que hay disensiones sobre pastos entre el valle de Ribas y Valcebollera, y entre Camprodon y Prats de Molló, como con La Manera.

Efectivament, entre les qüestions estudiades hi ha la petició³⁸⁰ dels de Prats de Molló i els de Setcases, que demanen que el tractat contempli una zona de pastura compartida de 200 metres a cada banda de la línia fronterera entre el Costabona, a l'est, i el Puig de la Pedra Dreta, a l'oest, és a dir, al Coll de Pal (muga 513). Es tracta d'un coll ample i pla, sense obstacles, on és molt difícil evitar que el bestiar travessi la línia que creua el coll pel mig. Per això, ambdues poblacions

... qui vivent en bons voisin, veulent éviter les contestations & les saisies; ils espèrent arriver á le résultat en átablissant la compascuité dans la zona de paturages spécifiée ...

³⁷⁹ Instrucciones Generales, 1864. Reproduïdes a l'Annex C14.

³⁸⁰ Document sobre pastures i camins, datat el 22 d'agost de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

Així quedà reflectit a l'Acta Final de 1868, Anejo IV, article 1. Es tracta d'un arranament de bona fe per evitar que es reproduïssin algunes males experiències, com és el cas de la denunciada al 1864, al mateix Coll de Pal, quant tres agents de duanes espanyols capturaren vuit vaques del ramat que hi pasturava, entenent que es trobaven a banda espanyola. Els animals foren conduïts a Setcases per indagar qui n'era el propietari, que resultà ser un veí de Prats de Molló. Els francesos adduïren que les vaques havien sigut capturades dins terreny francès, a uns 45 metres de la ratlla, i traslladaren una queixa a la part espanyola de la Comisión Mixta de Límites. L'expedient fou traslladat al Ministerio de Estado i es demanà un informe al Govern Civil de Girona. Mentrestant, la justícia espanyola, tot seguint el procediment, multà al propietari francès en base als informes dels agents de duanes. La resolució del cas no consta als papers de la Comisión Mixta de Límites a l'arxiu del Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación³⁸¹.

Aquí les dificultats vingueren per la part més pràctica de l'afitament, tal com queda palès a la correspondència que el capità baró Hulot i el capità Bruno Boudet mantingueren amb el general Callier. Per part francesa, el treball de camp corresponent a aquest sector se'n va encarregar en Boudet, que, entre altres coses, havia de fer el reconeixement, acordar amb en Álvarez on plantar les fites i cercar un contractista per fer la feina. La part de la construcció es va endegar l'estiu de 1866 i presentà diverses dificultats: a l'alta muntanya els viatges són llargs i tot sovint són esguerrats pel mal temps, el que fa que qualsevol operativa sigui més costosa del que sol ser habitual. Per tant, li era molt difícil fixar el cost de l'afitament i al llarg de tota la correspondència es queixa de la poca flexibilitat presupostària que te per fer front als imprevistos. En Boudet calcula que el cost rondarà els 40 francs per les fites i que variarà entre 19 i 29 francs per les creus³⁸². Una cosa que l'endarrerirà força, i se'n

³⁸¹ Expedient sobre vuit caps de bestiar apresats a Coll de Pal, 1864. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones siglo XIX – nº 221 (Tr147-23).

³⁸² Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Sant Llorenç de Cerdans el 17 de juliol de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

queixarà sovint, és que cal que en Hulot li digui quin és el número de la darrera fita de la seva zona, la Cerdanya. En aquella època, però, en Hulot estava força ocupat fent de mitjancer en el conflicte entre Guils i La Tor, que calia aclarir primer per poder projectar l'afitament i calcular el número de la fita del Coll de Finestrelles. No el va obtenir fins el setembre, el número va ser el 507, però en aquelles dates va començar a nevar³⁸³. Sis dies més tard dona la notícia de que ha construït les fites de la 507 a la 511 però en molt males condicions. "Ce travail a été les plus pénibles et le plus dangereux qu'il soit possible de faire"³⁸⁴. I no tot li surt bé. Els de Mentet no estan d'acord amb la fita a la Portella perquè no es troba sobre la divisòria, la qual cosa dona als de Setcases una certa quantitat d'hectàrees de terreny. Boudet es presta a explicar-los el paper d'indicació d'aquestes fites, no de delimitadors. Però no els convenç: canviar la fita li costa cent francs més dels previstos³⁸⁵. A principis de novembre, malgrat les recances del contractista, emprengueren l'aventura de definir la frontera sobre el terreny entre el Costabona i Coll Pregon. Va haver de renunciar a fer-ho entre Mentet i el Costabona, que deixarà per a quan faci millor temps (malgrat l'interès de la zona, ja que és de pastures abundants i força aprofitades). Va caldre posar-hi més senyals de les que pensava ja que es tracta d'una zona amb bones pastures i, per tant, força freqüentada. Ho va assenyalar amb 4 fites i 3 creus, a un preu de 40 francs la fita i 10 francs la creu. En Boudet en va sortir prou satisfet, el contractista responia millor del que esperava, encara que es va quedar amb la preocupació de com es comportarien les fites de ciment enfront les baixes temperatures³⁸⁶. Continuà treballant cap l'oest, col·locant fites, forces, que va justificar tot dient que calia per assenyalar els

³⁸³ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Bourg Madame el 14 de setembre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

³⁸⁴ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Les Escaldes el 20 de setembre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

³⁸⁵ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Les Escaldes el 6 d'octubre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

³⁸⁶ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a La Menara el 5 de novembre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

...points de la frontiere que sont très fréquentés et où les Français se plaignent des violations fréquents du territoire, des repères bien visible et aussi parceque l'entrepreneur consent à les faire à très bas prix.

En altres llocs no en posarà ja que, després de reconèixer el terreny conclou que no hi pot haver contestació possible. El tram de la frontera, ja a la capçalera de la Muga, que ja no segueix la carena no el va fer en aquesta campanya, ja que, segons les seves paraules, els espanyols ho solen contestar tot i estava sol: en Álvarez havia sigut reclamat a Madrid i en Pacheco continuava ocupat a la Cerdanya³⁸⁷.

A l'esborrany de l'acta d'afitament³⁸⁸, datada al 1867, es descriuen els punts on es van plantar fites, la major part creus gravades sobre roques properes a la ratlla. Hi han algunes descripcions que no apareixen a l'acta d'afitament final. Per exemple, de la muga 509, al Coll de Noufonts, la ratlla va per la carena cap a l'est i

...passe au pic de la Fosse du Géant & arrive à une légère dépression de la crête appelée Col des tres creux par les Français & par les Espagnols.

Es tracta del Coll de Noucreus, on es defineix la muga 510 i s'assenyala amb

... un croix au col des tres creux gravée sur la face presque horizontale d'un rocher, à 6 mètres de la ligne divisoire des eaux, du coté de l'Espagne, au bord & à droite du sentier en venant de France. Ce repère est entouré de onze petites croix exvots des pélegrins Français se rendant au Sanctuaire de notre dame de Nuria.

³⁸⁷ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Sant Llorenç de Cerdans el 9 de novembre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

³⁸⁸ *Procès verbal d'abornement de la Frontière Franco Espagnole depuis le Pic de Puigmal jusq'à la mer Méditerranée*. 12 d'agost de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15. Reproduït a l'Annex C16.

Crida l'atenció que la collada s'anomenés de Tres Creus i n'hi hagués onze. En tot cas, queda clar que era un lloc de pas freqüentat pels francesos per accedir a Núria, cosa que explica l'interès per instal·lar-hi una fita.

Tant sols hi ha un cas que trenca la regla de les collades: la muga 512, construïda al punt més alt de Roca Colom. No hem trobat cap explicació per part de la Comisión Mixta de Límites però sí que cal assenyalar que es tracta d'un cim destacable. Així ho descriu en César August Torras al relatar l'excursió que un grup del Centre Excursionista de Catalunya va fer l'agost de 1906:

D'entre'ls cims enlairats que formen aquesta majestuosa carena, Roca Colom es un dels més interessants, per destacar-se d'ell l'alterosa y aspra serra que, allargant-se per les Esquerdes de Rojà, els puigs dels Armaris y del Vent, y el verd y ample Pla Guillem, forma en son extrem, en son punt culminant, el majestuós macís del Canigó.

En Torras no cita la presència dels senyals fronterers, encara que són prou visibles i no devien passar inadvertits a les curioses mirades del grup. La muga 512 està senyalitzada amb una creu gravada a la cara vertical d'una roca prop del penya-segat que mira a l'oest des del pic (veure figura 85), com prenent indicar que la frontera tira cap al Costabona i no cap al Canigó. A més, Roca Colom dóna aigua al Ter, al Tet i al Tech. Al costat nord els pendents són relativament suaus, encara que pedregosos, tot formant un seguit de rasos ondulants, recoberts d'herbatges, "aont hi pasturen a l'istiu molts mils de caps de bestiar de tota lley, vaques, vedells, eugues y ovelles" (Torras, 1906).

Figura 85. Creu de la muga 512 al Roca Colom. Creu gravada i número pintats negre sobre blanc. Fotografia: l'autor.

La part més oriental del sector, passat el Costabona i baixant dels 2000 metres, es caracteritza per ser una zona propera a nuclis habitats i amb bones extensions d'herbeis. Com s'ha vist, va caler construir forces fites i senyals per evitar dubtes. Una altra petició que es va fer a la Comisión Mixta de Límite³⁸⁹ va ser la presentada pels municipis francesos i propietaris veïns de la frontera entre el Pic de la Dona i les fonts de la Muga, que demanaren fer constar al tractat la prohibició de que els ramats espanyols passessin per les seves pastures sense tenir el permís del propietari. La raó era la de que els municipis de Fontpedrosa i Me ntet solien llogar les seves pastures entre el Pic d'Eina i Roca Colom a propietaris espanyols, que solien pujar amb ramats molt nombrosos. "... pour la commune de Mantet ils ont été quelquefois de 26 á 30000 têtes de bétail". Aquests ramats solien arribar a la frontera pel Coll de les Falgueres (muga 522) i accedir a la zona de pastura tot resseguint la carena, un recorregut de 35 kilòmetres. Els propietaris francesos volien que aquest trajecte es fes més lentament i una mica més avall pel vessant espanyol. Podien consentir al pas del bestiar

³⁸⁹ Document sobre pastures i camins, datat el 22 d'agost de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

...à la condition 1° qu'il leur sera demandé tous les ans en spécifiant le jour ou il doit avoir lieu, 2° la distance de la ligne internationale dont les troupeaux pourront s'écarter lorsqu'il n'y aura pas des champs cultivés & l'indemnité à donner, s'il y a lieu.

No sembla que a l'Acta Final es tracti específicament aquest cas, però si que es reglamenta el "... modo de proceder cuando se introduzca ilícitamente algún rebaño en término ajeno" (Anejo V)³⁹⁰.

³⁹⁰ Reproduït a l'Annex D15.

24 - Sector 5: entre Albanyà i Costoja

El traçat de la frontera pel terme d'Albanyà és completament irregular. La raó és clara: el poble francès de Costoja es troba ben bé sobre la carena, ampla i desdibuixada aquí. Es tracta d'un assentament força antic, ja se'n té notícia del segle X³⁹¹. La seva adscripció a França sembla que no hagi estat mai discutida ni tampoc el fet de que la seva jurisdicció arribi fins a la Muga pel sud-oest. Es pot constatar tot comparant un mapa modern, com pot ser el Mapa Topogràfic de Catalunya a escala 1:50.000 (figura 86), amb un mapa dibuixat a mitjans del segle XVIII, com és el cas del conegut mapa de Cassini, full 20, de 1779, a escala 1:86.400 (figura 87). El traçat fronterer és quasi bé idèntic tenint present les mancances de precisió pròpies de l'escala i de la tècnica cartogràfica d'aleshores. De fet, les qüestions plantejades a l'hora de fer la delimitació per part de la Comisión Mixta de Límites foren més de detall que de fons, com es veurà.

Com d'altres llocs, aquí va tenir un pes força important la posició dels punts d'observació situats pels francesos en el moment d'establir del cordó sanitari de 1821. Segons en Carlos Llauder³⁹², en primera instància es van col·locar les barraques a la Serra de Vila-roja, petit nucli a l'oest de Costoja també situat sobre la carena. Per a en Llauder això significava que no tenien clar si anar més avall.

Bien sabía esta hasta donde podían llegar sus puestos en toda la frontera, pues los colocaban al mismo pié de la línea divisoria y á ser indudable que les

³⁹¹ Entrada Costoja a l'Enciclopèdia Catalana. Font: <http://www.enciclopedia.cat>, consultada el 9 d'agost de 2011.

³⁹² *Memoria acerca del actual estado de los límites divisorios de España y Francia en la frontera de Cataluña y cuestiones a propósito de la misma suscitadas y pendientes entre los pueblos fronterizos*. 1851. Reproduïda l'Annex C5.

pertenece el terreno entre los dos rios hasta la cresta de Puig Compte no hubiera establecido los puestos del cordon en la cordillera de Vilarroja como lo hicieron permaneciendo allí unos ocho meses sin bajar al Puig Compte ...

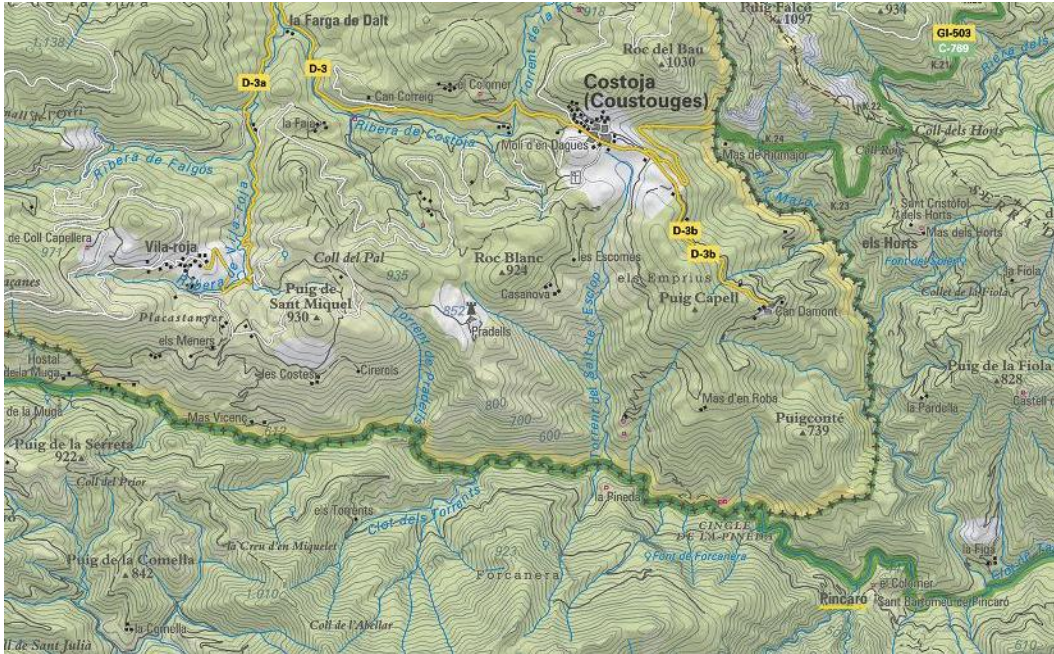

Figura 86. El poble de Costoja es troba ben bé sobre la carena. Començant per l'esquerra, la frontera arriba a la Muga a l'Hostal de la Muga i poc abans d'arribar a la confluència amb el riu Major, al Cingle de la Pineda, surt per la ribera esquerra, s'enfila per una cresta rocallosa, resseguint el vessant sud-est del Puigconté, fins trobar el riu Major, per on puja fins a les seves fonts, part superior dreta del mapa. Font: Mapa Topogràfic de Catalunya 1:50.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya [www.icc.cat, consultat el 8 d'agost de 2011].

Figura 87. Fragment del full 20 (Puigcerda – Prats de Mollo – Fort des Bains), 1779, de la Carte de France (1750-1784), escala 1:86.400, atribuït a Cesar-François Cassini, també conegut com a mapa de Cassini. Font: col·lecció cartogràfica de David Rumsey [www.davidrumsey.com, consultat el 8 d'agost de 2011].

Però acabada l'alerta sanitària, que va ser més una excusa que una raó, els punts d'observació dels militars francesos van avançar cap al sud, cap al Puigconté, ja que

... las facciones que recorrían la Cataluña les comprometieron á hacerlo, pues al verse acosados se refugiaban allí como á terreno dudoso, dando con esto lugar á fuertes reclamaciones á los Gefes de las tropas del cordon por parte de los gefes de las fuerzas del Gobierno Español, los cuales dudando de la direccion de la línea y no queriendo comprometerse sin comprometer al Gobierno en cuestiones con la Francia, pedían fuesen aquellas desarmadas si el terreno en que se hallaban era Francés, ó que no se les impidiese batirlos si lo consideraban Español.

Creiem que aquesta situació és la que mostra el mapa *Linea fronteriza desde las Yllas hasta Planaver, por la parte de Francia y desde Lubajol a Gresos por parte de España*, sense datar ni indicació d'escala, que està dipositat a la Biblioteca Nacional de España. El traçat fronterer és molt semblat al mapa de Cassini, fins i tot en el fet de que la ratlla no coincideix amb el riu Major (figura 88).

És a dir, en Llauder defensava que ben bé la frontera podia anar per la carena fins passat Vila-roja i després circumval·lar pel sud Costoja. En lloc d'això, la frontera es despenja al Coll de Maçanes i deambula pel vessant meridional fins arribar

... al puente del molino de la Muga atraviesa el torrente y sigue su curso en una estension de una legua hasta encontrar, media hora antes de la union de los dos rios, una elevada cresta de rocas llamada Puig Comte que no vá desde la Muga hasta Ruimayó, sigue esta cresta, alcanza al Ruimayó y lo remonta hasta el Puig de Probadonas formando de este modo un trapecio irregular, del cual puede llamarse base la cordillera Vilarroja de cerca de dos leguas de extension, y el lado inferior la cresta de Puig Comte de média legua de largo.

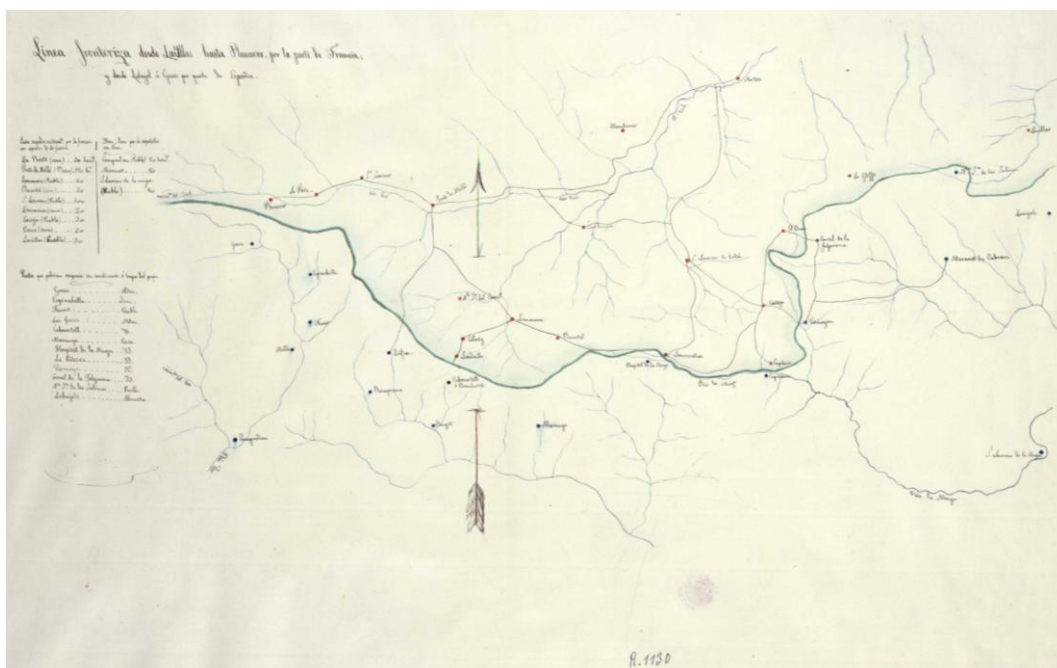

Figura 88. Línea fronteriza desde las Yllas hasta Planaver, por la parte de Francia y desde Lubajol a Gresos por parte de España, sense data ni escala. Hi són llistats els punts ocupats militarment pels francesos “con expresion de la fuerza”, els punts ocupats pels espanyols i els punts que podrien ser ocupats “por carabineros ó tropas del país”. Font: Biblioteca Nacional de España, 0958.

En Llauder considera aquest tram d'unió entre la Muga i el riu Major completament injustificable i arbitrari, i de fet arriba a preveure que si s'accepta que la frontera passa pels dos rius, aleshores els francesos demanaran que continuï per aquests fins a trobar-se a l'aiguabarreig:

La Muga antes de formar frontera és corriente Española por entrambas márgenes, la cresta de rocas no és una valla mayor que otras y si porque el área del trapecio se halla entre los dos rios ó torrentes debiese pertenecer á Francia, por igual razon podría esta pedir la continuacion de la línea hasta la union de aquellos.

La conclusió de Llauder és que no creu que es pugui rectificar la frontera per fer-la anar per la carena i que el que cal, com a mal menor, és una senyalització clara:

conviene pués, en gran manera que ya que no se quiera corregir la línea retirándose la Francia al origen de las aguas corrigiéndose de este modo la

alteracion que han sufrido estos límites desde el tratado de 1659, alteracion que no tendrá seguramente otra causa que nuestro descuido (y si otra cosa fuere á los Franceses toca hacerlo ver) que se demarquen bien con un amojonamiento sólido y muy distinguible.

A les instruccions³⁹³ a Álvarez s'indica aquesta irregularitat:

Parece que desde que la línea fronteriza, pasada la Cerdaña, sube á las cumbres del Pirineo, sigue constantemente por ellas hasta las inmediaciones del pueblo de Albañá, donde los límites, segun noticias, bajan á la ladera de la parte de España por el rio La Muga, para volver á tomar la cresta, tal vez en la Creu de Canonge, al Norte del pueblo frances de Costoja.

Poques dades més va tenir Álvarez a l'hora de treballar que no fossin les opinions dels fronterers. Al juliol de 1866 va discutir els detalls amb el capità Bruno Boudet. Estaven d'acord on situar les fites però no les creus. Com que el tram és irregular, va caldre posar-ne forces. Els francesos volien que la frontera deixés el riu Major poc abans d'arribar al seu naixement, tal com s'indica al croquis que va dibuixar en Boudet a la seva carta al general Callier el 17 de juliol de 1866 (figura 89) amb una zona ratllada. Es a dir, ara la frontera passaria per Puig Falcó abans d'arribar a la Collada d'en Proi, on es va definir la muga 543³⁹⁴. El tros demanat és de propietat d'espanyols però això no fa enrere les pretensions dels de Costoja.

³⁹³ Instrucciones Generales, 1864. Reproduïdes a l'Annex C14.

³⁹⁴ Per a una cartografia actual, veure la figura B-50 a l'Annex B.

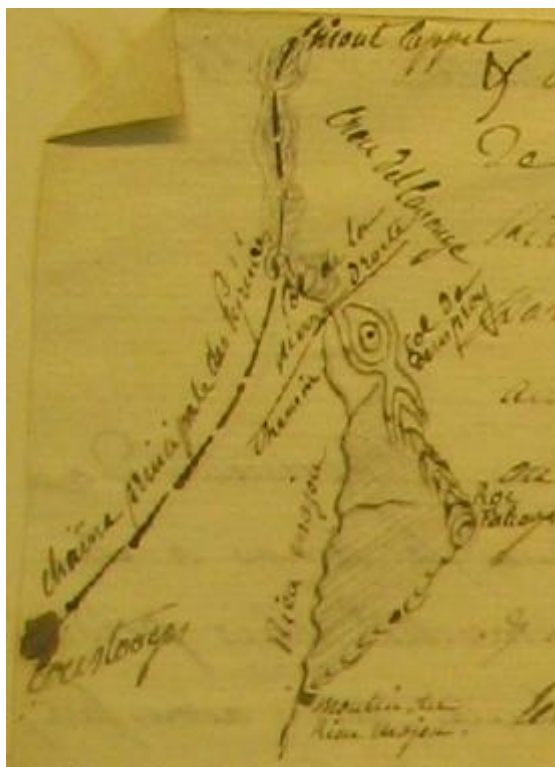

Figura 89. Croquis de la capçalera del riu Major. Font: carta de Boudet al general Callier de 17 de juliol de 1866, AMAEE Fons Callier - caixa 8.

Més endavant, en Boudet explica al general les pretensions dels de Costoja de poder tenir pas lliure per algunes zones del territori que estan quedant per banda espanyola: el camí que va del coll del Faig (muga 552) al coll de Perilló (muga 553) i accés a França sigui pel Coll de les Falgueres (muga 522) o pel Pla de la Muga (muga 523). També expressa la seva sorpresa pel fet de que una finca, Mas de la Figue, situada a la confluència de la Muga amb el riu Major, no estigui dins de la jurisdicció de Costoja. En una carta tres dies més tard, el 9 d'agost, explica que hi ha acord entre els dos alcaldes en que la frontera s'estengui fins l'aiguabarreig dels dos rius. Ho il·lustra amb dos croquis³⁹⁵ (figura 90).

³⁹⁵ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Sant Llorenç de Cerdans el 9 d'agost de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

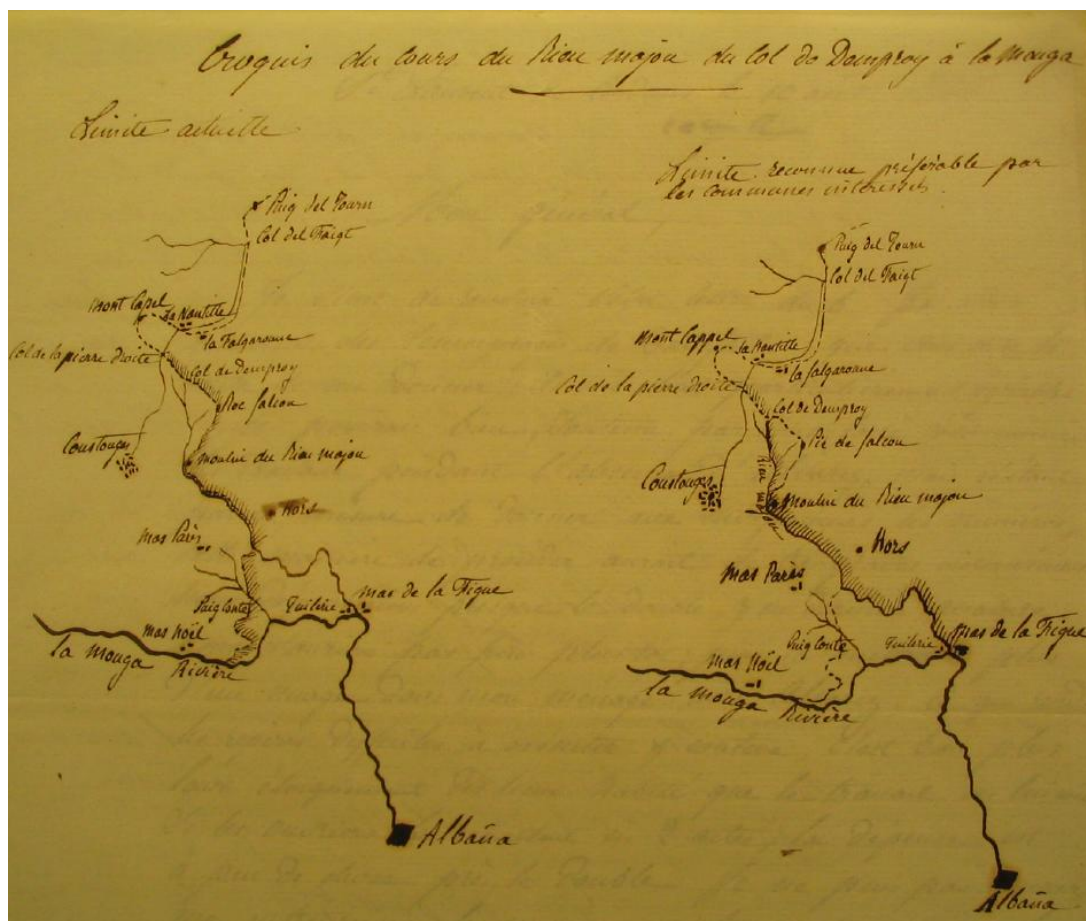

Figura 90. Croquis du cours du Rieu Major du Col de Domproy à la Mouga. A l'esquerra el "Limite actuelle" i a la dreta el "Limite reconnue préférable par les communes interessées". Font: carta de Boudet al general Callier de 9 d'agost de 1866, AMAEE, Fonds Callier - caixa 8.

Al novembre³⁹⁶, després d'acabar el sector anterior, Boudet tornà a la zona preparat per a l'afitament. Anava sol: en Álvarez havia canviat de destí i havia tornat a Madrid, en Pacheco estava entretingut a la Cerdanya i el govern espanyol no havia enviat cap substitut. Es passejà des de les fonts del Muga a les del riu Major. Es queixa amargament de tot: els espanyols no li han confirmat la proposta de fer arribar la frontera fins a la confluència de la Muga amb el riu Major, li donen llargues tot dient-li que esperen l'autorització del Govern Civil; a més, demanen més passos lliures que els de Costoja no accepten; també es troba que les propietats estan delimitades de forma molt vaga, es queixa de que el cadastre està mal fet.

³⁹⁶ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Sant Llorenç de Cerdans el 13 de novembre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

C'est un pays sauvage, excessivement tourmenté et très boisé; je peux même dire, pendant longtemps peu et mal habité.

Per altra banda, expressa les sospites de que els espanyols han mogut o alterat els senyals que hi deixà mesos abans.

Durant el mes de novembre en Boudet restà a la zona. Finalment arribà en Pacheco però no va voler donar el vist-i-plau fins que hagués reconegut el projecte d'afitament del francès. Sense resposta per part de l'ajuntament d'Albanyà, es dedicà a recollir queixes sobre els carrabiners espanyols, el pas de bestiar i reclamacions territorials diverses. Finalment, seguint instruccions³⁹⁷, tornà a Baiona.

La proposta de fer passar la frontera pels rius fins on es troben no va prosperar, ni tampoc la rectificació demanada a la capçalera del riu Major. La ratlla que es consolidà deixa la carena³⁹⁸ a la muga 524 al Coll de Maçanes per anar a cercar la Muga a l'Hostal de la Muga (muga 534). Al projecte d'acta d'afitament³⁹⁹ s'expressa així:

La frontière monte par la ligne de partage des Eaux au sommet de las Massanes où elle abandonne la ligne de faite des Pyrénées pour descendre vers la Mougua par le Serrat de Las Massanes.

No explicita com és el trajecte de la línia entre les mugues següents, però sembla clar que va en línia recta entre senyals a falta d'alguna altra indicació. Un croquis trobat entre la documentació sembla avalar aquesta suposició (figura 91).

³⁹⁷ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, al Pertús el 1 de desembre de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

³⁹⁸ Fins aquí la ratlla segueix la carena. Creiem que hi ha un error a la cartografia actual d'ambdós països i, de fet, la ratlla puja fins ben aprop del Montnegre, tal com es mostra a la figura B-46 de l'Annex B. Aquesta afirmació, però, es fa a partir de l'estudi de la cartografia existent i caldria ser confirmada amb un treball de camp més exhaustiu.

³⁹⁹ *Procés verbal d'abornement de la Frontière Franco Espagnole depuis le Pic de Puigmal jusq'à la mer Méditerranée*. 12 d'agost de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15. Reproduït a l'Annex C16.

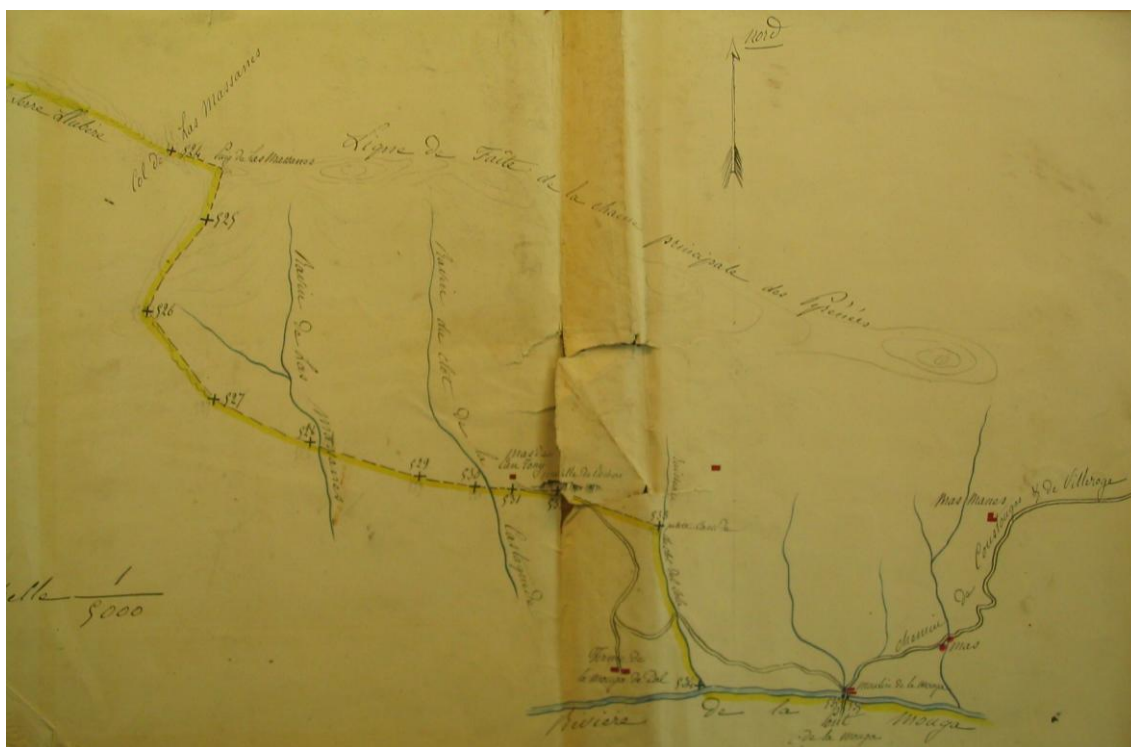

Figura 91. Croquis de la frontera entre el Coll de les Maçanes i l'Hosta de la Muga, escala 1:5.000, als voltants de 1867. Hi ha dibuixada la línia de frontera amb les mugues en la seva posició correcta, de la 524 a la 535. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

La frontera recorre la Muga durant uns set quilòmetres i a la muga 537 gira al nord-est i pren una cresta rocallosa sobre la qual es van gravar quatre creus, també unides entre si per línies rectes quan no s'indica altre cosa. Al Puig d'en Roger (muga 541), el punt més alt, es baixa directament al riu Major, per on es remunta el corrent uns cinc quilòmetres fins arribar al seu origen, que ja està a tocar de la carena principal, per on continua la ratlla.

Pel que fa a les demés peticions d'uns i altres, a l'article 20 del tractat de 1866 es deixa el pas lliure pels espanyols "la travesía que va de la Muga de Dal á Costoja, y baja al río Mayor" i pels francesos "el tránsito por la entrada que hace en Francia el territorio español entre el Coll de Falcón y el Puig de Muxé". Més tard, però, hi han més reivindicacions⁴⁰⁰. Els francesos volen poder pasturar a la zona que no se'ls ha concedit de la capçalera del riu Major i els espanyols a una

⁴⁰⁰ Document sobre pastures i camins, datat el 22 d'agost de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

zona a la riba francesa més avall. Aquestes peticions coincideixen amb la línia expressada al mapa de Cassini i al mapa de les posicions frontereres situades després del cordó sanitari de 1821 que s'ha vist. Es justifiquen com aprofitaments tradicionals que no voldrien perdre:

Cette demande a pour but de faire spécifier que la rectification faite á la frontiére internationale, afin de la rendre plus naturelle & meilleure, ne change rien á l'etat actuel de possession & de jouissance.

També es demanen les zones de pas que Boudet ja havia citat:

1.º Le sentier que va, sur le territoire Espagnol, du moulin de la Mouga au pla de la Mouga d'ou on descend à la Manère; 2.º Le sentier qui entre en Espagne au Col del Faigt & rentre en France au Col Perillou pour descendre á Montalba.

Les propostes van quedar degudament recollides a l'acta final de 1868. Al Anejo III podem llegir que hi ha pas lliure:

3.º La senda que siguen los franceses en territorio español para ir á la *Magniere* por el *Molino* y el *Plá de la Muga*. 4.º El camino que llevan los franceses á *Montalba*, y que entra en España por el *Coll del Faix*, para volver á Francia por el *Coll de Perilló*.

Al Anejo IV l'article 2 aclareix la qüestió de les pastures:

La rectificacion de frontera amigablemente consentida por el distrito español de *Albaña* y el pueblo francés de *Costoja*, no modifica en nada el estado actual de posesión y goces en los territorios que han cambiado de jurisdiccion. Los ganados de *Costoja* continuarán por consiguiente paciendo libremente en la orilla izquierda del rio *Mayor* hasta la cresta que va de la cima del *Puig de la Creu del Canonge* (meta 544) por el *Coll de Demproy* y la *roca del Falcó* al molino del *rio Mayor*. Los ganados de *Albaña* por su parte seguirán apacentándose libremente en la orilla derecha del *rio Mayor* hasta la línea angulosa

determinada por los puntos siguientes: *Pico de Euroger, Sengla Barrat, Puig Comta, Portell Soliver* y confluencia del barranco del campo de *Arnau* y el *rio Mayor*.

25 - Sector 6: l'Alt Empordà interior

En aquest sector la ratlla va en bona part per la carena principal. En alguns llocs s'hi va haver de posar una major densitat de fites ja que eren llocs habitats, amb una cresta orogràfica desdibuixada i on, per tant, calia indicar amb més vehemència la partió entre els dos estats. És el cas del Pla de la Falguerona, demarcat amb les mugues de la 546 a la 550, situades als punts més alts, segurament per estar molt més ben definits i ser llocs on no destorben el pas o l'aprofitament de la zona. Un cop la carena queda millor marcada, disminueix el nombre de senyals. La resta de mugues sobre la carena es troben als colls més transitats, que són bastants en aquesta zona de relleu suau. Així, es poden citar el Coll de la Pedra Dreta (muga 545), el Coll Pregon (muga 551), el Coll del Faig (muga 552), el Coll de Perilló (muga 553), el Coll de Lli (muga 557), el Coll de Manrella (muga 559) i el Coll de Portell (muga 562).

Hi ha algun cas del que no s'ha sabut esbrinar la lògica de la seva existència, com és el de la muga 556, situada a mig vessant del Puig de la Pastera i separada del corriol. Però la irregularitat més important d'aquest sector és el tram fronterer que s'endinsa al vessant septentrional del Massís de les Salines per deixar a banda espanyola el santuari de la Mare de Déu de les Salines. A la figura 92 es mostra el traçat fronterer actual i el traçat de la carena. També és força sorprenent la forma com va ser demarcat. Aquest tram està entre la muga 553, al Coll de Perilló (veure figura B-54 a l'Annex B), i la muga 555, al Pla de la Pastera (veure figura B-55 a l'Annex B). Entre les dues fites, es va situar una altra, la 554, al punt on la ratlla ha de creuar la Riera de les Salines, que d'aquesta manera té les seves fonts a Espanya per passar, després d'un petit recorregut, a França. Des del Coll de Perilló, doncs, la frontera segueix una carena ben definida

durant uns 4 quilòmetres fins al Roc de Frausa/Roc de France (1443 m), a partir d'on tira per un estrep rocallós que entra al vessant septentrional, passa pel Puig de les Pedrisses (1333 m), gira al sud-est tot seguint una carena menor que porta fins a la Riera de les Salines, des d'on puja de forma directa al Puig del Faig (922 m), que es troba de nou sobre la carena principal del Pirineu. En total és una volta de 4,4 quilòmetres. El que crida poderosament l'atenció es que no es definís un senyal al Roc de Frausa, on canvia la forma de definir la ratlla fronterera.

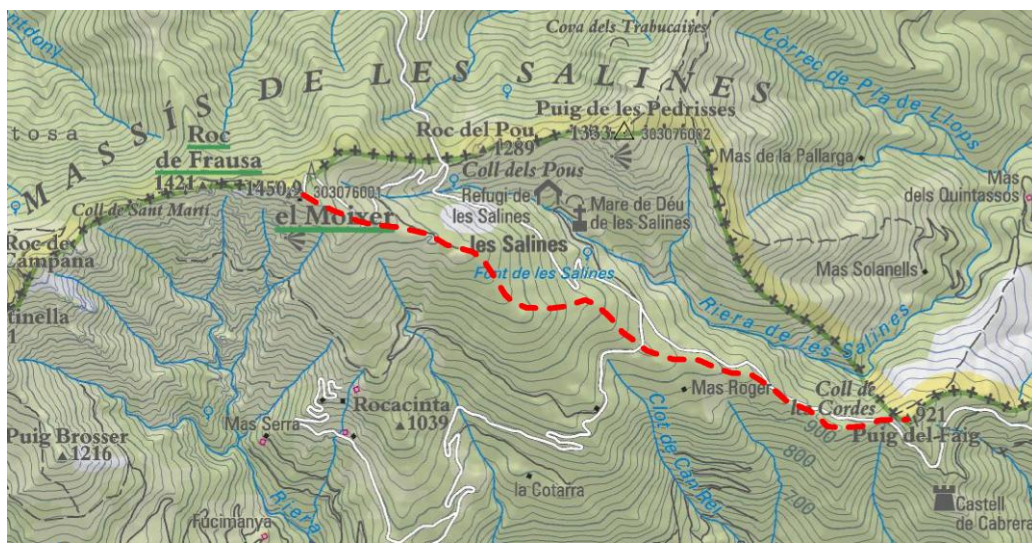

Figura 92. Traçat fronterer per les Salines amb indicació, en vermell, de la divisòria d'aigües. Font: Mapa Topogràfic de Catalunya 1:50.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya [www.icc.cat, consultat el 10 d'agost de 2011].

En tot cas, cal dir que aquesta irregularitat és plenament acceptada pels fronterers. En opinió de Pere Roura i Sabà⁴⁰¹, estudiós de la història local, la tradició diu que el mantenir el santuari dins de la jurisdicció de Maçanet de Cabrenys ve de les conferències de Ceret de 1660, on es

...va respectar la devoció que hi havia envers la capella per part dels maçanetencs, ja que era feta pels maçanetencs i els límits del Comú que feien frontera amb els termes de Ceret i Les Illes eren els mateixos des de l'època carolíngia.

⁴⁰¹ Comunicació personal.

La capella és del segle XIII, quan Mascarós d'Hortal, senyor de bona part del terme maçanetenc i del castell de Cabrera, demana al bisbe de Girona llicència per

... edificar una capella en honor de la verge Maria en el lloc anomenat "les Salines" on es diu que s'hi obren molts miracles.

La capella es va construir per subscripció popular de la gent de Maçanet i de Tapis.

A poc a poc tota la muntanya va agafar el nom de la capella i la devoció es va estendre per els pobles veïns tant de l'Empordà com del Vallespir.

La frontera va tenir en compte l'esmentada devoció i, efectivament, al menys des del segle XVIII es sabia que la frontera feia una petita volta per deixar el santuari i el seu entorn dins del terme de Maçanet. Al mapa de Cassini de 1779 queda ben palès (figura 93).

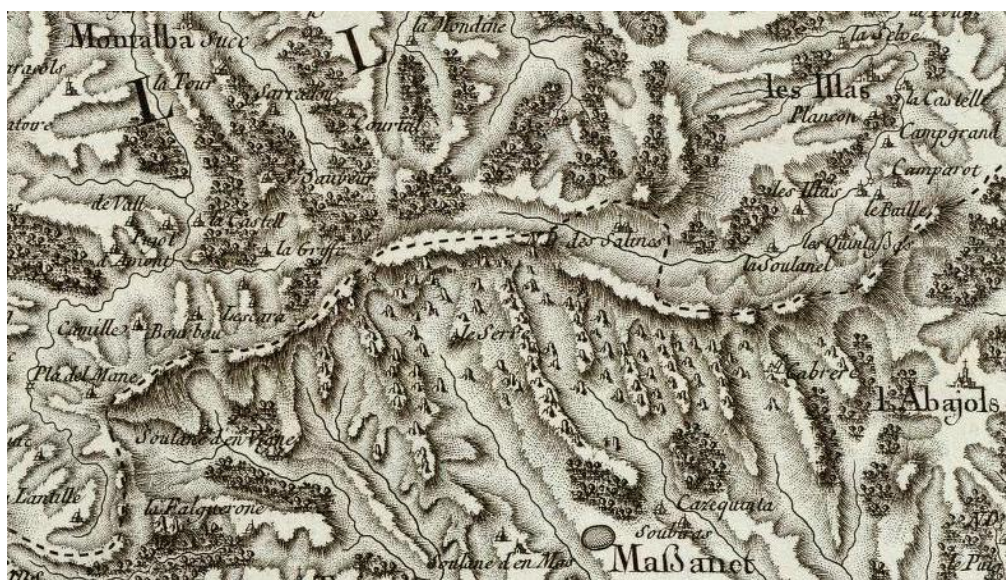

Figura 93. Fragment del full 20 (Puigcerda – Prats de Mollo – Fort des Bains), 1779, de la Carte de France (1750-1784), escala 1:86.400, atribuït a Cesar-François Cassini, també conegut com a mapa de Cassini. Amb línia discontinua es mostra la frontera i està indicat de manera molt clara com la ratlla envolta el Santuari de la Mare de Déu de les Salines per deixar-la a banda espanyola. Font: col·lecció cartogràfica de David Rumsey [www.davidrumsey.com, consultat el 8 d'agost de 2011].

El traçat no ha deixat de sorprendre als qui no coneixen les peculiaritats locals. Al seu projecte⁴⁰² per rectificar la frontera hispanofrancesa i portar-la als límits “naturals”, el coronel Gleizen conclou que:

La ligne de démarcation sera rectifié aux sources de la Mouga et à N. D. de Salinas par une cession réciproque de deux portions de territoire inculte et sans habitants, l'une de 0,60 de lieue carrée de la part de la France, l'autre de 0,10 de lieue carrée à céder par l'Espagne avec la Chapelle de Salinas.

Parla d'un compensació de la irregularitat de les Salines amb la irregularitat d'Albanyà. Es tracta d'una explicació que diferents autors aniran repetint malgrat que, com es pot veure pel mateix càlcul de Gleizen, no té cap sentit (veure figura C3.3, on es pot comparar la dimensió del tram de les Salines amb el tram de Costoja).

A la seva Memoria⁴⁰³ de 1851, en Carlos Llauder diu que:

... Otra escepcion de la regla de las vertientes se observa á cuatro leguas mas arriba del Perthus en el término de Masanet de Cabrenys y punto llamado las Salinas en el cual aquellas son Francesas y no obstante el territorio es Español originandose esta irregularidad del grande avance que el muy alto monte de las salinas toma hácia Poniente. Aquella ventaja empero queda compensada con creces por la Francia en el terreno inmediato que pertenece al término del pueblo de los Horts del distrito municipal de Albañá...

Destaca que no hi ha cap fita per assenyalar aquesta alteració de la regla de la partió d'aigües.

⁴⁰² Projecte d'una frontera natural, pel Colonel Gleizen, 15 de setembre de 1839. Font: AMAEE. Fons Callier, Caixa 08. Reproduït a l'Annex C3.

⁴⁰³ *Memoria acerca del actual estado de los límites divisorios de España y Francia en la frontera de Cataluña y cuestiones a propósito de la misma suscitadas y pendientes entre los pueblos fronterizos.* 1851. Reproduïda a l'Annex C5.

No hi han problemàtiques entre fronterers i, per tant, no preocupa als responsables de la delimitació. A les instruccions⁴⁰⁴ que el 1864 rep Álvarez es diu que després de deixar el riu Major, vist al capítol anterior, la frontera gira

... para volver á tomar la cresta, tal vez en la Creu de Canonge, al Norte del pueblo frances de Costoja. Poco despues baja la raya algo sobre la ladera septentrional, dejando para España el Santuario de Nuestra Señora de Salinas, y vuelve á las crestas hasta cerca del fuerte de Bellegarde...

Es demana a l'oficial "... Examinar qué ventajas é inconvenientes habría para establecer la raya por la divisoria de aguas en la parte de La Muga y de Salinas".

A l'hora de la veritat, doncs, es conserva el traçat. En Álvarez sembla que volia posar més fites de les que finalment es van posar⁴⁰⁵. A l'hora de construir per aquella zona, en Boudet rep instruccions sobre com s'ha de traçar la ratlla, tot comentant que no s'explica la cessió feta als espanyols des de 1660 i que no pot obtenir més informacions locals degut a que

... c'est un pays peu connu, peu fréquente, & pour ceux du Maire de Ceret je n'ai pu recueillir que des plaintes sur les dégats que les Espagnols font dans leur foret qui confronte la territoire de Salinas. Castel de Cabrera, Las Salinas et las Illas surtout ont toujours été la quartier gal. des bandes de Brigards...

malgrat que, diu més endavant, ell hi ha passat un parell de cops i mai ha trobat cap entrebanc⁴⁰⁶.

El traçat quedà finalment tal com es representa al croquis trobat als papers de la Comisión Mixta de Límites de la figura 94.

⁴⁰⁴ Instrucciones Generales, 1864. Reproduïdes a l'Annex C14.

⁴⁰⁵ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, al Pertús el 26 de juliol de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

⁴⁰⁶ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Sant Llorenç de Cerdans el 8 d'agost de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

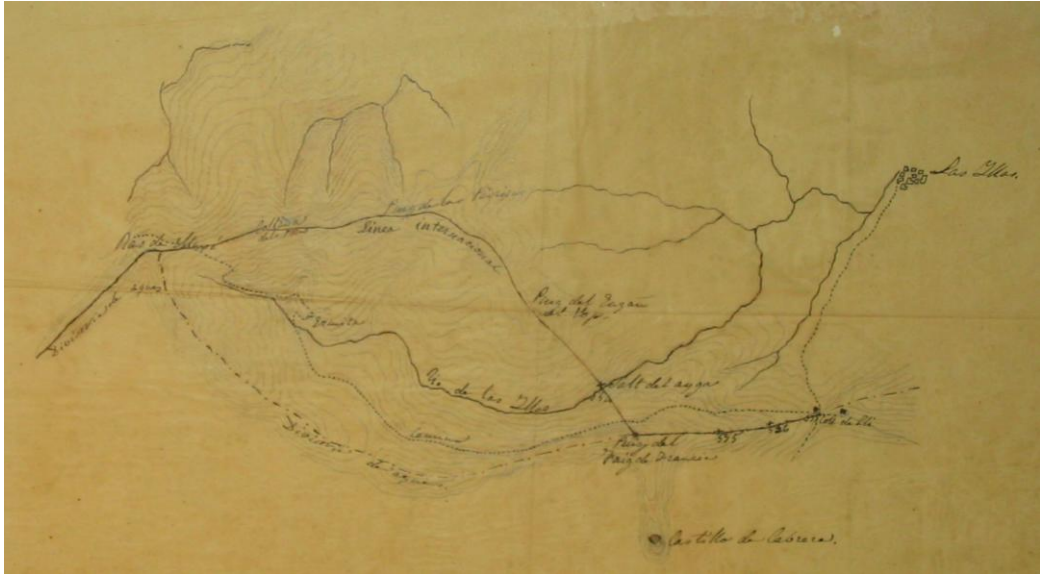

Figura 94. Croquis del traçat fronterer per Les Salines contemporani dels treballs de delimitació. Hi estan indicades les mugues 554, 555, 556 i 557, i la línia divisòria d'aigües. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 02 Numero 09.

Sobre altres qüestions relacionades amb la delimitació de la frontera, es sap que es va demanar que es permetés pas lliure als francesos per aquesta zona⁴⁰⁷:

La traversé de la portion du territoire qui s'avance en France entre Ras de Mouchet & Castillo de Cabrera, où se trouve l'ermitage de Notre Dame de Salinas...

També es va plantejar els possibles efectes que podia tenir el que el naixement de la Riera de les Salines fos al costat espanyol: en un estudi⁴⁰⁸ de 1868 s'inventaria la indústria que aprofita els cursos hídrics internacionals i, aquí, tant sols hi ha censat un Molí a les Illes.

Al tractat de 1866, article 28, es va autoritzar el pas per:

⁴⁰⁷ Document sobre pastures i camins, datat el 22 d'agost de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

⁴⁰⁸ Document signat a Perpinyà el 29 d'octubre de 1868 pels membre de la Comissió Internacional de Ingenieros. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

5.º El camino que los españoles siguen en Francia desde la ermita de Salinas al Coll de Lli ó Dallí, faldeando por el Norte el Serrat del Faix.

La sol·licitud de pas que van fer els francesos i esmentada abans va quedar consignada al Anejo III de l'Acta final de 1868.

26 - Sector 7: el pas del Pertús

El pas de la frontera pel terme de La Jonquera segueix la carena pirinenca amb una notable excepció: la delimitació als voltants del fort de Bellaguarda i el pas pel municipi francès de El Pertús. Això va provocar un afitament específic des del Coll de Panissars (muga 567) fins al Piló de Baix (muga 578), que en bona part va aprofitar un treball fet al 1764, quan una comissió va delimitar i afitar tant sols aquest tram fronterer. En aquell moment es van voler resoldre els dubtes sorgits a la frustrada conferència de Ceret de 1660 sobre si la frontera a l'est del Coll del Pertús havia d'anar per la carena o tot seguint el Llobregat d'Empordà. A més, donat que el fort, controlat pels francesos amb comptades excepcions des del Tractat dels Pirineus, es troba sobre la mateixa carena, es va creure convenient fer una delimitació clara i definitiva, que no deixés lloc a dubtes, sobre l'àmbit de jurisdicció de cada país (veure la figura 95). Més endavant es descriurà en detall aquesta operació.

Quan els representants de la Comisión Mixta de Límites van arribar a la zona, les fites de 1764 continuaven en bon estat, per la qual cosa es va decidir aprofitar-les i gravar-hi el número d'ordre correlatiu corresponent als punts fronterers que venien definint des del Cantàbric. S'hi van fer, però, com es veurà, algunes modificacions menors.

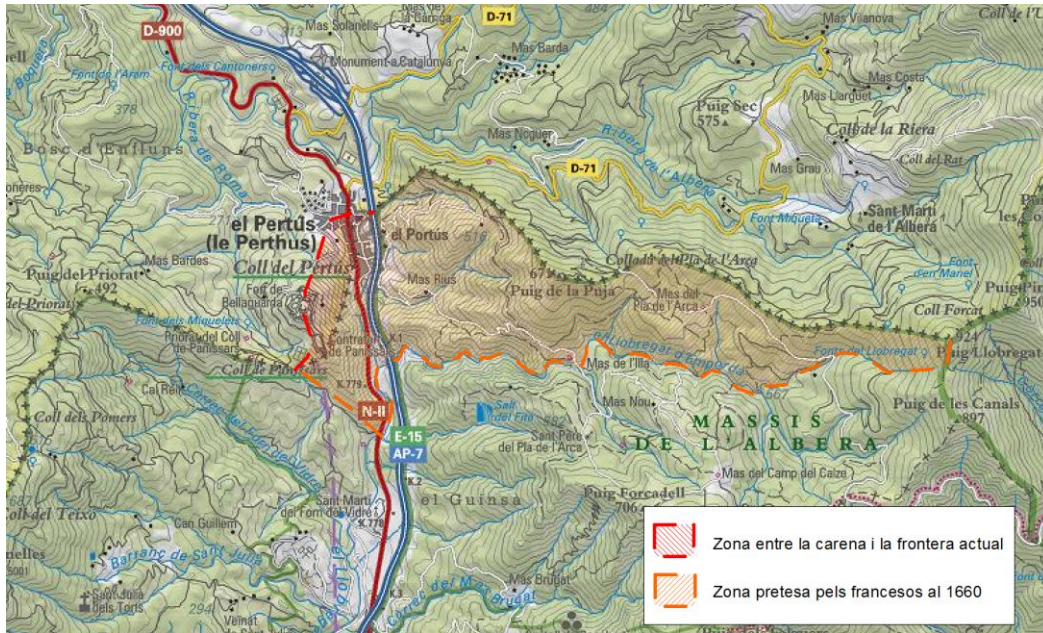

Figura 95. Frontera actual (en vermell la diferència amb la carena) i zona a la que van renunciar els francesos al 1764 (en taronja) després d’haver-la defensat a les converses de Ceret de 1660, entre el Coll de Panissars i el Puig Llobregat tot seguint el Llobregat d’Empordà. Elaboració pròpia sobre el Mapa Topogràfic de Catalunya a escala 1:50.000. Font: www.icc.cat [consultat el 12 d’agost de 2011).

No van faltar veus crítiques per la persistència del fort. A la seva Memoria de 1851⁴⁰⁹, en Carlos Llauder reconeix que no hi ha cap problemàtica entre els fronterers de la zona però:

... puede quizás convenir al interes nacional el plantear la cuestion de rectificacion de la línea al término que le corresponde que no és otro que lo alto del puerto, en cuyo supuesto no está de mas observar que si la Francia no funda su derecho al terreno en que está edificado el castillo y se estiende su dominacion, en alguna concesion particular, és obvio que no tiene otro origen aquel hecho que una usurpacion que no dá título.

La solució per en Llauder és fàcil: la destrucció del fort, i si els francesos tenen la sensació de quedar-se desprotegits sempre poden construir una altra fortificació dins del seu territori. Una opinió semblant té del fet de que bona part del vessant meridional del Coll del Pertús és francès. Diu no conèixer els raonaments que van

⁴⁰⁹ Memoria acerca del actual estado de los límites divisorios de España y Francia en la frontera de Cataluña y cuestiones a propósito de la misma suscitadas y pendientes entre los pueblos fronterizos. 1851. Reproduïda a l’Annex C5.

portar al 1764 a fer el traçat que van fer, però considera indispensable que fos rectificat.

El tractat de 1866 es va mantenir fidel a l'acord de 1764. L'article 14 diu que:

Del Coll de Panisas irán los linderos á la ermita arruinada de Nuestra Señora del mismo nombre, donde empieza la zona militar del fuerte francés de Bellegarde, para seguir la demarcación de ella, ajustándose según se expresará en el acta de amojonamiento á la prescripción del Tratado del 12 de noviembre de 1764 y á los términos hoy existentes, hasta un paraje en la sierra de Puig Mal que los españoles llaman las Fontetas, situado en la cresta del Pirineo.

Un altre element que no cal perdre de vista és el camí ral, o carretera imperial pels francesos, que unia Puigcerdà amb Barcelona passant pel Pertús. Malgrat que la zona és força permeable i existia una sèrie de camins tradicionals pels quals hom podia passar al Rosselló sense més problemes, segons Albert Compte i Enric Juan (1989) el camí del Pertús

... s'anava consolidant, cada vegada més, com la via principal, possiblement per l'interès dels governants de les dues monarquies en fixar uns determinats llocs de pas per poder vigilar i controlar millor la frontera, tant pel que fa a les persones i mercaderies com a les tropes.

La seva importància queda palesa en l'informe de l'enginyer militar Cermeño sobre la construcció de San Ferran, de Figueres, on diu que⁴¹⁰:

Franquean el paso tres principales caminos en los montes, que son el collado del Portell, el del Pertús y el de Bañuls; pero hoy solo se hace comercio por el de Pertús... El camino del collado del Portell no es hoy practicable para carruajes, ni

⁴¹⁰ Citat per Albert Compte i Enric Juan (1989). No diuen la data de l'informe però ha de ser de mitjans del segle XVIII.

tampoco el collado de Bañuls, aunque de éste se sirvió el ejército francés en su retirada del año 1719.

A l'any 1764, juntament amb la delimitació, es va fer arreglar el camí des del pont del Llobregat, on es van situar dues columnes ornamentades com a fites de frontera (les que assenyalaran les mugues 574 i 575), fins als jardins del Governador de Bellaguarda. L'any 1765 el marquès de la Mina va atorgar a La Jonquera la percepció de l'impost de peatge conegut com "Peazgo y entretenimiento del Camino Real que de dicha villa se va a Perpiñán". En contraprestació, l'ajuntament havia de fer-se càrrec del manteniment del tram de carretera entre el poble i la frontera. De fet, el tram arreglat era entre les dues fites al pont del Llobregat i el Coll del Pertús. Si del manteniment sobraven diners, l'ajuntament tenia potestat per invertir-los en millorar la carretera en direcció a La Jonquera. El coronel Miguel Moreno, que va participar a la delimitació de 1764, va ser l'encarregat de la primera subhasta pública per arrendar el cobrament del peatge (Compte *et al.*, 1989).

Tot i això, no és l'únic camí practicable. Al plànol topogràfic reproduït a la figura 96 es mostra com era la frontera entre el Coll del Priorat i el Coll del Pertús i explica que per tota aquella zona es van moure les tropes espanyoles del general Ricardos al 1793.

Però el pas del Pertús és, en paraules de Carlos Llauder, el "... único paso cómodo y del todo practicable en toda aquella frontera". Explica que el camí fa frontera i:

Tiene allí España siete casas separadas por su frente del pueblo por el camino real que es calle, y por su espalda en unas y cortado en otras por una cañada ó arroyo que forma el límite al E.S. corriendo diagonalmente hasta encontrar la línea natural.

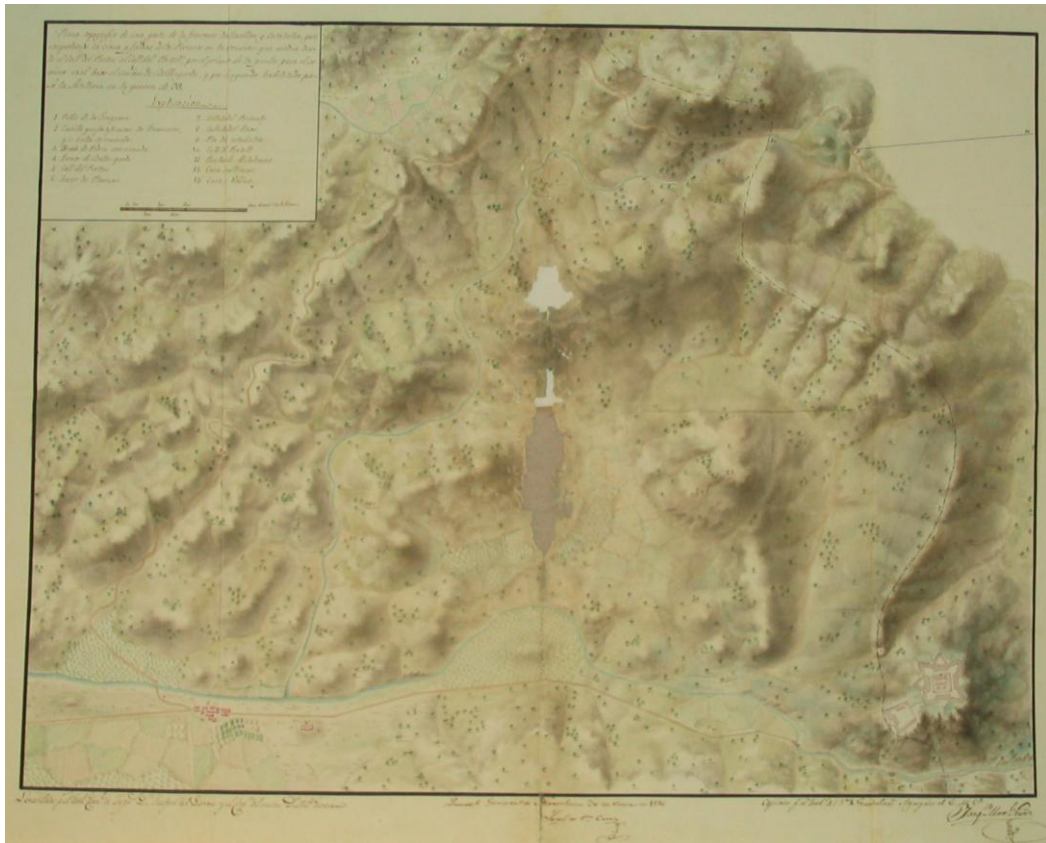

Figura 96. Plano topografico de una parte de la frontera del Rosellon y Cataluña, que comprende la cima y faldas de los Pirineos en la estension que media desde el Coll del Pertus al Coll del Portell, por el primero de los cuales pasa el camino real bajo el cañon de Belle-garde, y por el segundo habilitado pasó la Artilleria en la guerra de 93. Plànol aixecat pel tinent coronel d'enginyers D. Rafael de Barrio i el capità D. Antonio García. Signat per José de Santa Cruz al "Quartel General de Barcelona", el 30 de gener de 1816. Escala gràfica en vares castellanes, que correspon a una escala 1:11.000 aproximadament. El camí a França està a la part inferior i La Jonquera a la part inferior esquerra. El fort de Bellaguarda està a l'esquerra. La frontera hi és indicada amb un línia negra a traços a la meitat dreta del plànol. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 02 Numero 15.

No hi han discussions possibles entre els habitants de la zona ja que la frontera està perfectament marcada per les fites de 1764. El que si provoca aquesta situació, que en Llauder desaprova, és la facilitat per delinquir

... falta decir que del pié de las casas del Perthus arranca por su derecha un camino neutral que siguiéndo la línea unas veces y apartándose de ella otras se prolonga una hora de direccion Este hasta el mas Menut (en territorio francés) su neutralidad data del año 1760, y si bien es en gran manera útil á los fronterizos tambien se aprovechan de ella muy amenudo los contrabandistas con grave perjuicio de nuestro Erario y del Comercio de buena fé.

Tot i així, al tractat de 1866, article 28, punt 7, es deixa via lliure per passar per:

El trozo de la carretera de primer orden de la Junquera a Perpiñan, desde el puente límite hasta que se une en Francia el camino que se dirige al Este por la falda de la sierra de Portus, entrando alternativamente en uno y otro Estado.

Al mateix article es permet el pas als francesos entre el Coll de Priorat (muga 565) i el Coll de Panissars (punt 6) i el mateix camí citat al punt 7 que porta al Coll Forcat (muga 582) per arribar a la Mare de Déu de Requesens, al vessant espanyol.

A l'hora de portar a la pràctica la delimitació tal com quedà escrita al Tractat de 1866 apareix un dilema: la situació de Las Fontetas. Sembla clar que al tractat s'hi va introduir aquest terme sense tenir-ne clara la posició. El 26 de juliol de 1866 en Boudet envia un croquis (figura 97) al general Callier on hi representa la línia fronterera resultant d'unir les piràmides de 1764 des de la riera de la Comtessa fins la carena⁴¹¹. Aquest traçat deixa el lloc anomenat Las Fontetas en territori espanyol i els francesos de El Pertús li fan saber el seu interès per tenir-hi accés. Dos dies més tard, en Boudet escriu⁴¹² que s'ha assegurat que Las Fontetes es troben a la riera mateix i no sobre la carena com dóna a entendre el tractat de 1866. Es troben, de fet, molt a prop d'una de les piràmides de 1764. Per altra banda, les demandes dels de El Pertús s'han concretat i en Boudet té més clar la raó del seu interès: el que volen és accedir a la zona inferior de Las Fontetes, uns dos cents metres riera avall, on hi han una sèrie de brolladors, lloc on els de El Pertús van a buscar aigua, renten la roba i abeuren els animals. Boudet proposa, doncs, que la frontera pugui per la riera i, a l'alçada de la primera piràmide, s'hi dirigeixi en línia recta.

⁴¹¹ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a El Pertús el 26 de juliol de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

⁴¹² Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a El Pertús el 28 de juliol de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

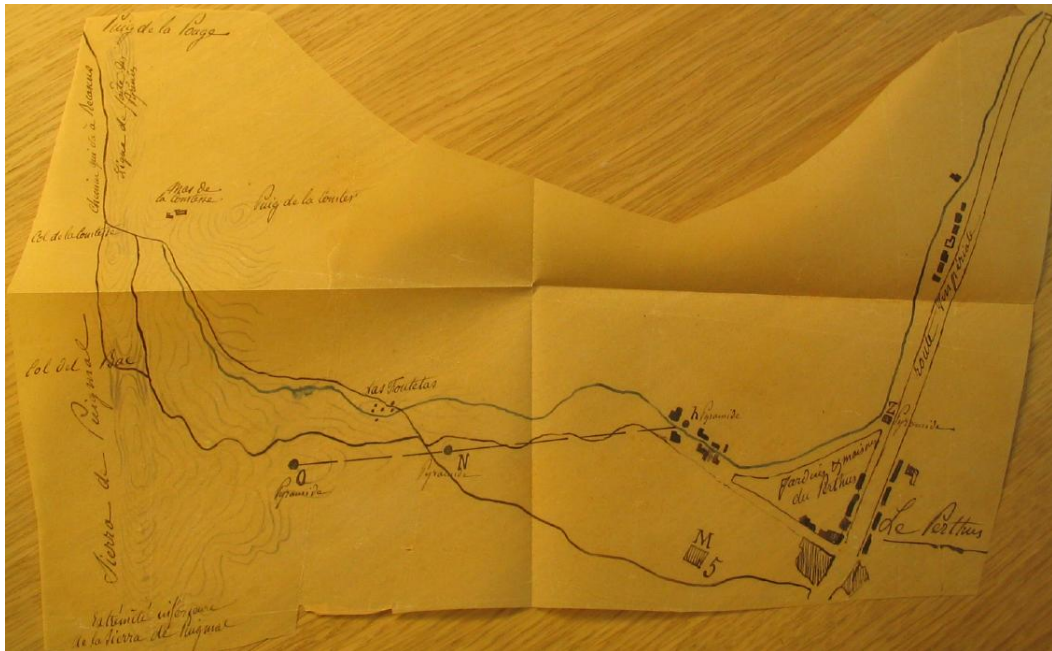

Figura 97. Croquis del tram fronterer a El Pertús, a l'est del camí ral, dibuixat per Boudet el 26 de juliol de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

Aquesta qüestió serà discutida diverses vegades, als arxius hem trobat diversos croquis de la zona (veure figura 98). Álvarez defensarà que Las Fontetas és un paratge que es troba sobre la carena. En Boudet se'n fa creus i assegura⁴¹³ que la seva proposta tant sols vol assegurar que no hi hauran greuges entre els fronterers per culpa del traçat fronterer. En un document⁴¹⁴ d'agost de 1867 detalla les raons:

Cette demande a pour but: 1° d'avoir une meilleure frontière; 2° de mettre un terme aux contestations qui se produisent journellement dans le Service des Douanes; & 3° de permettre á la Commune du Perthus dont les habitants sont obligés de monter á las Fontetas pour aller chercher l'eau la plus rapprochée, d'établir des tuyaux, en restant sur son territoire, afin de faire descendre l'eau de la source au milieu du village.

A més, afirma que el propietari dels terrenys a ambdues bandes de la riera dóna el seu consentiment.

⁴¹³ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Perpinyà el 16 d'agost de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

⁴¹⁴ Pastures i camins. 22 de agost de 1867. Font : AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

Figura 98. Croquis del poble de Le Pertús i algunes construccions a la zona espanyola a l'època de la Comisió Mixta de Límits, la dècada de 1860. La nota "Echelle du plan de 1764" vol indicar que s'ha obtingut calcant-lo del mapa de 1764. Amb punts negres hi estan assenyalades les piràmides de 1764. També s'indica la posició de Las Fontetas. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 01 Numero 17.

La decisió final es va prendre tard⁴¹⁵, quan la numeració de les fites ja estava fixada, per la qual cosa van haver d'anomenar a la nova fita amb el número 577-I (figura 99). De la 577 la frontera puja per la riera de la Comtessa fins la piràmide 577-I, d'on puja en línia recta a la piràmide 578, una de les aprofitades de la delimitació de 1764. Aquesta decisió ha portat a més d'una confusió sobre el traçat fronterer. Per exemple, a la figura 100 es pot apreciar l'error a l'atles cadastral de La Jonquera que es va fer poc temps després de la delimitació, al 1883.

Figura 99. Fita corresponent a la muga 577-1, situada a la ribera esquerra de la riera de la Comtessa. A la fotografia no s'aprecia. La riera passa just entre l'alzina i la fita. Fotografia de l'autor.

⁴¹⁵ De fet, no apareix a l'esborrany d'acta d'afitament de 1867.

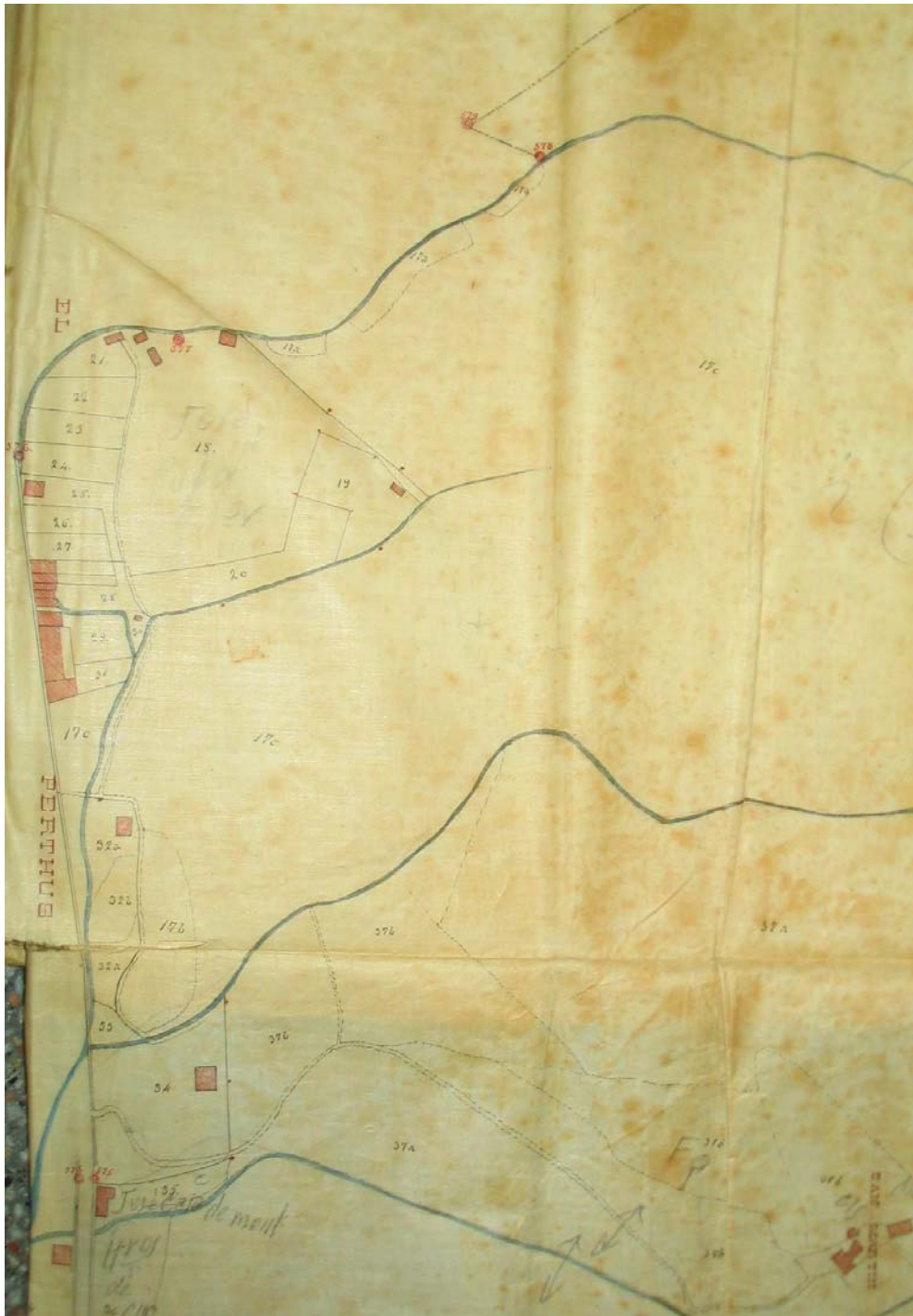

Figura 100. Fragment del full 14 “La Puja” de l’atles cadastral de La Jonquera, 1883, signat a Figueres, 1 d’octubre de 1883, per Juan Jordi ... Puig Saguer, pèrit agrònom i mestre d’obres, dibuixat a escala 1:2.500 en 16 fulls. La zona fronterera no està gaire elaborada. Hi apareixen les mugues però s’equivoca i el retola com 578 la que hauria de retolar-se com a 577-I. Aquest error provoca que a partir d’aquest punt la numeració està equivocada. Font: Arxiu de l’Ajuntament de La Jonquera, signatura 2.4.1.2.

Altres treballs que es porten a terme aquesta època:

- Assenyalar la frontera a la zona del cementiri de Bellaguarda. En Boudet diu⁴¹⁶ que hi ha una collada força ampla però que al 1764 no s’hi va posar cap fita. Diu que:

La nécessité de bien préciser la frontière sur ce point a sans doute été reconnue cas sur la ligne droite qui va de la Pyramide P á la Pyramide C, la Génie a fait établir 3 bornes en pierre de taille.

Proposa incorporar-les a les senyals frontereres tal com es pensa fer amb les piràmides. La solució finalment adoptada és la de definir la muga 569 (figura 101) com una “Petite Borne au Col du Cimetière sur la partie plane du col á 9,5 m du mur & á 101 mètres du repère précédent”⁴¹⁷.

Figura 101. Muga 569. La fita va ser substituïda fa poc per deteriorament de l’antiga. La fotografia està orientada a l’est, amb Espanya a l’esquerra i França a la dreta, on es pot veure el mur del cementiri de Bellaguarda. Fotografiada per Eef Berns <http://www.grpdesbf.nl/>, consultada el 26 d’agost de 2011.

⁴¹⁶ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a El Pertús el 28 de juliol de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

⁴¹⁷ Esborrany d’acta d’afitament de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

- Plantar una fita entre la primera columna del camí ral i la darrera piràmide al fort. N'explica⁴¹⁸ la raó:

Il n'y a pas longtemps le Commandant de Bellegarde avait fait arranger par des soldats, un chemin partant de la Tenaille du Fort; Les Espagnols ayant remarqué qu'on travaillait au delà de la ligne frontière l'ont sommé de cesser immédiatement tout travail, ils ont envoyé un bataillon d'Infanterie et de l'artillerie pour appuyer leur sommation.

Per evitar problemes es van deixar de fer les obres previstes, però el comandant està convençut que no havia entrat a sòl espanyol. La solució es la de construir la piràmide 573 (figura 102) "... á mi pente d'une arête de rochers entre le Fortin de Bellegarde & la route, á 205 mètres, du repère précédent"⁴¹⁹.

Figura 102. Muga 573. Fotografiada per Eef Berns <http://www.grpdesbf.nl/>, consultada el 26 d'agost de 2011.

⁴¹⁸ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a El Pertús el 28 de juliol de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

⁴¹⁹ Esborrany d'acta d'afitament de 1867. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 15.

- Arreglar les columnes al camí ral, que foren malmeses al temps de la revolució, reconstruint-hi els escuts d'armes de França i Espanya⁴²⁰.
- Els francesos demanen⁴²¹ pas lliure al camí que va de El Pertús a Banyuls, que fa una part del recorregut dins territori espanyol entre el Coll de Pal (prop de la muga 582) i el Coll de la Tanyareda (muga 583). A l'Acta Final de 1868 consta aquesta petició al Anejo III, punt 6.

26.1 - La delimitació del Fort de Bellaguarda

Com s'ha assenyalat, el tret més característic del tram fronterer del terme municipal de La Jonquera és el pas natural que formen el Coll del Pertús (283 m) i el Coll de Panissars (325 m), juntament amb el Fort de Bellaguarda, situat al bell mig de la carena. Les dues collades estan separades un quilòmetre i mig i configuren una zona que és el principal pas del Pirineu oriental, cosa que li atorga un important paper estratègic, tal com ho avala la seva trajectòria històrica: és un dels punts per on es sospita que van passar les tropes cartagineses d'Aníbal amb els seus elefants al segle I a.C. (Bourneton, 1986:250) i és per on creua el Pirineu una de les principals vies de comunicació del món romà, la Via Augusta⁴²², que connectava Roma amb el sud de la península Ibèrica. Entre els dos colls hi ha el pujol de Bellaguarda, on al menys des del segle XIV hi ha hagut un punt fortificat guardant el pas (figura 103). A l'esdevenir zona fronterera arrel de la cessió del Rosselló amb el Tractat dels Pirineus de 1659, el

⁴²⁰ Carta del capità Bruno Boudet al general Callier, a Sant Llorenç de Cerdans el 6 d'agost de 1866. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 8.

⁴²¹ Pastures i camins. 22 de agost de 1867. Font : AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

⁴²² El punt exacte de creuament és el Coll de Panissars, on s'hi conserven restes arqueològiques. La via hi canvia de nom, pel vessant francès és anomenada Domitia i per banda espanyola Augusta. És un pas més alt que l'altre però de relleu menys esquerp, força més practicable. En Cneius Pompeius Magnus hi va fer construir un arc, els Trofeus de Pompeu, al 72 a.C. com a memorial de les seves victòries. També s'hi podria haver construït el temple a la Venus pirenaica fet construir per Juli Cèsar i citat per l'historiador romà Dion Cassius (Vivas i Llorens, 1993).

castell medieval, que va quedar sota control francès, es va convertir en una peça estratègica de l'estructura defensiva desenvolupada per Lluís XIV. Al 1668 començaren els treballs de millora de la fortificació i l'any següent va rebre la visita de Vauban, qui va proposar uns arranjaments força modestos. Al 1674 el castell va ser capturat pels espanyols, que començaren a millorar-ne les defenses immediatament, però els francesos el recuperaren en menys d'un any. La següent visita de Vauban va ser el 1678, es van reprendre els projectes però amb una lliçó apresada: una fortalesa de poca qualitat és tan útil pels propis com pels enemics, que sempre amenacen amb capturar-la amb el resultat de que tots els esforços que se li han dedicat poden acabar anant en contra de qui els ha promogut. No surt a compte invertir a mitges. Aquesta és la idea amb la que es va treballar a Bellaguarda fins deixar-la completament renovada i operativa al 1698, amb cinc baluards i defenses avançades, una capacitat d'allotjament de sis-cents soldats, molí, cisterna, polvorí, hospital i dos fortins avançant, amb sengles camins coberts, abastant els colls de Panissars i del Pertús (Hernàndez, 2003:206).

La importància estratègica del castell i el predomini militar dels francesos durant el procés que va dur al Tractat dels Pirineus de 1659 van fer que, a les converses de 1660 que havien de definir millor el que s'entenia per límit tradicional entre "las Galias y las Españas", els francesos volguessin portar la frontera de la divisòria orogràfica, a l'est de Bellaguarda, fins al curs principal del riu Llobregat de l'Empordà, que corre d'est a oest després de néixer a peus del Puig de Llobregat (923 m), tal com s'ha volgut representar a la figura 95 anterior.

Figura 103. *Carte topographique du col de Pertus*. Segons l'anotació a mà a la llegenda, es pot datar del 1672 "peut être même plus ancien, cette carte était dans la Galerie des plans reliefs", orientada amb el sud a la part superior. Mostra el castell de Bellaguarda amb un perfil clarament medieval, la qual cosa fa molt plausible que el dibuix sigui anterior a les remodelacions de Vauban. Escala gràfica. Font: cortesia de Michel Bacchus, Archives de l'Institut Géographique National.

Els francesos, capitanejats per Pierre de Marca, defensaren una interpretació historicista del tractat, mentre que els espanyols en van fer una lectura geogràfica. Els representants espanyols es van negar a acceptar-ho, proposaren que la frontera recorregués la carena i finalment es va arribar a la solució de compromís de declarar la zona com “indivisa” entre els dos països. Cal dir que en aquells moments es tractava d’una zona deshabitada. Un segle més tard, en el marc de l’esperit dels Pactes de Família establerts entre ambdues monarquies i com agraïment per l’ajut espanyol rebut durant la Guerra dels Set Anys, els francesos van renunciar a qualsevol dret de sobirania sobre la zona indivisa. L’acord es va complementar amb una operació de delimitació de la frontera als voltants del Fort de Bellaguarda. El resultat en fou el Conveni de Límits de 1764⁴²³ (Sermet, 1983:16-18; Bourneton, 1986; Nordman, 1998:186).

El Conveni va ser propiciat per l’acord del marquès de la Mina, aleshores Capità General de Catalunya i representant de Carles III, i el comte de Mailly, lloctinent general, comandant en cap militar del Rosselló i representant de Lluís XV. Al juny de 1764 es van enviar als enginyers militars coronel Miguel Moreno i el tinent coronel Carlos Cabrer sobre el terreny per arreglar el camí reial de Figueres a Perpinyà i procedir amb els estudis preliminars. A l’agost varen rebre la instrucció de que la frontera hauria de passar pel mateix camí reial. El mateix mes es va fer un reconeixement del terreny amb l’enginyer militar francès capità Loüis de Saint Maló. Al setembre es va dibuixar un plànol sobre el que treballar i al novembre es va acordar el punt a partir del qual es va traçar la frontera. El conveni es va signar el 12 de novembre i al desembre es va portar a terme la monumentació i la signatura dels plànols per totes les parts⁴²⁴. Hem trobat dos plànols diferents als arxius, cosa a partir de la qual hem deduït que, de fet, cada part va dibuixar el seu plànol i tots els oficials van signar tots els plànols.

⁴²³ *Convenio de límites entre España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll de Pertús*, signat a Perpinyà el 12 de novembre de 1764. Reproduït a l’Annex D6.

⁴²⁴ Calendari extret de la documentació de l’AMAEC, *Tratados – Negociaciones XIX – nº 221* (Tr148 – 28).

Ja hem comentat a una altra banda el plànol espanyol, que es reproduïx a la figura 104, anomenat *Plano en que se manifiesta la línea de división de los Reynos de España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll del Pertús*, datat a La Jonquera el 30 de novembre de 1764, a una escala aproximada de 1:2.200 i orientat amb l'est a la part superior. D'aquest plànol se'n va fer dues còpies, però contràriament al que vam escriure, les dues es troben als Arxius del Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, un acompanyant l'acord i l'altra entre els papers de la Comisión Mixta de Límites (Capdevila, 2008). La línia de la frontera és dibuixada amb traços fins, en color vermell, tot seguint una poligonal amb vèrtexs a les fites, identificades amb lletres i representades per una piràmide de perfil. A la zona del camí reial i del jardí del poble del Pertús, però, la línia ressegueix la vora oriental de manera que no hi hagi dubte de que ambdós elements queden a la part francesa. La signatures dels oficials encarregats de la delimitació es van fer dins de la llegenda, a la part inferior dreta (figura 105).

La versió francesa del plànol s'anomena *Carte du Passage des Pirennées sous Bellegarde et des limites etablies dans cette partie entre la France et l'Espagne. 12 9bre 1764*, a escala 1:2.000 segons els seus catalogadors i orientat amb el sud a la part superior (figura 106). La forma de representar la frontera és equivalent a la del plànol espanyol, fan servir les mateixes lletres per assenyalar les fites, que s'han de correspondre amb el text de l'acord. A més, en aquest cas s'ha representat també la divisòria d'aigües, que passa pel bell mig del Fort. La signatura es va fer al revers del full, amb una nota (figura 107):

Monsieur Dom Miguel Moreno Colonel des ingenieures et Dom Carlos Cabrer lieutenant colonel d'ingenieures de Sa Majeste catholique chargé des pouvoirs du Catalogne de son Excellence le Marquis de la Mina, Capitaine General de la principaute de Catalogne, a l'effet du Reglement des Limittes entre l'Espagne et la France dans la partie du passage des Pirennées aux col des pertus sous Bellegarde, et nous Louis de Saint Malo chevalier de l'ordre militaire de Saint Louis ingenieur en chef charge des pouvoirs de Son Excellence le Comte de Mailly commandant en Roussillon avons l'un et l'autre, en consequence de la

convention réglée entre leurs excellences le Marquis de la Mina et le Comte de Mailly du 10 novembre de la presente année, avons signé le present plan des Limittes pour (...) joint au traité conclu a ce sujet, fait au Col de Pertus le 13 novembre 1764.

Figura 104. Plano en que se manifiesta la línea de división de los Reynos de España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll del Pertús, reglada en diez de noviembre de mil settecientos sessenta y quatro por los Exmos. Señores Marqués de la Mina, Capitán General de los Reales Exercitos y del Principado de Cataluña y Conde de Mailly, Teniente Genl. de los Exercitos de su Magd. Chistianissima y del Rossellon Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Número 06.

Figura 105. Llegenda del Plano en que se manifiesta la línea de division de los Reynos... amb totes les signatures dels participants en l'operació de delimitació. El plànol està reproduït a l'Annex D6. Font: AMAEC, Planero 01 Cajon 03 Número 06.

Figura 106. *Carte du Passage des Pirennées sous Bellegarde et des limites établies dans cette partie entre la France et l'Espagne. 12 9bre 1764.* Escala gràfica equivalent a 1:2.000 aproximadament. Font: AMAEE, Caixa 12 (la present reproducció ha estat una gentilesa de M. Michel Bacchus, de l'Institut Géographique National, obtinguda del Dépôt général des Fortifications, Fonds "Delimitations").

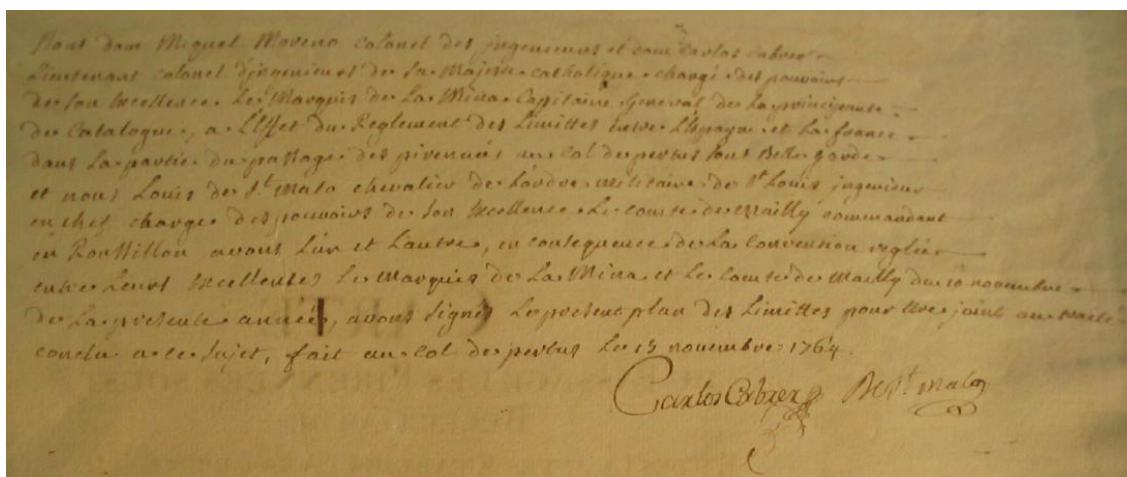

Figura 107. Nota al revers del plànol *Carte du Passage des Pirennées sous Bellegarde...* amb les rúbriques de Carlos Cabrer i Louis de Saint Malo. Font: AMAEE, Fons Callier - caixa 12.

Com a punt d'inici del traçat es va acordar la banda nord del segon pont del camí reial. Segons explica el comte de Mailly en una carta, anant del Coll del Pertús cap a Espanya pel camí reial hi havien dos ponts, el primer francès i el segon espanyol. Es decideix que a la sortida d'aquest segon s'instal·lessin dues fites amb l'espai suficient com per a que els espanyols poguessin emprar el camí que surt del pont cap a l'est, als terrenys abans indivisos entre els dos regnes i ara sota control espanyol. Són les dues fites ornamentades que avui en dia es troben a l'entrada del barri Els Límits de La Jonquera i que al 1868 foren numerades com 574 i 575⁴²⁵. A partir d'aquest punt la frontera seguia, per l'est, el camí reial fins als jardins del Pertús (muga 576), que deixava a França, a partir d'on pujava cap a la carena, on avui es troba la muga 578. Per l'oest, la ratlla remuntava el vessant sota Bellaguarda tot seguint una sèrie de fites que voltaven el fort i el contrafort per la banda meridional i seguien fins a Panissars, reprenent la carena on avui hi ha la muga 567.

⁴²⁵ A la seva Memòria de 1851, Carlos Llauder informa que las làpides dels pilars eren "...apenas legibles sus inscripciones por haberlas picado los repúblicanos franceses en el año 1789 en odio á ser procedencia monárquica". Transcrita a l'Annex C5.

L'acord i els treballs corresponents es van a dur a terme en el termini de mig any llarg i el resultat fou interpretat pel marquès de la Mina com un èxit. En una carta⁴²⁶ per a un destinatari desconegut escrivia que:

Antes de este Tratado, por abuso, ó nuestra tolerancia, bajavan los Franceses à exercer Jurisdicion hasta el Puente Laubregat señalado en el Plano con la Letra T, de que resulta que hemos ganado Quinientas y sesenta toesas de terreno, siguiendo el Camino, hasta el Primero del Precipicio, marchando al Pertus, donde se establecen los Pilares de Limites (...).

⁴²⁶ Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones XIX – nº 221 (Tr.149 – 029).

27 - Sector 8: del Puig Neulós a la costa

La frontera en aquest darrer sector es caracteritza per seguir la carena principal dels Pirineus a la zona de l'Albera, que tant sols supera els 1200 metres al Puig Neulós (situat al sector anterior) i que perd alçada ràpidament a l'acostar-se al mar. Les 17 mugues que s'hi van definir es van ubicar a les collades principals com a testimonis del canvi de país pels transeünts. Així, es troben al Coll de l'Estaca (muga 586), el Coll de la Maçana (muga 587), el Coll Terrers (muga 588), el Coll del Pal (muga 589), el Coll de les Eres (muga 590), al Coll de Banyuls (mugues 591 i 592), al Coll del Torn (muga 593), el Coll dels Empedrats (muga 595), al Coll de Tarabaus (muga 596), al Coll del Suro (muga 597), el Coll de la Farella (muga 598), al Coll del Frare (muga 599) i al Coll dels Belitres (muga 600). D'aquests, cal destacar que al Coll de Banyuls hi han dues senyals molt juntes⁴²⁷. De punts que no hagin estat situats a collades cal destacar el Puig de Cervera (muga 601) i la Cova Foradada (muga 602). El primer és un punt alt fàcilment identificable des del mar i el segon es troba arran d'aigua, dins d'una cova, a l'extrem de la Punta de l'Ocell.

La principal problemàtica en aquest sector va ser la de decidir per quina via i de quina manera es feia arribar la ratlla al mar. Aquesta qüestió va ser una de les primeres que es va tractar a les converses de Ceret de 1660 i una de les poques que es va resoldre en aquell moment. En Pierre Vidal (1913) explica les dues postures: per banda francesa, comandada per l'erudició i ambició de Pierre de Marca, es va defensar el situar el temple de Venus a Sant Pere de Rodes, la qual cosa implicava fer passar la frontera pel Cap de Creus tot seguint la carena

⁴²⁷ Es tracta d'un pas natural fàcil. Hom especula que podria ser el lloc per on va passar el mític heroi grec Hèracles i hi han estudis per trobar el traçat d'aquesta via «heracliana» (Camiade *et al.*, 2006).

des del Puig d'en Jordà; per banda espanyola, basant-se en l'opinió d'alguns geògrafs, es va defensar inicialment que la carena principal dels Pirineus passés per les Corberes, cosa que implicava que tot el Rosselló restava a la banda meridional, cosa impossible. Més tard es va pretendre que Cotlliure es considerés una dependència de l'Empordà, argumentant que havia estat sota control dels comtes d'Empúries, cosa que implicaria fer passar la frontera, des del Pic de Sallafort, pel Serrat de Castellerradillo, la Torre de Madaloc, el Puig Oriol fins arribar a la costa pel Fort Carré. Les dues opcions eren possibles i podien ser argumentades orogràficament a manca d'una atribució territorial prèvia. A la figura 108 hem desenvolupat els perfils de les dues opcions extremes i de la frontera actual. Com es pot observar, l'opció nord és la que arriba més ràpidament al mar mentre que l'opció sud, més llarga, té un perfil relativament més baix que les altres.

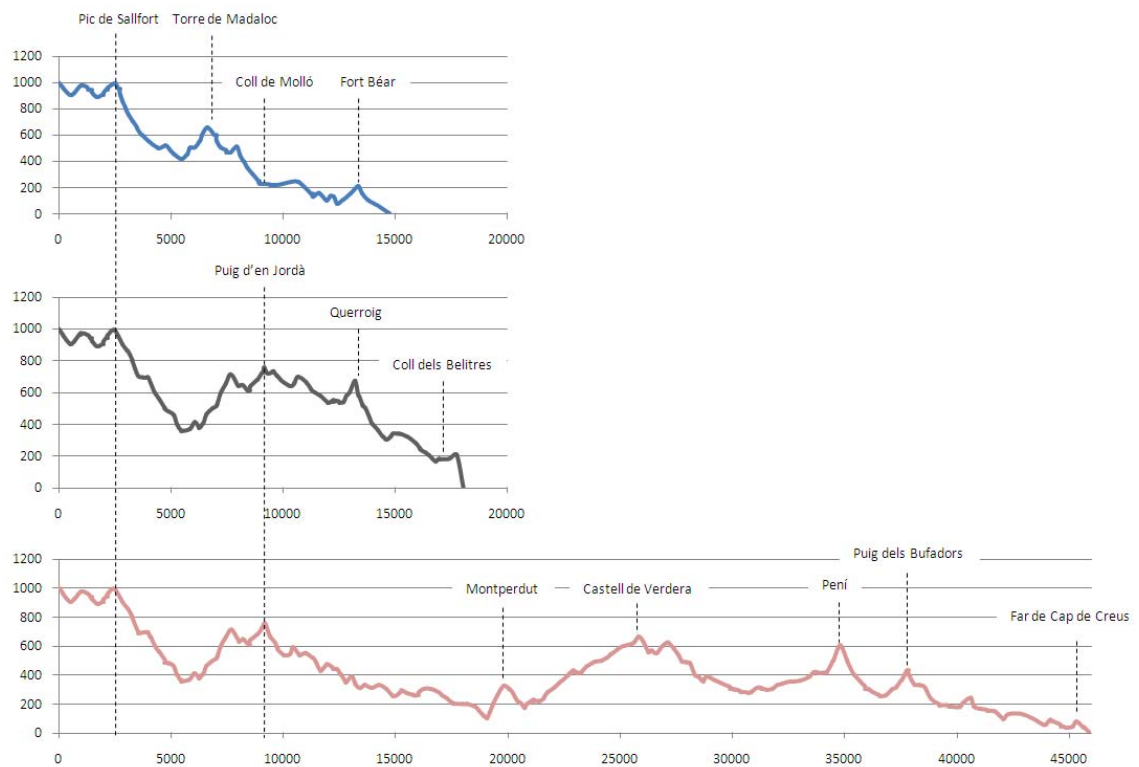

Figura 108. Perfils de l'opció nord, del Pic de Sallafort a Cotlliure, i de l'opció sud, del Puig d'en Jordà al Cap de Creus. Per comparar, hem situat al mig el traçat actual. A l'eix horitzontal es mostren les distàncies en metres i al vertical les altures en metres. Elaboració pròpia.

Així que la discussió es va centrar en la clàusula que exigia que es restaurés el límit que antigament havia separat “las Galias de las Españas”, és a dir, amb argumentacions de caire més històric que geogràfic. Es van intentar ubicar els detalls descrits als texts llatins, destacant en aquest sentit l’erudició de Pierre de Marca que, citant a Pomponi Mela, va identificar el Promontori d’Afrodita amb el Cap de Creus. Donat que a l’article 118 del Tractat dels Pirineus de 1659 es deia explícitament que es restituïen a Espanya les places fortes de Cadaqués i Roses, Marca va proposar que tota la costa al nord del Cap de Creus, llevat aquestes dues places, passés a sobirania francesa. Els espanyols no van acceptar aquesta interpretació. Finalment es va prendre com a bo el testimoni de Pomponi Mela, que menciona Cervera a la frase “Cervaria locus finis Galliae”, és a dir, com punt on acabava la Gàl·lia Narbonesa i començava la Hispània Citerior⁴²⁸. Els espanyols ho van acceptar com un mal menor davant una negociació en la que podien acabar perdent tota la zona al nord de Llançà (Sermet, 1983:20; Nordman, 1998:185). Així va quedar establert a l’Explicació de l’article 42 signat al 1660⁴²⁹, on es diu que:

... para evitar todas contestaciones, y dificultades, Je declara, que el Lugar de Banyuls del Marejme, y todo su distrito es de las pertenencias de dicho Condado de Rofellón.

En paraules de Pierre Vidal (1913), es decideix que:

... les limites des deux royaumes seraint celles de la Catalogne et de la viguerie de Roussillon et Vallespir, en laissant á la France la vallée de Banyuls et tout son distcrit, c’est-à-dire cette vallée proprement dite avec les territoires de Abelles et de Cervera.

⁴²⁸ Carta LXVI, de 30 d’agost de 1865, d’Alart a Callier (Vidal, 1916).

⁴²⁹ *Ratificacion hecha por S. M. Christianissima de la declaracion, y explicacion que sobre el articulo 42. de la Paz de los Pyrinèos hicieron los plenipotenciarios de ambas coronas en 31. de mayo de 1660.* Reproduït a l’Annex D3.

A les instruccions donades a Álvarez al 1864, s'assenyala que “despues del Portus, van los límites por la cumbre hasta la torre de Caproig, de donde se desprende dos estribos, uno que va al cabo Cerbera y otro al de Pedrafita”, per la qual cosa se li demana “cual es el estribo de mas elevacion de los dos que parten de Caproig, y el estado é importancia del triángulo de terreno comprehendido entre ellos y el mar”.

Els dubtes eren ara ja de detall, relacionats amb la pertinença de Cervera. Van quedar plasmats al *Mapa que comprende la porción de Costa entre las villas de Llança y Bañuls...*, signat per Juan Escofet⁴³⁰ a Roses el 1785 (figura 109). El mapa està centrat a la Torre del Querroig, d'on surten tres possibles traçats de la frontera: el més septentrional passa pel Coll de Cervera fins el Cap de Perafita, resseguint una carena; una intermèdia que va en línia recta al Cap de Canadell i la més meridional que va per la carena fins la Punta de l'Ocell, on es dóna la possibilitat de que la frontera vagi del Coll dels Belitres fins al Cap de Cervera. A la nota a la part inferior dreta, l'autor considera que la línia que acaba al Cap de Perafita és la que s'ha de considerar com millor adaptada al Tractat de Pau dels Pirineus, la qual cosa deixa per a Espanya la població de Cervera.

Aquesta opció no es va considerar mai. L'arxiver Alart ho deixa clar en la seva correspondència amb el general Callier. Aquest li demana per l'ortografia i posició d'alguns topònims sobre els quals té informacions contradictòries. Sobre el terme “Peyresite” n'Alart conclou que es deu tractar d'un error o d'un derivat del català Perafita, que vol dir pedra fixada o plantada, és de a dir, fita. Efectivament existeix una Platja de Perafita entre el Cap de Perafita y el Cap Rederís. Però Alart s'apressa a assegurar de que no hi ha relació amb la frontera, ja que la platja es troba ben enclavada dins de Banyuls. Esmenta les tres

⁴³⁰ En Juan Escofet va ser governador militar de la ciutadella de Roses i el mapa es va fer en el marc de la investigació que es va dur a terme arran de la captura d'un gànguil malagueny a la platja del Bou Fullit. La investigació va ser incoada per Real Orden de 2 d'agost de 1784 i va ser resolta per Escofet el 9 de març de 1785. Del mapa es conclou l'opinió d'Escofet de que la platja era espanyola. Amb el traçat actual queda a banda francesa. Extret de la carta al Governador Civil de Barcelona de Manuel Monteverde, a Baiona el 10 de març de 1863. Font: AMAEC, Tratados – Negociaciones XIX – nº 221 (Tr148 – 28).

la feien arribar al mar al sud del Cap de Cervera, a la Punta de l'Ocell. Alart destacà al general la concordança d'aquests dos mots tenint present la fonètica catalana i la similitud semàntica entre els genèrics Cap i Punta⁴³².

La Cova Foradada també és citada pel general Callier i la de la Punta de l'Ocell era força coneguda. En Jacques Saquer (1989) explica que era famosa per ser emprada pels contrabandistes per emmagatzemar-hi temporalment la sal que passaven clandestinament. Com a mostra, un cas sonat: al 1833 hi va haver una gran operació combinada de les Duanes francesa i espanyola per capturar la sal emmagatzemada a la cova pels de Banyuls. L'operació va ser dirigida pel responsable del resguard de sal a Catalunya i en va sortir amb les mans buides i força malparat. Jean Sermet (1983:21) suggereix la hipòtesi que es tracta d'una decisió presa per la Comisión Mixta de Límites relacionada amb el fet de que la cova era un lloc que permetia el refugi dels agents de duana, facilitant les tasques de control i les accions de repressió del contraban.

El redactat de l'article 15 del tractat de Baiona de 1866 explicita la forma en que la ratlla arriba al mar:

...pasando por la Torre de Caproig terminará en la Cova Foradada, situada en el litoral del Mediterráneo contigua al cabo de Cerbera, quedando éste á la parte de Francia.

Queda per comentar la petició⁴³³ dels pescadors francesos de que se'ls hi doni un marge d'un kilòmetre per treballar, de manera que puguin enretirar les xarxes si els corrents o el vent els duen al sud de la Cova Foradada "... comme s'ils étaient dans les eaux & sur la côte de France"⁴³⁴. Per altra banda, també hi ha el fet de que el punt fronterer no és fàcil de reconèixer des del mar, cosa que

⁴³² Carta LXVI, de 30 d'agost de 1865, d' Alart al Callier (Vidal, 1916).

⁴³³ Pastures i camins. 22 de agost de 1867. Font : AMAEE, Fons Callier – caixa 15.

⁴³⁴ Es practica la "...pêche dite au boeuf...", una variant de la pesca d'arrossegament portada a terme per dos pesquers de forma coordinada. La captura és més nombrosa que per l'arrossegament individual però l'operativa és més delicada.

pot provocar que durant les operacions de recollida de les xarxes la superin involuntàriament.

La seva petició va ser acceptada. A l'acta final de 1868, Anejo IV, art. 2on, punt 3er, es permet que els pescadors d'ambdós països que:

... sean arrastrados por la corriente ó por cualquiera accidente marítimo á las aguas extranjeras hasta un kilómetro de la frontera, tanto los unos como los otros podrán retirar libremente sus redes dentro de la expresada zona, á menos que sea evidente la intención dolosa.

PART VI – EPÍLEG I CONCLUSIONS

“No hay fronteras naturales en el sentido que les dan los patriotas... todos los límites marcados entre las naciones son obras del hombre, y nada impide que sean desplazados o destruidos”
Elisée Reclús, *L’homme et la Terre*, 1905, citat per Nadal (1987:287).

“Estic sorprés i preocupat de veure que la definició de la frontera de França i Espanya s’ha sotmés als hàbits, costums i queixes de les petites comunes dels Pirineus; la línia divisòria zigzagueja i es desvia curosament per tal de no molestar aquestes comunitats, en comptes de seguir un criteri general dictat pels grans interessos, molt superiors a les baralles locals”.
Queixa d’un ministre francès fent referència al Tractat de 1866, citat per Sahlins (1993:253).

28 – Epíleg: després dels Tractats de Límits de Baiona

Amb els Tractats de Límits de Baiona va quedar establerta formalment la frontera entre Espanya i França. Durant la delimitació es va provar de solucionar molts dels problemes que es suscitaven entre les comunitats veïnes frontereres, alguns de molt antic i la majoria amb alguna mena de vincle amb el límit fronterer. Els punts de conflicte no solien estar relacionats amb qüestions de sobirania ni de jurisdicció, però la indefinició de la línia era un element més que pertorbava l'entesa entre les parts. Així ho expressava el general Callier en una memòria de 1868 adreçada al ministre d'Assumptes Exteriors francès⁴³⁵:

La mayoría de los litigios tenían siglos de existencia y se complicaban no sólo por su duración sinó además por las vicisitudes de los sucesos en las antiguas comarcas pirenaicas, casi siempre en guerra y cambiantes de señor según la suerte de las armas y las alianzas de las familias soberanas. Cada parte sostenía sus pretensiones con más vivacidad que buena fe, y desorientaba la opinión de los jueces más que la aclaraba. Es estudiando con cuidado y fidelidad el origen y las diversas fases de las cuestiones, compulsando los archivos, buscando el verdadero sentido de los mapas y de los diferentes títulos, teniendo en cuenta las necesidades de cada uno que la Comisión de 1853 ha logrado resolver definitivamente todos los litigios, desde la desembocadura del Bidasoa en el Océano hasta el litoral del Mediterráneo, sobre una extensión de unas 150 leguas.

Corresponde ahora a las autoridades locales y a sus administradores comprender bien y ejecutar lealmente todos los acuerdos alcanzados. Es necesario que las poblaciones limítrofes rompan enteramente con el antiguo espíritu de animosidad que hacía nacer entre ellas frecuentes conflictos y

⁴³⁵ Citat per Fernández de Casadevante (1985).

mantenia el desorden en la frontera. Cada uno conoce hoy su derecho y el modo de practicarlo, no existe ya ningún motivo ni pretexto de discusión; el interés común es el de vivir como buenos vecinos, y de entrar francamente en el camino de paz y de concordia abierto por las disposiciones internacionales que forman como un código fronterizo de los Pirineos, y que tienen como fin una conciliación equitativa de los recíprocos derechos y necesidades.

És a dir, emprant terminologia actual, amb els Tractats de Límits de Baiona el que es va pretendre és ordenar aquelles activitats que podien suscitar algun frec a la convivència entre fronterers, cercant solucions per les causes obertes i reglamentant el trànsit per la frontera, l'accés a les pastures, les propietats dividides i les aigües compartides. La delimitació fronterera s'ha de concebre en aquest exercici com un element més per aconseguir aquesta finalitat. Això si, un element important, necessari, que dóna coherència i serveix de fil conductor de l'activitat de la Comisión Mixta de Límites.

La conflictivitat no va desaparèixer, però tampoc va continuar amb la intensitat anterior a la signatura dels Tractats. A mode d'exemple, es pot revisar la zona dels Alduides passat l'afitament establert l'any 1858, tal com s'ha vist al capítol 15, on es va haver de procedir de forma ferma i imaginativa per solucionar les picabaralles que tant sovintejaven entre les comunitats locals. Al Tractat de Límits de 1856 es va establir un arrendament perpetu del terreny entre la ratlla fronterera i la carena, l'anomenat Quinto Norte, pel qual s'havia de pagar 8.000 francs. En el seu moment va ser un pacte que beneficiava sobretot a la part espanyola, ja que les pastures arrendades no superaven els 2.000 francs anuals de benefici. Però a l'hora de discutir la revaluació de les rendes anuals, al 1950 i al 1969, no hi va haver acord. Els navarresos van reclamar prendre com a base pel càlcul el rendiment de les pastures. Els francesos sempre van mantenir un preu final de l'arrendament tal com s'havia formulat des de 1830 i en la línia recollida al tractat: una renda anual del 5 per 100 d'un capital de 160.000 francs, resultat de la taxació que es va fer del Quinto Norte per si hagués estat possible la seva compra. Davant aquestes diferències, els de Baigorri van tractar, per la

seva banda, canviar la situació jurídica i les condicions d'aprofitament del terreny arrendat amb l'excusa de que afavorien el creixement forestal, disminuint l'extensió de les pastures. Finalment es va portar a terme un nou peritatge del Quinto Norte per revaluar la renda de 1969⁴³⁶. El resultat va ser del tot contraposat al que deien els de Baigorri. A més, va resultar que la seva cabana havia augmentat molt, donant-se un cas de sobresaturació de bestiar al Quinto Norte, la qual cosa obligava moltes vegades a fer ús de l'arrendament voluntari del Quinto Sur o de les pastures de Valcarlos, provocant al seu torn l'augment dels preus i, per tant, les protestes dels de Baigorri. Per altra banda, la necessària revisió dels 8.000 francs originals va ser emprada com a mesura de pressió per frenar l'arrendament voluntari del Quinto Sur. En fi, al 2001 Arvizu informava que el pagament per aquestes pastures per part de l'Estat francès pujava a més de 136.000 francs anuals, obtinguts a partir de l'actualització matemàtica dels canvis de valor de la moneda, és a dir, sense tenir en compte cap de les consideracions anteriors. La problemàtica continua pendent però sembla que els respectius governs no estan per la tasca de renegociar el Tractat, que encara és considerat en vigor i aportant una solució vàlida, suficient, al conflicte (Arvizu, 2001).

Amb el pas del temps, amb la progressiva modernització dels dos països, van aparèixer noves activitats i situacions que afecten la zona fronterera, tals com la construcció d'infraestructures -carreteres per les collades, túnels viaris i ferroviaris, ponts sobre rius internacionals, fins i tot un aeroport a la Ría Txingudi-, nous usos –per exemple, el turisme d'alta muntanya-, qüestions mediambientals, etc. Aquest tipus de problemàtiques, que són pròpies del fet fronterer i que no es poden resoldre unilateralment, obliga als Estats veïns a

⁴³⁶ Mitjançant Intercanvi de Notes del 11 de març de 1969 es decideix la creació d'una comissió d'experts sota la presidència conjunta del subprefecte de Baiona i del representant designat pel president de la Diputació Foral de Navarra, per a que cada dotze anys examinin tant l'estat de la superfície d'aquestes pastures com el seu valor real en relació amb l'import de la renda que ha de pagar el Tresor francès. A partir de la sessió celebrada el 1984 es va acordar que l'actualització d'aquesta suma s'efectuarà, a petició d'alguna de les dues parts, cada tres anys.

cercar mecanismes de cooperació, que solen acabar prenent la forma de comissions mixtes a nivell governamental⁴³⁷.

La més antiga d'aquestes comissions a la frontera hispanofrancesa, i segurament d'Europa, és la Comisión Internacional de los Pirineos (CIP), avui en dia encara activa. Es va crear com a resultat d'uns incidents fronterers que van tenir lloc a la Bahía de Hondarribia al 1872 i que es van anar repetint. Per Intercanvi de Notes, de 30 de maig i 19 de juliol de 1875⁴³⁸, s'estableix que la CIP s'encarregaria de:

resolver las cuestiones actualmente pendientes en la medida en que se deriven de la organización del servicio aduanero o de la interpretación de los Convenios de Límites concluídos entre los dos países.

La idea era separar de les converses que constantment han de portar a terme els dos governs aquells temes, anomenats secundaris, que es poden resoldre d'una forma més expedita si es discuteixen in situ, sense endegar procediments més complexos. A més, la part espanyola va concretar que⁴³⁹:

deberá estar encargada a su juicio, no solamente de procurar dirimir los casos especiales ocurridos ya o que ocurran en lo sucesivo, sino también de proponer a ambos Gobiernos las medidas que puedan contribuir más eficazmente a prevenirlos y evitar el contrabando.

No es van establir regles fixes ni pel que fa al seu funcionament ni pel que fa a la seva composició. A la pràctica, ambdues qüestions es concreten per cada reunió, en funció dels temes a tractar i dels interessats.

⁴³⁷ Veure un estudi de les actuals comissions frontereres a la frontera hispano-francesa a Fernández de Casadevante (1985), qui retreu l'absència d'autoritats regionals i locals en aquestes, la qual cosa, segons la seva opinió, contribuiria a la millora de la seva eficàcia.

⁴³⁸ Reproduïts a la compilació d'acords fronterers amb França publicada pel Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación (MAEC, 2006:797-801).

⁴³⁹ Citat per Fernández de Casadevante (1985).

En un primer moment la seva competència estava circumscrita a l'espai fronterer del Bidasoa i la Bahía de Hondarribia. Però al 1877 es va veure la necessitat d'ampliar el seu abast. Un cop resoltes les qüestions plantejades a l'àmbit fluvial es va proposar de convertir la CIP en una comissió d'estudi interessada en els conflictes al voltant de la frontera de mar a mar. Els estudis s'haurien de portar a terme sobre el terreny i el seu objectiu seria el de facilitar l'acord entre els dos governs. Es podria sol·licitar l'assessoria tècnica que calgués, es podrien fer consultes a les poblacions locals afectades i no tindria un lloc fix de residència. Així, segons les paraules del president francès de la comissió d'aquella època:

... la Commission serait amenée, par la force des choses, à étudier des améliorations de détail et des rectifications de frontière sur lesquelles jusqu'ici les administrations centrales, trop éloignées des lieux, n'ont jamais pu se mettre d'accord. Elle deviendrait alors une véritable Commission des Pyrénées.

Com s'ha vist en un capítol anterior, un dels seus primers resultats importants va ser el de la delimitació de les aigües interiors de la Bahía de Hondarribia mitjançant la Declaració de 30 de març de 1879⁴⁴⁰.

Per Intercanvi de Notes de 16 de març, i de 7 i 12 d'abril de 1887⁴⁴¹, va tenir lloc l'ampliació desitjada. Es va reafirmar la seva competència per les qüestions relacionades amb tota la frontera hispanofrancesa i es va assenyalar la necessitat de que els acords de la CIP siguin degudament sancionats pels governs respectius per tal de que assoleixin la validesa que els hi pertoca. Roman, per tant, sense tenir regles fixes pel que fa a funcionament i composició. Fins 1927 es solia reunir prop de la zona fronterera però a partir de 1947 es va convertir en un òrgan mixt d'ambdues administracions centrals, que es fan ajudar per funcionaris regionals o per comitès tècnics mixtes. Els seus temes de treballs es van anar

⁴⁴⁰ Reproduïda a l'Annex D16.

⁴⁴¹ Reproduïts a la compilació d'acords fronterers amb França publicada pel Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación (MAEC, 2006:813-817).

ampliant amb el pas del temps, recollint també les qüestions relacionades amb la delimitació i l'afitament de la línia límit internacional.

Avui en dia es tracta d'un òrgan de caràcter permanent on es troben representats els diferents departaments governamentals competents i que actua a través d'un Ple i de Subcomissions especialitzades, amb la facultat per formular recomanacions al Govern i elaborar projectes de convenis. Així, al seu si s'han anat recollint les modificacions de la línia de la frontera que hi han hagut amb el pas del temps.

Entre les subcomissions especialitzades cal destacar, pel que fa al traçat fronterer, dues de creació relativament recent. Per una banda, la Comisión Mixta de Amojonamiento (CMA), creada per Acord de 8 de febrer de 1973, formada per vuit membres anomenats Delegados Permanentes de Amojonamiento i amb la missió principal de fer la conservació de l'afitament fronterer⁴⁴². Per altra banda, hi ha la Comisión Técnica Mixta del Bidasoa (CTMB), establerta mitjançant Protocol de 14 de desembre de 1978 a partir d'una proposta de la CIP d'octubre de 1970. Aquest és un òrgan consultiu relacionat amb les problemàtiques que es poden suscitar a la frontera del Bidasoa. Recordem que aquest havia estat l'origen de la CIP. En aquest cas destaca la participació de ple dret per part dels poders locals, interessats pels reglaments de pesca que n'han de sorgir.

Malgrat tot, el traçat fronterer al Pirineu ha sofert molt poques variacions en comparació amb el treball desenvolupat per la Comisión Mixta de Límites a la segona meitat del segle XIX. Podríem concloure que simplement les estrictament obligades per la modernització, tal com es pot apreciar a la taula 21.

⁴⁴² A Fernández de Casadevante (1985) li sorprèn que no es faci cap referència a les autoritats locals dels municipis fronterers tenint en compte que els Tractats de Límites els hi exigeixen la realització anual d'un reconeixement de les fites pertanyents al seu terme municipal (art. 11 del Tractat de 1856).

Acord	Publicació
<i>Declaración aprobando el Acta de amojonamiento entre el Departamento de los Pirineos Orientales y la provincia de Gerona y la colocación de un hito suplementario entre las mugas 589 y 580.</i>	<i>Gaceta de Madrid, 159, 8 de juny de 1907, p.946</i>
<i>Convenio para fijar la delimitación de la Frontera entre Francia y España en el interior del túnel del Somport, firmado en París el 12 de Junio de 1928</i>	<i>Gaceta de Madrid, 335, 30 de novembre de 1932, p.1482</i>
<i>Acta adicional modificando los artículos cuarto y quinto del Anejo IV del Convenio de 28 de diciembre de 1858, adicional al Tratado de Delimitación de la frontera entre España y Francia de 2 de diciembre de 1856</i>	<i>BOE, 116, 14 de maig de 1968, p.7053</i>
<i>Acuerdo entre España y Francia relativo al amojonamiento y conservación de la frontera, firmado en Madrid el 8 de febrero de 1973</i>	<i>BOE, 150, 24 de juny de 1975, p.13689-13691</i>
<i>Convenio entre España y Francia para fijar la delimitación de la frontera en el interior del túnel transpirenaico Bielsa Aragnouet</i>	<i>BOE, 89, 14 d'abril de 1982, p.9489</i>
<i>Convenio entre el gobierno de España y el gobierno de la Republica Francesa para la modificación de la frontera en la carretera transpirenaica de Arete-Isaba</i>	<i>BOE, 237, 3 d'octubre de 1984, p.28079</i>
<i>Canje de notas de 31 de enero y 7 de febrero de 1985, constitutivo de acuerdo entre España y Francia sobre colocacion de la muga numero 1 en el puente de endarlaza, colocacion correcta de la muga numero 35 y rectificacion de la distancia que separa las cruces fronterizas 267 y 268</i>	<i>BOE, 4, 4 de gener de 1986, p.981-982</i>
<i>Canje de notas de 31 de enero y 7 de febrero de 1985, constitutivo de acuerdo entre España y Francia sobre colocacion de la muga 297 y jalonamiento de la frontera por marcas intermedias entre las mugas 297 a 299</i>	<i>BOE, 4, 4 de gener de 1986, p.981-982</i>
<i>Canje de notas de 22 de septiembre de 1987 y 10 de junio de 1988 entre España y Francia sobre el trazado de la linea de la frontera sobre el puente nuevo, inaugurado en 1983, de la carretera Puigcerda-Llivia</i>	<i>BOE, 161, 6 de juliol de 1988, p.20897-20898</i>
<i>Canje de notas entre España y Francia sobre materialización de la frontera entre las mugas 44 y 45 en el sector del Collado de Lizarreta, de fechas 22 de septiembre de 1987 y 10 de junio de 1988</i>	<i>BOE, 161, 6 de juliol de 1988, p.20898-20899</i>
<i>Canje de cartas, de 22 de marzo y 12 de noviembre de 1999, entre España y Francia por el que se modifica el Convenio adicional (anexo V) de 28 de diciembre de 1858, al Tratado de delimitación de 2 de diciembre de 1856, para tener en cuenta la reconstrucción del mojón 232 en un nuevo emplazamiento de la frontera</i>	<i>BOE, 46, 23 de febrer de 2000, p.7946</i>

Taula 21. Modificacions i normes que afecten al traçat de la línia límit hispanofrancesa aprovats durant el segle XX. Elaboració pròpia a partir de Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación (MAEC, 2006).

29 – Conclusions

Al llarg de les pàgines precedents s'ha analitzat el traçat de la frontera hispanofrancesa al Pirineu i les condicions que en van propiciar la delimitació. El punt d'inici ha estat el Tractat dels Pirineus de 1659, on es va acordar que la línia divisòria entre els dos regnes fos l'eix de la serralada pirinenca, una formalització de la frontera en el marc de la formació dels estats-nació moderns que, al mateix temps, configurava el naixent sistema de relacions internacionals que encara perdura. Va ser un tractat i un acte d'assignació territorial que cal ubicar en un punt entremig en el trànsit de la concepció jurisdiccional pròpia de la societat medieval, basada en les relacions de vassallatge, a la present concepció de sobirania territorial, on l'autoritat s'exerceix sobre un territori definit. En aquell moment, a la segona meitat del segle XVII, els negociadors estaven interessats principalment en el repartiment de territoris, i especialment França, que hi va sortir guanyant. No s'ha de perdre de vista que va ser el resultat d'un enfrontament militar i que la capacitat de pacte va ser proporcional a la força militar que emparava a cada contrincant. Però no es va fer una delimitació i demarcació precisa, sense ambigüitats, de la nova frontera. Aquesta mancança va esdevenir una assignatura pendent fins als treballs de la Comisión Mixta de Límites i el seu resultat, el Tractats de Baiona de mitjans del segle XIX, aquí descrits i analitzats.

Delimitar és quelcom consubstancial a l'ésser humà. El caràcter territorial que tenim com a espècie s'ha fet palès al llarg de la història en la forma com organitzem l'espai. Les fronteres internacionals són una part essencial d'aquesta territorialitat, ja que fan referència als límits que defineixen l'espai geogràfic on s'exerceix l'autoritat estatal o sobirania. Les fronteres tenen diferents formes de

manifestar-se, en el present cas ens hem interessat per les fronteres com a institució i, més concretament, en la seva concepció com a línia límit jurisdiccional pactada entre iguals, la qual cosa exigeix tota una sèrie de treballs de delimitació i afitament. Aquests han de quedar adequadament descrits i consignats en tractats de caire jurídic subjectes al Dret Internacional i en la documentació tècnica necessària per garantir-ne una correcta aplicació. És una empresa que consumeix recursos, que requereix un important esforç humà i que no sempre aconsegueix els objectius desitjats. A diferència d'altres tipus de delimitacions, es tracta d'una negociació sense supervisió superior, entre dues parts que tan sols es poden arribar a entendre si la predisposició d'ambdues per arribar a un acord és superior als obstacles amb els que s'enfronten, que no és poca cosa. L'objecte de la discussió, la frontera, és una part fonamental, constituent, de tot estat-nació, defineix el sòl de la pàtria en contraposició a l'espai ocupat pel veí, aquell amb qui ha de portar a terme la negociació. La frontera és la materialització d'aquest sòl i, per tant, una de les manifestacions més bàsiques de l'Estat. Ningú vol passar a la història com el causant de la cessió d'una part del sòl patri al veí, la qual cosa fa que la responsabilitat lligada a la negociació sigui particularment feixuga i necessiti d'un ampli consens als nivells més alts de decisió. Però cal fer-ho, debats recents de l'escena internacional ho corroboren. Per exemple, una de les condicions per l'ingrés de nous estats membres a l'Unió Europea és el que tinguin ben establertes les fronteres amb els seus veïns (Foucher, 2007).

L'aparat estatal és qui té la potestat per delimitar la frontera, però no és l'únic agent que hi participa. Les comunitats veïnes, els fronterers, teixeixen relacions i interessos al voltant d'aquesta ratlla amb la que han de conviure. La frontera genera al seu voltant una determinada dinàmica, característica i diferenciada de la resta del territori estatal. En moltes activitats el traçat de la línia fronterera representa un paper gens menyspreable, cosa que explica l'interès que mostren en la seva definició.

Les dues parts, l'estat i les comunitats locals, van contribuir a la definició de la línia límit establerta al segle XIX al Pirineu. Per tenir present ambdues contribucions s'ha desenvolupat un model teòric al capítol 10 amb la idea d'emmarcar l'activitat de les comissions encarregades de la delimitació de la frontera. El model consta de dues parts: un marc geogràfic, que descriu el medi i la forma com la població hi sobreviu, i un sistema de relacions entre els agents involucrats en la producció de la frontera. L'estudi de com les diferents comissions a qui s'encarregà la delimitació frontera encaixaren en aquest model ha permès explicar les raons del seu èxit o fracàs (capítol 13). En les negociacions que es van donar amb posterioritat al Tractat dels Pirineus de 1659 s'observa que no hi va haver participació local a les decisions, encara que tampoc es va tractar d'una delimitació precisa. L'assimilació francesa del Rosselló va requerir un gran esforç i no va mancar la resistència. En el cas de l'Acord fixant els límits al riu Reür, de 1750, la pressió popular va tenir un paper decisiu per posar en marxa els treballs de delimitació, però no va estar gaire present durant la seva execució. En el Conveni de Límits del Coll del Pertús, de 1764, no hi va haver participació local, però en aquest cas es va tractar de qüestions relacionades amb interessos militars i si que es va tenir en consideració les necessitats dels veïns pel que fa a llibertat de pas. En aquests dos casos les delimitacions van afectar a trams força curts i van ser minucioses, tècnicament perfectes en el marc de la seva època. Als treballs de la comissió Caro-Ornano, dutes a terme entre 1784 i 1792 al Pirineu occidental, les comunitats locals van tenir un gran protagonisme. Els seus resultats, però, no van ser del tot satisfactoris. Per una banda es va arribar a la signatura del Tractat d'Elizondo de 1785 però, per altra, les pressions dels fronterers francesos van fer que, amb posterioritat, el govern francès no en reconegués la seva validesa. Altres comissions no van aconseguir arribar a acords en part degut a estar massa properes als interessos locals. Una de les raons en les que es pot basar l'èxit dels treballs de la Comisión Mixta de Límites va ser la seva capacitat de mantenir l'equidistància entre les pressions locals i la necessitat d'arribar a un acord. El mantenir aquest delicat equilibri de forma continuada durant quinze anys és el principal mèrit del diplomàtic Francisco

María Marín, el mariscal Manuel de Monteverde i el general Camille-Antoine Callier.

El resultat de la delimitació aquí analitzada és, per tant, un traçat que s'aparta generosament de la seva concepció inicial. El 45% de la seva longitud no es correspon amb la línia perfilada per les crestes pirinenques. Els motius que s'han trobat i presentat són múltiples. Però abans de repassar-los cal fer esment del concepte “fronteres naturals” i el seu ús en el cas que ens ocupa. La frontera establerta mitjançant el Tractat dels Pirineus es sol considerar com l'arquetip de frontera natural, una teoria que racionalitza els confins dels Estats en funció de determinats condicionants naturals. Diu la tradició que aquesta teoria va ser emprada pel cardenal Richelieu i Lluís XIII com leiv motif de la seva política exterior. Aquesta afirmació està sota sospita i aquí no entrarem a discutir-la. Però el que sí és clar és que va emprar per justificar, dotant-los d'una certa racionalitat, els acords signats a la Isla de los Faisanes. Va ser una justificació dèbil, tímida, ja que els francesos no van dubtar a reclamar que la frontera passés pel canal principal del Bidasoa. Tampoc van semblar interessats en discutir l'espanyolitat de la Val d'Aran ni va frenar el fet de que es dividís en dos la vall de la Cerdanya. Si bé la teoria de les fronteres naturals explica el famós article 42 del Tractat, no justifica els acords posteriors ni el traçat fronterer que al final s'ha materialitzat.

La manca d'una delimitació detallada de la frontera va permetre que al llarg del temps aparegués una certa conflictivitat que es pot relacionar amb la ratlla. La major part dels conflictes van estar relacionats amb l'accés als recursos naturals per part de les comunitats frontereres, però no va ser la causa única. El tipus de conflictes sorgits és molt similar als que es donaven en altres zones de base econòmica semblant. En el marc de les relacions de veïnatge existents, les anomenades passeries i els acords d'empriu, la frontera va ser un element sobreposat que cada part va intentar aprofitar segons els seus interessos. Apel·lant a la inviolabilitat territorial, qualsevol sospita de transgressió a la zona de frontera podia involucrar als poders estatals, amb tota la seva força, en els

afers locals. De fet, s'ha vist que va ser un conflicte d'aquestes característiques, el del Quinto Real o dels Alduides a Navarra, el que en bona part va promoure els treballs de delimitació fronterera. Els litigis locals podien esdevenir fàcilment conflictes internacionals, d'aquí l'interès per part dels comissionats per solucionar-los. Per exemple, el traçat fronterer per la província d'Osca (capítol 16) és quasi del tot coincident amb la carena de la serralada. Però al Tractat de 1862 es poden observar múltiples disposicions relacionades amb la regulació de zones adjacents a la frontera en relació amb la seva propietat, ús i gaudi. No es va modificar el traçat fronterer però sí que es van delimitar i afitar diferents llocs en litigi. S'aprofita el Tractat per solucionar la conflictivitat veïnal a la zona. Al Comentari de 1862⁴⁴³ el President accidental del Consell de l'Estat té molt clars quina és la forma d'actuar de la Comisión Mixta de Límites:

El proyecto de tratado debe dividirse para la mas fácil inteligencia del asunto en dos partes: La primera que tiene por objeto fijar la línea divisoria del territorio de ambas Naciones: La segunda que se dirige á resolver ciertas cuestiones pendientes entre los pueblos fronterizos.

Al mateix Comentari de 1862 ho justifica:

...las relaciones de Nacion á Nacion, la necesidad de la paz y el bien del Estado, invisten al Soberano de facultades excepcionales. Conciliar las exigencias de ese bien general con los derechos que la Constitucion y las leyes conceden á cada Ciudadano, es el único fin que en el caso presente importa alcanzar.

Les problemàtiques relacionades amb els emprius eren les derivades d'una economia de base agrària, ramadera i forestal. També s'han discutit les relacionades amb l'aprofitament de les aigües (a la vall de la Cerdanya, a Girona), amb aprofitaments forestals per part de l'Estat (bosc d'Irati, a Navarra), amb aprofitaments fluvials (al Bidasoa, a Guipúscoa), amb emplaçaments estratègics de caire militar (al coll del Pertús, a Girona) i fins i tot amb manifestacions

⁴⁴³ Transcrit a l'Annex C11.

religioses (al Santuari de la Mare de Déu de les Salines, a Girona). A partir d'elles s'ha justificat la major part de les anomalies del traçat fronterer. Al cas de l'enclavament de Llivia, la seva assignació territorial a Espanya es va fer al mateix temps, en la mateixa negociació, que la partició de la vall de la Cerdanya i, per tant, de caire completament polític. La seva delimitació posterior es va basar en bona part en la distribució de les propietats dels seus habitants juntament amb una certa racionalització de caràcter tècnic dels límits. En el cas de la Isla de los Faisanes, al Bidasoa, s'ha pogut apreciar com es tracta d'un altre cas polític amb rerefons històric, una reminiscència de la lògica territorial del segle XVII que ha perdurat tant pel fet de ser un territori minúscul com per l'absència d'una problemàtica especial a la zona. En aquest treball, això si, s'ha defensat la necessitat de reflectir a la cartografia la situació administrativa diferenciada d'aquest petit territori de sobirania compartida. Hauria de quedar clar que la frontera va pel tàlveg del riu, situat entre l'illa i la ribera francesa, i, per tant, l'illa ha de ser considerada com un territori amb característiques especials enclavat en territori espanyol.

La cerca als arxius portada a terme també ha permès treure a la llum els documents relacionats amb els treballs de delimitació entre Espanya, mitjançant els representants de l'Estat a la província de Lleida, i els d'Andorra, encapçalats pel Síndic i el seu gabinet (capítol 18). No existeix tractat internacional de límits amb el país pirinenc, la qual cosa dóna a aquests documents una importància extraordinària al constatar, per altra banda, que es van dur a terme els treballs pertinents, que van finalitzar adequadament. Sobre la raó per la qual no van ser assumits oficialment tant sols es pot, fins on s'ha sabut, especular. En tot cas, palesen la necessitat que van tenir les comunitats locals per a que es fes la delimitació. Llegint les actes que s'han transcrit⁴⁴⁴ es pot apreciar que van participar de forma activa en el procés, que en bona part va ser iniciativa seva.

⁴⁴⁴ Transcripcions als Annexes C6, C7 i C13.

Amb els Tractats de Límits de Baiona, malgrat tot, no es va acabar amb la conflictivitat. Per una banda, perquè la delimitació fronterera no és l'única raó per la que poden sorgir discrepàncies entre les comunitats. Com s'ha dit, és un element més que intervé en el conflicte, tot sovint introduït de forma interessada per alguna de les parts. Per altra banda, per la pròpia dinàmica social i econòmica, que porta a canvis sobre l'aprofitament del territori, a nous usos, a una major pressió sobre l'entorn. Tot plegat genera, per tant, noves situacions que, a la frontera, han de ser ateses per l'aparat estatal. Amb aquesta finalitat es va crear la Comisión Internacional de los Pirineos, la que al seu torn ha generat diverses comissions tècniques per atendre les problemàtiques sorgides al voltant de la línia internacional. Entre d'altres, la dedicada al seu manteniment.

És moment de revisar les hipòtesis del treball que s'han plantejat a l'inici i comprovar-ne la validesa. La primera feia referència a la convencionalitat de la frontera. Calia plantejar-la degut a que, habitualment, es sol identificar la línia fronterera hispanofrancesa amb l'eix dels Pirineus en la línia ja comentada de les "fronteres naturals". Els quinze anys de treball de la Comisión Mixta de Límites que s'han descrit són una clara demostració del caràcter dialèctic dels límits, des d'aquells fixats per la força fins als que són resultat d'un pacte. Tant sols es pot admetre un avantatge en l'ús d'elements naturals com a límit: el de facilitar la descripció i la materialització de la delimitació. De les estadístiques mostrades a l'Annex A es pot concloure que és més barat i ràpid poder emprar una carena o un curs d'aigua com a mètode pel traçat de la línia: al cas hispanofrancès calen cinc vegades menys senyals que en el cas de traçats poligonals. Aquesta simplicitat pot ser un atractiu per a qui ha de prendre les decisions. Tot i això cal tenir present que no està exempta de complexitat, tal com ho palesa Carla Lois (2010) a l'estudiar les argumentacions argentines pel que fa a la delimitació andina amb Xile: les diferents interpretacions que ambdós països fan del traçat de la "frontera natural" poden estar prou allunyades com per impedir arribar a un acord.

La segona hipòtesi enunciada ha estat l'anomenada "tesis del fronterer pràctic", plantejada per explicar la persistència de molta de la conflictivitat entre comunitats locals on s'involucra el traçat fronterer. Les parts forcen la mediació dels comissionats, de l'aparat estatal, tot esperant uns beneficis que d'altre manera no obtindrien? De l'estudi efectuat no se'n pot extreure cap conclusió clara, en bona part per la ferma decisió dels comissionats de fonamentar les seves decisions en fets jurídics ben documentats i acceptats per les parts, la qual cosa desactiva les iniciatives plantejades per les comunitats locals que es podrien considerar com una manipulació de la situació. En alguns casos, però, havent arribat a un punt mort pel que fa a arguments d'una i altra banda, els comissionats es van veure forçats a admetre solucions d'equilibri entre les pressions dels participants, sigui proposant un traçat intermedi a les dues posicions, sigui reordenant usos, sigui mitjançant contraprestacions econòmiques. El cas del conflicte de Guils de Cerdanya amb La Tor de Querol, estudiat al capítol 21, es paradigmàtic. Caldria una recerca en major profunditat per treure'n tot l'entrellat i esbrinar el paper de les elits locals en la resolució. De l'estudi efectuat no es pot considerar la hipòtesi un fet generalitzable.

La tercera hipòtesi que ha animat aquesta recerca vol posar l'èmfasi del resultat de la delimitació en l'aportació personal dels negociadors, especialment de Marín, Monteverde i Callier. Van reeixir allí on d'altres fracassaren. El plantejament del marquès de Turgot (veure capítol 14) va aconseguir, al 1853, superar la desconfiança espanyola i aturar la tensió a Irati. Es va aprendre de l'experiència al proposar una comissió reduïda, amb un diplomàtic i un militar com a representants per cada part, i a l'atorgar-lis prou capacitat de decisió, prou marge de maniobra, per encarar les diferents problemàtiques. Però, sens dubte, va ser la capacitat, la tenacitat i el compromís dels tres plenipotenciaris el que en va possibilitar el resultat final.

La quarta i darrera hipòtesi de treball és la de que la conflictivitat territorial entre comunitats locals a l'època dels Tractats de Límits de Baiona va quedar plasmada al traçat de la línia fronterera. Aquesta hipòtesi es verifica en la

major part dels casos. També a l'inversa: quan s'observa un traçat irregular, fora de la norma de fer seguir la ratlla per la carena orogràfica, sol ser el resultat de pressions locals per accedir a pastures, boscos o aigües que la Comisión Mixta de Límites va haver de gestionar. Però no es pot generalitzar a tota la línia. Se n'han vist exemples. És el cas de la vall de Baztan, a Navarra (capítol 15), on el traçat de la línia és irregular i s'explica en base a antigues passeries. Però no hi havia conflictivitat, la línia amb la que es van trobar els comissionats palesava l'equilibri assolit entre comunitats després d'anys de pràctica. Als tractats es va optar per mantenir-la sense més. De fet, si es coneguessin els antecedents d'aquelles passeries i les delimitacions pactades s'haurien d'haver inclòs al llistat de trams fronterers formalment delimitats. Un altre exemple, en sentit contrari, és el del límit per algunes capçaleres de valls a Osca, ja citades uns paràgrafs abans. La ratlla transita per la carena però, per a poder-la formalitzar sense deixar ferides obertes a les comunitats pastorals adjacents, va caler delimitar també diferents zones i establir-hi els usos als que cada part hi tenia dret.

Durant l'anàlisi realitzada s'ha pogut apreciar el procés de construcció del territori mitjançant la definició de la seva línia límit. Es tracta d'un procés molt humà, on hi han intervingut múltiples voluntats i circumstàncies. No és difícil concloure que la línia de la frontera és un artifici. No projecta ombra. I, tot i això, es prova per tot els mitjans possibles materialitzar-la sobre el terreny i pren vida als mapes amb una força inusitada. Pels seus veïns està molt present a la vida quotidiana, pels estats és una part intrínseca del seu ser. Mitjançant l'estudi dels processos i mecanismes que la van construir i que continuen actuant podem arribar a entendre la seva raó de ser i el paper que juga. També podem anar desentranyant la forma en com l'estat i les comunitats locals han anat construït el territori, la qual cosa és essencial per entendre el present.

A les conclusions del treball que va precedir aquest dèiem que quedava feina per fer, ja que s'havia limitat l'explicació de la delimitació a la descripció i anàlisi de les problemàtiques que havien influït en el traçat fronterer (Capdevila, 2009:capítol 7). En aquest treball s'ha donat un pas més i s'ha investigat la forma

com es van solucionar al tram gironí de la frontera, descrivint de la forma més fefaent possible com va treballar sobre el terreny la Comisión Mixta de Límites, com els seus agents es van relacionar amb els representants locals i quines foren les decisions que van prendre. Això ha significat canviar l'enfoc i fer un canvi d'escala, augmentant el detall de les claus interpretatives. A la part on es tracta la frontera de mar a mar es presenten els conflictes i les solucions, en forma de tractats, a les que van arribar els comissionats. Com a dada bàsica es va fer una descripció de la línia per trams segons el tipus de definició emprada, la qual cosa va permetre una primera anàlisi de la ratlla i dels senyals construïts (Annex A). Però a l'hora d'escrutar al Pirineu oriental la forma del traçat ha calgut fer un inventari de les 233 mugues que es van definir (Annex B) i s'ha hagut de veure, quasi municipi per municipi, el treball que es va fer. Ha calgut fer un esforç per harmonitzar els dos nivells explicatius, entre altres coses per evitar duplicar continguts encara que moltes mencions repetides són inevitables. Creiem que ens n'hem sortit, mostrant com els canvis d'escala no tant sols afecten a la geometria i al contingut de la cartografia sinó també a les descripcions i explicacions dels fenòmens geogràfics, enriquint-los. Una mostra immediata, encara que no definitiva, és la longitud en pàgines dedicada a cada part: la descripció a escala local al Pirineu oriental abasta més espai que la descripció anomenada a escala regional, on es parla del traçat fronterer complet, de mar a mar. El treball que s'ha aportat aquí es pot posar al costat del fet per Fernando de Arvizu pels Alduides o per Carlos Fernández de Casadevante pel País Basc.

Esperem haver contribuït a la millor del coneixement de la forma com es varen construir les fronteres en general i, en particular, a com es va dur a terme en el cas del traçat hispanofrancès. Creiem que aquest tipus de treball pot servir, entre altres coses, per ajudar en les tasques de manteniment i la millora del traçat actual. La manca d'un treballs tècnics específics per part de la Comisión Mixta de Límites han deixat els Tractats de Baiona com les úniques referències pel que fa a la definició de la frontera. Les fites poden desaparèixer, la toponímia es pot modificar o oblidar, poden aparèixer dubtes sobre el traçat entre muga i muga, i els temps ens porten a la necessitat de conèixer el traçat d'aquestes

línies límit cada cop amb major precisió. No és impensable que es portin a terme treballs de replanteig de detall d'aquesta línia, en el seu dia pensada segons les necessitats i possibilitats del segle XIX. Reconstruir-la segons les necessitats i possibilitats del segle XXI pot exigir tornar als arxius i entendre les raons primigènies.

A la frase que encapçala aquesta darrera part un ministre francès de la guerra, contemporani als Tractats de Baiona, es queixa amargament sobre com els comissionats s'han doblegat a les pressions locals per portar a terme la delimitació de la frontera. Observa amb perplexitat com quelcom tant lligat a l'essència de l'Estat es pot veure afectat per l'accés d'unes quantes ovelles a les pastures d'estiu. El ministre participa del tot de la càrrega simbòlica de la frontera, que li confereix el mateix caràcter impertorbable i immortal que les muntanyes que la sustenten. Hem pogut constatar, malgrat tot, que es tracta d'una construcció molt humana. Si la desguarnim de l'aura sagrada amb que tot sovint se la dota, ens queda un instrument polític i administratiu pensat per a la pau, un clar exponent de l'ordre institucional que hauria d'impregnar les societats civilitzades.

BIBLIOGRAFIA

Abel Bonada, Ton. El tributo de las tres vacas (El Roncal). *Annals del Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès*, Annals 2000-2001, 2002, p.139-142

Adler, Ron. Surveyors role in delineation and demarcation of International Land Boundaries. *FIG XXII International Congress*, 2002. (www.fig.net/pub/fig_2002/fig_index.htm).

Aliaga, Sara; Mercadal, Oriol; Solé, Llorenç i Solé, Martí. La roca Basseda (Puigcerdà, La Cerdanya). *Ceretania*, 3, 2001, p.177-190

Anderson, Malcolm. *Frontiers. Territory and State Formation in the Modern World*. Cambridge: Polity Press, 1996.

Arvizu, Fernando de. *El conflicto de los Alduides (Pirineo Navarro). Estudio institucional de los problemas de límites, pastos y facerías según la documentación inédita de los archivos franceses (siglos XVII-XIX)*. Pamplona: Gobierno de Navarra, Departamento de Presidencia, 1992.

_____. *La solución institucional del conflicto de los Alduides (Pirineo Navarro). Estudio de las negociaciones entre Francia y España desde 1829 a la conclusión del Tratado de Límites de 1856, según la documentación inédita de los Archivos de los Ministerios de Asuntos Exteriores de Francia y España*. León: Universidad de León, 1997.

_____. Frontera y fronterizos: el caso de los Alduides (Pirineo de Navarra). *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXXI, 2001, p.9-48

Ayats, Alain. La Cerdagne sous Louis XIV: frontière politique et frontière militaire. *Ceretania*, 2, 1998, p.85-99

_____. *Louis XIV et les Pyrénées catalanes de 1659 à 1681. Frontière politique et frontières militaires*. Canet: Trabucaire Editions, 2002.

Baraut, Cebrià. *Cartulari de la Vall d'Andorra. Segles IX-XIII. Vol 1*. Andorra: Conselleria d'Educació i Cultura del Govern d'Andorra, 1988.

Barella, Albert. Els camins de travessa dels Pirineus segons la cartografia de finals del segle XVII. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 51, 2001, p.9-26

Bartlett, Robert. *La formación de Europa. Conquista, civilización y cambio cultural, 950-1350*. Valencia: Universitat de València, Universidad de Granada, 2003.

Bascompte, Pere. Les relacions internacionals d'Andorra des de la Constitució del 1993. *Anuari de la Societat Catalana d'Estudis Jurídics*, 1997-1998, p.69-89

Becat, Joan. Limites et conflits territoriaux, aménagement et gestion traditionnelle et actuelle du territoire: originalité et banalité de l'Andorre. A Michel Brunet, Serge Brunet i Claudine Pailhès (Ed.) *Pays Pyrénéens & Pouvoirs Centraux*, XVIe-XXe s. Foix: Association des Amis des Archives de l'Ariège, 1993, p.209-232

Béguin, François. Stratégies frontalières dans les Pyrénées à la fin de l'ancien régime. A *Frontières et limites*. Paris: Centre Georges Pompidou, 1991, p.49-67.

Benito Arranz, Juan i Vega Benayas, Sofía de la. Valcarlos: singularidad medioambiental de un municipio del Pirineo navarro. *Anales de Geografía de la Universidad Complutense*, 15, 1995, p.131-139

Beraldi, Henri. Les officiers topographes aux Pyrénées (1849-1851). *Bulletin Pyrénéen*, 70, 1908a, p.129-133

_____. Les officiers topographes aux Pyrénées (1849-1851). *Bulletin Pyrénéen*, 69, 1908b, p.89-92

Berger-Verdenal, Marie-Geneviève. La cartographie des Pyrénées: l'oeuvre de Franz Scradler et des topographes du Club Alpin français. A Vincent Berdoulay (Ed.) *Les Pyrénées. Lieux d'interaction des savoirs (XIXe - début XXe s.)*. Paris: Éditions du CTHS, 1995, p.63-82.

Black, Jeremy. *Maps and politics*. London: Reaktion Books, 1997.

Bladé, Jean François. *Études géographiques sur la Vallée d'Andorre*. Paris: Joseph Baer et Cie., 1875.

Blanchon, Jean-Louis. La naissance d'une frontière. La Cerdagne entre royalistes et constitutionnels. Le combat de Palau de Cerdagne. *Pyrénées*, n.224, 2005, p.395-408

Blázquez, José María. El papel de los Pirineos según las fuentes clásicas. En *Congreso Internacional de Historia de los Pirineos. Cervera 1988*. Madrid, 1991, p.37-75

Bonales, Jacinto. *La solana d'Andorra. Un conflicte mil·lenari pel control dels recursos naturals*. Encamp (Andorra): Comú d'Encamp, 2003.

Bourneton, Alain. *Grands ports des Pyrénées*. Toulouse: Sirius International Editions, 1986.

Briffaud, Serge. *Naissance d'un paysage. La montagne pyrénéenne à la croise des regards XVIe-XIXe siècle*. Tarbes: Association Guillaume Mauran, Archives de Hautes-Pyrénées, 1994.

Brunet, Serge. Les mutations des lies et passerries des Pyrénées, du XIVe au XVIIIe siècle. *Annales du Midi: Revue de la France Méridionale*, 114, n.240, 2002, p.431-456

Buisseret, David. The cartographic definition of France's eastern boundary in the early seventeenth century. *Imago Mundi*, 36, 1984, p.72-80

_____. *Ingénieurs et fortifications avant Vauban: l'organisation d'un service royal aux XVIe-XVIIe siècles*. Paris: Editions du Comité des travaux historiques et scientifiques, 2002.

Buresi, Pascal. Nommer, penser les frontières en Espagne aux XIe-XIIIe siècles. A Carlos de Ayala, Pascal Buresi i Philippe Josserand (Ed.) *Identidad y representación de la frontera en la España medieval (siglos XI-XIV)*. Madrid: Casa de Velázquez, Universidad Autónoma de Madrid, 2001, p.51-74.

Burgueño, Jesús. *De la veguería a la provincia. La formació de la divisió territorial contemporània als Països Catalans (1790-1850)*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor, 1995.

_____. Endreçar el país. La revisió dels límits municipals en perspectiva històrica *Xerrada amb motiu de la presentació del Mapa Municipal al Palau Centelles el 13 de desembre*. Barcelona, 2010.

_____. *La invención de las provincias*. Madrid: Los libros de la catarata, 2011.

Burgueño, Jesús i Lasso de la Vega, Ferran. *Història del mapa municipal de Catalunya*. Barcelona: Direcció General d'Administració Local, Generalitat de Catalunya, 2002.

Busics, György. State Border Line Measurement with GPS – Measuring and Processing Experiences. *FIG XXII International Congress*, 2002. (www.fig.net/pub/fig_2002/fig_index.htm).

Cairo Carou, Heriberto. Territorialidad y fronteras del estado-nación: las condiciones de la política en un mundo fragmentado. *Política y Sociedad*, 36, 2001, p.29-38

Cajal, Máximo. *Ceuta, Melilla, Olivenza y Gibraltar ¿Dónde acaba España?* Madrid: Siglo XXI de España Editores, S.A., 2003.

Callier. Délimitation de la frontière des Pyrénées. *Documents diplomatiques*, 11, 1869, p.43-55

Cámara, Alicia. *Fortificación y ciudad en los reinos de Felipe II*. Madrid: Ed. Nerea, 1998.

Camiade, Martina; Caprani, Géraldine; Greiveldinger, Aurélia i Lacombe Massot, Jean Pierre. L'Albera: un territori entre passatge i límit al llarg del temps. *Revista de Girona*, 236, 2006, p.82-85

Campmajó, Pierre. Les roches gravées d'époque ibère sont-elles des marqueurs de territoire? Le cas de la Cerdagne. *Palaeohispanica*, 5, 2005, p.195-234

Capdevila, Joan. Els treballs de delimitació municipal del Instituto Geográfico Nacional a Catalunya, 1909 - 1930. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 60, 2005, p.45-69

_____. Mapes i fronteres. El Plano en que se manifiesta la línea de división de los Reynos de España y Francia por la parte del Ampurdan y Coll del Pertús de 1764. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n.65, 2008, p.349-360

_____. *Historia del deslinde de la frontera hispano-francesa*. Madrid: Centro Nacional de Información Geográfica, 2009.

_____. Boundary surveying in Spain. A Matthew Edney y Mary Sponberg (Ed.) *History of Cartography. Volume 4: Cartography in the European Enlightenment*. Chicago: The University of Chicago Press v.(pediente de publicación), 2011.

Casassas i Simó, Lluís. Paper de la frontera a les valls altes de la capçalera del riu Ter. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 2, 1985, p.9-15

CENG. *Directrices toponímicas de uso internacional para editores de mapas y otras publicaciones. España*. Madrid: Instituto Geográfico Nacional, Centro Nacional de Información Geográfica, 2011.

Cheney Hyd, Charles. Maps as evidence in international boundary disputes. *The American Journal of International Law*, 27, 1933, p.311-316

Clara, Josep. La frontera dels Pirineus. *Revista de Girona*, 140, 1990, p.57-62

Compte, Albert i Juan, Enric. La Jonquera en el segle XVIII: alguns aspectes del seu passat. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 22, 1989, p.98-162

Conesa, Marc. Muntanya a la venda! A l'entorn del 1715 a l'est del Pirineu. El Carlit, el veguer i la frontera. *Afers*, 58, 2007, p.693-714

Congost, Rosa. *Tierras, leyes, historia. Estudios sobre "la gran obra de la propiedad"*. Barcelona: Crítica, 2007.

Cordero, José María. *Fronteras hispánicas. Geografía e historia, diplomacia y administración*. Madrid: Instituto de Estudios Políticos, 1960.

Cortada, Lluís. *Estructures territorials, urbanisme i arquitectura poliorcètics a la Catalunya preindustrial*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, v.I, 1998.

Costa Costa, Jordi J. Enric Guiter toponimista. *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, 67, 1996, p.105-113

Curzon of Kedleston, Lord. *Frontiers*. Oxford: The Romanes Lecture, 1907. (<http://www.ibru.dur.ac.uk/docs/curzon1.html>)

Descheemaeker, Jacques. La frontière franco-espagnole de l'Océan à Bidarray. *Revista Eusko-Jakintza*, 2, n.2-3, 1948, p.265-274

Desplat, Christian. La contrebande dans les Pyrénées Occidentales à l'époque moderne. *Revue de Pau et du Béarn*, 27, 2000, p.151-184

_____. Henri IV et les Traités de "Paréages" pyrénéens: un exemple de compromis politique entre le centre et la périphérie. *Annales du Midi: Revue de la France Méridionale*, 114, n.240, 2002, p.457-479

_____. Les Pyrénées basco-béarnaises: d'une frontière de chrétienté à une frontière de catholicités (milieu XVIe siècle - fin XVIIIe siècle). *Revue de Pau et du Béarn*, 30, 2003, p.51-82

Domingo, Jordi. Frontera i microstats. A Jordi Domingo i Lluís Mallart (Ed.) *A l'entorn de la frontera*. Barcelona: Oikos Tau, 1997, p.39-51.

Donaldson, John W. *Marking Territory: demarcation of the DRC-Zambia boundary from 1894 to the present day*. (Tesis Doctoral). Durham: Durham University, 2010,

Dunbabin, J.P.D. Red lines on maps: the impact of cartographical errors on the border between the United States and British North America, 1782-1842. *Imago Mundi*, 50, 1998, p.105-125

Fàbrega, Pau de la. *L'oferiment de retrocessió del Rosselló a Espanya (1668-1677)*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor (Episodis de la història, 32; 1^a ed.: 1962), 1994.

Faucherre, Nicolas. *Places fortes. Bastion du pouvoir*. Paris: Rempart, 2000.

Femenia, Caren. La Topografía y la Cartografía en los deslindes y servidumbres en España. *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales.*, X, n.666, 2006. (<http://www.ub.es/geocrit/b3w-666.htm>).

Fernández de Casadevante, Carlos. *La frontera hispano-francesa y las relaciones de vecindad (especial referencia al sector fronterizo del País Vasco)* Servicio Editorial Universidad del País Vasco, 1985.

Fernández Liesa, Carlos R. *La cuestión de Olivenza*. Valencia: Tirant lo Blanc (Tirant monografías 343), 2005.

Ferré Miró, Salvador. Els Salbà, nissaga de la mitjana noblesa catalana d'origen bisbalenc. *Miscel·lània Penedesenca*, 11, 1988, p.161-188

Foucher, Michel. *Fronts et frontières : Un tour du monde géopolitique*. Librairie Arthème Fayard, 1991.

_____. Des fronts aux frontières en Europe et ailleurs. En CCCB (Ed.) *Fronteres*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona (Debat de Barcelona VII), 2004, p.9-18.

_____. *L'obsession des frontières*. Paris: Perrin, 2007.

Galera, Montserrat. El context i les raons de l'exposició. Antecedents, notícies i comentaris dels mapes que s'hi exhibeixen. A *Els mapes del territori de Catalunya durant dos-cents anys, 1600-1800*. Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya, 2001, p.13-25.

Gamper, Daniel. Epíleg: Fronteres. A CCCB (Ed.) *Fronteres*. Barcelona: Centre de Cultura Contemporània de Barcelona, 2004, p.157-201.

García-Baquero Sáinz de Vicuña, Manuel. Apuntes biográficos de los Jefes del Depósito de la Guerra y Servicio Geográfico del Ejército. *Boletín de Información del Servicio Geográfico del Ejército*, 62, 1986, p.57-70

Gavignaud, Geneviève. La frontiere pyreneennes et la partie française de la Catalogne depuis 1659. *Etudes Roussillonnaises* IX, n.spécial, 1989, p.87-101

Girard d'Albissin, Nelly. *Genèse de la frontière franco-belge. Les variations des limites septentrionales de la France de 1659 à 1789*. Paris: Éditions A. & J. Picard, 1970.

Gómez Mestres, Sílvia. *Ordre i conflicte en terres catalanes de frontera (1799-1850)*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida (Col·lecció Josep Lladonosa, 6), 2005.

Gorría, Antonio Jesús. *El Pirineo como espacio frontera*. Zaragoza: Gobierno de Aragón, Departamento de Presidencia y Relaciones Institucionales, 1995.

Gual, Ramon. El nom de Catalunya Nord a la cartografia, dels segles XVI a XX. *Revista Terra Nostra*, n.66, 1989, p.1-100

Guilera, Josep M. *Una història d'Andorra*. Tremp: Garsineu Edicions, Facsímil, 1993 (Edición original: 1960).

Hernández, F. Xavier. *Història militar de Catalunya. Vol.III. La defensa de la terra*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor, 2003.

Hevilla, María Cristina. *La configuración de la frontera centro-oeste en el proceso de constitución del estado Argentino (1850-1902)*. (Tesis Doctoral). Barcelona, Universitat de Barcelona, 2001,

_____. Descripción de la frontera de Francia en Cataluña a fines del siglo XVIII. *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales*, 7, n.361, 2002

Hugon, Alain. La frontière pyrénéenne pendant l'Ancient Régime: un espace sous surveillance. *Revue de Pau et du Béarn*, 27, 2000, p.121-149

Izagirre, Ander. La palabra hecha piedra. *El Diario Vasco*, 12 de juliol de 2007

Jones, Stephen B. The description of international boundaries. *Annals of the Association of American Geographers*, 33, n.2, 1943, p.99-117

Kivelson, Valerie A. Cartography, autocracy and state powerlessness: the uses of maps in early modern Russia. *Imago Mundi*, 51, 1999, p.83-105

Kymlicka, Will. *Fronteras territoriales*. Madrid: Editorial Trotta, 2006.

Ladero Quesada, Miguel Ángel. Sobre la evolución de las fronteras medievales hispánicas (siglos XI a XIV). A Carlos de Ayala, Pascal Buresi i Philippe Josserand (Ed.) *Identidad y representación de la frontera en la España medieval (siglos XI-XIV)*. Madrid: Casa de Velázquez, Universidad Autónoma de Madrid, 2001, p.5-49.

Le Nail, Jean-François. Paix de 1384 entre les vallées de Barège et de Bielsa. *Annales du Midi: Revue de la France Méridionale*, 114, n.240, 2002, p.523-531

Lladonosa, Josep. *Invasions i intents d'integració de la Vall d'Aran a França*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor (Episodis de la Història, 90; 1a. edició: 1967), 2001.

Llobet, Salvador. *El medi i la vida a Andorra*. Andorra la Vella: Promocions Literàries, 1986 (Edición original: Llobet, Salvador. El medio y la vida en Andorra. Instituto Juan Sebastián Elcano, 1947).

Lois, Carla. Las evidencias, lo evidente y lo visible: el uso de dispositivos visuales en la argumentación diplomática argentina sobre la Cordillera de los Andes

(1900) como frontera natural. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, 70, 2010, p.7-29

Lucía Castejón, Rodrigo Antonio López de Córdoba, otro héroe anónimo. *Isimu: Revista sobre Oriente Próximo y Egipto en la antigüedad*, 7, 2004, p.33-46

MAEC. *Acuerdos fronterizos con Portugal y Francia. Colección de recopilaciones. Volumen II. 1659-2002. Francia*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores y de Cooperación, 2006.

Martínez Ruiz, Javier. Los mojones internacionales desde Biriattou hasta Arneguy. *Boletín de Estudios del Bidasoa*, n.16, 1998, p.211-298

Maury, L. i Eydoux, D. Les cartes des Pyrénées. *Bulletin Pyrénéen*, 63, 1907a, p.109-127

_____. Les cartes des Pyrénées. *Bulletin Pyrénéen*, 63, 1907b, p.175-189

_____. Les cartes des Pyrénées. *Bulletin Pyrénéen*, 65, 1907c, p.250-269

Menéndez de Lúcar, José Ramón. *La construcción del territorio. Mapa histórico del noroeste de la Península Ibérica*. Madrid: Fundación Rei Afonso Henriques, Lunwerg Editores, 2000.

Minovez, Jean-Michel. Formation progressive d'une frontière, barrière douanière et contrebande, vers 1761-vers 1868. A Gilbert Larguier (Ed.) *Douanes, États et Frontières dans l'Est des Pyrénées de l'Antiquité à nos jours*. Perpignan: PUP-AHAD, 2005, p.137-157.

Mitre Fernández, Emilio. La cristiandad medieval y las formulaciones fronterizas. A Emilio Mitre Fernández y otros (Ed.) *Fronteras y fronterizos en la historia*. Valladolid: Instituto de Historia Simancas, Universidad de Valladolid (Colección de Bolsillo; 5), 1997, p.7-62.

Montaner, M. Carme. *Mapes i cartògrafs a la Catalunya contemporània (1833-1941)*. Barcelona: Rafael Dalmau, Editor (Col.lecció Camí Ral, 15), 2000.

Morales Lezcano, Víctor. *Las fronteras de la Península Ibérica en los siglos XVIII y XIX. Esbozo histórico de algunos conflictos franco-hispano-magrebíes, con Gran Bretaña interpuesta*. Madrid: UNED Ediciones, 2000.

Nadal, Francesc. *Burgueses, burócratas y territorio. La política territorial en la España del siglo XIX*. Madrid: Instituto de Estudios de Administración Local, 1987.

_____. El atlas parcelario del municipio de Llívia (Cataluña) de 1849. A Héctor Mendoza i Carla Lois (Ed.) *Historias de la Cartografía de Iberoamérica. Nuevos*

caminos, viejos problemas. Ciudad de México: Instituto de Geografía (UNAM) / Instituto Nacional de Estadística y Geografía, 2009, p.123-138.

Nordman, Daniel. *Frontières de France. De l'espace au territoire XVIe-XIXe siècle*. Éditions Gallimard, 1998.

Orella, José Luis. *Guipúzcoa y el Reino de Navarra en los siglos XIII y XV*. San Sebastián: Universidad de Deusto (Cuadernos Universitarios Departamento de Historia, 4), 1987.

Pailhès, Claudine. *Terres et hommes de frontière. Du Carlit au Crabère*. Foix: Conseil Général de l'Ariège, Archives Départementales, 2000.

Pastoureau, Mireille. *Les atlas français. XVIe-XVIIe siècles. Répertoire bibliographique et étude* Bibliothèque Nationale (Paris), 1984.

Pelletier, Monique. *Les cartes de Cassini - la science au service de l'Etat et des régions*. Paris: CTHS, 2002.

_____. Vision rapprochée des limites les cartes et "figures" des XVe et XVIe siècles. *Revue du Comité Français de Cartographie*, 187, 2006, p.15-25

Perales Díaz, José Antonio. *Fronteras y contrabando en el Pirineo occidental*. Pamplona: Gobierno de Navarra (Historia, nº 113), 2004.

Perrin de Bousac, Henri. *Le général Callier et son épouse, bienfaiteurs des Rochelais*. La Rochelle: Société d'Archéologie et d'Histoire de l'Aunis (Publications de la Société d'Archéologie et d'Histoire de l'Aunis, nº 36), 1998.

Pujade, Patrici. Les relations transpirenques a la Catalunya Moderna: els tractats de "Ligues i Patzeries". *Pedralbes*, 18, n.1, 1998, p.189-200

Prescott, J.R.V. *Political frontier and boundaries*. London: Unwin Hyman, 1990.

Puigvert, Joaquim M. *Església, territori i sociabilitat (s.XVII-XIX)*. Vic: Eumo, 2001.

Pujal Carabantes, Cinta. El dibuix del territori andorrà. *Treballs de la Societat Catalana de Geografia*, n.43, 1997, p.67-80

Puyo, Jean-Yves. Faceries et rectifications frontalières: le cas de la forêt d'Iraty (Pyrénées-Atlantiques). A Christian Desplat (Ed.) *Frontières: actes du 125e congrès national des Sociétés historiques et scientifiques, Lille 2000*. Paris: Éd. du CTHS, 2002, p.65-78

_____. L'âge d'or de la géographie militaire française aux Pyrénées (1720-1880). *Les feuilles du Pin à Crochets*, 7, 2006, p.39-52

Rebert, Paula. *La Gran Línea. Mapping the United States–Mexico Boundary, 1849-1875*. Austin: University of Texas Press, 2001.

Régis Debray, Jules. *Éloge des frontières*. Paris: Éditions Gallimard, 2010.

Remacha, José Ramón. La frontera pirenaica. *Anuario de Derecho Internacional*, II, 1975, p.251-287

Rilova, Carlos. *"Marte Cristianísimo" Guerra y paz en la frontera del Bidasoa (1661-1714)*. Irun: Luis de Urantz Kultur Taldea, 1999.

Ringrose, David R. *España, 1700-1900: el mito del fracaso*. Madrid: Alianza Editorial, 1996.

Rivero Rodríguez, Manuel. *Diplomacia y relaciones exteriores en la Edad Moderna. De la cristiandad al sistema europeo, 1453-1794*. Madrid: Alianza Editorial (Materiales / Historia y Geografía), 2000.

Roigé, Xavier; Ros, Ignasi i Cots, Peir. De la communauté locale aux relations internationales: les traités de lies et passeries dans les Pyrénées catalanes. *Annales du Midi: Revue de la France Méridionale*, 114, n.240, 2002, p.481-499

Roux, Antoine de. *Perpignan a la fin du XVIIe siècle. Le plan en relief de 1686*. Paris: Caisse Nationale des Monuments Historiques et des Sites, 1990.

Sahlins, Peter. The Nation in the Village: State-Building and Communal Struggles in the Catalan Borderland during the Eighteenth and Nineteenth Centuries. *The Journal of Modern History*, 60, n.2, 1988, p.234-263

_____. Natural frontiers revisited: France's boundaries since the seventeenth century. *The American Historical Review*, 95, n.5, 1990, p.1423-1451

_____. *Fronteres i identitats: la formació d'Espanya i França a la Cerdanya, s. XVII-XIX*. Vic: Eumo Editorial, 1993.

Saint Saud, Comte d'Arlot de. Excursió a la Frontera Occidental d'Andorra. *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*, n.98-99, 1886

Sales, Núria. Els segles de la decadència (segles XVI-XVIII). A Pierre Vilar (Ed.) *Història de Catalunya*. Barcelona: edicions 62, v.VI, 1989.

Sanabre, Josep. *El Tractat dels Pirineus i la mutilació de Catalunya*. Barcelona: Editorial Barcino (Col.lecció Tramuntana, 6), 1981.

_____. *El Tractat dels Pirineus i els seus antecedents*. Barcelona: Rafael Dalmau, editor (Episodis de la història, 18; 1ª ed.: 1961), 1995.

Santapau, Maria Carmen. *Prácticas ilegítimas contra las propiedades rústicas en época romana (I): Immitere in alienum, furtum, damnum iniuria datum*. Alicante: Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes, 2005 (<http://www.cervantesvirtual.com/>)

Saquer, Jacques. La frontière et la contrebande dans l'histoire et l'économie du Département des Pyrénées-Orientales de 1814 à 1850. *Etudes Roussillonnaises*, IX, 1989, p.119-138

Sarkisian, Vahan. Estudios toponímicos vascos (reconstrucción interna). *Fontes linguae vasconum: Studia et documenta*, 30, n.79, 1998, p.407-416

Schlögel, Karl. *En el espacio leemos el tiempo. Sobre Historia de la civilización y Geopolítica*. Madrid: Ediciones Siruela (Biblioteca de Ensayo 55), 2007.

Seligmann, Matthew S. Maps as progenitors of territorial disputes: two examples from nineteenth-century southern Africa. *Imago Mundi*, 47, 1995, p.173-183

Sénac, Philippe. "Ad castros de fronteras de mauros qui sunt pro facere". Note sur le premier testament de Ramire Ier d'Aragon. A Carlos de Ayala, Pascal Buresi i Philippe Josserand (Ed.) *Identidad y representación de la frontera en la España medieval (siglos XI-XIV)*. Madrid: Casa de Velázquez, Universidad Autónoma de Madrid, 2001, p.205-211.

Sermet, Jean. L'enclave de Llivia et ses problèmes dans ses relations avec l'Espagne et la France. A *Estudios de Geografía. Homenaje a Alfredo Floristán*. Pamplona: Institución Príncipe de Viana, 1981, p.373-405.

_____. *La frontière hispano-française des Pyrénées et les conditions de sa délimitation*. Loda: Les Amis du Livre Pyrénéen, 1983.

_____. La frontière pyrénéenne et ses pâturages. *Pyrénées*, 140, n.4, 1984, p.322-346

Serna i Coba, Èrika. Aproximació a l'estudi del Tractat dels Pirineus: les conferències de Figueres (1660-1666). *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 21, 1988, p.111-134

Soria, Arturo. El territorio como artificio y su lenguaje. En José Ramón Menéndez de Lurca (Ed.) *La construcción del territorio. Mapa histórico del noroeste de la Península Ibérica*. Madrid: Fundación Rei Afonso Henriques, Lunweg Editores, 2000, p.15-47.

Torras, César August. Roca Colom y la comarcada de Concròs. *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, 141, 1906, p.289-306

Torreilles, Philippe. Le rôle politique de Marca et de Serroni durant les Guerres de Catalogne 1644-1660. *Revue des Questions Historiques*, 25, 1901, p.59-98

Truyol, Antonio. Las fronteras y las marcas. Factores geográfico-políticos de las relaciones internacionales. *Revista Española de Derecho Internacional*, 10, 1957, p.105-123

Uranzu, Luis de. *Lo que el río vio. Biografía del río Bidasoa*. San Sebastián: Valverde, S.A., 1955.

Usunáriz, Jesús María. *España y sus tratados internacionales: 1516-1700*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, 2006.

Vidal, Pierre. Correspondence inédite de l'archiviste Alart et du Général Callier au sujet de la délimitation de la frontière dans les Pyrénées-Orientales (1864-1867). *Ruscino: Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon et des autres pays catalans*, 3e année n.2 avril-juin, 1913, p.195-220

_____. Correspondence inédite de l'archiviste Alart et du Général Callier au sujet de la délimitation de la frontière dans les Pyrénées-Orientales (1864-1867). *Ruscino: Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon et des autres pays catalans*, 4e année n.1 janvier-mars, 1914a, p.5-44

_____. Correspondence inédite de l'archiviste Alart et du Général Callier au sujet de la délimitation de la frontière dans les Pyrénées-Orientales (1864-1867). *Ruscino: Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon et des autres pays catalans*, 4e année n.2 avril-juin, 1914b, p.129-176

_____. Correspondence inédite de l'archiviste Alart et du Général Callier au sujet de la délimitation de la frontière dans les Pyrénées-Orientales (1864-1867). *Ruscino: Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon et des autres pays catalans*, 4e année n.3-4 juillet-décembre, 1914c, p.397-472

_____. Correspondence inédite de l'archiviste Alart et du Général Callier au sujet de la délimitation de la frontière dans les Pyrénées-Orientales (1864-1867). *Ruscino: Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon et des autres pays catalans*, 5e année n.5 janvier-décembre, 1915, p.125-144

_____. Correspondence inédite de l'archiviste Alart et du Général Callier au sujet de la délimitation de la frontière dans les Pyrénées-Orientales (1864-1867). *Ruscino: Revue d'histoire et d'archéologie du Roussillon et des autres pays catalans*, 6e année n.6 janvier-décembre, 1916, p.83-129

Villanueva, Jesús. La Marca Hispanica de Pierre de Marca y Étienne Baluze a través de sus tres momentos de composición (1648-1650, 1660, 1688): de 'ilustración' humanista a colección documental. *Pedralbes*, 24, 2004, p.205-232

Vinokurov, Evgeny. Enclaves and Exclaves of the World: Setting the Framework for a Theory of Enclaves. 2006 (<http://www.zdes.spb.ru/>).

Vivas i Llorens, Eduard. Panissars històric i monumental. *Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos*, 26, 1993, p.36-58

Watelet, Marcel. Production cartographique et enjeux diplomatiques. Le problème des routes et de la frontière entre les Pays-Bas autrichiens et la France (1769-1779). *Imago Mundi*, 50, 1998, p.84-94

Weissberg, Guenter. Maps as evidence in international boundary disputes: a reappraisal. *The American Journal of International Law* 57, n.4, 1963, p.781-803

Zusman, Perla. Representaciones, imaginarios y conceptos en torno a la producción material de las fronteras. Reflexiones a partir del debate Hevilla-Escamilla. *Biblio 3W. Revista Bibliográfica de Geografía y Ciencias Sociales.*, n.149, 1999. (<http://www.ub.es/geocrit/b3w-149.htm>).

